

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ТОКАРЄВА Ксенія Сергіївна

УДК 342.9.03:351.95(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;

фінансове право; інформаційне право

(081 Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К.С. Токарева

Науковий консультант: **Сопілко Ірина Миколаївна**,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Токарєва К.С. Адміністративно-правове регулювання медіації: сучасний стан та тенденції розвитку. – *Кваліфікаційна праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Національний авіаційний університет, Київ. 2021.

Роботу присвячено теоретичному узагальненню та новому вирішенню наукової проблеми, яка полягає у розкритті сутності, змісту адміністративно-правового регулювання медіації, здійсненні комплексної теоретико-правової характеристики його сучасного стану та тенденцій розвитку.

Встановлено, що медіація є полісистемним явищем і розглядається вченими у її різних аспектах – культурно-історичному, філософському, психологічному, соціально-психологічному, конфліктологічному, комунікативному, політологічному та правовому. У результаті аналізу існуючих наукових підходів щодо змісту, особливостей та процедур здійснення, підтримано визнання стимулюючого, спрямовуючого характеру дій медіатора для прийняття оптимального для сторін конфлікту (спору) рішення. Зроблено висновок, що такий характер дій визначає статус медіатора як незалежної від сторін конфлікту (спору) особи та обумовлює необхідність набуття ним спеціальних знань і навичок.

Вбачається обґрунтованим до основних ознак медіації як альтернативної процедури вирішення спорів віднести: 1) умова застосування процедур медіації – наявність конфлікту (спору) та особливість його вирішення, яка полягає у виявленні первинних реальних інтересів сторін, відходячи від сформованої під час конфлікту (спору) позиції; 2) добровільні засади здійснення; 3) ініціативний характер звернення до медіатора; 4) конфіденційність процедури; 5) рівність і самостійність сторін (сторони мають можливість самостійно обрати медіатора, безпосередньо брати участь у переговорах та самостійно приймати рішення, яке їх задовольнить);

б) незалежність, неупередженість та нейтральність медіатора; 7) спрямованість на досягнення сторонами оптимального взаємовигідного рішення, консенсусу з приводу конфлікту (спору); 8) медіатор не встановлює жодних фактів; 9) універсальність (постійне вдосконалення технологій, навичок і процедур медіації, їх адаптація до вирішення спорів у будь-яких сферах суспільного життя); 10) законність угоди за результатами медіації; 11) баланс публічних та приватних інтересів; 12) ініціативність. З'ясовано, що медіація відрізняється від врегулювання спору шляхом переговорів, тому що під час переговорного процесу сторони використовують власні комунікативні навички, тоді як процесом медіації керує медіатор.

Охарактеризовано подвійну природу медіації, а саме її соціально-правовий зміст. Наголошено на тому, що в Україні існують передумови до становлення медіації як правового інституту, оскільки медіація вже реалізовує свій соціальний потенціал. У результаті дослідження сутності медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу зроблено висновок, що науковці розглядають її, як: 1) стадію або вид досудового врегулювання спору; 2) самостійну стадію адміністративного судочинства, інтегровану в адміністративний процес; 3) позасудову процедуру врегулювання публічно-правових спорів; 4) адміністративну процедуру; 5) частину адміністративної діяльності суддів. Встановлено, що в окресленій сфері суспільних відносин медіація виконує організаційну, інформативну, виховну, інтеграційну, демократичну та функцію стабілізації.

Виділено три етапи запровадження медіації в Україні: виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.); виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX–XXI ст.); правового закріплення медіації (XXI ст.), який триває досі. Аналіз законодавчих ініціатив у сфері медіації дав змогу зробити висновок про дискусійні питання запровадження медіації в Україні, серед яких питання граничного віку та освіти медіатора, спеціальна підготовка медіатора (обсяг навчальних годин, статус закладів освіти), організація самоврядування медіаторів, визначення

суб'єкта ведення реєстру медіаторів, відповідальність медіатора та інші. Наголошено на необхідності наявності у медіатора вищої юридичної освіти та психологічної освіти. Враховуючи це, запропоновано здійснювати професійне навчання медіатора в акредитованих закладах вищої освіти будь-якої форми власності відповідно до єдиної навчальної освітньої програми «Медіація», що матиме міждисциплінарний характер. Зроблено висновок, що на сучасному етапі інститут медіації в Україні не має визначеної ієрархії та підзвітності. Уявляється необхідним при остаточному прийнятті закону про медіацію визначити правовий статус та подальше майбутнє уже існуючих організацій та об'єднань медіаторів, які, маючи багаторічний досвід діяльності у сфері медіації, можуть стати основою створення ланки самоврядування медіаторів та визначати основні напрямки розвитку медіації в Україні.

Розглянуто змістовне наповнення поняття «модель медіації», яку запропоновано розуміти як абстрактну теоретико-правову конструкцію узагальнюючого щодо основних рис медіації характеру. З'ясовано, що світова практика полягає у домінуванні трьох основних моделей медіації, які розділяють за ступенем інтегрованості до судової системи: позасудова (автономна, приватна), присудова та судова медіації. Запровадження медіації у розвинутих країнах характеризується поєднанням кількох моделей медіації одночасно. Доведено, що залучення суддів-медіаторів до сфери врегулювання публічно-правових спорів в Україні є актуальним питанням з огляду на те, що механізм оплати приватного медіатора для державних органів ускладнить можливість використовувати медіацію.

Виділено дві групи принципів адміністративно-правового регулювання медіації як правового інституту: загальні та спеціальні. До загальних принципів адміністративно-правового регулювання медіації віднесено принципи: верховенство права, законність, пріоритет прав і свобод людини та громадянина, рівність та недискримінація, взаємна відповідальність держави та громадянина, гуманізм та справедливість,

гласність, системність. До спеціальних принципів віднесено: відповідність міжнародним стандартам з врахуванням принципу розумності імплементації, мінімальне втручання держави, субсидіарність та децентралізація, сприяння активному поширенню та використанню медіації, пропорційність.

Обґрунтовано, що елементами відносин у сфері здійснення медіації як об'єкта адміністративно-правового регулювання виступають об'єкт, суб'єкт, зміст та юридичні факти, які тягнуть за собою їх виникнення, зміну чи припинення. Виділено загальний і безпосередній об'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. Загальним об'єктом визначено адміністративно-правові відносини у сфері медіації, безпосереднім об'єктом – поведінку учасників медіації, пов'язану із наявністю конфлікту (спору) у публічно-правових відносинах, однією із сторін якого є суб'єкт, наділений владними повноваженнями. Запропоновано запровадження механізму нотаріального посвідчення медіаційних угод у системі адміністративно-правового регулювання.

Визначено суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації та перспективні напрями їх діяльності. З урахуванням зарубіжного досвіду наголошено на необхідності розширення повноважень Міністерства юстиції України у сфері медіації. Аргументовано здійснення Міністерством юстиції України регулювання та нагляду за діяльністю організацій, що забезпечують проведення медіації, та медіаторів, які надають послуги медіації індивідуально. Запропоновано створення Служби медіації у вирішенні публічно-правових спорів, до компетенції якої входило б проведення, поширення та моніторинг медіації між органами публічної адміністрації та приватними особами. Вбачається за можливе встановити надання медіації як адміністративної послуги у центрах надання адміністративних послуг, які мають достатньо організаційних ресурсів для здійснення діяльності у сфері медіації.

З'ясовано, що етичні стандарти діяльності надавачів соціальної послуги медіації є мінімальними та не можуть всебічно охоплювати

професійну поведінку медіаторів в Україні. Наголошено на потребі у формуванні Етичного кодексу медіатора, зміст якого повинні складати такі етичні принципи, як: 1) незалежність, нейтральність та неупередженість; 2) компетентність; 3) тактовність; 4) конфіденційність; 5) повага до професії та культура поведінки. Запропоновано в Етичному кодексі медіатора врегульовувати відносини супервізії, інтервізії та щодо виникнення конфлікту інтересів, етичні аспекти винагороди та рекламної діяльності медіатора, відповідальності медіатора за порушення встановлених вимог. Наголошено на доцільності створення Єдиного електронного реєстру медіаторів, у якому формувався б рейтинг медіаторів України. Запропоновано визначити основним механізмом дисциплінарної відповідальності медіатора його виключення із реєстру медіаторів, що матиме репутаційні ризики для спеціаліста, та обов'язок проходити додаткове навчання.

Розкрито ефективність здійснення медіації у публічно-правових відносинах з позицій її високої значимості для зниження рівня конфліктності зазначених відносин, що позитивно впливає на гарантування та дотримання прав, свобод, законних інтересів окремих осіб, розвиток суспільства та держави в цілому. Вбачається обґрунтованим показником індивідуальної ефективності медіації розуміти врегулювання спору як індивідуальну цінність медіації для конкретних сторін конкретного спору. З'ясовано, що надіндивідуальна цінність медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання полягає у здійсненні позитивного впливу на соціальні інститути та розвиток державного управління. Визначено, що головним показником ефективності здійснення медіації є модернізація правової системи та її відповідність європейським стандартам, що суттєво наблизить Україну до членства в Європейському Союзі.

Запропоновано концептуальну основу побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів, яка визначає перспективні напрямки розвитку медіації у

вирішенні таких категорій спорів та заснована на найкращому досвіді практичного використання медіації та теоретичних уявлень про її сутність, мету, призначення, принципи та особливості. В результаті аналізу сучасного стану медіації в Україні, основними векторами її розвитку визначено її правове забезпечення як правового інституту та як адміністративної процедури. Виокремлено елементи концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах та визначено очікувані результати від втілення сформованих пропозицій та рекомендацій.

Визначено наукову новизну дослідження, яка полягає в тому, полягає у тому, що уперше в українській науці адміністративного права на основі правової доктрини, критичного аналізу вітчизняного законодавства, врахування міжнародних стандартів альтернативного вирішення спорів обґрунтовано теоретичні та нормативно-правові основи формування та впровадження ефективного адміністративно-правового регулювання медіації в Україні, запропоновано концептуальну основу побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів, сформульовано нові наукові положення та висновки.

Висновки та пропозиції, отримані внаслідок проведеного дослідження адміністративно-правового регулювання медіації, становлять науково-теоретичний та практичний інтерес і можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень проблеми правового регулювання альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів; у нормотворчій діяльності – для формування системи адміністративно-правового регулювання медіації (при підготовці нових нормативно-правових актів, які регулюють застосування медіації для вирішення публічно-правових спорів, та внесення змін до чинних законодавчих актів); у практичній діяльності – під час здійснення медіаторами, судьями та іншими фахівцями у сфері медіації своєї діяльності; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін

«Адміністративне право», «Адміністративне процесуальне право», для розробки робочих навчальних програм, методичних рекомендацій, підготовки підручників і навчальних посібників із зазначених дисциплін.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, медіація, альтернативне вирішення спорів, публічно-правовий спір, принципи адміністративно-правового регулювання, правовідносини, суб'єкт владних повноважень, етика медіатора, ефективність медіації, концептуальна основа.

SUMMARY

K.S. Tokarieva. Administrative and legal regulation of mediation: current status and development trends. – *Qualification work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal sciences on a specialty 12.00.07 – administrative law and process; finance law; information law. – National Aviation University, Kyiv. 2021.

The work is devoted to the theoretical generalization and new solution of the scientific problem, which consists in revealing the essence, content of administrative and legal regulation of mediation, implementation of complex theoretical and legal characteristics of its current state and development trends.

It is established that mediation is a poly-systemic phenomenon and is considered by scientists in its various aspects – cultural, historical, philosophical, psychological, socio-psychological, conflict, communication, political science and law. As a result of the analysis of the existing scientific approaches to the content, features and procedures of implementation, the recognition of the stimulating, guiding nature of the mediator's actions to make the optimal decision for the parties to the conflict (dispute) is supported. It is concluded that this nature of actions determines the status of the mediator as an independent person from the parties to the conflict (dispute) and determines the need for him to acquire special knowledge and skills.

It is considered to be reasonable to include the following in the main features of mediation as an alternative dispute resolution procedure: 1) the condition of application of mediation procedures – the presence of conflict (dispute) and the peculiarity of its resolution, which is to identify the primary real interests of the parties; 2) voluntary principles of implementation; 3) the initiative nature of the appeal to the mediator; 4) confidentiality of the procedure; 5) equality and independence of the parties (the parties have the opportunity to independently choose a mediator, directly participate in negotiations and independently make a decision that will satisfy them); 6) independence, impartiality and neutrality of the mediator; 7) focus on achieving the parties an optimal mutually beneficial solution, consensus on the conflict (dispute); 8) the mediator does not establish any facts; 9) universality (constant improvement of technologies, skills and procedures of mediation, their adaptation to dispute resolution in any sphere of public life); 10) legality of the agreement based on the results of mediation; 11) balance of public and private interests; 12) initiative. It has been found that mediation differs from dispute resolution in that the parties use their own communication skills during the negotiation process, while the mediation process is led by a mediator.

The dual nature of mediation is described, namely its socio-legal content. It is emphasized that in Ukraine there are preconditions for the establishment of mediation as a legal institution, as mediation is already realizing its social potential. As a result of the study of the essence of mediation in the administrative and legal dimension of scientific analysis, it was concluded that scientists consider it as: 1) stage or type of pre-trial settlement of the dispute; 2) an independent stage of administrative proceedings, integrated into the administrative process; 3) out-of-court procedure for settling public law disputes; 4) administrative procedure; 5) part of the administrative activity of judges. It is established that in the outlined sphere of public relations mediation performs organizational, informative, educational, integration, democratic and stabilization function.

There are three stages of the introduction of mediation in Ukraine: the emergence and development of conciliation and mediation (up to the XIX century);

emergence and development of mediation as a social institution (XX-XXI centuries); legal consolidation of mediation (XXI century), which continues to this day. The analysis of legislative initiatives in the field of mediation made it possible to conclude on debatable issues of introduction of mediation in Ukraine, including issues of age and education of mediators, special training of mediators (hours, educational institutions), organization of self-government of mediators, definition of registry mediators, the responsibility of the mediator and others. The need for a mediator to have higher legal education and psychological education is emphasized. Given this, it is proposed to carry out professional training of mediators in accredited institutions of higher education of any form of ownership in accordance with a single educational program «Mediation», which will be interdisciplinary. It is concluded that at the present stage the institute of mediation in Ukraine does not have a defined hierarchy and accountability. It seems necessary in the final adoption of the law on mediation to determine the legal status and future of existing organizations and associations of mediators, which, with many years of experience in mediation, can be the basis for self-government of mediators and determine the main directions of mediation in Ukraine.

The content of the concept of «mediation model» is considered, and the latter is proposed to be understood as an abstract theoretical and legal construction of the generalizing character of the main features of mediation. It was found that the world practice is dominated by three main models of mediation, which are divided according to the degree of integration into the judicial system: extrajudicial (autonomous, private), judicial and judicial mediation. The introduction of mediation in developed countries is characterized by a combination of several models of mediation simultaneously. It is proved that the involvement of judges-mediators in the settlement of public disputes in Ukraine is a topical issue given that the mechanism of payment for a private mediator for public authorities will complicate the possibility of using mediation.

There are two groups of principles of administrative and legal regulation of mediation as a legal institution: general and special ones. The general principles of

administrative and legal regulation of mediation include the principles: rule of law, legality, priority of human and civil rights and freedoms, equality and non-discrimination, mutual responsibility of the state and citizen, humanism and justice, publicity, system. The special principles include: compliance with international standards, taking into account the principle of reasonable implementation, minimal state intervention, subsidiarity and decentralization, promoting the active dissemination and use of mediation, proportionality.

It is substantiated that the elements of relations in the field of mediation as an object of administrative and legal regulation are the object, subject, content and legal facts that entail their occurrence, change or termination. The general and direct objects of administrative and legal regulation of mediation are singled out. The general object is defined as administrative-legal relations in the field of mediation, the direct object is the behavior of mediation participants related to the presence of a conflict (dispute) in public-law relations, one of the parties of which is an entity endowed with power. It is proposed to introduce a mechanism of notarization of mediation agreements in the system of administrative and legal regulation.

The subjects of administrative and legal regulation of mediation and perspective directions of their activity are determined. Taking into account foreign experience, the need to expand the powers of the Ministry of Justice of Ukraine in the field of mediation was emphasized. The Ministry of Justice of Ukraine argues that the Ministry of Justice of Ukraine regulates and supervises the activities of organizations that provide mediation and mediators that provide mediation services individually. It is proposed to establish a Mediation Service in resolving public law disputes, which would be responsible for conducting, disseminating and monitoring mediation between public administration bodies and individuals. It is considered possible to establish the provision of mediation as an administrative service in the centres of administrative services, which have sufficient organizational resources to carry out activities in the field of mediation.

It was found that the ethical standards of activity of social mediation service providers are minimal and cannot comprehensively cover the professional conduct of mediators in Ukraine. Emphasis is placed on the need to form a Code of Ethics for mediators, the content of which should be such ethical principles as: 1) independence, neutrality and impartiality; 2) competence; 3) tact; 4) confidentiality; 5) respect for the profession and culture of behavior. It is proposed in the Code of Ethics of the mediator to regulate the relationship of supervision, intervention and the occurrence of conflicts of interest, ethical aspects of remuneration and advertising activities of the mediator, the responsibility of the mediator for violating the established requirements. Emphasis was placed on the expediency of creating a Unified Electronic Register of Mediators, which would form a rating of mediators in Ukraine. It is proposed to determine the main mechanism of disciplinary liability of a mediator, his exclusion from the register of mediators, which will have reputational risks for the specialist, and the obligation to engage additional training.

The effectiveness of mediation in public law relations from the standpoint of its high importance for reducing the level of conflict of these relations, which has a positive effect on guaranteeing and respecting the rights, freedoms, legitimate interests of individuals, society and the state as a whole. It is considered a reasonable indicator of individual effectiveness of mediation to understand the settlement of the dispute as the individual value of mediation for specific parties to a particular dispute. It was found that the supra-individual value of mediation in terms of proper administrative and legal regulation lies in the positive impact on social institutions and the development of public administration. It is determined that the main indicator of the effectiveness of mediation is the modernization of the legal system and its compliance with European standards, which will significantly bring Ukraine closer to membership in the European Union.

The conceptual basis of building a proper administrative procedure for the use of mediation in resolving public disputes is proposed, which identifies promising areas of mediation in resolving such categories of disputes and is based

on the best experience of practical use of mediation and theoretical ideas about its essence, purpose, purpose, principles and features. As a result of the analysis of the current state of mediation in Ukraine, the main vectors of its development are its legal support as a legal institution and as an administrative procedure. The elements of the conceptual basis for the construction of a proper administrative procedure for the use of mediation in public law disputes are identified and the expected results from the implementation of the proposals and recommendations are identified.

The scientific novelty of the research is determined, which is that for the first time in the Ukrainian science of administrative law on the basis of legal doctrine, critical analysis of domestic legislation, taking into account international standards of alternative dispute resolution the theoretical and normative bases of formation and implementation of effective administrative legal regulation of mediation in Ukraine, proposed a conceptual basis for building a proper administrative procedure for the use of mediation in resolving public law disputes, formulated new scientific provisions and conclusions.

The conclusions and proposals obtained as a result of the study of administrative and legal regulation of mediation are of scientific, theoretical and practical interest and can be used: in research – for further research on the problem of legal regulation of alternative dispute resolution; in rule-making activity – for the formation of a system of administrative and legal regulation of mediation (in the preparation of new regulations governing the use of mediation to resolve public disputes, and amendments to existing legislation); in practice – during the implementation of mediators, judges and other professionals in the field of mediation of their activities; in the educational process – in the teaching of disciplines «Administrative Law», «Administrative Procedural Law», for the development of working curricula, guidelines, preparation of textbooks and manuals in these disciplines.

Keywords: administrative and legal regulation, mediation, alternative dispute resolution, public law dispute, principles of administrative and legal regulation,

legal relations, subject of power, ethics of the mediator, effectiveness of mediation, conceptual basis.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Токарева К.С. Особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду позасудового врегулювання спорів. *Public-Legal Mechanism of Ukraine's National Interests Ensuring: monograph* / Yu. I. Pyvovar, I. M. Sopilko, S. T. Honcharuk and others. Ottawa: Accent Grafics Communications & Publishing, 2020. P. 257-272.

2. Tokarieva K.S. Distinctions of mediation within alternative administrative disputeresolution. *Jurisprudence in the modernin for mation space: monograph* / I. M. Sopilko, and others. Ottawa : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. P. 194-212.

Статті в наукових фахових виданнях України та періодичних наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз:

3. Токарева К.С. Етапи впровадження медіації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2(23). Т. 4. С. 208-212.

4. Токарева К.С. Концептуальна основа побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах. *Наше право*. 2018. № 3. С. 5-11.

5. Токарева К.С. Заходи щодо інтеграції медіації в судову систему України. *Соціологія Права*. 2018. № 3-4(26-27). С. 115 -118.

6. Токарева К.С. Моделі медіації та перспективи їх впровадження в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 6. Т. 2. С. 32-38.

7. Токарева К.С. Значення медіації в контексті розвитку правової системи України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 204-209.

8. Токарева К.С. Зміст медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 192-197.

9. Токарева К.С. Медіація як елемент механізму забезпечення верховенства права в Україні. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 58-62.

10. Токарева К.С. Правове регулювання протидії зловживанню правами у сфері медіації. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2020. № 2(4). С. 90-98.

11. Токарева К.С. Принципи впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3(90). С. 187-201.

12. Токарева К.С. Питання об'єкта адміністративно-правового регулювання медіації. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 115-120.

13. Токарева К.С. Угода за результатами медіації в системі адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2020. № 3(78). С. 85-89.

14. Токарева К.С. Забезпечення ефективності застосування медіації при вирішенні публічно-правових спорів. *Наше право*. 2020. №3. С. 191-200.

15. Токарева К.С. Медіація у спорах щодо охорони здоров'я. *Наше право*. 2020. № 4. С. 39-46.

16. Токарева К.С. Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 70-79.

17. Токарева К.С. Порівняльний аспект врегулювання спорів за участю судді та за допомогою медіації. *Юридичний вісник*. 2020. № 57. Т. 4. С. 83-88.

18. Токарева К.С. Соціально-правова природа медіації як альтернативного способу вирішення спорів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Т. 1. С. 16-22.

19. Токарева К.С. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 9. С. 106 -111.

20. Токарева К.С. Альтернативне вирішення адміністративно-правових спорів в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 8. С. 77-83.

21. Токарева К.С. Побудова належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах (концептуальна основа). *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3 (24). С. 68-73.

22. Токарева К.С. Проблема законодавчої регламентації принципу конфіденційності в медіації. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2020. № 20. С. 80-90.

23. Токарева К.С. Інститут відповідальності медіатора: зарубіжний досвід та перспективи формування в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 370-376.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

24. Tokarieva K. To the problem of higher education in the field of mediation: Ukrainian realities and foreign experience. *Solid state technology*. 2020. № 5 (63). P. 5886-5897. URL: <http://solidstatetechnology.us/index.php/JSST/article/view/5911>

25. Tokarieva K. Ukrainian trends in the application of mediation in public and legal relations. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 4. P. 128-133. URL: http://aord.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/European-Reforms-Bulletin_4_2020-2.pdf

Матеріали наукових конференцій:

26. Токарева К.С. Ефективність здійснення медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання. *Актуальні питання реформування правової системи України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 6-7 лип. 2018 р. Дніпро, 2018. С 72-74.

27. Токарева К.С. Значення етичного кодексу медіатора для вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 23-24 листоп. 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 70-72.

28. Tokarieva K.S. Theoretical and legal analysis of principles of realization of mediation procedure. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 лют. 2020р. Т. 1. Тернопіль, 2020. С. 288-291.

29. Токарева К.С. Потенційний вплив Сінгапурської конвенції про медіацію на економіко-правовий розвиток України. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 6-7 берез. 2020 р. Харків, 2020. С. 89 -91.

30. Токарева К.С. Критерії медіабельності спорів. *Актуальні питання юридичної науки та практики* : тези доп. I наук.-практ. конф., м. Київ, 23 квіт. 2020 р. Київ, 2020. С. 166-168.

31. Токарева К.С. Особливості законодавчого закріплення відповідальності медіатора. *Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування* : тези доп. наук.-практ. онлайн-семін., м. Харків, 15 трав. 2020 р. Харків, 2020. С.71-74.

32. Токарева К.С. Особливості моделей медіації в Польщі, Грузії та Казахстані. *Сучасні погляди на реформування законодавства* : матеріали II наук.-практ. конф., м. Вінниця, 23-24 жовт. 2020 р. Херсон, 2020. С. 117 -119.

33. Токарева К.С. Зарубіжний досвід організації ведення реєстру медіаторів. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 груд. 2020 р. Харків, 2020. С. 125 -126.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ....	33
1.1. Аналіз наукових поглядів на становлення і розвиток медіації (зміст, особливості, процедури здійснення).....	33
1.2. Соціально-правовий зміст медіації та її значення у вирішенні правових конфліктів.....	55
1.3. Сутність медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу.....	84
Висновки до розділу 1	109
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	113
2.1. Етапи запровадження медіації в Україні	113
2.2. Моделі медіації у світі.....	148
2.3. Особливості запровадження медіації при вирішенні публічно-правових спорів	185
Висновки до розділу 2	216
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ	220
3.1. Принципи адміністративно-правового регулювання медіації	220
3.2. Відносини в сфері здійснення медіації як об'єкт адміністративно-правового регулювання	248
3.3. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації та правові форми їхньої діяльності.....	276
Висновки до розділу 3	302
РОЗДІЛ 4. ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ	

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	307
4.1. Формування етичного кодексу медіатора як провідний напрям удосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації в Україні	307
4.2. Ефективність здійснення медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання.....	339
4.3. Концептуальна основа побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів ...	363
Висновки до розділу 4	387
ВИСНОВКИ	391
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	402
ДОДАТКИ.....	465

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Постійне ускладнення суспільних відносин неминуче призводить до виникнення великої кількості нових форм спірних та конфліктних правовідносин. Враховуючи ці процеси, перевантаження судової системи України досі залишається актуальним питанням. Посилення євроінтеграційних процесів вимагає забезпечення принципу верховенства права, реформування судової влади та впровадження нових, альтернативних судовому розгляду, способів вирішення спорів, серед яких – медіація як соціально-правовий інститут, функціонування якого успішно зарекомендувало себе в зарубіжній практиці та покликаний ефективно та швидко допомогти учасникам спірних відносин дійти до самостійного оптимального рішення спору.

Інститут медіації широко використовується в Сполучених Штатах Америки та більшості держав Європи. Процедура врегулювання спору за допомогою посередника-медіатора довела свою високу ефективність у приватно-правових відносинах та системі відновного правосуддя. Останнім часом науковці в усьому світі звертають увагу на можливість застосування медіації в публічно-правових спорах, що не лише сприяє оптимізації роботи суддів, а й покращує відносини між державою та громадянином у цілому, спричиняючи довіру до влади в останнього. Однак на сьогодні в Україні відсутні нормативно-правова база щодо медіації та основи її адміністративно-правового регулювання.

Розвиток адміністративно-правового регулювання медіації – це об'єктивна потреба українського суспільства, оскільки перебудова сучасної судової системи є довготривалим процесом, який гальмує своєчасне здобуття громадянами права на захист. Перспективами розвитку медіації в сфері публічно-правових відносин є стимулювання прозорості в діяльності державних органів, гуманізація суспільного управління, становлення

громадянського суспільства та подолання правового нігілізму серед населення.

Окремі аспекти сутності медіації та перспектив її впровадження до правової системи України було висвітлено в наукових працях таких вчених як Н. О. Армаш, Н. О. Безхлібна, А. В. Біцай, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Є. Є. Бородін, Н. М. Грень, С. І. Запара, Р. А. Калюжний, Е. В. Катаєва, Т. С. Кисельова, З. В. Красіловська, Н. М. Ковалко, Я. П. Любченко, Н. А. Мазаракі, А. О. Монаєнко, Н. В. Нестор, Г. О. Огречук, Т. О. Подковенко, М. Я. Поліщук, Ю. Д. Притика, Л. Д. Романадзе, М. І. Смокович, І. М. Сопілко, О. М. Спектор, Г. Б. Супрун, Н. О. Турман, С. Я. Фурса, В. В. Яковлев, І. Г. Ясиновський. У зв'язку із підвищенням інтересу до альтернативного вирішення спорів у публічно-правових відносинах питання адміністративно-правового забезпечення медіації отримали висвітлення в наукових працях С. С. Білуги, Н. В. Боженко, С. В. Ківалова, С. О. Корінного, В. М. Кузьмишина, А. О. Лиско, О. В. Музи, О. Д. Сидельнікова, Т. І. Шинкар, Л. Р. Юхтенко та інших. Крім того, науково-теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали також праці вчених у адміністративному, цивільному та інших галузях права, які висвітлюють питання, пов'язані із предметом дослідження: В. Б. Авер'янова, І. Е. Берестової, Л. П. Волченко, В. В. Галунька, С. О. Гарькавця, П. В. Діхтієвського, Ю. О. Євтушок, Л. І. Заморської, Т. В. Карлова, А. М. Колодія, В. К. Колпакова, А. С. Кравцова, В. М. Кравцової, О. В. Кузьменко, Н. І. Мазурика, Н. Я. Пилипів, Н. Б. Писаренко, А. А. Пухтецької, Л. Б. Сало, І. Я. Сенюти, О. Ф. Скакун, М. І. Смоковича, С. Г. Стеценко, Н. Є. Хлібороб, І. Е. Черняхович, І. М. Шопіної, В. В. Шуби, В. Р. Щавінського та інших.

Проте тенденції розвитку адміністративно-правового регулювання медіації загалом є новою проблемою, яка потребує комплексного дослідження. Викладене вище свідчить про актуальність теми дисертації, її важливе теоретичне та практичне значення щодо подальшого розвитку

адміністративного права та вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство відповідно до міжнародного-правових стандартів та конституційних засад.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до Концепції загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 21 листопада 2002 року № 228-IV. Дисертація безпосередньо пов'язана з напрямками держбюджетних науково-дослідних робіт: «Забезпечення конституційних прав громадян в контексті конвенційних зобов'язань України» (державний реєстраційний номер № 71/13.01.02), «Гарантії прав людини і громадянина в контексті європейської інтеграції України» кафедри конституційного і адміністративного права та «Проблеми формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: теорія і практика» (державний реєстраційний номер № 312-ДБ20). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою Радою Національного авіаційного університету 28 вересня 2018 року (протокол № 6) та уточнена в новій редакції Вченою радою Національного авіаційного університету 30 вересня 2020 року (протокол № 7).

Мета та завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в розкритті сутності, змісту та особливостей адміністративно-правового регулювання медіації, формуванні концептуальної основи побудови його сучасної моделі, виходячи з методології системного підходу в комплексному поєднанні результатів аналізу теоретичних напрацювань, чинного законодавства та міжнародних стандартів з питань альтернативного вирішення конфліктів (спорів).

Для досягнення мети автор ставить перед собою такі *завдання*:

– дослідити генезис наукових поглядів щодо змісту, особливостей, процедур здійснення медіації та обґрунтувати поняття й ознаки медіації;

- розкрити соціально-правовий зміст медіації, її значення у розв’язанні правових конфліктів;
- надати змістовну характеристику сутності медіації в адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу;
- виділити етапи запровадження медіації в Україні та виявити тенденції її розвитку;
- здійснити правову характеристику моделей медіації в світі з позицій запровадження найкращих світових практик у процедурі вирішення конфліктів (спорів) у публічно-правових відносинах;
- визначити особливості запровадження медіації під час вирішення публічно-правових спорів;
- сформулювати принципи адміністративно-правового регулювання медіації, здійснити їхню класифікацію та змістовну характеристику;
- розкрити сутність відносин у сфері здійснення медіації як об’єкту адміністративно-правового регулювання;
- виділити суб’єктів адміністративно-правового регулювання медіації та правові форми їхньої діяльності;
- виробити пропозиції щодо формування етичного кодексу медіатора як провідний напрямок досконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації в Україні;
- розкрити сутність ефективності здійснення медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання;
- обґрунтувати підхід щодо формування концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини в сфері медіації як одного із способів альтернативного вирішення спорів.

Предметом дослідження є сучасний стан та тенденції розвитку адміністративно-правового регулювання медіації.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано комплексний підхід до аналізу предмета дослідження, що передбачає застосування системи *загально- та спеціально-наукових методів* наукового пізнання. Зокрема, *діалектичний метод* наукового пізнання дозволив визначити сутність медіації як соціально-правового інституту та зміст адміністративно-правового регулювання медіації (підрозділи 1.2, 3.1-3.3). *Функціональний метод* використано для визначення напрямів правового впливу медіації в адміністративно-правових відносинах, суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації та значення належного адміністративно-правового регулювання (підрозділи 1.3, 3.3, 4.2). За допомогою *історичного методу* було відстежено етапи запровадження медіації в Україні (підрозділ 2.1). *Діяльнісний метод* дозволив окреслити особливості різних моделей медіації в світі (підрозділ 2.2). *Формально-юридичний метод* застосовано для аналізу положень міжнародних документів та вітчизняних законодавчих ініціатив у сфері медіації (підрозділи 1.1, 2.1, 4.1). *Системно-структурний метод* використано для виокремлення елементів відносин у сфері здійснення медіації як об'єкта адміністративно-правового регулювання (підрозділ 3.2). Для формування пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання медіації в Україні (розділи 3, 4) також застосовувалися *методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії та правового моделювання*.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти міністерств та відомств України, які регулюють надання соціальної послуги медіації, рекомендації Ради Європи з питань розвитку медіації, Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів у адміністративних правовідносинах, прийняті Європейською комісією з питань ефективності правосуддя, а також окремі положення нормативно-правових актів інших держав.

Емпіричну базу дослідження становлять довідкова література, аналітичні довідки органів державної влади, практика застосування альтернативних способів вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що уперше в українській науці адміністративного права на основі правової доктрини, критичного аналізу вітчизняного законодавства, врахування міжнародних стандартів альтернативного вирішення спорів обґрунтовано теоретичні і нормативно-правові основи формування та впровадження ефективного адміністративно-правового регулювання медіації в Україні.

Рівень наукової новизни одержаних результатів та авторський внесок у дослідження проблеми характеризується науковими положеннями, висновками та пропозиціями, основними з яких є такі:

вперше:

– доведено, що впровадження медіації для вирішення публічно-правових спорів передбачає належне адміністративно-правове регулювання, принципи якого кореспондуються із принципами медіації, а межі адміністративно-правового регулювання передбачають урахування природи та особливостей публічно-правових відносин. Такий підхід дозволив запропонувати поділ принципів адміністративно-правового регулювання медіації на загальні (відповідають принципам адміністративного права) та спеціальні (притаманні адміністративно-правовому регулюванню медіації);

– виділено особливості медіації в публічно-правових спорах, які визначаються суб'єктним складом таких спорів, і полягають у такому: 1) під час урегулювання публічно-правового спору як владний, так і невідладний суб'єкт є рівними в захисті своїх прав та інтересів, тому публічно-правові спори є медіабельними; 2) можливе встановлення певних категорій публічно-правових спорів, де медіація є недоцільною, наприклад, спори, де стороною є вищий орган публічної влади; 3) найбільш поширеними моделями медіації для врегулювання публічно-правових спорів є присудова або судова медіації;

4) медіацію в публічно-правових спорах повинен здійснювати нейтральний та неупереджений посередник, підготовка якого має включати основи вирішення таких спорів, їхню мету, основні методики та техніки; 5) медіація в сфері вирішення публічно-правових спорів потребує законодавчого закріплення права суб'єктів владних повноважень ініціювати процедуру медіації та обов'язку погоджуватися на проведення процедури та участь у ній, якщо це не суперечить закону та публічним інтересам;

– запропоновано виділяти загальний і безпосередній об'єкти адміністративно-правового регулювання відносин у сфері медіації, які обумовлюють його зміст та особливості;

– доведено доцільність характеристики суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації в широкому значенні, що передбачає визнання таких суб'єктів, правовими формами діяльності яких є нормотворча, установча, правозастосовна та контрольна. Перелік форм та обсяг повноважень, які реалізуються у вказаних формах, впливають з їхнього конституційно-правового статусу та визначені об'єктом адміністративно-правового регулювання;

– визначено перспективні напрями діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері медіації, такі як здійснення політики запровадження, поширення, активного сприяння та стимулювання розвитку медіації; закріплення й охорона нових суспільних відносин у сфері посередництва; встановлення мінімальних стандартів медіації: вимоги до професійних медіаторів, правила проведення процедури, відповідальність медіаторів тощо; контроль за наданням послуг з медіації; постійне вдосконалення правового регулювання в сфері медіації тощо. Обґрунтовано, що попри тривалий процес запровадження медіації в Україні, її правове регулювання потребує доопрацювання в частині встановлення вимог до освіти медіатора, регулювання інституту відповідальності медіатора та питань щодо самоврядування медіаторів.

– встановлено, що успішною зарубіжною практикою є запровадження спеціального суб'єкта публічного адміністрування в сфері медіації, до компетенції якого входять внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства в сфері медіації, формування та ведення реєстрів медіаторів, їхнє публічне доведення до споживачів, моніторинг та узагальнення практики стану виконання угод за результатами медіації, вивчення, узагальнення та поширення вітчизняного та міжнародного досвіду роботи в сфері запобігання спорів (конфліктів) та медіації, забезпечення базової підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, контроль за якістю надання послуг медіації, розробку положень, інструкцій та інших нормативних актів, які б забезпечували ефективну діяльність такого органу тощо;

– обґрунтовано доцільність визначення медіації як адміністративної послуги та запропоновано її надання центрами надання адміністративних послуг;

– запропоновано запровадження механізму нотаріального посвідчення медіаційних угод у системі адміністративно-правового регулювання;

– наголошено на необхідності розширення повноважень Міністерства юстиції України в сфері медіації;

– наголошено на потребі формування Етичного кодексу медіатора, зміст якого повинні складати етичні принципи незалежності, нейтральності та неупередженості, компетентності, тактовності, конфіденційності, поваги до професії та культури поведінки й регулювання відносин щодо участі в супервізії або інтервізії, щодо виникнення конфлікту інтересів, етичних аспектів винагороди та рекламної діяльності медіатора, притягнення медіатора до відповідальності за порушення визначених вимог;

– запропоновано створення Єдиного електронного реєстру медіаторів з метою формування рейтингу медіаторів України;

– наголошено, що ефективність впровадження медіації можлива лише за умови її належного адміністративно-правового регулювання та реалізації

концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації в публічно-правових спорах;

– визначено, що ефективність здійснення медіації за належного адміністративно-правового регулювання полягає в утвердженні принципу верховенства права в державі, модернізації механізмів захисту прав та свобод, а в публічно-правових відносинах – у становленні довірчих відносин між громадянами та органами публічної адміністрації;

– запропоновано визначення концепції побудови належної адміністративної процедури застосування медіації в публічно-правових спорах – як системи положень щодо визначення перспективних напрямів розвитку медіації в публічно-правових спорах та заснованих на теоретичних уявленнях про її сутність, мету, призначення, принципи та особливості, найкращому досвіді практичного використання медіації в Україні та світі;

– виокремлено елементи концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації в публічно-правових спорах та очікувані результати її реалізації в Україні;

удосконалено:

– визначення поняття «медіація» як альтернативного способу вирішення спору, де конфлікуючі сторони на основі добровільного волевиявлення використовують допомогу нейтральної, неупередженої та незалежної третьої особи – медіатора, який, володіючи спеціальними знаннями, навичками та досвідом, спрямовує сторони до спільного оптимального вирішення спору, дотримуючись вимог законодавства;

– розуміння медіації як соціально-правового інституту, який становить комплекс зумовлених соціальною потребою правових норм, які регулюють суспільні відносини в частині вирішення конфліктів шляхом ведення конструктивних переговорів, зниження рівня конфліктності, враховуючи учасниками спору інтересів протилежних сторін;

– підхід до визначення меж адміністративно-правового регулювання медіації. Адміністративно-правове регулювання медіації повинно бути

помірним, аби зберігати певну гнучкість та природню суть процедури. У той же час, державний контроль необхідний для забезпечення високої якості процедури та сприяння формуванню конкурентного ринку послуг медіації. Адміністративно-правове регулювання медіації повинне бути спрямоване на закріплення мінімальних стандартів (правил) щодо порядку проведення процедури, категорії справ, де вона може бути використана, підготовку медіаторів у сфері вирішення публічно-правових спорів, оскільки такі спори відрізняються за предметом, суб'єктами спірних правовідносин, підставами виникнення;

- підходи до визначення принципів адміністративно-правового регулювання медіації в сфері вирішення публічно-правових спорів. Такі принципи мають кореспондуватись із принципами медіації, а межі правового регулювання – передбачати врахування природи та особливостей публічно-правових відносин;

- визначення моделі медіації як абстрактної теоретико-правової конструкції, яка відображає особливості конкретного виду медіації: мету, завдання, порядок проведення та основні методики процедури; обсяг повноважень та роль медіатора; вимоги до професійних умінь посередника;

- положення про розмежування медіації та врегулювання спору за участю судді. Процедура врегулювання спору за участю судді включає деякі елементи медіації, проте не є її різновидом. Критеріями розмежування запропоновано вважати такі характеристики: зміст, правове регулювання, строки проведення, учасники, роль та правовий статус медіатора (посередника), підстави проведення та припинення процедури;

набули подальшого розвитку:

- визначення ступеню наукової розробленості проблеми сутності й змісту медіації з огляду на її інтеграцію до адміністративного судочинства, що пов'язано з його пріоритетним значенням у захисті прав, свобод, законних інтересів у публічно-правових відносинах;

– характеристика соціальної природи медіації на основі теорії інтеракціонізму, що передбачає визнання «обміну ролями» сторонами під час соціальної взаємодії між ними в процесі медіації, адаптуючись до інтересів та потреб іншої сторони;

– періодизація становлення та розвитку медіації в Україні з виділенням трьох основних етапів: етап виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.); етап виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX – XXI ст.); етап правового закріплення медіації (XXI ст. – до сьогодні);

– пропозиція щодо місця обов’язкової медіації в судовому процесі – як умови або етапу;

– положення про встановлення можливості адвокатів здійснювати діяльність у сфері медіації, що пояснюється особливим суб’єктним складом публічно-правових спорів та різним обсягом їхніх ресурсів.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки та пропозиції, здобуті внаслідок проведеного дослідження адміністративно-правового регулювання медіації, становлять науково-теоретичний та практичний інтерес і можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення й вирішення теоретико-прикладних проблем правового регулювання альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів (*Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Національного авіаційного університету від 03.11.2020 р.*);

– *правотворчості* – під час внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, а також прийняття нових законів та підзаконних актів для формування системи адміністративно-правового регулювання медіації (*Довідка про практичне впровадження в діяльність Кабінету Міністрів України від 11.11.2020 р.*);

– *в освітньому процесі* – у процесі викладання навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративне процесуальне право»,

«Юридична конфліктологія» при підготовці науково-практичних видань, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів (*Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у освітню діяльність Національного авіаційного університету від 03.11.2020 р*).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням актуальної наукової проблеми. Основні теоретичні положення та висновки, що характеризують наукову новизну і практичне значення дослідження, є результатом особистих досліджень, що були здійснені дисертантом на основі ґрунтовного аналізу наукових публікацій, законодавства та практики його застосування.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові концепти і висновки обговорені та схвалені на засідання кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету. Результати наукового дослідження були оприлюднені на 8 вітчизняних і міжнародних наукових та науково-практичних заходах: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Дніпро, 6-7 липня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 23-24 листопада 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства» (м. Київ, 28 лютого 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Харків, 6-7 березня 2020 р.); I Науково-практична онлайн-конференція «Актуальні питання юридичної науки та практики» (м. Київ, 23 квітня 2020 р.); Науково-практичний онлайн-семінар «Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування» (м. Харків, 15 травня 2020 р.); II Науково-практична конференція «Сучасні погляди на реформування законодавства» (м. Вінниця,

23-24 жовтня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Харків 10 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено в 33 публікаціях, з яких: 2 колективні монографії, 23 статті в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних науково-метричних баз; 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 8 публікацій за матеріалами наукових та науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (611 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 472 сторінки, з них основний текст – 382 сторінки.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ

1.2. Аналіз наукових поглядів на становлення і розвиток медіації (зміст, особливості, процедури здійснення)

Застосування системного підходу як методологічної основи дослідження проблеми сутності, змісту та особливостей адміністративно-правового регулювання медіації передбачає виявлення взаємозв'язку між загальним і часткою, який визначає місце досліджуваного явища у правовому бутті. Загальним, зважаючи на предмет наукового аналізу, виступає правове дослідження альтернативних способів вирішення спорів, а часткою – медіація як один із способів.

Альтернативне вирішення спорів, як визначає Е. Сільвестрі, це безліч процедур врегулювання спорів способами, відмінними від повноцінного судочинства. Місцем зародження цього інституту визначають правову систему США. Після періоду боротьби за громадянські права і введення в дію актів, що надають нові права особам, до яких до того часу упереджено ставилися через їхню расу, етнічну приналежність або статі, суди були відчували тиск безпрецедентної кількості громадян. Це викликало потребу у пошуку методів вирішення спорів, що відрізняються від судочинства, оскільки останнє стало занадто повільним та дорогим [423, с. 167].

У своєму дослідженні медіації та переговорів Н. Н. Леннуар визначає, що альтернативні форми вирішення правових спорів або конфліктів – це способи і прийоми вирішення спорів поза системою державного судочинства. Авторка визначає, що існує комплекс механізмів вирішення суперечностей, які можуть замінити традиційні методики врегулювання конфліктних ситуацій. Система альтернативних способів вирішення спорів є

досить ефективною та має переваги перед судовим процесом: економить час і гроші, сприяє збереженню конструктивних відносин між сторонами. Основними формами альтернативного вирішення спорів визнають посередництво (медіацію), переговори, попередню оцінку нейтральної сторони, незалежний експертний висновок, примирення, арбітраж та інші. Майже у всіх формах альтернативного вирішення спорів до роботи з конфліктом залучається незалежна третя сторона – індивід або група індивідів, які знаходяться поза конфліктом між сторонами і намагаються допомогти у досягненні згоди сторін [236, С. 9-12].

О. М. Спектор визначає альтернативне вирішення спорів як врегулювання правових конфліктів за допомогою недержавних форм, які мають забезпечувати ефективне та швидке врегулювання за мінімальних затрат часу, сил і коштів зацікавлених осіб. Науковець визначає переваги таких способів і форм вирішення спору: можливість самостійно обрати сторонами третю особу-посередника; можливість контролювати процедуру розгляду кожною із сторін; швидкість розгляду та зниження матеріальних витрат; конфіденційність процедури; збереження власної репутації та ділових партнерських відносин між сторонами та в очах третіх осіб [438, с. 209; с. 213].

Схоже визначення надає Я. П. Любченко: «альтернативне вирішення спорів – це недержавна система засобів, прийомів, форм вирішення правових спорів, яка ґрунтується на згоді сторін, характеризується гнучкістю, універсальністю, конфіденційністю, забезпечує швидке і ефективно усунення суперечностей між конфліктуючими сторонами» [244, С. 47-48].

Н. Вознюк розглядає термін «альтернативне вирішення спорів» у розрізі господарського права та трактує його як засоби несудового впливу на спір, який виникає в процесі здійснення господарської діяльності. Метою таких засобів визначено усунення суперечностей між сторонами, його розв'язання або мінімізація негативних наслідків для учасників, за щонайменших витрат коштів та часу [77, с. 80].

Як слушно визначає Т. Подковенко, альтернативні способи вирішення спорів варто розглядати не як окремі механізми, а сукупність елементів альтернативної системи вирішення спорів. Кожна з цих процедур базується на добровільному застосуванні та участі незалежної та нейтральної особи. Альтернативні форми повинні базуватися на таких міжнародних принципах як принцип співпраці, принцип диференціації (сторони спору можуть вдаватися до одного альтернативного способу або поєднувати кілька) та принцип конфіденційності. Зважаючи на різноманітність альтернативних процедур, вибір конкретної процедури повинен бути зваженим та враховувати інтереси кожної сторони [336, с. 40].

Узагальнення наведених наукових поглядів дозволяє зазначити відсутність принципових суперечностей при розкритті змісту альтернативного вирішення спорів як процедури, що здійснюється незалежними від сторін конфлікту суб'єктами у позасудовому порядку з метою вирішення конфлікту у найкоротший строк та з найменшими витратами. Вчені відзначають наявність високого ступеню свободи при обранні суб'єкта вирішення конфлікту та власне процедури вирішення.

З огляду на вищевикладене, на наш погляд, альтернативне вирішення спорів – це форми та процеси, які передбачають сукупність універсальних, гнучких, узгоджених сторонами способів, засобів та прийомів врегулювання правових конфліктів без звернення до процедури державного судового розгляду.

Способи альтернативного (ефективного) вирішення спорів в цілому розуміють як:

- альтернативу державному судочинству (судовим органами та іншим державним органам);
- способи врегулювання конфліктів, які базуються на прагненні досягнути компромісу між сторонами;
- моделювання власного способу врегулювання спору [31, с. 27].

О. С. Ткачук до альтернативного вирішення спорів відносить третейський суд, переговори, медіацію та Collaborative law (термін, що не має аналога українською мовою і означає процедуру спільного вироблення умов вирішення спорів при припиненні шлюбу), основними з яких вважаються арбітраж та медіація [465, с. 23].

Більш широкий перелік способів альтернативного вирішення спорів, узагальнюючи міжнародну практику, надає С. С. Немченко. Серед них: експертний висновок, переговори, переговори за участі посередника, примирення, медіація, медіація-арбітраж, незалежне вирішення, міні-процес, спрощений суд присяжних, установлення фактичних обставин справи, комісія з вирішення спорів, приватний суд, попередня незалежна оцінка, «суд із багатьма дверима», досудова нарада з вирішення спору тощо [293, с. 20].

Питання вдосконалення вже існуючих способів альтернативного вирішення спорів та впровадження нових способів є особливо актуальним для України, враховуючи прагнення держави наблизитись до європейських та світових стандартів. Достатньо розвиненим у міжнародній практиці позасудового порядку вирішення правових конфліктів (спорів) способом є медіація. Запровадження та розвиток цього найпоширенішого способу альтернативного вирішення спорів в Україні.

Медіація є полісистемним явищем і розглядається вченими у його різних аспектах – філософському, психологічному, комунікативному, правовому та інших. Саме про інтегративність медіації зазначали вчені і вказували, що зміст цього поняття охоплюється не лише правом, а й іншими науками: психологією, конфліктологією, політологією тощо [27, С. 165-166].

Поняття «медіація» походить від лат. *mediare*, що в перекладі означає бути посередником. Сутність медіації як найбільш популярного способу альтернативного вирішення спорів досліджується не лише з точки зору юриспруденції. Зміст цього поняття є значно ширшим, тож почати дослідження медіації варто з культурно-історичного підходу. Аналізуючи культурно-історичну психологію, В. П. Зінченко розкриває сутність чотирьох

медіаторів – знак, слово, символ та міф. Ці медіатори відповідно до теологічної теорії виконують функцію посередництва особи з Абсолютом (Богом), допомагають трансформувати ідею в річ і навпаки [151, с. 12].

А. П. Давидов надає визначення медіації через призму уявлень про Боголюдину: «медіація – це здатність суб'єкта до пошуку нових сенсів, яка протистоїть інверсії як орієнтації суб'єкта на маятниковий рух в межах сформованих сенсів культури». У культурному аспекті медіація розуміється як логіка гуманізації, а інверсія – вибір між добром і злом. Водночас особа, яка визначає добро і зло, повинна володіти вірою та знаннями медіації [112, С. 82-84].

Досліджуючи історичну ретроспективу поняття медіації у Росії та світі, Н. І. Башмакова, Н. І. Рижова та О. А. Кузнєцова надають власну дефініцію медіації: «особливий вид діяльності щодо взаємодії суб'єктів в контексті їх комунікації, що характеризується інтегративністю і являє собою інструментарій для забезпечення соціальної рівності, плюралізму мов та культур в просторі світової спільноти» [27, с. 169].

Представники психологічного підходу Г. Ф. Похмелкіна та І. Н. Семенов розуміють медіацію як комплекс рефлексивних технологій конфліктних переговорів, де конфлікуючі сторони за допомогою незалежного посередника-медіатора самі рефлексують суперечності, що виникли, виробляють рішення, створюють домовленості, вирішуючи спір. При цьому медіатор рефлексує позиції сторін та сам процес свого посередництва [348, С. 122-123]. Як соціально-психологічний феномен медіацію характеризує О. В. Аллахвердова, зазначаючи, що це форма вирішення конфліктів, суть якої полягає у створенні психологічних умов, які призводять до зниження емоційного напруження, прийняття конструктивного рішення та врегулювання конфлікту [13, с. 151].

Л. В. Кулікова та О. А. Прохорова визначають, що з позицій конфліктології медіація розглядається як комунікація, обтяжена негативними емоціями конфлікуючих сторін, направлена на успішне вирішення

конфлікту [225, с. 101]. Натомість А. В. Альошина та В. А. Косовська характеризують це поняття як спосіб вирішення конфліктів за участю незалежного посередника, заснований на добровільній згоді сторін з метою прийняття прийняттого для обох сторін рішення. Автори наголошують, що професійними якостями медіатора, які позитивно вплинуть на ефективність процедури, володіють конфліктологи та юристи [11, С. 113-114].

У науковій площині медіація розглядається як комунікативна практика також. Зокрема, О. Ю. Голуб зазначає, що медіація це завжди умисна, цілеспрямована, запланована діяльність, зумовлена потребами індивідів, їх соціально-психологічними особливостями і інтересами. Це самостійний соціальний інститут врегулювання конфліктів, вид соціального зв'язку на основі спрямованої передачі інформації, яка дозволяє здійснити взаємодію партнерів у переговорах. Медіатор повинен володіти комунікативною компетентністю, адже його функції – в першу чергу комунікативні, направлені на організацію переговорного процесу, встановленні правил здійснення усіх процедур, керівництво діалогом [98, С. 39-40].

В. В. Гайдук розглядає медіацію з точки зору політології. На його думку, в широкому розумінні медіація – це бажання суспільства побороти соціально-культурні протиріччя у зв'язку з потребою розвитку. У владно-управлінській сфері це особлива технологія узгодження елітарних інтересів в державі, що дозволяє балансувати регіональні інтереси і інтереси центру з оптимізацією самого управлінського процесу. Медіація на сьогодні являє собою найбільш ефективний метод реалізації політичної волі шляхом попередження конфліктності в політичному просторі [86, с. 83].

Більшість досліджень змісту та особливостей медіації знаходять своє відображення через призму правової сфери. Понятійний апарат інституту медіації широко досліджується зарубіжними науковцями. Зокрема, П. Карневале та Д. Пруїт вважають, що медіація – є різновидом переговорів, в яких третя особа допомагає сторонам під час вирішення суперечки [571, с. 532]. Професор К. Менкель-Мідоу характеризує медіацію як конфіденційний,

добровільний процес вирішення суперечок, при якому сторона-нейтралітет, запрошена всіма сторонами, надає допомогу учасникам спору. Така допомога стосується визначення питань, які становлять спільний інтерес сторін, розробки варіантів вирішення спору та вибору найбільш прийняттого для сторін рішення конфлікту [594, с. 55].

Зарубіжні вчені Д. Спенсер та М. Броган визначають медіацію як форму вирішення спорів поза межами судового розгляду, де сторони, які конфліктують, використовують допомогу сторонньої нейтральної особи для спроби вирішити спір [602, с. 3]. Американський медіатор Х. Мур вказує, що медіація – це процес врегулювання конфлікту, під час якого третя сторона (погоджена сторонами), яка не має повноважень приймати обов'язкові рішення щодо спорів, втручається у конфлікт чи суперечку, щоб допомогти залученим сторонам покращити свої відносини, налагодити комунікацію, використовуючи при цьому переговорні процедури для добровільного досягнення взаємно прийнятних домовленостей між сторонами щодо спірних питань [596, с. 8].

Суддя Вищого адміністративного суду Польщі А. Думас вказує, що медіація – це форма альтернативного вирішення спорів, при якій нейтральна та неупереджена третя сторона, погоджена обома сторонами спору, допомагає у спілкуванні, визначаючи коло інтересів та питань для обговорення та прагне досягти спільно прийнятої угоди [580, с. 30]. Розглядаючи медіацію в контексті кримінально-правових відносин Польщі, А. Рекас наголошує, що це добровільна угода, порозуміння між потерпілим та винною особою з метою відшкодування моральної та матеріальної шкоди за допомогою неупередженого посередника [599, с. 3].

О. А. Львова, розглядаючи медіацію у широкому сенсі, вказує, що це уміння домовлятися, приходити до консенсусу в конфліктах; новий метод, який, визначаючи право особи на індивідуальність, створює комфортні умови для життя громадян у суспільстві. При цьому основним завданням цього методу є не визначення винних, а знаходження консенсусу сторонами [243, с.

11]. Таку ж позицію підтримує і Х. Бесемер, який визначає, що завдання медіаторів полягає у знаходженні взаємно прийнятних рішень сторін, а не винесенні рішень третейського суду чи вироку; в результаті досягнутої домовленості повинні «виграти» всі [34, с. 14].

Узагальнюючи наведені підходи, можемо дійти висновку, що більшість дослідників пов'язують процес медіації із переговорами. Також відзначається добровільний, консенсуальний характер медіації, наявність посередника.

Щодо питання дефініції переговорів, погляди науковців відрізняються. Існує думка, що переговори можна визначити як організаційну форму встановлення та фіксації виробничо-економічних зв'язків між організаціями, які зацікавлені у спільній діяльності [103, с. 117]. Як добровільний обмін або угоду між сторонами, які хочуть щось отримати одна від одної, характеризує переговори відомий професор Г. Кеннеді. Такий обмін повинен нести добровільний характер, передбачає можливість кожної сторони не погодитися та відмовитися від пропозицій іншої. На думку автора, переговори – це завжди процес пошуку умов, за яких буде можливо досягнути згоди [176, с. 13]. А. Головіна визначає переговори як послідовність взаємних пропозицій, за допомогою яких сторони намагаються досягнути найбільш результативного прийнятного вирішення конфлікту [96, с. 11].

Г. О. Огречук справедливо наголошує, що переговори є окремою формою альтернативних способів вирішення спорів та не передбачають втручання третьої сторони, що є досить вагомою відмінною ознакою [311, С. 14]. Ми погоджуємось з думкою науковця щодо невід'ємності переговорів як елементу медіації. До того ж, функції медіатора, окрім допомоги в налагодженні комунікації під час переговорних процесів, без сумніву є ширшими.

Тож, медіація та переговори є схожими методами врегулювання спорів, але слід не ототожнювати ці поняття. Мета таких способів альтернативного вирішення конфліктів співпадає – допомогти сторонам розширити поле для

комунікації шляхом роботи з інтересами сторін, знайти усі можливі варіанти оптимального вирішення спору. Однак у випадку переговорів сторони використовують власні комунікативні навички, а медіативним процесом керує посередник (медіатор).

Україна запозичила поняття «медіація» з розвинутих демократичних країн світу кілька десятків років тому. За цей час вітчизняні правники виробили своє розуміння змісту ефективного альтернативного вирішення спорів, особливостей здійснення такої процедури. Звертаючись до Словника української мови, знаходимо таке тлумачення медіації: «міжнародне посередництво, мирний спосіб розв'язання міжнародних конфліктів за допомогою держави, що не бере участі у конфлікті [432, с. 664]. Новий український словник-довідник «Практика медіації» надає більш широке визначення поняття медіації: «метод розв'язання конфліктів або спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту або спору прагнуть в межах структурованого процесу за участю посередника (медіатора) досягти згоди для його розв'язання; добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам віднайти взаємоприйнятний варіант вирішення спірної ситуації, що склалася» [353, с. 47].

Як вважає М. Я. Поліщук, медіація – це такий альтернативний метод вирішення спору, в межах якого сторони конфлікту добровільно беруть участь в переговорах та з допомогою незалежної неупередженої третьої особи намагаються знайти вигідне вирішення спору між собою [340, с. 32]. До речі, Н. М. Грень доповнює таке визначення, визначаючи медіацію особливим видом посередництва, де нейтральна третя сторона зацікавлена лише в тому, аби сторони вирішили конфлікт з максимальною вигодою для себе, але така третя особа-посередник не надає жодної оцінки рішенням та діям сторін спору. Автор додає, що хоч і метою медіації є позитивне вирішення конфлікту, однак недосягнення такого рішення сторонами не означає відсутність медіативної процедури. Медіація – це засіб врегулювання

конфлікту, проте гарантувати позитивний результат та успішність такої процедури не може ні медіатор, ні держава чи суспільство. Водночас це структурований процес, спосіб реалізації права на справедливість, інструмент переведення суб'єктивного сприйняття конфлікту його учасниками в усвідомлення реальних інтересів зацікавлених сторін. Медіація спрямована на максимально можливе задоволення інтересів учасників [100, с. 68; с. 73].

Медіацію можна визначити як альтернативний, добровільний спосіб вирішення спору на договірних засадах за допомогою медіатора або медіаторів, який сприяє виробленню взаємоприйняттого рішення для розв'язання конфлікту. С.І. Запара стверджує, що договірна основа здійснення медіації є важливим елементом такої діяльності медіатора. Спеціальний договір про медіаційну процедуру вирішення спору повинен бути спрямований на конкретизацію умов медіації та повноважень сторін [147, с. 88].

З огляду на практичний аспект Н. С. Мазаракі визначає, що медіація – це примирення та виявлення конструктивного підходу до врегулювання спору. Такий процес розглядає предмет спору під різним кутом, дозволяє виявити важливі питання для сторін, дає можливість використати конфлікт як основу для покращення відносин сторін. Досить часто така процедура дозволяє сторонам нейтралізувати відносини або розпочати переговорний процес [248, с. 95].

Медіацію визначають як переговорний процес, здійснювати який допомагає нейтральний кваліфікований посередник – медіатор, що допомагає сторонам проаналізувати конфліктну ситуацію, аби вони могли самостійно обрати такий спосіб вирішення спору, який відповідатиме інтересам обох сторін. Медіація відрізняється від інших способів врегулювання конфліктів: вона не зосереджується на пошуку та доведенні правоти однієї із сторін. Мета такого процесу полягає в першу чергу в досягненні консенсусу, спільного рішення, яке буде бажаним для усіх сторін [46, с. 187].

Відносна гнучкість медіації часто дає сторонам більш прийнятні результати, аніж судовий розгляд такої справи. Медіатор не виносить жодних рішень, його роль – допомогти сторонам у досягненні порозуміння та задоволенні своїх інтересів шляхом використання спеціальних медіативних технологій та навичок. Як вказує І. Г. Ясиновський, сторони, відходячи від власних позицій до задоволення своїх інтересів, мають можливість діяти у взаємовигідному руслі, контролювати свої збитки та впливати одна на одну [566, с. 345]. Хоча С. Я. Фурса вважає, що таке «перефокусування» неможливе, адже інтереси та позиції є взаємопов'язаними та взаємно обумовленими, а не самостійними поняттями [516, с. 97].

На наш погляд, неможливо заперечувати нерозривний зв'язок альтернативного вирішення спорів, в тому числі – медіації з юридичним конфліктом та правовим спором. Оскільки предмет медіації пов'язується із вирішенням конфліктів, для подальшого дослідження медіації варто розглянути сутність понять «конфлікт», «спір».

Словник української мови тлумачить конфлікт як «1. Зіткнення протилежних інтересів, поглядів, думок; гостра суперечка; 2. Ускладнення в міжнародних відносинах, які можуть призвести до збройної сутички; 3. Сутичка, суперечка, покладена в основу сюжету художнього твору» [432, с. 274]. Аналізуючи дефініцію конфлікту, визначають такі його ознаки: наявність ситуації, яку учасники розцінюють як конфліктну; об'єкт конфлікту неможливо розподілити між учасниками конфлікту справедливо; сторони активні, мають бажання продовжувати конфліктну взаємодію, аби досягнути своєї мети; цілі і поведінки сторін розходяться, результат є невизначеним [137, с. 13].

З точки зору філософії права юридичний конфлікт – це інституційно норматизоване протиборство сторін, зумовлене протилежністю їхніх соціально-правових інтересів або відмінностями у ставленні до норм права. В. М. Кривцова стверджує, що неюридичний конфлікт перетворюється на юридичний шляхом юридизації – специфічної інституціоналізації конфлікту

[216, с. 7]. Мається на увазі, що конфліктні відносини формалізуються і можуть вирішуватись із застосуванням правових механізмів та процедур.

В. М. Нагаєв характеризує конфлікт як відносини, що характеризуються протиборством на основі протилежно спрямованих суджень або мотивів, де кожна сторона вчиняє усі можливі дії, аби досягнути своєї цілі, заважаючи іншій стороні робити те ж саме [290, с. 18]. Схожу думку поділяє Г. І. Жекало, яка під конфліктом розуміє суперечності, які пов'язані з перетином інтересів – поглядів, прагнень, принципів, норм життя окремих людей або груп. Сторони діють один проти одного, усвідомлюючи несумісність своїх інтересів [139, с. 63].

Як зауважує професор С. В. Бобровник, правовий конфлікт являє собою стан двостороннього зв'язку суб'єктів, що заснований на правових протиріччях та характеризується порушенням або перешкодою у реалізації ними своїх інтересів і є причиною визрівання чи настання кризи суспільних відносин. Виходячи з цього визначення, науковець надає такі ознаки правового конфлікту:

- виявляється в юридичній сфері;
- тягне для учасників суспільних відносин певні правові наслідки;
- його основа – протиріччя;
- являє собою вищу фазу розвитку протиріч;
- передбачено двосторонній взаємозв'язок суб'єктів;
- спричиняє порушення чи перешкоди реалізації суб'єктивного права;
- деструктивний характер;
- являє собою причину кризи суспільних відносин;
- «підштовхує» суспільні відносини до вдосконалення [41, с. 110].

На думку С. В. Форостяної, юридичний конфлікт у вузькому розумінні – це один із видів соціального конфлікту, безпосередньо пов'язаний із правовідносинами сторін із суперечливими правовими інтересами. Тоді як в широкому – це будь-який соціальний конфлікт, який

має хоча б один юридичний елемент та завершується юридичним шляхом [515, с. 185].

Я. П. Любченко визначає класифікацію конфліктів: за тривалістю (тривалі, короткочасні); формами перебігу (насильницькі, мирні); масштабами (міждержавні, регіональні, місцеві); наслідками (деструктивні, конструктивні); проявом (латентні, відкриті); сферами (соціальні, економічні, політичні); способом регулювання (моральні, релігійні, юридичні) тощо [244, с. 89].

С. Т. Йосипенко ототожнює зміст правового спору та правового конфлікту та розглядає їх як синоніми [165, с. 140].

Загальне тлумачення поняття «спір» – це обговорення чого-небудь кількома особами, де кожен відстоює свою думку, словесне змагання; взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, які вирішуються переважно судом [433, с. 530].

О. В. Бринцев характеризує правовий спір як конфлікт осіб, де один або обидва учасники вважають свої інтереси порушеними, прагнуть їх захистити, встановивши визначеність у правовідносинах відповідно до права [58, с. 84].

О. Ільницький розглядає правовий спір, з огляду на соціально-психологічну природу походження такої правової взаємодії, як особливе «конфліктне» правовідношення, яке на меті має охорону прав, свобод та інтересів учасників від порушень за допомогою забезпечення державним примусом реалізації сторонами визначених законом своїх прав і обов'язків [162, С. 199-200]. Однак, альтернативне вирішення конфлікту не завжди передбачає застосування державного примусу до вирішення правового спору, тому таке визначення є не досить повним.

Я. П. Любченко справедливо визначає, що правовий спір є формою юридичного конфлікту. Правовому спору властиві певні ознаки:

- наявність протиріччя;
- сфера виникнення спору регулюється правом;
- учасниками є суб'єкти правовідносин;

- підставою виникнення є правові причини;
- сформульовано претензії та заперечення;
- учасники намагаються вирішити правовий спір самостійно або за участю третьої сторони;
- дотримання процедури порядку вирішення тощо [244, с. 33].

Таку позицію підтримує М. Я. Поліщук, яка визначає, що спір – це юридичне втілення конфлікту. Враховуючи, що конфлікт охоплює причини суперечностей сторін, які первинно можуть не мати правового характеру, конфлікт є ширшим поняттям. Коли під час конфлікту сформовані правові вимоги, суперечності набувають характеру правового спору [340, с. 15].

Слід погодитись із думкою С.С. Немченко про те, що конфлікт є більш широкою категорією, ніж спір, оскільки передбачає зіткнення інтересів осіб, які не завжди пов'язані із порушенням певних прав. Тоді як спір являє собою відносини, що виникають у зв'язку із порушенням, невизнанням прав або вчиненням дій, спрямованих на таке порушення [293, с. 242].

Медіація може застосовуватися як щодо вирішення правових суперечностей, так і щодо конфліктів, які виникають між індивідами та ще не призвели до порушення прав та інтересів.

З урахуванням аналізу понятійного апарату медіації та її законодавчого визначення можна виділити притаманні їй особливості. Наприклад, Н. М. Грень визначає такі ознаки як:

- альтернативність врегулювання конфлікту;
- особливість переговорів, які проводяться за допомогою третьої незалежної та неупередженої сторони;
- добровільний характер та залежить від якості співпраці сторін спору;
- передбачає консенсусність у вирішенні конфліктної ситуації;
- можливість застосування в різноманітних сферах суспільного життя [100, с. 81].

На нашу думку, вищезгадані ознаки відповідають дійсності та характеризують медіацію як альтернативне вирішення спору. Водночас

консенсусність вирішення конфлікту не завжди є обов'язковою ознакою медіації. Медіатор не в змозі надати гарантії вирішення спору – іноді сторони розуміють, що урегулювати конфліктні відносини у їхньому конкретному випадку можливо лише шляхом звернення до суду. Однак, це не означає, що процедура медіації не була проведена або була проведена неналежним чином. Тому на нашу думку, таку ознаку доцільніше визначати як «прагнення сторін дійти до консенсусу, спільного рішення, яке задовольнило б усіх учасників переговорів».

Схожі особливості медіації деталізує М. Я. Поліщук:

- процедура є відносно неформальною і гнучкою (що відрізняє її від судового розгляду);
- суть процесу полягає у проведенні регулярних переговорів та/або розмов медіатора окремо з кожною із сторін;
- здійснюється на добровільних засадах;
- медіатор (незалежна третя сторона, яка має відповідну кваліфікацію та знання) керує процесом ;
- самостійність сторін щодо способу вирішення спору;
- головне завдання процесу – примирення сторін та досягнення згоди [340, С. 68-69].

Окрім вищезгаданих особливостей медіації З. Красіловська виділяє такі особливості медіації:

- наявність правового спору між сторонами;
- відсутність жорсткої правової регламентації процедури;
- неможливість використання примусу до виконання медіаційної угоди без звернення до уповноважених органів [210, С. 11-22].

Окрім базових ознак, до особливостей медіації можна віднести наявність емоційної і предметної складових. Медіація дозволяє сторонам виражати емоції, адже іноді без цієї складової дійти спільного рішення сторонами неможливо. Медіатор зосереджується на майбутніх відносинах сторін, не деталізуючи минуле, та спрямовує сторони на обговорення їх

подальших дій після вирішення конфлікту. Він лише контролює процес, не впливаючи на інших учасників. Важливою умовою є готовність сторін до переговорів та співпраці. Процедура медіації є структурованою та може мати визначені фази, про які ми поговоримо пізніше [174, С. 159-160].

Юристи у галузі корпоративного управління Ерік М. Рунессон та Марі-Лоранс Гі виділяють характерні особливості та переваги медіації:

- вартість процедури медіації є нижчою, порівняно із судовими витратами;
- швидкість процесу – процедура може тривати лише кілька днів;
- якість процесу, адже сторони можуть обирати медіатора, враховуючи його спеціалізацію та навички;
- передбачуваність – сторони самі приймають рішення у спорі без тиску посередника;
- можливість сторін контролювати процес;
- гнучкість, яка полягає у тому, що сторони можуть вирішувати порядок проведення процедури, місце та часові межі;
- конфіденційність – сторони можуть оприлюднювати інформацію, що стала відома під час медіації, за домовленістю;
- обмежений ризик – якщо сторони не зможуть вирішити спір шляхом медіації, вони можуть звернутися до інших способів розв’язання конфлікту, зокрема судовий розгляд;
- сторонам не обов’язково визнавати свою відповідальність;
- процедура не має обов’язкового характеру, окрім взаємних домовленостей в результаті медіації;
- добровільність – навіть якщо суд зобов’язав сторони звернутися до медіації, сторони можуть не дійти згоди під час цієї процедури;
- наявність перспективи – сторони можуть отримати більш об’єктивне бачення своїх позицій, врахувати зміни обставин з моменту початку конфлікту [405, с. 34].

Вбачається, що такі ознаки дійсно характерні медіації, але деякі із них не є обов'язковими. Зокрема, оскільки вартість послуг медіації найчастіше є договірною в залежності від специфіки спору та часових меж процедури, не можна однозначно стверджувати, що оплата процедури є меншою, ніж судові витрати. Ознака щодо передбачуваності рішення також викликає сумніви. Так, Н. Волковицька визначає, що однією із ознак медіації є непередбачуваність результатів, тому що рішення не нав'язується сторонам, вони приймають його самостійно. Сторона має право погодитися з таким правовим результатом розв'язання конфлікту, з яким вона не погодилась би в результаті змагального процесу [80]. З одного боку сторони дійсно ще до початку процедури медіації можуть передбачити певні варіанти вирішення спору, але це не гарантує, що в результаті обговорення саме ці варіанти стануть вирішальними. До того ж, якби процес завжди мав передбачуваний характер, сторони могли б вирішувати конфлікт та домовлятися шляхом переговорів без посередника. Медіатор зводить обговорення позицій сторін до їх інтересів, тому медіація може мати непередбачуваний характер.

Аналізуючи наукові погляди щодо особливостей медіації, доцільно виокремити власне бачення таких ознак. На нашу думку, для медіації характерно:

- наявність спірних, конфліктних відносин між сторонами;
- добровільність;
- конфіденційність;
- самостійність учасників процедури;
- залучення медіатора – незалежної, неупередженої та нейтральної третьої особи;
- неформальність, гнучкість;
- головною метою є досягнення консенсусу сторонами;
- універсальність.

Детальних правил проведення процедури чітко невизначено, що пояснюється гнучкістю медіації. Формальна невизначеність зумовила

виникнення різновидів та моделей процедури, які ми розглянемо в наступних підрозділах. Як приклад, порядок проведення процедури має свої особливості залежно від сфери спору, щодо якого застосовують медіацію. Доцільно розмежовувати медіацію у приватно-правових відносинах (цивільні, сімейні, трудові, господарські, житлові, земельні правовідносини) та публічно-правових відносинах (у сфері конституційних, адміністративних, кримінальних правовідносин).

Варто звернути увагу на основні етапи (фази) класичної процедури медіації як первинної основи для інших моделей. Д. Спенсер та М. Броган визначають такі етапи класичної процедури медіації:

- 1) підготовка до медіації;
- 2) вступне слово медіатора;
- 3) вступне слово сторін;
- 4) визначення проблем та інтересів;
- 5) визначення спільної точки зору;
- 6) початкові варіанти угоди;
- 7) сеанси з кожною стороною окремо;
- 8) фінальна спільна зустріч;
- 9) підпис медіаційної угоди або припинення медіації [602, с. 49].

Американський конфліктолог Х. Бесемер наводить більш детальний власний перелік фаз (етапів) процедури медіації:

1. Попередня фаза: спілкування сторін з медіатором вперше, збір інформації медіатором, планування процедури.

2. Медіаційна бесіда:

– вступ: забезпечення необхідної обстановки, презентація медіатора та сторін, з'ясування очікувань від процесу, пояснення посередником процесу медіації (технології, правила тощо), організаційні питання;

– точки зору окремих сторін конфлікту – сторони та медіатор ставлять уточнюючі питання одне одному, пряме спілкування;

– з'ясування конфлікту;

- рішення проблеми або проєкт рішень;
- угода.

3. Фаза виконання – наступна зустріч для оцінки та обговорення проблем, які виникли при виконанні домовленостей; додаткові переговори [34, С. 68-71].

Н. М. Грень виділяє спільні для судової та класичної медіації етапи:

1. Підготовчий етап – організація процедури. Під час цього етапу сторонам роз'яснюється суть та правила процедури, визначається медіабельність спору. Говорячи про присудову медіацію, то, на думку автора, підготовчий етап включатиме призупинення провадження у справі; винесення рішення компетентного органу про передачу справи на врегулювання шляхом медіації; вибір медіатора з реєстру медіаторів; ознайомлення медіатора з матеріалами справи та його згода на участь в процесі; введення в процес медіації. На цьому етапі може укладатися договір про застосування процедури медіації, де зазначають предмет спору, порядок, витрати на процедуру тощо.

2. Перемовний етап. За загальною практикою сторони беруть участь в переговорах безпосередньо, але існують випадки, коли дозволено присутність та участь в процедурі батьків і опікунів неповнолітніх, адвоката і третіх осіб. Адвокат може виконувати роль консультанта, традиційно адвокати обох сторін виступають під час складання підсумкової медіаційної угоди. Можливе залучення експерта задля отримання рекомендацій щодо предмета конфлікту. Зазвичай такий етап включає вступне слово медіатора, дослідження фактів та інтересів сторін, індивідуальні бесіди, вироблення пропозицій щодо рішення конфлікту, завершення процедури. Під час переговорного конфлікту головним завданням медіатора є налагодження комунікації між сторонами.

3. Завершальний етап. На цьому етапі можливі кілька варіантів: успішне підписання угоди сторонами та завершення конфлікту; припинення медіації з ініціативи сторін; закінчення строку проведення. Однак кінцевим

етапом медіації є не підписання угоди, а виконання визначених у ній приписів. Дотримання майбутніх домовленостей може стати приводом додаткових переговорів [100, С. 133-140].

Переговори як елемент медіації можуть набувати різних форм. Зокрема, А. З. Джанашиа оцінює з точки зору психології такі ефективні форми як «від-на-віч» та кокуси. Перша форма переговорів є найбільш поширеною формою діалогу сторін конфлікту та передбачає комунікацію сторін одночасно в одному ж і тому місці. Медіатору необхідні спеціальні навички та знання, аби ефективно контролювати такий процес, адже під час переговорів віч-на-віч емоційне напруження може бути занадто високим, а комунікація – деструктивною. Якщо сторони не бажають спілкуватись між собою безпосередньо, медіатор на будь-якому етапі медіації може організувати кокуси – окремі закриті наради; індивідуальні бесіди медіатора з кожною із сторін по черзі. Медіатор повинен витратити однакову кількість часу на кокуси з кожною стороною, з огляду на принцип рівності сторін у процесі, та шукати спільні аспекти у позиціях сторін [124, с. 199].

Укладення медіаційної угоди є важливим елементом завершального етапу процедури медіації. Проєкт Закону України «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 р. визначає медіаційну угоду як угоду сторін про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між сторонами спору у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають такі правовідносини договірний характер, за допомогою медіації. Крім цього, проєкт зазначає, що медіаційна угода може мати форму медіаційного застереження в договорі або окремої письмової угоди [370]. Для порівняння у визначенні, яке надає Закон Російської Федерації «Про альтернативну процедуру вирішення спорів за участю посередника (процедуру медіації)» № 193-ФЗ від 27 січня 2010, медіаційну угоду трактують як угоду, яка досягнута сторонами внаслідок застосування процедури медіації до спорів, до окремих розбіжностей у спорі і укладена в письмовій формі [304]. Натомість Республіка Казахстан у

спеціальному Законі «Про медіацію» № 401-IV ВІД 28 січня 2011 р. використовує термін «угода про врегулювання спору (конфлікту)», що являє собою письмову угоду сторін, досягнуту ними в результаті медіації [302].

Отже, медіація – це альтернативний спосіб вирішення спору, за якого конфлікуючі сторони на основі добровільного волевиявлення використовують допомогу нейтральної, неупередженої та незалежної третьої особи – медіатора, який, маючи спеціальні знання та навички, спрямовує сторони до спільного оптимального вирішення спору, дотримуючись вимог законодавства.

Основними ознаками медіації як альтернативної процедури вирішення спорів із залученням третьої особи-посередника варто визначити:

– наявність конфліктних відносин, правового спору між сторонами. На наш погляд, наявність спору між сторонами є невід’ємною ознакою та умовою медіації, за відсутності якої процедура не має сенсу. Причинами правового спору між сторонами можуть стати будь-які протиріччя щодо розподілу ресурсів або зіткнення взаємовиключних суджень сторін. Досить часто правові спори мають вагому емоційну складову, а об’єкт конфлікту між сторонами стосується не лише формально визначених норм права. Медіація спрямована на виявлення первинних реальних інтересів сторін, відходячи від сформованої під час конфлікту позиції;

– медіація здійснюється на добровільних засадах. Сторони медіації добровільно ініціюють процес або усвідомлено погоджуються на його здійснення. Учасники спору повністю усвідомлюють необхідність співпраці один з одним у процесі обговорення, погоджуються на оптимальне рішення конфлікту та мають право у будь-який момент відмовитись від медіації як методу вирішення спору;

– конфіденційність процедури. Ні сторони, ні медіатор не розголошують відомості, які стали їм відомі під час вирішення спору. Ця ознака відрізняє медіацію від публічного судового розгляду, що є перевагою

для осіб, яким важливо зберегти свою ділову репутацію або подробиці особистого життя;

– сторони є самостійними. Ця ознака характеризує медіативний процес від початку до його завершення. Сторони мають можливість самостійно обрати медіатора, безпосередньо брати участь у переговорах та самостійно приймати рішення, яке їх задовольнить в повній мірі;

– незалежність, неупередженість та нейтральність третьої особи – медіатора. Медіатор не повинен здійснювати свою діяльність під впливом третіх осіб та бути зацікавленим у результаті вирішення спору. Він ніяк не впливає на рішення сторін, а лише консультує щодо порядку проведення медіації, її завершення. Медіатор діє, ігноруючи власні життєві стереотипи та емоції, не засуджує дії сторін, не визначає винних або потерпілих;

– спрямованість на досягнення сторонами оптимального взаємовигідного рішення, консенсусу з приводу їхнього спору. Під час керівництва медіативним процесом медіатор не встановлює факти, натомість сторони намагаються задовольнити свої інтереси. Досить часто учасники звичайних переговорів прагнуть дійти до компромісу, але варто розуміти, що такий результат передбачає поступки – втрати для обох сторін, які нерідко насправді не задовольняють реальні інтереси. Завдання медіації полягає у досягненні спільного рішення, намаганні дійти повної згоди, яке задовольнить усіх учасників та водночас зменшить емоційне напруження;

– універсальність. Враховуючи процеси глобалізації, ускладнення суспільних відносин, медіативні технології та навички вдосконалюються та адаптуються до вирішення спорів у будь-яких сферах суспільного життя.

Щодо процедури здійснення медіації, то вона характеризується відносною гнучкістю. На відміну від медіації, процедура судового розгляду чітко регламентована у нормах права. Медіатор у свою чергу може керувати процесом відповідно до побажань сторін або з урахуванням специфіки спору на власний розсуд відповідно до своїх знань та досвіду.

1.2. Соціально-правовий зміст медіації та її значення у вирішенні правових конфліктів

Досліджуючи соціально-правовий зміст медіації, варто розглянути у першу чергу соціальну сутність цього явища, що обумовлена породжуваними постійним розвитком соціальних відносин, їх постійним ускладненням протиріччями у суспільстві. Дослідження природи конфлікту без сумніву свідчить про те, що зіткнення протилежних суджень та інтересів окремих індивідів або їх груп є рушійною силою розвитку суспільства. Вирішення певного конфлікту задовольняє інтереси суспільства, стимулює суспільство до співробітництва, стабілізує соціальну систему в цілому. Однак такі позитивні наслідки конфлікту настають лише у випадку його конструктивного вирішення.

Об'єктивно розуміючи потребу вирішення конфліктів та іноді неможливість сторін вийти із них самостійно, держава створює інструменти та механізми їх вирішення. Як визначає Є. Бурлай, «суд та судове рішення є однією з найбільш досконалих винайдених людством форм соціальної конфліктності» [61, с. 281].

Однак, створення та правове регулювання діяльності таких інституцій як судові органи не забезпечують їхню повну ефективність у вирішенні конфліктів. Визначальним показником такої ефективності можна вважати рівень довіри громадян, сприйняття населенням соціальних та державних інститутів. Н. В. Івчук та А. В. Слободянюк наголошують, що довіра до суду є важливою умовою довіри до публічної влади держави в цілому, а рівень такої довіри за усі роки незалежності України є критично низьким. Така недовіра до судових органів населенням нашої держави зумовлена певними чинниками, зокрема відсутністю прозорості та відкритості їх діяльності; низькою якістю обслуговування громадян співробітниками органів; корупційними явищами; повільними результатами діяльності тощо [161].

Відповідно до Другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри до судової влади, судової реформи та сприйняття корупції у рамках програми USAID «Нове правосуддя» станом на жовтень 2018 року 71 % опитаних громадян схильні не довіряти судовій системі України [389, с. 15]. Водночас дослідження соціологічної служби Центру Разумкова станом на лютий 2020 року вказує, що недовіру до судової системи висловлюють 76 % опитаних [324].

Інститут медіації, на наш погляд, зумовлений соціальними потребами, які виникають у процесі розвитку громадянського суспільства та демократичної держави, за аналогією до судової системи. З іншого боку, недосконалість судової системи зумовлює попит у суспільства на способи альтернативного вирішення спорів.

Високий рівень недовіри до правосуддя не свідчить про повну неефективність таких органів, оскільки реформування судових органів є тривалим процесом. Н. М. Грень справедливо відзначає, що медіація – додаткова, альтернативна процедура врегулювання спору, яка не посягає на незалежність суду [100, с. 127].

Медіація повинна не замінити, а вдало доповнити існуючу судову систему, зокрема:

– підвищити рівень правосвідомості громадян та відсоток добровільно виконаних рішень. Практичний досвід свідчить про те, що навіть за наявності у державі потужного інституту примусового виконання рішень, судові рішення часто або не виконуються належним чином, або не виконуються взагалі. З точки зору психології, людина чинить опір примусовим заходам через свою природу. Однак, під час процедури медіації особа безпосередньо активно бере участь у формуванні та прийнятті рішення і таке погоджене рішення виконує добровільно [47, с. 146];

– покращити рівень якості правосуддя та довіри до нього. Під час вирішення спору шляхом присудової або судової медіації швидкість такого розгляду є значно вищою, ніж звичайного судового провадження. У зв'язку з

мінімальним ризиком штучного затягування спору сторонами, результат такої процедури буде ефективнішим та викликатиме довіру не лише до медіації, а і судової системи, яка її проводить [251, с. 115]. Окремо слід звернути увагу на мінімізацію ризику виникнення корупційних явищ під час такого врегулювання спорів. Навіть якщо роль медіатора виконує суддя, такий посередник залишається нейтральним та зацікавленим лише в тому, аби сторони вирішили конфлікт максимально вигідно та оптимально для всіх сторін. Оскільки медіатор не може нав'язувати сторонами власний варіант вирішення спору, корупційний ризик є низьким [100, с. 124];

– зменшити кількість оскаржень судових рішень. Н. Мазаракі виділяє таку перевагу медіації як «остаточність рішення». Авторка справедливо відзначає, що сторони рідше будуть оскаржувати рішення, яке вони досягнули добровільно та самостійно [251, с. 115];

– розвантажити суди. В. Харді визначає таку перевагу, як пропорційність. Тобто державні судові установи звільняються від мілких, приватних спорів, які можна вирішити шляхом медіації. Це зменшує навантаження на суддів, скорочує витрати не лише громадян, а і судової системи, та автоматично підвищує доступність правосуддя для суспільства [587, с. 5];

– скоротити емоційне напруження у суспільстві. Рівень задоволеності результатами медіації є вищим, ніж при винесенні судового рішення. Зокрема, відсутність переможених у спорі сприяє збереженню як комерційних, так і особистих відносин учасників конфлікту [251, с. 116]. Цікавою для аналізу є позиція австралійських медіаторів щодо цієї ознаки. Вважається, що рівень задоволеності суспільства медіацією є високим, що зменшує кількість негативних психологічних чинників в соціумі: тривога, страх чи стрес, які виникають під час конфлікту. Окрім цього, медіація є результативною у контексті протидії будь-якої дискримінації. Наприклад, жінки частіше задоволені результатом медіації, оскільки є можливість обрати кількох медіаторів різної статі, уникаючи «маскуліності» судів. Така

феміністична точка зору є досить актуальною, зважаючи на активну політику гендерної рівності у світі. До того ж, така коректність та доступність вирішення спорів можуть бути застосовані і до інших груп, що піддаються упередженому ставленню з боку державних органів. Сторони можуть обрати одного чи кількох медіаторів, які матимуть певні психологічні навички, знання та досвід у кожному конкретному випадку [587, с. 6].

Водночас медіація, як і будь-який соціально-правовий інститут, має свої недоліки. В теорії виділяють такі недоліки процедури медіації:

- якщо сторони не дійдуть згоди в результаті медіації, вони втрачуть час та кошти [581; 129];
- більш «сильна» або впливова сторона спору може тиснути та нав'язувати свою точку зору іншій, змушувати іти на поступки [129];
- спори, які регулюються медіацією, в силу конфіденційності не стають прецедентом, хоча в деяких випадках є соціально значущими [610];
- відсутній чіткий механізм притягнення медіатора до відповідальності у випадку шкоди, завданої ним під час здійснення його діяльності з посередництва [129];
- професійність медіатора у певній сфері важче визначити, ніж, наприклад, професійність судді під час судового процесу [567];
- можлива недобросовісність однієї зі сторін. Мається на увазі, що одна із сторін може використати інформацію, яку вона дізналась в ході медіації, проти іншої сторони спору у своїх інтересах [610].

Вчені відзначають роль медіації як соціального інституту, що активно сприяє пришвидшенню розвитку інститутів громадянського суспільства, де основним суб'єктом процесів та відносин виступає людина зі усією системою її потреб, інтересів та цінностей. На сьогодні важливим є соціальне партнерство у відносинах між державою, приватним сектором та професійним об'єднанням медіаторів. Медіація виступає ефективним соціальним механізмом, що сприяє модернізації держави та соціальної сфери в цілому [410, с. 45].

Соціальну природу медіації в Україні досліджувала Н. А. Мазаракі, яка наголошує, що розвиток медіації в нашій державі триває близько тридцяти років та вже набув статусу соціального інституту, не маючи законодавчої основи. В українському суспільстві існує соціальний запит на усунення недоліків судової системи, її реформування, зменшення конфліктних процесів у суспільстві та об'єктивна соціальна потреба у альтернативних способах вирішення спорів. Інститут медіації формується у кожній державі зі своїми особливостям, однак спільною ознакою інституалізації медіації є визначення певного порядку процедури на основі соціальних норм та правил, які були вироблені у процесі вирішення конфліктів та широко застосовуються. Науковець наводить ознаки, які свідчать про наявність соціального інституту медіації в Україні:

- наявність соціального запиту на альтернативні способи вирішення спорів, який спричинено низьким рівнем ефективності судів та рівнем довіри громадян до системи правосуддя;
- формування та розвиток медіаторської спільноти (Національна асоціація медіаторів України);
- функціонування центрів навчання медіаторів та центри медіації, які працюють по всій території України (Інститут миру і порозуміння (м. Київ), Подільський центр медіації (м. Вінниця), Центр права та посередництва (м. Харків) та інші);
- наявність Кодексу етики медіатора Національної асоціації медіаторів України;
- розвиток шкільної та сімейної медіації при службах у справах дітей та закладах освіти [251, с. 184].

О. В. Верейкіна та Д. І. Давидова розуміють медіацію як соціальний інститут, який являє собою встановлений порядок правил та стандартизованих моделей поведінки в регулюванні соціальних відносин. На сьогодні медіативні техніки використовуються на всіх рівнях соціальної взаємодії:

- мегарівень – врегулювання міжнародних конфліктів;
- мезорівень – врегулювання протиріч між різноманітними соціальними групами;
- мікрорівень – врегулювання протиріч та суперечок між окремими індивідами, представниками соціальних інститутів [71, с. 182].

Н. І. Мінкіна визнає медіацію соціальним регулятором, який володіє суспільною користю та знаходиться у процесі становлення. Медіація являє собою соціально орієнтований інститут, який покликаний зменшити конфліктність у суспільстві та навчити його членів мирному веденню переговорів [277, с. 26].

Соціальний зміст інституту медіації розкривається, враховуючи ознаки та функції соціального інституту.

Соціальні інститути є ключовими елементами соціальної структури та широко використовуються в усіх сферах суспільного життя. Поняття «соціальний інститут» має кілька значень:

- соціальний інститут як спеціалізована група, яка виконує функції врегулювання соціальної поведінки членів суспільства;
- соціальний інститут як організована форма, в межах якої виконуються ті чи інші функції;
- соціальний інститут як об'єднання матеріальних засобів, якими розпоряджаються люди, які виконують певні функції в інтересах суспільства.

Виходячи з сутності таких визначень, соціальний інститут розуміють як стійку форму організації суспільного життя та спільної діяльності людей, яка включає в себе сукупність нормативно врегульованих осіб та установ, наділених владними повноваженнями та матеріальними засобами для здійснення соціальних функцій. Водночас це поняття включає в себе сукупність різних форм організацій і врегулювання суспільних відносин, спеціалізованих установ, системи норм, соціальних ролей і статусів, які забезпечують реалізацію функцій для існування та розвитку суспільства. Соціальний інститут являє собою організовану систему соціальних зв'язків і

норм, яка об'єднує суспільні цінності та процедури, які задовольняють потреби суспільства [284, с. 66].

Г. В. Дворецька визначає соціальний інститут як певну форму організації життя (економіка, політика, освіта та інші), яка склалася історично та забезпечує виконання життєво важливих функцій для суспільства, включає в себе сукупність норм, ролей, спеціальних установ, систему контролю. Загалом соціальний інститут підтримує порядок і соціальну структуру у суспільстві [114, с. 177].

Серед загальних ознак, які притаманні соціальному інституту, варто виділити такі:

- наявність конкретних цілей діяльності, ідеології, настанов, культурних символів;

- наявність певних соціальних статусів, ролей суб'єктів, які вступають в процесі діяльності у відносини, що мають стійкий характер [114, с. 183];

- визначено специфічні соціальні норми і приписи, які регулюють поведінку людей в межах соціального інституту. У нормах та приписах відображено ще одну ознаку – соціально значимі функції інституту [557, с. 163];

- відносини, які виходять зі змісту певного соціального інституту, мають не випадковий одноразовий характер, а виступають як регулярні, постійні;

- об'єктивний характер як родова характеристика соціального інституту. Мається на увазі, що соціальний інститут формується із численних індивідуальних вольових актів, які спрямовані на отримання однакових благ. Соціальний інститут формує певний загальний алгоритм поведінки, абстрагуючись від конкретної ситуації окремого суб'єкта;

- кожен соціальний інститут у своїй структурі має певні соціальні утворення, які допомагають йому функціонувати. Такі утворення є як умовою, так і результатом функціонування інституту. Окрім соціальних

утворень, до структури соціального інституту відносять притаманний лише йому об'єкт, який визначає специфіку його діяльності в цілому [551, с. 46].

Роль та значення соціальних інститутів в суспільстві визначаються функціями, які вони виконують. Ю. Б. Шубніков, досліджуючи природу соціальних інститутів, визначає такі функції:

- забезпечення стабільності та стійкості суспільних відносин. Соціальний інститут своїми інструментами (сукупністю норм і правил поведінки) забезпечує стійкість та стабільність супутніх відносин. Регулярність та постійність суспільних відносин, які притаманні соціальним інститутами, закріплює стійкість суспільного порядку в цілому, загальних суспільних відносин, необхідних для існування певних благ;

- виробництво, розподіл та обмін обмежених благ для задоволення потреб. Це першочергова функція, яка водночас і зумовила виникнення соціальних інститутів.

- координація суспільної практики. Стійкість соціального інституту дозволяє прогнозувати його вплив на ті чи інші сфери суспільного життя.

- оптимізація, структуризація та систематизація суспільних відносин. Соціальні інститути встановлюють певні правила та порядок, що спрощує суб'єктам відносин відшукувати варіанти поведінки в конкретній ситуації [551, с. 47].

Окрім вищезгаданих функцій, виділяють:

- соціально-інтегративну – забезпечення консолідації людей в групи;
- контрольню-регулятивну;
- статусно-рольову – нормативне закріплення прав і обов'язків людей, які витікають із їх ролі і статусу в суспільстві;
- впорядкування форм і способів задоволення базисних потреб суспільства;
- вирішення конфліктів [449, с. 187].

На думку К. Є. Гафнера, становлення медіації залежить від історичного розвитку кожної держави, економічних процесів, рівня супутніх соціальних

інститутів, культурного середовища – суспільних цінностей та етичних норм. Автор, розглядаючи медіацію як соціальний інститут, виділяє такі її загальні та специфічні особливості:

- медіація формує певні соціальні настанови та зразки поведінки – добровільність, конфіденційність, чесність, неупередженість, протидія будь-яким недобросовісним діям в переговорах, незалежність учасників;
- наявність культурних символів, які являють собою уявлення про інститут: кокус, процедура, переговорний процес тощо;
- культурні особливості, які являють собою матеріальне вираження соціального інституту – стіл переговорів, кімната переговорів тощо;
- визначені усні та письмові кодекси поведінки – кодекси етики для медіаторів;
- наявність певної ідеології – ефективні переговори, позасудове врегулювання спорів [89, с. 83].

Необхідною умовою появи будь-яких соціальних інститутів, і в тому числі медіації, є соціальна потреба. Об'єктивною потребою виникнення медіації є розуміння того, що медіація дозволяє розвантажити судову систему та зробити її більш ефективною. Суб'єктивна потреба полягає у можливості вибору способу вирішення спору. Оскільки конфлікти у суспільстві є неминучими та супутніми розвитку суспільства, соціальна потреба у виникненні та розвитку медіації як способу вирішення конфліктів вбачається безумовною.

Окрім соціальної потреби для виникнення соціального інституту медіації повинно існувати культурне середовище – система цінностей та етичних норм. У суспільстві формується певна субкультура, в якій сформовано правила та моделі поведінки для вирішення спорів. Окрім цього, для існування соціального інституту необхідні певні ресурси – трудові, фінансові, організаційні, які суспільство повинно постійно поповнювати. Розглядаючи медіацію в соціальному аспекті, О. І. Носирьова наголошує, що, наприклад, в Російській Федерації становлення медіації як соціального

інституту знаходиться в стані зародження. Про це свідчить ставлення до медіації у суспільстві: вирішення спорів поза судовим розглядом, шляхом мирних переговорів, співпраця сторін у виробленні спільного рішення ще не стало нормою поведінки та не зайняло своє місце у системі цінностей. Незважаючи на це, медіація у Росії сформувалась як правовий інститут, оскільки процедура повністю регулюється законодавством держави [300, С. 3-4].

Роль медіатора, який має на меті гармонізувати відносини між сторонами, набуває соціального змісту. Розкрити такий зміст можливо шляхом дослідження цінностей та етичних норм медіатора. Такі норми визначені у Європейському кодексі етики медіаторів від 02 червня 2004 року [134], авторами якого стали практикуючі медіатори. У Кодексі передбачено якості, якими повинен володіти медіатор: компетентність (належне навчання, постійне оновлення знань відповідно до міжнародних стандартів), незалежність та безсторонність. Окрім цього визначено справедливість процесу як основоположну zásadu діяльності посередника. Обов'язком медіатора є дотримання конфіденційності процесу – будь-яка інформація, отримана в процесі медіації, не буде розкрита без дозволу сторони, за винятком випадків, передбачених законодавством. Такі вимоги до медіаторів підтверджують соціальне значення медіації для суспільства.

Сутність медіації нерозривно пов'язана із соціальною взаємодією, феномен якої не встановлено науковцями однозначно. Варто розглянути основні теорії соціальної взаємодії для визначення соціального змісту медіації.

Першою з них є теорія символічного інтеракціонізму, яка полягає у тому, що кожен індивід, обираючи модель поведінки, приймає роль іншого та прогнозує реакцію суспільства на ті чи інші соціальні дії. Визначальною ідеєю концепції Дж. Міда є ідея взаємності як умова успішної комунікації. Така орієнтація на думку інших членів суспільства допомагає зрозуміти інтереси іншого індивіда. Інтеракціоністи вважали, що людину можна

вважати соціальною особистістю, якщо вона в змозі аналізувати власну поведінку та соціальну роль з точки зору інших людей, суспільства, звичаїв, законів та морально-етичних норм. Така соціальна взаємодія – інтеракція, є важким інтелектуальним процесом, а для суб'єкта – «концепція вказівок самому собі» [552, с. 122].

Протилежною інтеракціонізму є теорія соціального обміну, засновником якої є Дж. Хоманс. Досліджуючи соціальні відносини між окремими індивідами, прихильники теорії дійшли висновку, що соціальні поведінка заснована на принципі універсального справедливого обміну. Кожна людина вступає в нові соціальні зв'язки, підтримує відносини з соціальними партнерами, розширює їх, очікуючи винагороду. Поняття обміну полягає в добровільних соціальних діях, які обумовлені реакцією винагороди у відповідь і які припиняються, якщо очікувані реакції не настають. Отже, на відміну від теорії інтеракціонізму, теорія соціального обміну передбачає, що кожна людина під час соціальної взаємодії керується не оцінкою її дій іншими членами суспільства, а особистими інтересами [226, с. 92].

Д. А. Чхартішвілі та Н. А. Безвербна стверджують, що медіацію слід розглядати через призму концепції інтеракціонізму. Адже подібна теорії інтеракціонізму ідея лежить в основі медіації, де головним принципом є принцип співробітництва сторін. В межах такої взаємодії кожна із сторін спору, будучи зацікавленою в його вирішенні та встановленні конструктивних відносин, повинна постійно співвідносити та узгоджувати свої наміри та дії з іншою стороною, формувати свою лінію поведінки в ході спільної діяльності [535, с. 192]. Схожість засад медіації як соціального інституту вирішення конфліктів та соціологічного підходу інтеракціонізму, в основі якого лежить співвідношення дій індивіда з інтересами іншої сторони, вказує на високий потенціал процедури та перспективу закріплення медіації як результативної соціальної норми. В цілому, медіація як соціальний інститут здатна впливати на формування культури безконфліктної взаємодії

членів суспільства та конструктивного співробітництва в межах вирішення спільних проблем.

Окрім цього, автори наголошують, що інституціоналізація соціального інституту медіації дозволить не лише розвантажити судову систему та ефективно вирішувати конфлікти, а сформувати новий позитивний шаблон поведінки та соціальну норму. Інші соціальні інститути обмежують кількість способів вирішення спорів, які не завжди ефективні для того чи іншого конкретного конфлікту [535, с. 192].

Таку ж думку поділяють О. І. Василець та О. М. Казьмірова, які наголошують на необхідності перегляду діяльності існуючих соціальних утворень та становленні нових, для вирішення конфліктів у новому типі відносин. Інституціоналізація медіації як процес виникнення, оформлення та функціонування соціального порядку сприяє формуванню сучасного громадянського суспільства, а заодно і контролю над медіаційними процесами, зберігаючи гнучкість та багатовимірність процедури [66, с. 16].

На наш погляд, соціальна сутність медіації ґрунтується на теорії інтеракціонізму. Теорія соціального обміну має місце у соціальній взаємодії сторін, адже під час процедури медіації медіатор намагається змістити акцент сторін з позицій до їх особистих інтересів, при цьому кожна сторона прагне вирішити конфлікт, отримавши певну «винагороду» або з мінімальними затратами. Водночас, першочерговим принципом медіації є співпраця та вироблення спільних рішень сторонами спору, що неможливо зробити без врахування однією стороною думки іншої сторони. Таким чином, соціальна природа інституту медіації є беззаперечною. При цьому соціальна взаємодія під час здійснення процедури медіації відбувається на основі розуміння сторонами одне одного та певним обміном ролей у конфлікті.

Соціальний зміст медіації є беззаперечним. Виникнення та розвиток медіації зумовлені соціальними потребами суспільства. Соціальний інститут медіації закріплює у суспільстві певні соціальні норми та моделі поведінки, формує певну систему цінностей та етичних норм, зменшує рівень

конфліктності. Розвиток та поширення технологій медіації створюють соціальний взірць поведінки для членів суспільства, який полягає у мирному врегулюванні спорів, прагненні до ефективного, добровільного та конфіденційного співробітництва. Враховуючи соціальну природу інституту медіації, варто проаналізувати його правовий зміст.

Відсутність єдиного уявлення про поняття правового інституту зумовлює широке обговорення такого структурного елементу системи права. Дослідження правового інституту було актуальним ще з радянських часів, а теоретичні положення та висновки досі зберігають свою наукову цінність та значимість для теорії права.

Зокрема, у 70-х роках В. С. Якушев надавав такі визначення правового інституту: «відома сукупність норм, покликана регулювати певну групу суспільних відносин в межах даної галузі права»; «складова частина, структурний підрозділ галузі права». Загальним визначенням правового інституту є заснована законом сукупність норм, покликана регулювати в межах предмету галузі права визначені, відносно самостійні відносини, а також пов'язані з ним похідні відносини. Основу правового інституту, як вказує вчений, повинні складати певні суспільні відносини, об'єднані однією галуззю права [563, с. 67].

У більш пізніших працях О. А. Кірімова розглядає правовий інститут як структурний елемент системи права, який є необхідною первинною сукупністю юридичних норм, пов'язаних між собою за предметно-функціональною ознакою, які охоплюють конкретні видові суспільні відносини. До того ж, нові правові інститути не утворюються штучно, тому що вони будуються під впливом об'єктивних соціально-економічних змін та перетворень суспільства. Першочерговими ознаками правового інституту:

- об'єктивно складене правове утворення, яке адекватно відображає розмаїття суспільних відносин; суб'єктивний фактор – актуальність та важливість таких утворень;
- опосередковує схожі родові видові відносини;

- ступінь усвідомлення необхідності їх правового регулювання;
- захист інтересів певної соціальної групи повинна бути відображена у правових нормах;
- відносна самостійність в регламентації видових суспільних відносин;
- стійкість та специфічність методу правового регулювання
- наявність або можливість формування загальних понять в межах видових явищ [179, с. 14].

Дослідження сутності правового інституту залишається актуальним питанням для сучасних правників. Л. І. Заморська визначає правовий інститут як регламентовану та конкретизовану правовим режимом цілісність правових норм, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин шляхом застосування галузевого методу регулювання для досягнення спільної цілі. Науковець характеризує правовий інститут через призму таких особливостей:

- комплексний характер;
- регулятивний характер;
- взаємозв'язок та взаємодія з нормами, які належать до іншого правового інституту;
- наявність юридичних засобів впливу;
- наявна внутрішня організація;
- предметний характер;
- галузевий зміст [145, С. 80-81].

В останніх сучасних наукових дослідженнях правовий інститут визначають як систему відносно відмежованих від інших взаємопов'язаних правових норм, які регулюють певний вид чи групу однорідних суспільних відносин. Особливостями інституту права визначають:

- за суттю – єдина відносно самостійна цілісна сукупність юридичних норм;
- має регулятивні якості, якими забезпечує самостійний вплив на певний вид суспільних відносин;

- формується об'єктивно в залежності від розвитку суспільних відносин;

- охоплює вихідні норми (єдині принципи, поняття, загальні положення);

- може мати як галузевий, так і міжгалузевий характер [26, С. 209-210].

Таким чином, правовий інститут як один із головних елементів системи права являє собою сукупність взаємопов'язаних відносно самостійних юридичних норм, які регулюють певний вид суспільних відносин. Враховуючи зміст та особливості правового інституту, варто розглянути правовий зміст медіації.

В сучасних дослідженнях вчених практика медіації розглядається здебільшого з точки зору права та трактується як альтернативний судовому спосіб врегулювання спорів. В межах правової точки зору поняття «медіація» юридичні науки досліджують як правовий інститут, який існує в рамках діючого законодавства. Окрім правового інституту, медіація як суб'єктивно-об'єктивно правовий феномен виступає інструментом організації ефективного правопорядку. Отже, враховуючи правову природу, як зазначають Н. І. Башмакова, Н. І. Рижова та О. А. Кузнецова, медіацію варто розглядати як:

- правовий інститут, який діє в межах існуючого закону;

- один із суб'єктивно-об'єктивних правових феноменів, який виступає своєрідною «заставою» дії права;

- інструмент організації дієвого правопорядку в державі [27, с. 186].

На наш погляд, визначення медіації як суб'єктивно-об'єктивного правового феномену та інструменту забезпечення правопорядку можна розуміти як особливості медіації як правового інституту. Мається на увазі, що будь-який правовий інститут виникає за наявності суб'єктивних та об'єктивних потреб та є своєрідним феноменом. До того ж, основною метою та функцією соціально-правових інститутів є забезпечення, регулювання та

контроль правопорядку. Враховуючи соціально-правову сутність медіації, найповніше дослідити її зміст видається через призму її правової природи.

Беззаперечність правової природи медіації визнають В. К. Цечоєв, С. В. Ротко та В. Н. Циганаш. Як справедливо визначають автори, будь-яка управлінська діяльність передбачає не лише вибір одного з кількох варіантів розвитку управлінських процесів для приведення системи до певного стану, але і межі, в яких такий вибір здійснюється. Саме ці межі визначають вибір такого розвитку. Формалізовані правила є об'єктивними, а їх об'єктивність пояснюється тим, що такі правила створені через призму їх розуміння суспільством на певному етапі історичного розвитку. Метою медіації є приведення системи до потрібного стану. Оскільки право за своєю суттю є правильним та зразком бажаної поведінки, який забезпечується державним примусом, а зміст процесів медіації обмежується та регулюється правом, то природа медіації є правовою. Право для діяльності медіатора, на думку науковців, є єдиною допустимою основою регулювання суспільних відносин. Тож, правила, за якими діють учасники конфлікту та медіатор, є правовими, а конфлікт – є протиріччям між належним, як це розуміє суб'єкт, та належним, як це виражено в праві [159, с. 164].

Така наукова думка заслуговує на увагу, однак варто враховувати, що іноді предмет конфлікту, який вирішується у процесі медіації, виходить за межі права. Наприклад, особисті протиріччя та відносини між сторонами в сімейному праві, які прямо не регулюються законом. Саме тому ми розглядаємо медіацію не лише як явище, що має правову природу, та категорію, наділену правовим змістом, а як соціально-правовий інститут, який поєднує вирішення суспільних проблем та суперечностей між індивідами, що здійснюється в межах закону.

Розділяючи погляди правового змісту медіації, О. С. Корінний виділяє принципи, які формують такий зміст. Такими принципами є добровільність правовідносин у медіації, співпраця сторін, диспозитивність, пропорційність у інтересах сторін та наслідках для їхніх прав та свобод, багатопрофільність

медіатора (знання у багатьох галузях, таких як психологія, конфліктологія), конфіденційність, заборона надавати юридичні консультації та оцінювати докази – лімітативність повноважень посередника [205, с. 4].

О. С. Воробйова розглядає медіацію як інститут процесуального та цивільно-правового характеру, який полягає у вирішенні конфлікту між сторонами спору та заснований на їх волевиявленні і при сприянні нейтральної неупередженої сторони, яка активно докладає зусиль для досягнення спільного рішення сторін. Як визначає авторка, медіація базується на приватно-правових підходах та володіє приватно-правовою природою. Вона, на відміну від правосуддя, не виконує функцію захисту прав, але виконує функцію примирення сторін. На відміну від третейського правосуддя медіація не перейняла елементів публічно-правового регулювання із цивільного та арбітражного процесу та має іншу процесуальну форму [82, с. 48]. Таку ж думку поділяє С. В. Денисенко, яка виділяє медіацію як феномен приватно-правового характеру. На думку науковця, для відносин у сфері медіації найбільше підходить цивільно-правовий диспозитивний метод правового регулювання, адже всі риси такого методу – правонаділення, правова самостійність, ініціатива – яскраво виражені під час здійснення процедури медіації [118, с. 113]. Дійсно, для вітчизняної правової системи медіація асоціюється в першу чергу з приватно-правовими спорами та основні засади процедури пов'язані з визначальними ознаками приватно-правової природи. Водночас використання медіації у публічно-правових спорах та розвиток присудової (судової, іноді навіть обов'язкової) медіації стає більш поширеним явищем у світі, про що свідчать численні наукові дослідження, які ми розглянемо пізніше.

Н. В. Боженко характеризує інститут медіації як комплекс відповідних нормативно-правових норм, регламентуючих цей напрям діяльності; належний рівень підготовки медіаторів (не лише приватних, а й працівників суду), здійснення пропаганди медіації, а також пошук та вирішення проблем цього напрямку [44, с. 79].

Досить ґрунтовними є дослідження Р. О. Гаврилюк, яка визначає, що необхідність медіації та її правова природа зумовлені буттєвим устроєм людського світу. Як пише науковець, в основі цього лежить «тотальна суперечливість фактичного устрою людського світу та особова каузальність усього соціального як вищий рівень каузальності взагалі», тому що тільки вона здатна врахувати міри свободи та відповідальності кожного окремого суб'єкта суспільного життя [83, с. 192].

Як уже було зазначено, медіацію як правовий інститут було визнано на міжнародному рівні. Спочатку як соціальний, а тепер уже і правовий, інститут медіації успішно розвивається в міжнародному праві.

Основними міжнародно-правовими документами, які визначають зміст та особливості медіації, є Рекомендація № R (98) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах (ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 21 січня 1998 р.) [391], Рекомендація № Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами (ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 5 вересня 2001 р.) [393], Рекомендація № Rec (2002) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах (ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 18 вересня 2002 р.) [394], Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах (ухвалено Комітетом міністрів 15 вересня 1999 р.) [392], Типовий закон ЮНСІТРАЛ від 19 листопада 2002 р. про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру [461], Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. [133], Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 р. [125], Конвенція ООН про міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурська конвенція) від 7 серпня 2019 року [607] та інші.

Розглянемо наведені міжнародні документи детальніше. Рекомендація № Rec (2002) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 р. містить дефініцію медіації – це «процес врегулювання спорів, у межах якого сторони за допомогою одного або кількох медіаторів проводять переговори щодо спірних питань, маючи на меті досягнення сторонами домовленості» [394]. Передбачено обов'язок медіаторів діяти безсторонньо (незалежно), забезпечувати принцип рівності сторін. Рекомендації спонукають держави вжити усі заходи для встановлення стандартів добору, відповідальності, підготовки і кваліфікації медіаторів.

Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року [391] радить державам запроваджувати, посилювати у випадку необхідності, заохочувати медіацію у сімейних справах як належний засіб розв'язання сімейних спорів. У Рекомендації визначено, що медіація не може бути обов'язковою – лише добровільною, держава самостійна у організації та визначенні сфер застосування медіації (чи то приватний, чи то державний сектор). Водночас державам варто забезпечити якісну підготовку, добір, кваліфікацію медіаторів; визначити загальні стандарти їх діяльності. Рекомендація детально характеризує процес медіації: медіатор повинен бути безпристрасним щодо сторін, нейтральним щодо наслідків процесу, забезпечується рівність позицій учасників, гарантується таємність особистої інформації тощо. Медіація у сімейному праві має характерну особливість: медіатор повинен виявляти особливу турботу щодо інтересів дитини, спрямовувати батьків на зосередження на потребах дитини. Передбачено право медіатора надавати інформацію, але не правові консультації; в окремих випадках – зазначати сторонам про можливість консультування у адвоката чи іншого спеціаліста.

Певні особливості медіації варто проаналізувати у тексті Рекомендацій № R (99) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради, які зацікавлені в

організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р. [392]. Ефективність медіації, виходячи з положень Рекомендацій, полягає у можливості за допомогою такої процедури підвищити роль людини та суспільства у свідомості людей, зокрема у запобіганні злочинам, конфліктів. Як і попередні Рекомендації щодо медіації у сімейних справах, Рекомендації щодо медіації у кримінальному процесі також акцентують увагу на знаннях, навичках та наявності акредитованої освіти медіатора. Документ роз'яснює, в чому полягає добровільність медіації: всі сторони повинні дійти згоди з приводу проведення процедури та можуть відмовитись від неї на будь-якому етапі проведення. Медіація у кримінальному процесі повинна бути конфіденційною, автономною, незалежною, доступною та допустимою на будь-якій стадії судового розгляду.

Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами [393] визнає, що велика кількість справ послаблює спроможність адміністративних судів дотримуватись розумних строків, а судові процедури не завжди доцільні у вирішенні адміністративних спорів. Отже, медіація як альтернативний спосіб врегулювання спору, може використовуватись навіть як обов'язкова попередня умова судового розгляду або під час судового провадження. У Рекомендації визначено право медіатора пропонувати адміністративному органу вносити зміни, відкликати чи анулювати акт на підставах законності.

Слід вказати про Типовий закон ЮНСІТРАЛ від 19 листопада 2002 р. про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру [461], який рекомендований державам для включення таких норм у внутрішнє національне законодавство. Окрім Типового закону, міжнародна та європейська спільнота створила та продовжує створювати комплекс документів – директиви, конвенції, рекомендації, які допомагають державам удосконалити правовий інститут медіації у власній правовій системі.

Типовий закон ЮНСІТРАЛ від 19 листопада 2002 р. про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру [461] визначає «позаарбітражну процедуру» як таку, яка може іменуватись позаарбітражною, посередницькою або позначатися терміном аналогічного змісту і в рамках якої сторони звертаються до третьої особи чи осіб («посередника») за допомогою, щоб спробувати досягнути мирного врегулювання спору, що виник з договірних чи інших правовідносин або у зв'язку з ними. У статті 13 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. [133] передбачено можливість посередництва як спосіб уникнення судового розгляду, недопущення чи розв'язання спорів, які стосуються дітей.

Цікавими для дослідження є положення Директиви № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року [125]. Директива визначає, що з метою стимулювання застосування медіації, необхідно створити основоположне законодавство, передбачити певне правове середовище у національній правовій системі. Сторони медіації самостійно несуть відповідальність за процес, можуть організувати його відповідно до своїх побажань та припинити в будь-який момент. Водночас Директива спонукає передбачати у національному законодавстві обмеження судами граничних строків для процесу медіації. Держави-члени повинні передбачити механізм примусового виконання змісту письмових домовленостей, які стали результатом медіації.

У серпні 2019 року у Сінгапурі було підписано Конвенцію Організації Об'єднаних Націй «Про міжнародні угоди за результатами медіації» [608]. Така угода вважається новою рушійною силою медіації для міжнародної спільноти та України. Закріплені міжнародні стандарти повинні допомогти державі створити дієвий та ефективний механізм правового регулювання медіації та підвищити її репутацію на міжнародній арені [249, с. 27]. Головна мета Конвенції – створення єдиного механізму міжнародного визнання медіаційних угод. Пункт 3 статті 2 Сінгапурської конвенції надає поняття

«медіації». Відповідно до цієї норми медіація – це процедура, незалежно від того, як вона іменується, і основи, на якій проводиться, за допомогою якої сторони намагаються досягти дружнього врегулювання спору за сприянням третьої особи чи осіб (медіаторів), що не мають повноважень нав'язувати сторонам рішення спору. Сфера дії Сінгапурської конвенції не поширюється на мирові угоди щодо спорів, які виникають внаслідок угод, укладених в особистих, сімейних чи побутових цілях, а також на мирові угоди, які стосуються сімейного, спадкового чи трудового законодавства. Головним об'єктом її регулювання є медіаційні угоди, які стосуються міжнародних комерційних спорів.

Незважаючи на сферу регулювання Конвенції, її норми в цілому є новітніми стандартами у сфері регулювання медіації. Враховуючи відсутність належного формального регулювання діяльності медіаторів в Україні, положення цього нормативно-правового акту повинні бути враховані вітчизняним законодавцем, особливо привертають увагу підстави відмови у допомозі щодо медіації: якщо одна зі сторін була недієздатною на момент здійснення медіації та укладення угоди; обов'язки, передбачені угодою, нечіткі та незрозумілі; наявне серйозне порушення медіатором правил та стандартів тощо. Такі норми можуть стати основою для підстав оскарження чи визнання недійсною медіаційної угоди у національному праві.

Підписання Сінгапурської конвенції про медіацію та її подальша ратифікація матимуть істотний вплив на зовнішньоекономічну політику України та внутрішній стан правосуддя, що сприятиме розвитку міжнародної торгівлі та закріпленню позитивного іміджу держави в інвестиційному просторі [495, с. 90].

Правовий інститут медіації ефективно розвивається у багатьох потужних державах світу. Наприклад, як соціальний інститут медіація використовується в Сполучених Штатах Америки з 50-х років минулого століття. На сьогодні це поширений соціально-правовий інститут, чому сприяла розробка численних нормативно-правових актів у сфері регулювання

процедури медіації. Пілотні проєкти в судах різних штатів дозволили створити перші законодавчі акти щодо медіації ще у 1970 році. У 1990 році Конгрес США на урядовому рівні затвердив нормативно-правові акти, які популяризували використання альтернативних способів вирішення спорів, в тому числі медіації. Одним із таких актів став Закон про вирішення адміністративних спорів (Administrative Dispute Resolution Act). Відповідно до такого закону було створено спеціальні посади державних службовців, які займались питаннями щодо використання та застосування альтернативних способів вирішення спорів [340, с. 74].

На сьогодні в США діє Єдиний Акт про медіацію від 2001 року [607], який є основоположним документом, що регулює застосування медіації. Варто одразу відзначити, що більш деталізоване регулювання медіації відбувається на локальному рівні. Єдиний Акт про медіацію визначає медіацію як процес, за якого медіатор (посередник) сприяє спілкуванню та перемовинам між сторонами з метою допомогти вирішити спір шляхом добровільної угоди. Такий нормативно-правовий акт використовується до процедури медіації у деяких випадках: коли сторони повинні вирішити спір шляхом медіації в силу закону, рішення суду чи адміністративного органу або направлені арбітром; сторони та медіатор домовились проводити та протоколювати процедуру в порядку, який передбачає її конфіденційність; сторони обрали посередника, який називає себе медіатором. Цікавою нормою Акту є стаття 10, яка передбачає можливість адвоката супроводжувати сторону та брати участь у посередництві.

Ще однією державою, яка перетворила соціальний інститут медіації у соціально-правовий є Австралія. Ще з 1997 року в Австралії діє Акт про медіацію [592], який регулює основні положення щодо застосування процедури медіації. Варто одразу зауважити, що загальні правила проведення медіації за своєю суттю є спільні для національних законодавств багатьох країн, однак кожне із них має специфічні особливості. Акт регулює декларацію стандартів в сфері компетентності та затверджених організацій

медіаторів, реєстрацію медіаторів тощо. Особливою умовою, яка обмежує повноваження медіатора Австралії з точки зору права, є термін дії реєстрації, що складає 3 роки. Після спливу вказаного терміну медіатор повинен поновлювати свою реєстрацію відповідно до закону. Водночас законодавець передбачає право медіатора на захист та імунітет, який прирівнюється до імунітету судді Верховного Суду Австралії.

Європейські держави відносно недавно почали закріплювати інститут медіації на законодавчому рівні. Наприклад, у 2005 році набрав чинності «Закон про медіацію» Королівства Бельгії. Окрім цього акту, медіація в Бельгії регулювалась Кодексом законів Бельгії про судоустрій, де було передбачено можливість суду в ході судового процесу спробувати досягнути мирову угоду між сторонами, якщо сторони погоджуються на таку процедуру. Більш того, існувала обов'язкова медіація у трудових спорах, яка була зазначена у протоколі судового засідання. Однак судова медіація у Бельгії не виправдала очікувань, тому Законом від 2005 року було введено практику проведення медіації третьою незалежною стороною [591]. З особливостей регулювання правового інституту медіації у Бельгії варто виділити вимоги до медіатора, зокрема попередня та нинішня діяльність медіатора повинна демонструвати компетенцію, яка відповідає суті спору.

З 2010 року в Італії діє Законодавчий декрет № 28 [593], який регулює сферу медіації у цивільних та торгівельних спорах. Окрім загальних положень про медіацію, декрет передбачає реєстрацію заяви на медіацію в спеціальній медіаторській організації. Визначено обов'язок адвоката інформувати клієнта про можливість використання процедури медіації та щодо випадків, в яких проведення медіації є обов'язковою умовою подальшого судового розгляду. Законодавство Італії визначає граничні строки проведення медіації, які не можуть перевищувати чотирьох місяців.

Водночас зі становленням медіації як правового інституту у Європі міжнародний досвід починають переймати держави пострадянського простору. Наприклад, Закон Російської Федерації «Про альтернативну

процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедуру медіації)» від 27 липня 2010 року закріплює процедуру медіації як спосіб врегулювання спорів за сприяння медіатора на засадах добровільної згоди сторін з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення [304]. Закон Республіки Білорусь «Про медіацію» від 12 липня 2013 року характеризує процедуру медіації як переговори сторін за участі медіатора з метою врегулювання спору (спорів) сторін шляхом вироблення ними взаємоприйнятної угоди [301].

У вищезгаданому Законі Російської Федерації «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедуру медіації)» від 2010 року [304] встановлено граничні строки для медіації – до шістдесяти днів. У виключних випадках термін застосування процедури медіації може тривати сто вісімдесят днів. До того ж, законом передбачено конкретні вимоги до медіаторів, які діють на професійній або непрофесійній основі. Медіатором, який здійснює свою діяльність на непрофесійній основі, може бути особа, яка досягла 18 років, володіє повною дієздатністю та не має судимості. Разом з тим, відповідно до статті 16 цього Закону медіатором, який здійснює свою діяльність на професійній основі, може бути особа, яка досягла двадцятип'ятирічного віку, має вищу освіту та отримала додаткову професійну освіту у сфері процедури медіації.

Закон Республіки Білорусь «Про медіацію» № 58-З від 2013 року [301] також містить специфічні норми правового інституту медіації. Зокрема, Законом визначено, що діяльність медіатора може виконувати особа, яка має вищу юридичну освіту або іншу вищу освіту та пройшла підготовку в сфері медіації у порядку, визначеному Міністерством юстиції Республіки Білорусь або яка має досвід роботи примирителя згідно з процесуальним законодавством та отримала свідоцтво медіатора, яке видає Міністерство юстиції Республіки Білорусь на основі спеціального рішення Кваліфікаційної комісії щодо питань медіації.

Одним із найновіших нормативно-правових актів про медіацію у законодавствах зарубіжних країн є Закон Республіки Молдова «Про медіацію» 2015 року [303]. Цей Закон визначає статус медіатора, організаційні форми діяльності медіаторів, вимоги щодо реєстрації організацій, які здійснюють медіацію, принципи та наслідки медіації, особливості процедури в конкретних сферах, а також повноваження державних органів та установ в сфері медіації. Значний вплив на розвиток правового інституту медіації в Молдові має Міністерство юстиції Республіки Молдова. Міністерство розробляє та координує програмні документи у сфері медіації, здійснює моніторинг їх виконання, затверджує Раду медіації та Положення про організацію та функціонування Ради медіації, видає атестат медіатора, веде державний реєстр медіаторів тощо.

Таким чином, медіація як соціально-правовий інститут успішно функціонує у багатьох країнах світу. Загальним правилом такого функціонування є зародження медіації як соціального феномену та подальше становлення її як правового інституту. Таке становлення полягає у розробці та прийнятті відповідних нормативно-правових актів, доповнень існуючих нормами щодо медіації, враховуючи суспільний порядок та правову систему тієї чи іншої держави.

Особливо актуальним вбачається правове оформлення соціального інституту медіації відповідно до сучасних реалій розвитку суспільства. Криза медичної галузі супроводжується тенденцією зростання кількості спорів між пацієнтами та лікарями і медичними закладами. Медіація покликана ефективно вирішувати медичні спори та надає можливість лікарю та пацієнту спілкуватися безпосередньо, самостійно відшукувати шляхи врегулювання конфліктної ситуації та відновлення порушених прав, що в цілому відповідає соціальному змісту процедури [480, с. 44]. Новими викликами сьогодення, де медіація повинна стати дієвим соціальним інструментом на тлі пандемії COVID-19, слід вважати не лише медичні спори, а й зростаючу кількість сімейних спорів та підвищення рівня домашнього насильства, булінгу

(сімейна та шкільна види медіації). Сучасні медіатори пристосовують до нових вимог професійної діяльності та опановують нові знання, використовуючи інтернет-простір для проведення медіації у режимі відеоконференції, що варто також передбачити у законі про медіацію [171, с. 15].

На сьогодні в Україні готується на друге читання законопроект «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року, який визначає медіацію як добровільну, позасудову, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [370]. Альтернативний законопроект № 3504-1, який було знято з розгляду, характеризував медіацію як досудову та позасудову конфіденційну процедуру врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів сторін конфлікту (спору) за допомогою медіатора [367].

В. В. Коломитцева, досліджуючи соціально-юридичний механізм вирішення правових конфліктів, розділяє думку, згідно якої медіація має соціально-правову природу. Така соціально-правова природа полягає в тому, що така процедура як діяльність у вирішенні правових конфліктів являє собою певну сферу суспільного життя, що регулюється правом. Юридична природа медіації виражається в тому, що це факультативний, додатковий, диспозитивний спосіб вирішення правових конфліктів, який може застосовуватися самостійно або одночасно з іншими юрисдикційними та неюрисдикційними засобами та володіє ознаками юридичної процедури. Соціальна природа процедури медіації полягає в тому, що спірні суспільні відносини вирішуються не владно-державним способом, а шляхом самостійного пошуку сторонами вирішення спору, що дозволяє їм прийти до консенсусу. Загалом процедура медіації сприяє соціальній стабільності [195, с. 11].

Р. О. Гаврилук вказує, що медіація як взаємний правовий самозахист індивідів має подвійну правову природу, тому що вона є здобутком основоположного способу співбуття індивідів у соціумі та системою

взаємопов'язаних правових зобов'язань, які сприяють утворенню мирного суспільного середовища. Виходячи з цього, медіацію можна розуміти як взаємний правовий самозахист індивідів [84, с. 140].

Європейська спільнота та міжнародне право в цілому пришвидшили розвиток медіації як соціально значущого інструменту попередження ескалації конфліктів. Основне значення медіації полягає в тому, що така процедура удосконалює соціальні відносини. Медіативний підхід в своїй основі володіє навичкою позитивного контрольованого спілкування. Медіація як соціальний інститут задовольняє соціальні, економічні, політичні та культурні потреби; налагоджує діалог між людьми та групами людей. В свою чергу як правовий інститут, завдяки регламентованим принципам та нормам, медіація продовжує розвиватися та є ефективною завдяки своїй універсальності та багатопрофільності. В цілому медіація з точки зору її соціального та правового змісту наближає суспільство до більш відповідального та усвідомленого ставлення один до одного [536, С. 213-214].

Значення медіації полягає у досягненні нею головної мети – збереження миру та добробуту у суспільстві [311, с. 57]. Медіація – важлива частина життя людей, які знаходяться в стані боротьби, протиріч та негативного відношення одне до одного. Процедура ліквідує негативні відносини, допомагає налагодити конструктивну комунікацію, зняти психологічні бар'єри, допомогти особам усвідомити власні інтереси, і побачити в іншій стороні не опонентів чи ворогів, а партнерів, без яких неможливо задовольнити певні свої потреби [13, с. 153].

В цілому медіація має здатність позитивно впливати на формування культури безконфліктної взаємодії членів суспільства та конструктивної співпраці в межах рішення спільних проблем. Це дозволяє говорити про зменшення конфліктності членів суспільстві, розвитку певної безконфліктної культури та правопорядку [535, с. 193]. Н. М. Грень зазначає, що інститут медіації, який уже довів свою ефективність та переваги над класичним

судовим розглядом, не є повністю сформованим, адже спеціальне законодавство продовжує розроблятися, а міжнародні стандарти правового регулювання – удосконалюються [100, с. 123].

Отже, медіація як феномен має подвійну природу та водночас є як соціальним, так і правовим інститутом. Із соціальної точки зору виникнення інституту медіації зумовлене істотними соціальними потребами, оскільки він спрямований на зниження соціальної напруги та конфліктності, створення механізмів культурного врегулювання спорів та перетворення всередині правової культури загалом. Соціальний інститут медіації встановлює у суспільстві нові соціальні норми та моделі поведінки, формує новітню систему цінностей та етичних норм. Розвиток та розповсюдження медіативних технологій створюють соціальний взірець поведінки для членів суспільства, який полягає в мирному розв'язанні конфліктів, прагненні до ефективної, добровільної та конфіденційної співпраці [490, с. 20].

До основних переваг медіації як способу вирішення правових конфліктів варто віднести: справедливість; безпосередній контроль за процедурою сторонами; конфіденційність; добровільна процедура; швидкість посередництва; безпосередня участь сторін у переговорах; ефективність; гнучкість; простота; ефективна взаємодія між сторонами. Тоді як основними недоліками варто визначити неможливість перевірити професіоналізм посередника; здатність нав'язувати свою точку зору «слабкій» стороні; невизначеність щодо притягнення медіаторів до відповідальності за непрофесіоналізм чи зловживання владою. Будучи соціально обумовленим інститутом, медіація потребує правової регламентації засад її здійснення, меж застосування відповідних процедур, врегулювання правового статусу учасників таких процедур, закріплення юридичних наслідків медіації. Незважаючи на багаторічний зарубіжний досвід регламентації та використання медіації як соціально-правового інституту, її становлення як правового інституту в Україні досі триває.

1.3. Сутність медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу

Вочевидь, медіація має велике соціальне значення для розвитку суспільства, зокрема підвищує рівень доступності до правосуддя у державі. Місце медіації у системі адміністративного процесуального права залишається дискусійним питанням. Однак, практика позитивного досвіду ефективності медіації щодо публічно-правових спорів в зарубіжних країнах та євроінтеграційний курс України зумовлює широке дослідження цієї теми вченими-правниками. Процедуру медіації з точки зору адміністративного права досліджували Н. В. Боженко [44], С. О. Корінний [205], Т. І. Шинкар [546], О. Д. Сидельніков [421] та інші. Сутність медіації у адміністративно-правовому вимірі розкривається через визначення місця медіації в адміністративному процесі, відповідних принципів та функцій.

Медіацію як стадію досудового врегулювання спору в адміністративному суді розглядає М. І. Пипяк. Науковець наголошує, що її запровадження є однією з ключових реформ адміністративного судочинства, оскільки має низку важливих переваг: оперативність, робота з психологічними мотивами спору, максимально спрощений розгляд спору [332, С. 121-122].

Досліджуючи медіацію в системі публічного управління, З. В. Красіловська розглядає її як альтернативний спосіб вирішення спорів сторонами за участю третьої особи-медіатора, який здійснює загальне керівництво процедурою та допомагає сторонам самостійно дійти до максимально ефективного рішення. Процедура медіації за своїм призначенням має на меті врегулювання спорів поза державним судочинством, водночас «державна не усувається від своєї ролі, а детермінується як універсальний субсидіарний та субституційний гарант» [211, с. 177].

Схожу мету визначає О. С. Корінний, який вважає, що основним завданням функцій медіації є сприяння пошукам конструктивного рішення, що допоможе оптимізувати сторін для їх взаємодії в ході певної спеціальної процедури щодо вирішення публічно-правового спору та досягнення примирення. Він розглядає медіацію в адміністративному праві як самостійну стадію адміністративного судочинства, яка повинна бути втілена в адміністративний процес, та як процесуальну форму адміністративного правосуддя, яке спрямоване на врегулювання спору та досягнення сторонами спору примирення за умови дотримання загальних засад примирних процедур. При цьому інститут медіації в адміністративному процесі – це особливий правовий інститут, якому властива внутрішня організація, взаємозв'язок юридичних норм, які в сукупності становлять цілісну систему, завдяки якій відбувається правове регулювання відносин в адміністративному процесі між сторонами адміністративної справи відносно вирішення публічно-правового спору шляхом залучення до цієї процедури посередника – судді, аби сторони досягли примирення по справі [205, с. 77; с. 109].

Як позасудову процедуру з вирішення спору між державними органами або органами місцевого самоврядування та приватними особами розглядає медіацію Т. І. Шинкар. Науковець зазначає, що медіація в адміністративних справах спрямована на мирне вирішення публічно-правових спорів, розвантаження адміністративних судів та налагодження діалогу між органами влади та громадянами [546, с. 53].

Досліджуючи позасудові форми врегулювання адміністративних спорів Б. Г. Рисай визначає медіацію як процедуру активної участі в конфлікті нейтральної незацікавленої сторони, яка має авторитет в конфлітуючих учасників та докладає зусиль для взаємовигідного врегулювання спору. Автор вказує, що в адміністративних спорах медіатор повинен бути підзвітний суду або вищому органу, назначатись судом, обмежити

повноваження судді в певних категоріях справ або надати повноваження призначати медіатора вищому органу [406, с. 164].

Деякі науковці розуміють медіацію як адміністративну процедуру, вид альтернативного вирішення адміністративних спорів із залученням адміністративного медіатора (вищого керівника посадової особи, дія або бездіяльність яких оскаржуються), який сприяє залагодженню публічного конфлікту [6, с. 272].

Н. В. Боженко визначає посередництво як один із видів досудового урегулювання адміністративно-правових спорів. Досудове врегулювання спору в адміністративній справі – це конфіденційна, добровільна, безоплатна процедура узгодження позицій сторін адміністративного спору за допомогою медіатора, яка спрямована на досягнення консенсусу сторін та укладання угоди про результати досудового врегулювання спору. Виходячи з такого визначення, науковець виділяє певні особливості, які розкривають сутність медіації:

- добровільний процес за участі третьої безсторонньої особи задля допомоги у вирішенні спору;
- незалежна третя сторона, маючи кваліфікацію, навички та знання, керує процесом;
- може виступати в різних формах в межах моделей медіації;
- сторони самостійні у виборі способу вирішення конфлікту, безпосередньо впливають на хід та результати процедури [44, с. 79].

Натомість Т. І. Шинкар виділяє такі специфічні ознаки медіації для адміністративного судочинства:

- головною метою процедури медіації є досягнення зорієнтованих на майбутнє, ціннісних результатів, від яких виграли б усі учасники конфлікту; здійснюється на добровільних засадах. Однак, враховуючи суб'єктний склад публічно-правових спорів, добровільність процесу набуває особливого контексту. На думку автора, досягнення консенсусу між органами державної влади та приватними особами повинно бути пріоритетним для органів

держави. Саме тому передбачено можливість досудового врегулювання спору в адміністративному порядку шляхом звернення до вищестоящого органу. Таким чином, державний орган повинен якщо не ініціювати медіацію, то обов'язково прийняти пропозицію вирішити спір в досудовому порядку;

- медіатор допомагає учасникам знайти юридично обов'язкове, самостійне рішення для вирішення конфлікту, діючи в інтересах всіх учасників;

- інформація, яка стає відома учасникам під час здійснення процедури, є конфіденційною;

- предметом спору, окрім правових питань, можуть бути економічні, особисті чи будь-які інші індивідуальні інтереси, і якщо їх реалізація є допустимою з точки зору юриспруденції, вони є предметом остаточної угоди за результатами медіації [546, С. 187-188].

Перевагами медіації як основними її характеристиками у адміністративному судочинстві, як пише П. П. Шевчук, є:

- наближення адміністрації до суспільства шляхом ліквідації антагонізму між сторонами спору, що забезпечує прийняття більш доцільного рішення у спорі;

- швидкість досягнення рішень;

- мінімальна формальність, яка знижує процедурну гнучкість;

- коректний та дружній характер процедури;

- звернення до експертів;

- можливість врегулювання спору на основі принципів справедливості, а не лише відповідно до суворих норм права;

- процедурна економія [543, с. 242].

Щодо виду процедури медіації в адміністративному процесі думки науковців різняться. Деякі держави регламентують застосування лише судової медіації в адміністративному процесі, інші дозволяють залучати приватних медіаторів, відомості про яких містяться в офіційному реєстрі.

На думку С. С. Білуги, публічно-правові спори повинні вирішуватись шляхом досудового врегулювання. Досудове врегулювання адміністративного спору – це процедура на основі медіації, яка здійснюється офіційно особою-представником державної судової влади. Серед ознак такого вирішення спорів є добровільність, залучення судді-медіатора, здійснення з метою узгодження інтересів, швидкість, гнучкість, конфіденційність, можливість залучення представників та відсутність додаткових переваг для сторони спору-приватної особи. Одним із суб'єктів досудового вирішення альтернативного спору є посередник суддя-медіатор, який не несе додаткових процесуальних обтяжень, на відміну від його діяльності в адміністративному судочинстві. На думку автора, суб'єкт владних повноважень у спорі обмежений у варіативності поведінки, отже йому варто залучати представника юридичної служби або іншої уповноваженої органом особи [36, с. 12].

Досліджуючи можливість впровадження медіації в адміністративному процесі України, Ф. Мемель визначає судову модель медіації як найефективніший спосіб вирішення спорів поза судовим розглядом. Медіатор зазначає, що техніки, якими володіють судді, мають позитивний вплив на мирне вирішення спору сторін. Під судовою медіацією автор розуміє процедуру медіації, яка проводиться в межах розпочатого в суді провадження по справі суддею або науковим співробітником суду, які мають необхідну підготовку медіатора. Ефективність судової медіації підтверджує досвід Нідерландів, де кількість професійних медіаторів у різних галузях права перевищує кілька десятків тисяч осіб. Судова медіація в цій країні дала поштовх для розвитку професійної приватної медіації, яка врегульовує спори до винесення судового рішення. При цьому досвід Німеччини свідчить про те, що на підставі рішення, яке опрацьоване в рамках медіації та орієнтоване на інтереси сторін, через розширення предмету судового спору конфлікту з принципами діяльності адміністративних органів, визначених законом, та верховенством права не виникає [274].

Таку ж думку поділяє Т. І. Шинкар, яка визначає, що, в силу відсутності законодавчого закріплення медіації як способу врегулювання адміністративних спорів, медіацію варто розглядати як частину адміністративної діяльності судів. Суддя, наділений відповідними процесуальними повноваженнями, виступає в якості медіатора та допомагає сторонами конфлікту дійти до самостійного, юридичного обов'язкового рішення у спорі. При цьому медіатор діє на засадах рівності в інтересах усіх учасників. На думку автора, найдієвішою формою реалізації процедури медіації є її здійснення суддею, який при цьому звільнений від обов'язку здійснювати судочинство в конкретному адміністративному провадженні. Тож медіатором повинен бути один суддя, тоді як вирішувати спір по суті – інший [546, с. 109].

Натомість О. А. Сичова, досліджуючи російське законодавство, виділяє такі можливі форми існування медіації у вирішенні адміністративних спорів:

1) при зверненні з приводу незгоди з діями та рішеннями посадових осіб у позасудовому порядку до вищестоящої посадової особи, до прокуратури як органу нагляду за законністю, виходячи з того, що оскарження актів державних органів та органів місцевого самоврядування є способом захисту прав громадянина. Результатом медіації як способу вирішення конфлікту у такому випадку можуть бути скасування акту посадовою особою, винесення відповідного акту про усунення порушення законодавства прокурором та його відміна. В адміністративних спорах медіатор не тлумачить норми адміністративного законодавства, а вивчає надану сторонами документацію, яка необхідна для розуміння суті спору, питань, які викликають протиріччя, питань, у яких є взаєморозуміння сторін, а також тієї інформації, яка, на його думку, сприятиме мирному вирішенню спору.

2) у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення. Адміністративне законодавство, зазвичай, не передбачає можливості припинення провадження у справах про адміністративні правопорушення у

зв'язку з укладенням мирової угоди. Однак, щодо деяких адміністративних правопорушень, медіатор може допомогти громадянам у відшкодуванні майнової та моральної шкоди, яка була завдана адміністративним правопорушенням, шляхом проведення примирних процедур між ними та правопорушниками.

3) судова медіація:

а) залучення послуг професійних медіаторів для примирення сторін після інформування їх суддею про право на медіацію та її переваги;

б) використання навичок об'єктивного посередника суддями з метою примирення сторін, як при проведенні бесід та попередніх судових засідань, так і в ході подальшого судового розгляду [452, С. 133-134].

О. Д. Сидельніков визначає, що медіація для захисту прав, свобод та інтересів учасників публічно-правових спорів може використовуватися як альтернатива судовому розгляду або як інтегрований механізм у системі правосуддя. На думку автора, найдоцільнішою формою здійснення медіації в адміністративному процесі є судова медіація, де роль медіатора виконуватиме суддя [421, с. 170].

А. Г. Бортнікова визначає медіацію як комплекс послідовних стадій та етапів, в межах яких вирішуються локальні завдання, які спрямовані на досягнення спільної мети та вироблення консенсусу. Такими стадіями вирішення публічно-правового спору є підготовча стадія, стадія медіаційних перемовин та виконання угоди за результатами медіації [54, с. 14].

Варто окремо зупинитися на принципах медіації в адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу.

Загальними принципами позасудового врегулювання адміністративних спорів визначають принципи законності, публічності, компетенції, справедливості та рівності, відповідальності державного органу та приватних осіб, поєднання принципів колегіальності та єдиноначальності тощо [52, с. 100].

Як визначає Н. В. Боженко, в юридичній літературі принципи медіації – це вихідні та визначальні правові ідеї, засади, які становлять процедурне та організаційне підґрунтя здійснення медіаційної процедури та спрямовані на ефективно взаємоприйнятне, законне розв’язання конфлікту між учасниками спору [44, с. 71]

В свою чергу, С. О. Корінний надає визначення принципів медіації у адміністративному процесі, відповідно до якого це основоположні засади, ідеї, процесуальні основи та вимоги, які характеризують зміст процедури, відображають закономірності її розвитку, визначають напрями та механізми адміністративно-правового регулювання сфери публічно-правових відносин, на яких ґрунтується діяльність суб’єктів адміністративного процесу, їх належне функціонування під час розгляду спорів між фізичними та юридичними особами від порушень з боку суб’єктів владних повноважень [205, с. 104].

В цілому, відносини органів влади та приватних осіб повинні базуватися на принципах верховенства права, справедливості та гуманізму діяльності органів публічної адміністрації, пріоритету прав та свобод людини і громадянина, відкритості, пропорційності, підконтрольності, відповідальності тощо [525, с. 18].

Для того, аби проаналізувати принципи медіації у адміністративному процесі, варто дослідити загальні принципи медіації, які традиційно притаманні їй під час вирішення спорів будь-якої галузі права.

На думку Ю. Д. Притики, поділ принципів права на загальноправові, міжгалузеві та галузеві є закономірно притаманним і для медіації. Тому науковець класифікує принципи медіації таким чином:

1) загальноправові принципи – гуманізм, соціальна справедливість, взаємореспондентність прав та обов’язків, законність, невід’ємність природних прав людини, демократизм, поєднання примусу та переконання, вища сила Конституції, пріоритетність норм міжнародного права, верховенство права, вища цінність людського життя;

2) міжгалузеві принципи – процесуальна рівність перед законом, диспозитивність, об'єктивної істини, безпосередність дослідження доказів, охорони честі та гідності особистості, поєднання гласності і конфіденційності, недоторканості особистості, презумпції невинуватості, допустимості і належності доказів, незалежності суддів у випадку судової медіації, всебічної повноти і об'єктивності дослідження усіх матеріалів, дотримання процесуальної форми тощо.

3) конкретно-правові принципи – добровільність, нейтральність медіатора, конфіденційність, рівність сторін [356, с. 91].

Схожу класифікацію принципів медіації висвітлює М. Я. Поліщук:

1) загальноправові – соціальна справедливість, законність та невід'ємність природних прав людини;

2) міжгалузеві – диспозитивність, рівність сторін, належність та допустимість доказів;

3) спеціальні (дозволяє відмежувати від інших альтернативних способів вирішення спорів) – добровільність, незалежність та неупередженість медіатора, конфіденційність [340, с. 191].

На думку К. О. Шумової, за правовим значенням принципи медіації поділяються на безпосередньо правові та позаправові. До безпосередньо правових принципів медіації належать добровільність медіативних правовідносин, рівність сторін в процесі медіації, диспозитивність (самостійність сторін) в процесі здійснення процедури, співпраця сторін, конфіденційність, лімітативність повноважень медіації (неможливість нав'язати сторонам вирішення їхнього спору), професійна багатопрофільність медіатора (повинен мати певний набір професійних компетенцій в сфері права, психології, конфліктології, економіки). В свою чергу позаправовими принципами, які мають правове значення, є добросовісність сторін конфлікту та медіатора, неупередженість та нейтральність медіатора, пряма взаємодія сторін, довіра сторін, толерантність медіативної діяльності, персоніфікація процедури медіації

(сторони та медіатор присутні особисто) та субсидіарність і свобода сторін процедури [553, с. 16].

Принцип довіри як доктринальний позаправовий принцип медіативних правовідносин являє собою довіру суб'єктів медіативного трикутника (сторона 1 – медіатор – сторона 2) як основу ефективного вирішення спору. Ознаками, які характеризують принцип довіри як засаду медіації є:

– адресність. Вступаючи у правовий зв'язок з контрагентом, кожен суб'єкт правовідносин довіряє конкретному обраному партнеру (медіатору), сподівається на чітке правове врегулювання поставленої проблеми, яка вказана стороною;

– взаємність. Здійснюючи процедуру вирішення спору, медіатор намагається продемонструвати суб'єктам-отримувачам послуг безмежний ресурс довіри. При цьому, в свою чергу, сподівається на взаємну довіру сторін, які приймають медіативну послугу, розуміючи, що це є гарантом прийняття суспільством встановленого правового порядку;

– стереотипність (колективні знання). Довіра до медіації визначається не за принципом її ефективності, а за чутками та оцінкою її учасників, часто не здатних об'єктивно проаналізувати правову дійсність [553, с. 19].

Щодо неправових принципів медіації досить повним вбачається дослідження Д. Хофмана, який надає перелік етичних принципів медіації:

1. Конфлікт інтересів. Медіатори повинні уникати проведення процедури медіації у тому випадку, якщо вони мають прямий особистий, професійний чи фінансовий інтерес в результаті вирішення спору.

2. Межі компетентності. Посередники повинні розуміти межі власних можливостей, уникати виконання тих завдань, для яких не мають відповідних навичок, відверто інформувати сторони щодо власного досвіду. Це пов'язано з тим, що іноді сторони потребують експертної допомоги, наприклад, щодо розлучень або публічної влади. Медіатор повинен діяти лише відповідно у межах власної компетенції.

3. Неупередженість. Медіатор повинен мати рівномірний підхід до справи, відмовитися від власних почуттів.

4. Добровільність. Незважаючи на те, що іноді від сторін вимагають участі у медіації (обов'язкова медіація за наказом судді або в рамках договору), вони мають право у будь-який момент припинити участь у процедурі. Будь-яка домовленість сторін повинна бути зумовлена їх волевиявленням.

5. Конфіденційність. Медіатори повинні інформувати усіх учасників процедури щодо можливості оприлюднення інформації, яка стала їм відома у процесі вирішення спору.

6. Уникнення можливої шкоди. Посередник повинен уникати ведення процесу переговорів таким чином, що шкодить учасникам або погіршує становище сторін у спорі. Деякі люди мають емоційні порушення або психологічно не готові до процесу медіації. В таких випадках медіатор повинен проводити зустрічі окремо, керувати процесом відповідно до потреб сторін або взагалі відмовитися від проведення процедури.

7. Самовизначення. Автономія сторін полягає у їх підтримці та заохоченні приймати власні рішення щодо вирішення спору, а не нав'язувати ідеї медіатора чи інших осіб. Окрім цього, важливим завданням посередника є не дозволити одній стороні спору домінувати над іншою та схилити до прийняття вигідного їй рішення.

8. Усвідомлена угода. Вирішення спору буде ефективним тільки у тому випадку, коли сторони реально оцінюють власні позиції та можливості, а згодом – варіанти врегулювання конфлікту.

9. Обов'язки перед третіми особами. Медіатор повинен уникати заподіяння шкоди не лише сторонам, а і третім особам, які не беруть участі у процедурі примирення. Такими особами можуть бути, наприклад, діти або люди похилого віку. Оскільки такі особи не беруть участі у спорі безпосередньо, медіатор зобов'язаний враховувати їхні інтереси під час дискусії та вирішенні спору.

10. Чесність. Складовими цього принципу є наданням сторонам реальної інформації щодо: кваліфікації та попереднього досвіду медіатора; повної вартості послуги; будь-які інші аспекти, які можуть вплинути на бажання сторін брати участь у процедурі медіації [588].

Натомість О. В. Ситнікова надає власний перелік принципів медіації: добровільність, добросовісність та неупередженість посередника, повний контроль сторін за результатами процедури, неконфліктний характер процедури, конфіденційність та широкий спектр можливих взаємоприйнятних рішень спору [426, с. 7].

Як стверджує Ц. А. Шамлікашвілі, сучасна медіація базується на принципах наділення сторін владою та впливом у процесі напрацювання домовленостей, збереження за конфліктуючими сторонами повного контролю за процесом переговорів та дотриманням домовленостей, максимальна орієнтованість на глибокі потреби та інтереси сторін [539, с. 13].

Окрім цього, важливими принципами діяльності медіатора у процесі здійснення ним своєї діяльності є:

1. Сприйняття учасників. Медіатор повинен мати здібності приймати іншу людину разом з її сильними та слабкими сторонами, недоліками та перевагами.

2. Безумовна увага.

3. Визнання. Медіатор демонструє сторонам, що цінує їх, поважає та враховує їх точки зору, разом з почуттями та емоціями. Він повинен надати сторонам спору можливість почергово висловити власні погляди та гарантувати, що думку кожного буде почуто та взято до уваги.

4. Підтримка. Медіатор повинен зберігати нейтральність та неупередженість, при цьому підтримуючи сторони у рівній мірі, даючи можливість висловлюватися вільно та відкрито, не побоюючись осуду [537, с. 54].

На нашу думку, вказані науковцем принципи повинні виконуватися не лише медіатором, а усіма учасниками процедури медіації, що, в свою чергу, сприятиме побудові конструктивного діалогу.

Стаття 3 проекту Закону «Про медіацію» № 3504 від 19.05.2020 року [370], прийнятого у першому читанні, встановлює, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації відповідно до засад добровільності, конфіденційності, незалежності, неупередженості та нейтральності медіатора, самовизначення та рівності сторін у правах.

Принцип добровільності полягає у наявності в сторін права особистого волевиявлення на проведення медіації та її припинення на будь-якому етапі здійснення процедури. На відміну від судового розгляду, ніхто не може примусити учасників брати участь в медіації, а медіатор є особою, виборною сторонами. До змісту принципу добровільності належить правомочність сторін приймати будь-які рішення стосовно розв'язання конфлікту виключно за взаємною згодою. Принцип реалізується обов'язком медіатора встановити факт добровільності та особистого волевиявлення на участь усіх сторін на початку процедури медіації [356, с. 91].

Для успішного проведення медіації потрібне взаємне бажання сторін обговорити перелік тих проблем, з якими вони (або одна зі сторін) планують звернутися в суд. Існує поняття немедіабельності спорів, коли спочатку існує переконаність в тому, що звернення до медіатора не принесе бажаного результату. Такі погляди та установки можуть бути засновані в тому числі на небажанні сторін обговорювати виниклі між ними проблеми шляхом переговорів. Таким чином, при відсутності бажання процедура медіації не може бути реалізована. Медіатор не має владних повноважень щодо конфліктуючих сторін, особливо у частині вирішення спору.

Медіація схожа з третейським судом, адже медіатор обирається сторонами вільно. Добровільність передбачає, що сторони без зовнішнього примусу, за взаємною згодою приймають рішення в процесі медіації та можуть, як і медіатор, відмовитись від участі та припинити переговори у

будь-який момент. Принцип добровільності щодо сторін продовжує діяти після завершення процедури медіації на етапі виконання медіаційної угоди [424, с. 104].

Принцип добровільності широкого обговорюється в контексті впровадження обов'язкової медіації. Вивчаючи зарубіжний досвід, С. І. Калашнікова стверджує, що обов'язковість медіації не приносить позитивних результатів, а навпаки – тягне за собою затягування строків вирішення спору, штучне збільшення кількості примирних процедур, при цьому кількість успішно врегульованих спорів залишається сталою. Водночас, на початкових етапах розвитку примирних процедур потрібно інформувати учасників спірних правовідносин про можливості та переваги медіації, а також стимулювати поширення практики медіації. З цією метою допустимі деякі обмеження принципу добровільності, яке може проявлятися, наприклад, в обов'язковому проведенні інформаційних зустрічей сторін та медіатора [166, с. 13]. На наш погляд, такий висновок не відповідає реаліям застосування медіації, адже обов'язкова медіація як етап судового провадження або умова його початку досить успішно функціонує у багатьох розвинених державах світу.

Натомість, ми погоджуємося з думкою Ц. А. Шамликашвілі, яка стверджує, що обов'язкова медіація в розумних межах не обмежує волевиявлення сторін, адже, як ми вже зазначали, добровільність має кілька рівнів в медіації за рахунок неухильного дотримання іншим принципам. Обов'язковість застосування медіації, обмежуючи добровільність вступу до процедури, при цьому зовсім не впливає на добровільність прийняття сторонами рішення до досягнення ними домовленостей щодо предмету спору. Водночас сторони протягом усієї процедури зберігають право припинення процедури медіації та виходу із неї. Таким чином, добровільність медіації зберігається навіть у тому випадку, коли це є обов'язком сторін [537, с. 21].

Конфіденційність медіації передбачає, що все, що обговорюється в процесі здійснення процедури, залишається всередині цього процесу. Цим медіація відрізняється від суду, де конфіденційність суперечила б принципу публічності судового розгляду. Всі записи, які веде медіатор в процесі здійснення своєї діяльності, знищуються. Посередник не може виступати в якості свідка, якщо справа все ж буде передана до суду; не має права надавати іншій стороні інформацію, яку він отримав від іншої сторони в процесі індивідуальної бесіди, якщо не отримав на це відповідного дозволу або прохання від надавача інформації. Принцип конфіденційності є абсолютно обов'язковим для медіатора, але сторони можуть не дотримуватися цього принципу, якщо в цьому немає необхідності. Але медіатор повинен попередньо обговорити це питання зі сторонами, аби переговори були відкритими та безпечними [12, С. 39-40].

Конфіденційність проявляється на двох рівнях – зовнішньому та внутрішньому. На зовнішньому рівні принцип конфіденційності проявляється в особливому режимі використання інформації, пов'язаної із медіацією, при взаємодії учасників процедури з третіми особами, відповідно якому факт проведення медіації та всі відомості, розкриті сторонами в процесі переговорів, повинні зберігатися в таємниці. Дотримання даного принципу є обов'язковим для сторін, медіатора, працівників організацій, які здійснюють діяльність з забезпечення проведення процедури медіації, осіб, присутніх при проведенні процедури.

На думку С. І. Калашнікової, з метою збереження таємниці медіації потрібно надати імунітет свідка не лише медіатору, а й працівникам організацій, які здійснюють діяльність з забезпечення проведення примирних процедур, особам, які запрошені на медіацію (свідки, спеціалісти, експерти), а також особам, присутнім при проведенні процедури (представники або родичі). Внутрішній рівень принципу конфіденційності пов'язаний із обов'язком медіатора не розкривати інформацію, яку він

дізнався під час здійснення процедури, що обумовлено правилами проведення медіації [166, с. 14].

Обмеження принципу конфіденційності встановлює Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації в цивільних та комерційних справах) від 21 травня 2008 року [125]. Такими обмеженнями є:

1) коли порушення принципу конфіденційності необхідне для суспільного порядку в зацікавленій державі, особливо для забезпечення захисту першочергових інтересів дітей або для попередження будь-якого посягання на фізичну чи психологічну безпеку людини;

2) коли оприлюднення змісту угоди, яка була досягнута за допомогою медіації, необхідне для здійснення або виконання такої угоди.

Наступні принципи незалежності, нейтральності та неупередженості полягають у тому, що медіатор повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, ґрунтуючись лише на обставинах справи, враховуючи думки сторін та не нав'язуючи сторонам власний варіант прийнятого рішення. При цьому посередник зобов'язаний забезпечувати рівну участь сторін під час переговорів. Кожна із сторін має право заявити відвід медіатору у випадку існування підозр щодо його упередженості. Окрім цього, можливий самовідвід медіатора у випадку появи обставин, які обумовлюють його зацікавленість у врегулюванні спору на користь однієї зі сторін [356, с. 91].

Медіатор повинен бути незалежним від усіх учасників та предмету спору. Принцип незалежності та нейтральності не потребує, аби медіатор дистанціювався від сторін. Він повинен мати уявлення про світогляд кожного із учасників, тобто всебічність. Тому нейтральність варто розуміти як об'єктивність та справедливість медіатора, проведення процедури без проявів вподобань чи надання переваг якій-небудь із сторін. Мірою неупередженості при цьому вистають не тільки суб'єктивні відчуття медіатора, а й сприйняття сторін [450, с. 155].

Існує думка, відповідно до якої виокремлення принципу незалежності не є виправданим, тому що даний принцип є бажаною, але не обов'язковою вимогою, яка пред'являється медіатору. Оскільки основною ідеєю медіації є самостійне вироблення варіантів врегулювання спору, зовнішній вплив на медіатора не має сенсу та навряд чи матиме негативні наслідки [166, с. 13]. Однак медіатор, керуючи процесом медіації, має змогу надавати переваги іншій стороні, наприклад, надавати одній стороні інформацію щодо іншої сторони без дозволу. Тому, на наш погляд, зовнішній вплив на медіатора у будь-якому випадку може вплинути на результати процедури. Таким чином, принцип незалежності медіатора є самостійною обов'язковою засадою проведення ним процедури медіації.

Щодо принципу самовизначення, то така засада частіше використовується у міжнародному праві, але має вагоме місце також в медіації. Здатність сторін контролювати процес медіації від початку до укладення медіаційної угоди є однією із визначальних специфічних особливостей процедури медіації, що відрізняє її від судового розгляду чи арбітражу. Завдяки реалізації принципу самовизначення сторони можуть забезпечувати дотримання своїх прав та інтересів, знайти оптимальний варіант вирішення спору, який задовольнить обох сторін, а не той який затвердить суддя чи арбітр своїм рішенням.

Самовизначення реалізується на усіх етапах процедури медіації – від надання згоди на проведення процедури та вибору кандидатури медіатора до узгодження умов медіаційної угоди, істотних та факультативних. Повноцінна реалізація цього принципу можлива лише за умови дотримання принципу добровільності медіації. Н. А. Мазаракі наводить перелік складових принципу самовизначення, який запропонували відомі медіатори Д. Спенсер та М. Броган:

– сторона спору розуміє, яку мети вона переслідує у вирішенні спору, визначає важливі чинники;

– сторона спору усвідомлює всі варіанти врегулювання спору, в яких вона досягне свої мети повністю або частково; розуміє, що може припинити свою участь в процедурі, приймати чи відхиляти пропозиції, поради, погоджуватися з умовами угоди або ні;

– сторона спору вчиться слухати, аналізувати, спілкуватися, аргументувати, пропонувати і оцінювати варіанти врегулювання спору, тим самим вдосконалює власні навички вирішення спорів;

– сторона спору чітко оцінює та оперує власними ресурсами з метою вирішення спору;

– сторона спору обдумує, приймає виважені рішення, оцінює слабкі та сильні сторони своєї позиції у спорі, переваги та недоліки того чи іншого варіанту рішення проблеми та на основі власних висновків приймає остаточне рішення у спорі [249, с. 95; 602, с. 183].

Щодо принципу рівності сторін, то під цим принципом розуміється правило, відповідно до якого обидві сторони мають однакові можливості щодо здійснення всіх процедурних дій. Цей принцип є аналогічним принципу процесуальної рівності сторін у цивільному, третейському судочинстві та приватним проявом конституційного принципу рівності усіх осіб перед законом та судом. Але в примирній процедурі принцип рівності сторін розглядається як передумова співпраці, оскільки не має великого самостійного значення. Реалізація принципу полягає в тому, що в процесі проведення процедури медіації обидві сторони в рівній мірі обирають медіатора та визначають умови проведення примирної процедури, висловлюють свої позиції, ставлять питання, визначають теми переговорів, беруть участь у напрацюванні угоди, а також мають рівні права щодо проведення індивідуальних бесід з медіатором.

В медіації виділяють два типи правовідносин:

- відносини між учасниками конфлікту;
- відносини між учасниками конфлікту та медіатором.

Права та обов'язки суб'єктів в межах обох типів є різними, тому принцип рівності застосовується лише до сторін процедури медіації [553, с. 56].

Стаття 8 проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 [370] визначає значення принципів самовизначення та рівності прав сторін медіації. Аналізуючи норму проєкту, можна визначити, що принцип самовизначення полягає у самостійному виборі сторонами медіатора або організацію, що забезпечує проведення процедури; самостійному визначенні сторонами переліку питань, які повинні обговорюватися, варіанти врегулювання спору або конфлікту, зміст медіаційної угоди тощо.

Щодо рівності сторін, проєктом визначено, що до сторін повинне бути однакове ставлення, кожній із них повинні бути надані рівні можливості висловити свої позиції. В свою чергу зобов'язання медіатора повинні бути однакові для усіх сторін процедури медіації.

Тож, загальними принципами медіації є: рівність сторін у процесі медіації; добровільність; конфіденційність; диспозитивність у процесі медіації; обмежені повноваження медіатора; професіоналізм медіатора; співпраця сторін [605, с. 290].

Необхідно відмітити, що усі вищеперелічені принципи медіації безсумнівно притаманні медіації у адміністративно-правових відносинах – як здійснюваній незалежним медіатором, так і судовій. Галузеві принципи медіації у адміністративному процесі не мають чіткого переліку, що зумовлено відсутністю окремого правового регулювання цього правового інституту.

Серед вчених-адміністративістів панує думка, відповідно до якої щодо публічно-правових спорів найбільш прийнятними є моделі присудової або судової медіації. Така медіація є одним із різновидів досудового врегулювання публічно-правового спору, тому принципи досудового врегулювання спорів у адміністративному процесі проєктують принципи медіації у адміністративному праві в цілому.

Як стверджує С. С. Білуга, система принципів досудового врегулювання адміністративно-правових спорів охоплює загальноправові, міжгалузеві та спеціальні принципи. Водночас спеціальні принципи є результатом поєднання принципів адміністративного судочинства та медіації у приватному праві. Такими принципами, на думку авторки, є вибірковість застосування процедури; добровільність участі сторін; рівність прав та обов'язків усіх учасників, добросовісність їх намірів; економічність процедури; нейтральність та незацікавленість судді-посередника (медіатора); конфіденційність; дотримання балансу особистих та публічних інтересів [36, с. 8].

Таку ж думку поділяє С. В. Ківалов, додаючи до переліку принципи справедливості, добросовісності та розумності [185, с. 11].

В свою чергу Б. Г. Рисай визначає такі принципи адміністративно-процесуального інституту позасудового вирішення адміністративних спорів:

– загальноправові: законність, справедливість, публічність, компетенційність, рівність усіх перед законом, відповідальність державного органу та осіб, які беруть участь у справі;

– галузеві організаційні: поєднання одноособових та колегіальних витоків при розгляді адміністративних справ, незалежність адміністративно-юрисдикційного органу та підпорядковується лише закону;

– галузеві функціональні: процесуальна рівність сторін, презумпція невинуватості, принцип державної мови, прозорість розгляду адміністративного спору, принцип процесуальної істини, оперативність, опосередкованість розгляду справи, процесуальна економія та процесуальне керівництво органу адміністративної юрисдикції [406, с. 13].

На думку С. О. Корінного, загальними засадами медіації у адміністративному процесі є ті ж принципи, якими керується суд під час здійснення правосуддя, а саме верховенство права, законність, рівність всіх учасників адміністративного процесу перед законом та судовими органами, обов'язковість судових рішень, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх

обставин справи. Виняток становлять принципи гласності та відкритості адміністративного процесу, адже це суперечить базовим принципам медіації. Процедура судової медіації проводиться у формі закритих нарад, а вся інформація, отримана під час них, є конфіденційною [205, с. 105].

Привертає особливу увагу принцип розумного балансу між публічними і приватними інтересами, який являє собою складову частину принципу пропорційності [33, с. 65].

Принцип пропорційності варто віднести до організаційних принципів медіації у адміністративно-правових відносинах [205, с. 98].

У адміністративно-науковому просторі правовий принцип пропорційності діє на користь надійності та передбачуваності. Його суть полягає в тому, що управлінська дія повинна бути пропорційна меті, яку встановлено законом, при цьому недопустимо позбавляти громадян обсягу тих прав, які їм необхідні для досягнення цієї мети. Тобто принцип пропорційності розглядається як розсудливість. Суворе застосування закону можна вважати протизаконним, якщо зумовлюватиме такий негативний результат, який законом не передбачено. Нехтування даним принципом може призводити до зловживань адміністративними повноваженнями [414, с. 206].

Як елемент принципу верховенства права, принцип пропорційності має три підпринципи: адекватність (міра є адекватною для досягнення встановленої попередньо цілі, якщо бажаний результат можливо досягнути лише за умови звертання до такої міри); необхідність (міра є законною з найменшими обмеженнями за умови досягнення законної цілі); сувора вимога пропорційності (серйозність втручання та серйозність причин цього втручання повинні бути пропорційними одна одній) [497, с. 70].

Тож, більшість вітчизняних вчених-адміністративістів досліджують сутність медіації з точки зору її інтеграції до адміністративного судочинства, що пояснюється характерною нерівністю сторін у відносинах «влади-підпорядкування». Медіація в окресленій галузі права являє собою альтернативний традиційному судочинству спосіб вирішення спору, який

проводиться за участі нейтрального, неупередженого та незалежного медіатора на засадах добровільності, конфіденційності, рівності та пропорційності з метою вироблення оптимального рішення спору, де хоча б одна зі сторін є суб'єктом владних повноважень [470, с. 195].

Основними напрямками розвитку медіації у адміністративно-правових спорах є впровадження присудової та судової медіації, медіації як адміністративної послуги або діяльності незалежного від інших державних установ спеціального органу з медіації. Враховуючи тенденції розвитку медіації, в Україні в першу чергу необхідно інституалізувати медіацію шляхом прийняття закону про медіацію, внесення змін до чинних нормативно-правових актів та створення підзаконних актів про медіацію в окремих сферах суспільних відносин, оскільки функції та принципи медіації визначають її особливості у адміністративно-правових відносинах. Крім цього, доцільно визначити основний суб'єкт проведення медіації у публічно-правових спорах, встановити широкі можливості використання медіації на будь-якому етапі адміністративного процесу. Можливим є запровадження обов'язкової медіації для певних категорій спорів як засіб підвищення поінформованості суспільства [604, С. 131-132].

Сутність медіації в адміністративно-правовому вимірі визначається її специфічними функціями. Ми погоджуємось з пануючою думкою науковців, відповідно до якої функції медіації є похідними за своєю сутністю від функцій права, однак не є тотожними з ними [205, с. 110].

В класичній теорії права під функцією права розуміють: 1) соціальне призначення права; 2) напрями правового впливу на суспільні відносини; 3) поєднання цих двох визначень. Загалом, функція права – прояв внутрішньо-природних, специфічних якостей; основний напрям впливу права на суспільні відносини з метою їх урегулювання та упорядкування [146, с. 4].

Для визначення функцій медіації в адміністративно-правовому вимірі варто дослідити основні функції права. Виділяють такі головні функції права:

1. регулятивна функція полягає в організаційно-координаційному впливі права на суспільні відносини. Право визначає позитивні правила поведінки учасників суспільних відносин, нормативно закріплює правовий статус осіб, повноваження державних органів тощо;

1.1. регулятивна статична функція права полягає у тому, що право має вплив на суспільні відносини шляхом їх нормативного закріплення, тим самим надаючи їм стабільності та нового соціального статусу;

1.2. регулятивна динамічна функція полягає у впливі права на суспільні відносини шляхом розвитку цих відносин, надання їм певної динаміки [92, С. 173-174];

2. охоронна функція – це зумовлений соціальними потребами напрям правового впливу, який спрямований на охорону найбільш важливих суспільних відносин та подолання непритаманних конкретному суспільству явищ. Головним напрямом цієї функції варто вважати не усунення небажаних явищ, а надання охорони тим відносинам, які цього потребують. Завдяки цій функції право запобігає тим діям, які порушують нормальний розвиток суспільства та суперечать інтересам держави та громадян. Не варто ототожнювати охоронну функцію з наслідками скоєного правопорушення, адже така функція полягає у запобіганню порушення правил. Особливостями цієї функції є вплив на свідомість суб'єктів відносин погрозою санкцій, встановленням заборон та реалізацією юридичної відповідальності; інформування суб'єктів відносин про те, які цінності підлягають охороні, правовими приписами; пов'язана з політичним та культурним рівнем суспільства [146, С. 7-8].

3. інформаційна функція, яка допомагає визначити перспективи вирішення найбільш важливих проблем державного управління, адже інформація є певним орієнтиром, який вказує суб'єкту суспільних відносин необхідну модель поведінки. Така функція полягає у формуванні в суспільстві такої правової ідеології, яка відповідає менталітету та допоможе ефективно здійснювати правове регулювання. В широкому розумінні

інформаційна функція передбачає правове інформування суб'єктів права та формування їх соціально-корисної поведінки, врегулювання відносин, які пов'язані з перерозподілом та збереженням інформаційних ресурсів [20, с. 17].

4. превентивна функція забезпечує попередження юридичних конфліктів, порушень законних прав та інтересів, усунення правових колізій. Така функція допомагає усунути недоліки правового регулювання та заповнити пробіли в праві. Превентивна функція забезпечує реалізацію охоронної функції права, до того ж попередження конфлікту вигідніше, ніж усунення його наслідків [15, с. 356].

Виходячи з функцій права, О. С. Корінний визначає такі функції медіації в адміністративному процесі: організаційну, інформативну, виховну, інтеграційну, демократичну, превентивну та репаративну. Окрім цього, медіація здійснює правовий вплив на сторони спору в ході процедури в адміністративному процесі, оскільки оформлює шляхи динаміки вирішення спору, що є за своєю суттю регулятивною функцією медіації в адміністративної медіації. Механізмом реалізації функцій медіації в адміністративному процесі є сукупність взаємопов'язаних нормативно-правових і організаційно-правових складових, що забезпечують специфічний правовий вплив на фізичних, юридичних осіб, державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові чи службові особи та іншого суб'єкта при здійсненні публічно-владних управлінських функцій для забезпечення захисту та відновлення публічних прав особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [205, С. 137-138].

Виділення превентивної функції медіації в адміністративному процесі вбачається не цілком доцільним. Медіація не створює прецеденту, оскільки процедура є конфіденційною. До того ж, медіація застосовується тоді, коли конфлікт чи спір уже існує.

Щодо інших, запропонованих науковцем функцій медіації в адміністративному процесі, то організаційну можна розглядати у аспекті

координації медіатором процесу позасудового вирішення спору, організації переговорів та інших етапів медіації, а також взаємовідносин між приватними особами та органами державної влади при вирішенні конфлікту (спору), що сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до держави. Інформативна функція виражається через діяльність судді, який інформує сторони про можливість проведення такої процедури, та медіатора, який може інформувати сторони щодо, наприклад, можливості звернутись до юристів чи експертів з предмету спору. Загалом, медіатор під час процедури від її початку та до завершального етапу користується та оперує інформацією, яку отримав від сторін, для ефективного вирішення спору.

Виховна функція медіації в адміністративному процесі полягає у формуванні певної правосвідомості громадян, відповідно до якої спір навіть із суб'єктом владних повноважень може вирішуватись мирно, в позасудовому порядку. Як інформаційна, так і виховна функція медіації в адміністративному процесі формують певну ідеологію мирного вирішення конфліктів та конструктивного діалогу з органами державної влади.

Інтеграційна функція в теорії полягає в об'єднанні людей в певні соціальні групи. В даному контексті варто згадати об'єднання медіаторів, які сприяють розвитку та удосконаленню інституту медіації, в тому числі і в адміністративних провадженнях. Демократична функція пов'язана із перевагами медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Медіація здатна розвантажити адміністративні суди, зменшити витрати на вирішення спору, що полегшує доступ до правосуддя. Також особливістю медіації є можливість подальшого позитивного ставлення та конструктивних відносин сторін після вирішення спору, що за своїм напрямом є репаративною функцією. Якщо така особливість буде притаманна результатам вирішення публічно-правового спору, це підвищить довіру громадян та знизить негативне ставлення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Водночас, такий перелік функцій медіації, на нашу думку, варто доповнити функцією стабілізації. Зміст такої функції медіації в адміністративному процесі як функція стабілізації полягає у закріпленні та стабілізації, усуненні конфліктності суспільних відносин у зв'язку із застосуванням медіації. Можливість застосування медіації є популяризована, закріплена на законодавчому рівні та являє собою усталений соціально-правовий інститут вирішення спорів.

Висновки до розділу 1

Результатами аналізу методології дослідження проблеми адміністративно-правового регулювання медіації є такі положення.

Альтернативне вирішення спорів – це форми та процеси, які передбачають сукупність універсальних, гнучких, узгоджених сторонами способів, засобів та прийомів врегулювання правових конфліктів без звернення до процедури державного судового розгляду.

Сутність медіації як найбільш популярного способу альтернативного вирішення спорів досліджується не лише з точки зору права. Зміст цього поняття є значно ширшим, тому його розглядають з позицій психології, конфліктології, політології тощо. Здійснений аналіз наукових поглядів щодо змісту та особливостей медіації дає змогу визначити її як альтернативний спосіб вирішення конфлікту (спору) спору, де сторони конфлікту (спору) на основі добровільного волевиявлення використовують допомогу нейтральної, неупередженої та незалежної третьої особи – медіатора, який, маючи спеціальні знання, навички та досвід, спрямовує сторін до спільного оптимального вирішення спору, дотримуючись вимог законодавства.

Оскільки медіація є міжнародно-визнаним поняттям, міжнародна та європейська практика дієвих процедур врегулювання спорів включає в себе

значну кількість правових інструментів, які регулюють відносини у сфері здійснення медіації. Ефективність медіації визнана світовою спільнотою, адже процедура допомагає розвантажити судову систему, прискорює процес вирішення спору та є загалом конфіденційною. Україна, як і будь-яка демократична держава, повинна враховувати міжнародні стандарти та рекомендації щодо регулювання медіації у національній системі права. Незважаючи на існування численних міжнародних та європейських стандартів у сфері медіації, в Україні окремий закон про медіацію відсутній.

Особливостями медіації є її існування в межах конфліктних відносин, здійснення на засадах добровільності та конфіденційності, самостійність сторін на усіх етапах її проведення, спрямованість на досягнення сторонами спору консенсусу з приводу предмета спору, універсальність та відносна гнучкість процедури, незалежність, неупередженість та нейтральність суб'єкта проведення – медіатора.

Зважаючи на зарубіжний досвід, медіацію слід визнати соціально-правовим інститутом, який являє собою комплекс зумовлених соціальною потребою правових норм, що регулюють суспільні відносини у частині розв'язання конфліктів шляхом ведення конструктивних перемовин, зниження рівня конфліктності, враховуючи учасниками спору інтересів протилежних сторін.

Соціальний зміст медіації полягає у тому, що вона виникає як об'єктивна та суб'єктивна соціальна потреба, запит суспільства. Медіація, як і будь-який соціальний інститут, виникає у певному культурному середовищі, яке складається з системи цінностей та етичних норм. Соціальне значення процедури полягає у врегулюванні суспільних відносин, сприянню їх постійності та стабільності. До того ж, медіація покликана зменшити рівень конфліктності у соціумі та створити усталений зразок вирішення конфліктів та спорів мирним шляхом. Розвантажуючи судову систему, процедура посередництва робить правосуддя доступнішим та ефективнішим, підвищує довіру населення до органів судової влади. Соціальна природа

медіації пов'язана із теорією інтеракціонізму. Мається на увазі, що під час соціальної взаємодії сторін у процесі медіації сторони «обмінюються ролями», адаптуючись до інтересів та потреб іншої сторони. Така взаємодія допомагає учасникам конфлікту, аналізуючи оцінку суспільства, краще зрозуміти один одного, узгоджувати свої наміри та дії і прийти до оптимального спільного взаємовигідного рішення.

Соціальний феномен медіації поступово став набувати правового змісту. Міжнародна та європейська спільноти, досліджуючи інститут посередництва протягом довгого періоду часу, почали створювати та розвивати універсальні норми щодо регулювання застосування медіації. Чимало зарубіжних країн формалізують процедуру медіації та успішно застосовують її як соціально-правовий інститут. Водночас становлення медіації як правового інституту ще триває. Варто додати, що в Україні медіація набула статусу соціального інституту, адже процедура широко використовується під час вирішення конфліктів, створюються певні об'єднання медіаторів, які в свою чергу визначають етичні норми вітчизняних медіаторів. Однак створення спеціального законодавчого акту, який буде визначати поняття медіації, її види, порядок проведення, вимоги до медіаторів, відповідальність медіаторів, для нашої держави залишається актуальним питанням.

Головне значення медіації полягає у зміні, гармонізації відносин між сторонами, у суспільстві. Вона закріплює соціальну норму, відповідно до якої індивіди мають навички мирно вирішувати суперечки, конфлікти та спори, враховуючи при цьому інтереси інших. Підвищення соціальної культури суспільства, удосконалення переговорних процесів, налаштування діалогу – усі ці переваги характерні процедурі посередництва.

У науці адміністративного права сутність медіації досліджують переважно з огляду на її інтеграцію до адміністративного судочинства, що враховує усталені підходи до визнання медіації як позасудового способу вирішення конфліктів (спорів). Місце медіації в адміністративному процесі

розкривається переважно як альтернативний традиційному судочинству спосіб вирішення спору, що проводиться за участі нейтрального, неупередженого та незалежного медіатора на засадах добровільності, конфіденційності, рівності та пропорційності з метою формування прийняттого для обох сторін рішення у спорі, в якому хоча б одна із сторін є суб'єктом владних повноважень.

Напрямами правового впливу, тобто функціями, інституту медіації є її організаційна, виховна, стабілізуюча, інтеграційна та демократична функції. Принципами медіації у адміністративно-правовому просторі слід вважати загальні принципи – добровільності; конфіденційності; незалежності, нейтральності та неупередженості медіатора; рівність та самостійність сторін процедури; законності угоди за результатами медіації, та спеціальні – принцип балансу публічних та приватних інтересів (пропорційності); принцип ініціативності (можливість як органів публічної адміністрації, так і фізичних осіб ініціювати або прийняти пропозиції проведення медіації).

Медіація у адміністративно-правових відносинах є необхідним інструментом для зміцнення зв'язку держави та громадянина та виступає показником реалізації принципу верховенства права.

РОЗДІЛ 2

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ І СВІТІ

2.1. Етапи запровадження медіації в Україні

Дослідження медіації як соціально-правового інституту дозволило встановити фактичне застосування в Україні процедур медіації за відсутності спеціального закону, яким мають бути урегульовані відповідні процедури. Суб'єктами застосування виступають громадські об'єднання медіаторів, а в новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України передбачено врегулювання спору за участі судді до початку розгляду справи по суті (ст.184) [186]. Об'єктивна необхідність пришвидшити запровадження медіації в Україні та велика увага до такого альтернативного способу вирішення конфліктів склалися завдяки історичному становленню різноманітних примирних процедур.

Як визначає А. С. Хіщенко, необхідність вирішувати конфлікти та протиріччя – це базова характеристика соціального способу життя, незалежно від того чи це група чи кілька індивідів. Процеси, які регулюють соціальну напругу є універсальними, як і процеси щодо гармонізації суспільних відносин та зменшення конкуренції (для виживання), а примирення, як і конфлікт, є природним явищем. Вигідність проживання індивіда в групі тісно пов'язано з навичками її членів долати конкуренцію та знаходити способи подолання конфліктів. Тож, потреба розв'язувати конфлікти є базовою для будь-якого суспільства у будь-який період його розвитку [521, с.14].

Як і більшість соціально-правових інститутів, концепцій, медіація не є винаходом. Це адаптована під сучасні реалії модель, яка існувала в культурі різних народів з давніх часів. Жреці та вожді, духовенство, старійшини, які в силу свого досвіду та мудрості користувалися певним авторитетом у свого

народу, використовували медіацію з метою забезпечення правопорядку та безпеки у племенах, а пізніше – для врегулювання конфліктів між містами-державами, наприклад у Стародавній Греції. Невеликі грецькі міста пропонували свої послуги посередництва у конфліктах між могутніми містами-державами. Однак самого терміну «медіація» в традиційному сучасному розумінні не існувало, натомість використовували близьке поняття «посередництва». Виявлено, що сліди медіації можна знайти у тих цивілізаціях, де була розвинена морська торгівля, наприклад фінікійці, древні іудеї чи країни Африки, де ця традиція збережена і до сьогодні [224, с. 161].

Способи та форми врегулювання конфліктів та спорів змінювались відповідно до зміни соціальної організації людства – групи, племена, держави тощо. Враховуючи періодизацію всесвітньої історії, Я. П. Любченко виокремлює п'ять етапів розвитку альтернативних способів вирішення спорів:

1. перший етап, для якого характерне вирішення спорів шляхом переважно суспільних додержавних способів, що пояснюється впливом релігії та ідеології, відсутністю або слабкістю управлінських органів;

2. другий етап, під час якого держава посилює свій вплив на альтернативне вирішення спорів; розвиток арбітражу у сфері міжфеодалних спорів;

3. третій етап, коли держава, зважаючи на зміцнення суверенності, самостійно визначає механізми та процедури вирішення правових спорів; розвиток державного правосуддя та міжнародного арбітражу, регулювання державою альтернативних способів вирішення спорів;

4. четвертий етап пов'язаний із становленням авторитарних держав, які звузили сферу використання альтернативних способів вирішення спорів; пріоритетом є державне судочинство, зменшення практики міжнародного арбітражу, виникнення та пошук ефективних варіантів вирішення глобальних конфліктів (світові війни) за допомогою міжнародних організацій;

5. п'ятий етап полягає у розширенні сфери впровадження

альтернативних способів вирішення спору, максимальне врахування інтересів сторін конфлікту та створення умов для оптимального пошуку учасниками спору способів задоволення власних потреб [244, С. 90-91].

В. Є. Прущак поділяє історію становлення інституту альтернативного вирішення спорів на такі періоди: античний період (до V ст. н. е.) – виникає посередництво; період раннього середньовіччя (VI–X ст.) – становлення церковних судів; період середньовіччя (XI–XIX ст.) – розвиток судового примирення; новітній період (з початку XX ст. до сьогодні) – вироблення міжнародних стандартів врегулювання спорів за допомогою альтернативних способів вирішення спорів. Тоді як їх становлення на українських землях поділяється на такі періоди, як: період Київської Русі (IX–XIII ст.), коли набуває вагомого значення компроміс; період Гетьманщини (XIV–XVII ст.) – діяльність «поєднувачів»-посередників; період Російської імперії (XVIII – початок XX ст.) – виникнення комерційних судів; радянський період (два етапи: з 1917 р. до середини 1950 рр.; з кінця 1950 рр. до 1991 р.) – повна відмова від альтернативного вирішення спорів через репресивне законодавство того часу, пізніше – формування доктринальних підходів до примирення; пострадянський період (з 1991 р. по 2000 р.) – стрімкий розвиток примирних процедур; євроінтеграційний період (з 2000-х рр. по теперішній час) – впровадження альтернативного вирішення спорів у національну юридичну практику [385, С. 148-149].

Досліджуючи становлення медіації, Н. В. Боженко визначає основні етапи цього процесу:

1. перший етап, пов'язаний із необхідністю врегулювання конфліктів та спорів у межах племен, громад, містами-державами тощо;
2. другий етап становлення в періоди Середньовіччя і Нового часу, коли було надзвичайно важливим врегулювати багаторічні воєнні конфлікти між державами;
3. третій етап, коли з'явилась масова необхідність розвитку інституту медіації, розширення сфер її застосування: інтенсивний розвиток в країнах

англосаксонської правової системи, закріплення терміну «медіація» в сучасному розумінні [44, с. 78].

Л. Ф. Кривачук надає періодизацію становлення медіації в Польщі, починаючи із розвитку відновного правосуддя – застосування медіації до неповнолітніх:

1) перший етап (1995- 2004 рр.) – формування головних принципів та створення інституцій у сфері посередництва;

2) другий етап (2005-2014 рр.) – розробка стандартів та розвиток мережі центрів і осередків з медіації;

3) третій етап (2015-2024 рр.) – розвиток технологій у сфері медіації та удосконалення професійної підготовки медіаторів [213].

Посередництво та примирні процедури були поширені на українських землях з давніх часів. Важливим документом часів Київської Русі стала Новгородська берестяна грамота, де було визначено можливість розв'язання конфлікту шляхом примирних процедур. З'явився обряд побратимства, який обмежував використання кровної помсти серед населення. Така потреба свідчила про напрямок розвитку цивілізації слов'ян, де усвідомлювались та попереджались негативні наслідки соціальних конфліктів. Окрім цього, важливу роль в ці часи мали банкети вельмож та народу. Банкети являли собою своєрідні примирні процедури між владою та народом, сприяли налагодженню діалогу між ними. Такі заходи поступово ставали правовими символами, адже визначали соціальний статус осіб та рівень довіри і лояльності до влади з боку народу. Традиція спільних банкетів в подальшому санкціонувалася як проведення переговорів, узгоджених та примирних процедур, нарад. Посередником для примирення конфліктуючих сторін та збереження подальших позитивних відносин найчастіше виступала церква в особі священників, які мали повагу серед населення. Уже тоді така процедура отримала назву «посередництво» або «клопотання» [224, с. 162].

Вже у XII ст. вирішення спорів відбувалось за допомогою діяльності третейських судів. Третейський суд вважається первинною формою сучасних

судів, що є притаманно правовим звичаям більшості держав. Постійні міжусобиці всередині держави та поза її межами потребували більш цивілізованих оптимальних інструментів, одним із яких став третейський суд, де важливу роль відігравали посередники. Для простих верств населення така форма вирішення спорів була доступнішою через високі судові збори державних судів. Головним завданням третейських судів було не тільки суворе слідування нормам закону, а й усунення ворожих відносин сторін. Тому основною метою розгляду вважалась угода, досягнута на основі взаємних поступок. В такі суди обирались не лише особи, які знали закони, а й «добрі люди» у суспільному та моральному розумінні народу. З розвитком суспільних відносин форма угоди, укладеної в результаті третейського розгляду, стала письмовою – «запис». Ще в ті часи третейські суди керувались принципами добровільного звернення та самостійного вибору сторонами третейських суддів. Було встановлене правило на державне розслідування в першу чергу лише найтяжчих злочинів, а в інших випадках допускалось примирення сторін у цивільних та кримінальних справах шляхом укладення мирової угоди [278, с. 103].

Серед форм староруського третейського суду виділяють третейський суд із суперарбітром, яким виступав митрополит; третейський суд без суперарбітра на чолі з ігуменом; мировий ряд, спори в якому вирішувались мировою угодою.

За часів перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського існували інститут полюбовних і приятельських судів та система доручень князя щодо здійснення третейського суду з різних питань. Особливістю третейських судів було задоволення ними потреб як влади, так і населення. Влада розвантажувала великокнязівський суд, знижуючи кількість справ до розгляду, тож князь не заперечував намірам сторін звернутись до такої інстанції. Водночас більш вигідні умови примирення та швидкість розгляду приваблювала населення. Третейські часи існували і за часів Гетьманщини, отримуючи підтримку судових органів Війська Запорізького.

Вони вирішували нескладні спори та схиляли сторін до примирення [280, С. 7-9].

Литовські статuti та магдебурзьке право передбачали інституалізацію примирного правосуддя, пов'язаним із фасилітацією переговорів. Посередників позначали приятельськими або полюбовними суддями, едначами, тоді як в міському праві – медіаторами. Термін «медіатор» був запозичений з німецьких джерел, які визначали основи римської юридичної термінології. Правові норми щодо примирення не були кодифіковані: в окремих артикулах було викладено порядок утворення та повноваження полюбовного суду, а інформація щодо справ, де дозволялось примирення, форми процедури та порядок укладення угоди містилася у різних розділах Литовських статутів. Обмежень щодо примирення з потерпілим не було, як і чіткого переліку злочинів, де примирення було допустимим. Однак примирення відбувалось в судовому та позасудовому порядку, а мирова угода – вписувалася до актової книги та набувала сили акту застосування права, а отже передбачала захист від невиконання [101, с. 147].

Злочинець та потерпілий (або представник потерпілого) вирішували більшість конфліктів поза межами суду. Таке примирення відбувалося у межах сім'ї та общини. Общинні та церковні старійшини несли відповідальність за запис досягнутих угод та відігравали важливу роль у переговорах та врегулюванні конфлікту. Правосуддя справляли на основі переговорів та посередництва, а не на нав'язуванні рішень та застосуванні законів [521, с. 19]. Переговори вважалися найкращим способом вирішення конфлікту. Причиною цього стали протиріччя місцевої влади і центрального управління та судові витрати. До того ж в середньовічних судах обидві сторони ризикували, адже покарання обвинуваченого суд міг використати щодо обвинувача, якщо останній не зміг довести свої обвинувачення та переконати суд. Тож, обвинувач мав бути впевненим у своїх доказах. До того ж, поширеним покаранням був штраф, який сплачувався до казни, тому потерпілий вигоди з такого вирішення спору не мав [521, с. 22].

Як визначає М. Я. Поліщук, таке тривале існування третейських судів на українських землях засвідчує те, що українське суспільство завжди було зацікавлене у мирному вирішенні спору без звернення до традиційних судових органів. Отже, національні традиції вирішення конфліктів узгоджуються із запровадженням сучасної системи альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі медіації. Окрім історичного аспекту, це підтверджує міжнародний досвід довготривалого створення відповідних умов для запровадження медіації, який в подальшому сприяв ефективності процедури [340, с. 151].

У документах XV ст. згадується діяльність комісарських судів, які виникли через зайнятість великого князя та необхідності розгляду деяких справ на місці спору. Найчастіше такими спорами були визначення меж земельних ділянок, розподіл власності між спадкоємцями, грошові претензії, незаконне привласнення будинків тощо. Комісари мали на меті «допитати» та справедливо вирішити спір. В ці часи на території західноукраїнських земель набуло поширення «волоське право».

За судовими традиціями волоського права, де селяни могли здійснювати правосуддя на свій розсуд, почали діяти не лише копні, а й зборові суди. Суди мали примирний характер, а основним завданням було примирити сторони та забезпечити правопорядок на території сільського округу. Забезпеченням примирення сторін був «заклад» на час укладення мирової угоди. Розмір закладу варіювався від до 10 грн до 1000 грн і більше, в залежності від особливостей справи: складність конфлікту сторін, їхнє суспільне становище тощо. Характерною особливістю таких судів було те, що своїм рішенням суд зобов'язував сторін дотримуватися миру (при цьому порушенням миру вважалися щонайменше словесні образи) з метою недопущення подальшої ворожнечі. Волоське право передбачало суди старійшин, сусідів, громад, братський суд, усі з яких базувалися на посередництві та примиренні. Пануюча ідеологія щодо цінності держави, політики та права в ті часи полягала у самосвідомості в національному та

релігійному контексті, готовності пожертвувати власними інтересами заради спільної мети примирення [540, с. 118].

На думку С. Т. Йосипенко, становлення медіації на українських землях відбувалося у шість етапів: виникнення в дохристиянські часи та в площині римського права; запровадження в системі правових норм Київської Русі та Галицько-Волинської держави з початку IX ст.; розвиток за часів панування Литви та Польщі протягом XIV-XVII ст.ст.; існування у праві Козаччини протягом XVI – XVIII ст.ст.; існування в дореволюційний період протягом XIX – початку XX ст.ст.; сучасний період розвитку з середини XX ст. [165, с. 140].

За часів царської Росії на українських землях було запроваджено мирові суди, які обирались земськими зборами, міськими думами та міністром юстиції. Назва судів відображає їх головний обов'язок – примирити сторони у дрібних кримінальних та цивільних справах. Мировий суддя на основі узгодження сторін міг виконувати примирні функції за правилами, визначеними для третейського суду. Мирові судді повинні були мати хоча б середню освіту та мати навички розгляду судових справ. Такі суди користувались довірою населення, адже в складі мали представників від робітництва та селянства. Судовий розгляд був спрощеним та фіксувався у відповідному протоколі, судді були чуйними до потреб народу [168, С. 8-9].

На початку XIX ст. діяли комерційні суди, які стали попередниками арбітражних судів. Активізація торгівлі та розвитку промисловості потребували вирішення торгових спорів. Місцеві та іноземні купці обирали членів суду, а процедура розгляду була швидшою, ніж в інших судових органах. За формою розгляд був схожий на процедуру примирення і саме тоді з'явився термін «медіатор» [313, С. 73-75].

Найцікавішим для розгляду в контексті становлення медіації є інститут мирових посередників, який виник внаслідок селянської реформи 1861 року. Мирові посередники, здійснювали свою діяльність, спілкуючись із дворянством, селянством та представницькими органами, керувались

принципами гласності, незалежності та незмінності. Головним завданням мирових посередників було сприяти реалізації селянської реформи тих років та врегулювати конфлікти поміщиків та селян. Мирові посередники мали широкі повноваження та складні обов'язки, а вимогами до них було наявність певної власності, а саме земельних угідь. Отже, це була перша інстанція для звільнення селян. Мирові посередники розглядали скарги та вирішували суперечки між поміщиками та звільненими від кріпацтва селян, регулювали їх відносини, наглядали за діями органів місцевого самоврядування тощо. Інститут мирових посередників був досить ліберальним, адже майже не мав тиску від адміністративних органів. Вони користувались довірою та повагою серед населення, тому що задовольняли інтереси як селянства, так і поміщиків та дворянства [69, С. 135-136].

На території українських земель до першої половини ХІХ ст існували близькі до примирних процедур совісні суди. В цей час судова система знаходилась в інтеграції з вимогами російської системи правосуддя. Совісний суд був судом першої інстанції, який уникав примусових покарань та деяких традиційних формальних принципів. Суд відрізнявся певною гуманністю: визначалась пошана до людської гідності; надавалася допомога страждаючим особам, незважаючи на їх соціальний статус злочинців; з'явилося розуміння, що злочин не завжди скоюється умисно. Найпоширенішими справами, які вирішував совісний суд, були справи спірного характеру, де сторони звертались за прагматичною порадою, перебуваючи у суперечці. Отже, головна мета діяльності судів зводилась до примирення сторін та учасників сварки. Внаслідок розгляду сторони повинні були отримати бажане, однак, якщо вони не погоджувалися на мирне вирішення, дозволялось через посередника продовжити пошук оптимального альтернативного рішення. Відмовитися від ролі посередника було заборонено – якщо посередники не змогли дійти рішення, то суд мав запропонувати власне рішення, яке б примирило сторони. При цьому така ухвала повинна базуватись на певних

принципах та не призводити до нових позовів, наклепів, суперечностей [539, с. 534].

На наш погляд, першим етапом становлення медіації на українських землях варто визначити етап виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.). На території українських земель завжди існували певні інститути примирення. Суспільство завжди прагнуло мирно вирішувати спори, не звертаючись до державного судового розгляду. Тож, варто погодитись з пануючою думкою, відповідно до якої українське суспільство готове до запровадження та правового оформлення медіації. Ускладнення суспільних відносин потребує виникнення ефективніших інститутів вирішення спорів, що зумовило розвиток медіації в її сучасному розумінні.

Наступним етапом становлення медіації варто вважати етап виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX – XXI ст.).

За радянських часів на території Радянського Союзу, в тому числі і в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, панувала ідеологія відсутності конфліктів у суспільстві, тому медіація використовувалась лише в зовнішньоекономічній діяльності держави. Водночас, єдиною примірною процедурою була можливість укладання мирової угоди на різних стадіях цивільного процесу [205, с. 74].

Як зазначає Хіщенко А. С., радянська влада ліквідувала комерційне правосуддя, яке було орієнтоване на примірні процедури у торгівлі, і, разом з тим, відмінила всі демократичні засади матеріального та процесуального права. Застосування принципу диспозитивності та мирової угоди обмежувалося, а всі позасудові мирові угоди потребували затвердження у судовому порядку. Обов'язком суду було перевірити всі обставини мирових угод, і позасудових в тому числі. Мирові угоди повинні були відповідати суворим вимогам закону та не могли бути результатом використання однією стороною неграмотності, неусвідомленості або безпорадного стану іншої сторони. Проте примірні процедури були обов'язковими умовами для суду

щодо розірвання шлюбу, адже в радянські часи стабільність правопорядку асоціювалась в першу чергу зі стійкістю сімейних відносин. У випадку досягнення сторонами угоди про примирення вносився відповідний запис до протоколу судового засідання. Угода підписувалася подружжям, а суд виносив ухвалу про припинення провадження у справі за примиренням сторін [521, С. 52-53].

В цей час медіація починає розвиватись в її сучасному розумінні в англо-саксонських країнах, насамперед у США, Австралії, Великій Британії. Перші спроби медіації застосовувалися у сімейних спорах. В подальшому медіація поширилась на інші сфери суспільних відносин та отримала нормативне закріплення на міжнародно-правовому рівні. Виникнення медіації пов'язують із виникненням в ХХ ст. в американській економіці нової форми конфліктів між профспілками та роботодавцями. Тоді влада США запропонувала учасникам спору використовувати міністерство праці в якості нейтрального посередника, а для виконання цього завдання була створена Федеральна служба США з медіації та примирних процедур, яка існує до сьогодні.

Саме тоді закріпилось поняття «медіації» та почали виникати локальні недержавні організації, діяльність яких була направлена на вирішення конфліктів у сім'ях, між сусідами або малозабезпеченими особами. Така медіація була орієнтована на суспільство та служила альтернативою для тих верств населення, які через фінансові чи емоційні причини відмовлялися звертатися до державних судових органів. Окрім цього, розвитку медіації сприяли деякі особливості американського цивільного процесу. За загальним правилом, незалежно від результатів розгляду справи, кожна зі сторін самостійно оплачують послуги адвокатів, гонорари яких, наприклад, в економічних спорах, були дуже високими. До того ж строки розгляду були досить затягнуті, тому укладення мирових угод найчастіше було пов'язане з вичерпанням у сторін усіх ресурсів. Уже в 1990 році було офіційно реформовано цивільне судочинство, а на суди покладено обов'язок сприяти

сторонам у вирішенні конфлікту шляхом застосування альтернативних способів вирішення спорів. Паралельно розвивалась і приватна медіація, а суди отримали досить широкі повноваження у сфері примусового застосування медіації сторонами [81, с. 395].

Важливу роль у становленні медіації відіграла Служба зв'язків з громадськістю (Community Relation Service) американського міністерства юстиції. Ця установа повинна була вирішувати конфлікти расистського, етнічного або національного характеру шляхом переговорів та медіації. Служба сприяла пом'якшенню конфліктів у расовій та етнічній сфері, адже ці відносини породжували насильство на вулицях та конфліктний потенціал в судах. Пізніше почала розвиватись мережа центрів «сусідської юстиції», які пропонували безкоштовні або дешеві медіативні послуги. Вони займалися спорами між орендодавцями та наймачами, сімейними конфліктами, проблемами з сусідами, щодо вандалізму, насилля тощо. Таких центрів налічується кілька сотень, деякі з них отримують статус державних [34, с. 56].

Американський досвід перейняли більшість країн світу, а особливий розвиток медіація отримала у державах Європи. Перші кроки для перейняття Україною медіативної практики відбувалися ще за пізніх радянських часів. Розпад Радянського Союзу спричинив невідворотні зміни у соціальному житті населення, зокрема ускладнилися трудові відносини. Зокрема почалися масштабні страйки в осередку вугільної промисловості – Донецькій області. Для вирішення цього конфлікту група психологів з Донецька разом з Американською арбітражною асоціацією та Федеральною службою медіації і примирних процедур США наприкінці 80-х років провели спільні радянсько-американські заходи, зокрема семінари, щодо вирішення конфліктів на Донбасі. Ці заходи призвели до деяких досягнень.

У 1994 році «Психологічний центр» у м. Донецьк об'єднався із неурядовою організацією «Search for Common Ground». Така ініціатива мала своїм результатом створення восьми центрів медіації в різних регіонах

України за підтримки фондів та організацій. У 1997 році Одеська обласна група медіаторів створила перший прецедент у цивільному судочинстві для пострадянських країн, провівши медіацію справи, направленої із суду [180, с. 6].

Одеська обласна група медіації відіграє важливу роль у розвитку медіації в Україні. Окрім проведення першої процедури медіації, група створила та апробувала у 1999 році Центр медіації ровесників у Чорноморську, опрацьовували проєкт Центру сімейної медіації «Гера», створили проєкт «Ресурсний центр культури миру для півдня України». Окрім цього, Одеська обласна група медіації займалась миротворчою діяльністю в Кавказі, Киргизії та Білорусі [459, с. 45].

У 1998 році було створено Національну службу посередництва і примирення з метою протидії промисловим страйкам. Відповідно до ст. 3 Положення про Національну службу посередництва і примирення, затвердженого Указом Президента України від 17 листопада 1998 року, завданнями служби є «сприяння взаємодії сторін у процесі вирішення колективних трудових спорів або конфліктів, прогнозування виникнення трудових спорів, здійснення посередництва та примирення під час вирішення колективних трудових спорів чи конфліктів, сприяння соціальному діалогу у виробленні трудових відносин, здійснення заходів щодо запобігання виникненню колективних трудових спорів та підвищення рівня правової культури учасників трудових відносин». Відповідно до своїх завдань служба здійснює такі функції: вивчає причини виникнення трудових спорів, аналізує вимоги працівників та надає їм оцінку, консультує сторони, формує списки незалежних посередників тощо [382].

Вже у 2002 році в Києві було зареєстровано Український центр порозуміння, напрямком діяльності якого було відновне правосуддя, медіація у кримінальному процесі та медіація у громадах та школах. У 2012 році Український центр порозуміння було реорганізовано в Інститут миру і порозуміння. Інститут розробив та впроваджує моделі шкільних служб

порозуміння, модель безпечної громади, навчають відновному підходу представників правової системи, держслужбовців, членів громадських організацій тощо. Основними цінностями та орієнтирами Інституту миру і порозуміння є побудова консенсусу в громаді, розвитку організацій, які сприяють побудові соціально-відповідального суспільства, відновне правосуддя у розв'язанні кримінальних конфліктів, розвиток шкільної медіації [163].

При Києво-Могилянській бізнес-школі було започатковано Український центр медіації з метою створення рушійної сили для запровадження та розвитку альтернативних способів вирішення спорів та надання послуг незалежними медіаторами. Об'єднавшись з Одеською обласною групою медіації, центром було створено Коаліцію з розвитку медіації, яка являла собою досить закритий клуб практиків та починала формувати законодавчу ініціативу щодо закону про медіацію. Коаліція стала поштовхом для створення нових медіаторських організацій в Україні [180, с.6].

Наразі представництво інтересів вітчизняних медіаторів здійснює Національна асоціація медіаторів України. З 2014 року кількість членів Асоціації сягнула 150 учасників, укладено чимало меморандумів щодо співпраці з медіаторськими організаціями та іншими установами. Організація веде власний реєстр медіаторів для зовнішніх споживачів та співпрацює з міжнародними організаціями такими як Організаціями з безпеки і співробітництва в Європі, Рада Європи, ООН-жінки, U. S. Agency for International Development (USAID). Національна асоціація медіаторів України організовує загальноукраїнські інформаційні та експертні заходи, наприклад Форум медіаторів, що сприяє налагодженню зав'язків, обміну досвідом, обговоренню та вирішенню складних питань, пошук наступних варіантів розвитку. Організація сприяла підписанню Україною Сінгапурської конвенції, за її підтримки створено Асоціацію сімейних медіаторів України. Крім того, ведеться активна співпраця з робочою групою Міністерства

юстиції щодо підготовки законопроекту про медіацію, ухвалено Кодекс етики медіатора, який підтримується партнерськими організаціями [384, С. 89-90].

Створені організації активно сприяли практичній реалізації медіації в Україні. Отримавши у 1997 році фондний грант, Донецька обласна група медіації, враховуючи можливості укладати мирові угоди під час судового провадження, почала розробку програм щодо пілотних проєктів медіації в судах Донецька та Одеси. Розроблена в рамках проєкту модель медіації дозволяла суддям передавати справи на медіацію за згодою сторін. В результаті впровадження медіації зовнішніми медіаторами було опрацьовано дев'ять судових справ.

Пізніше у 2009 році Український центр медіації співпрацював із Дніпровським районним судом міста Києві. Медіатори центру були присутні під час судових розглядів та агітували сторони звернутися до процедури медіації, щоб мирно вирішити спір. Незважаючи на численну кількість інформаційних зустрічей зі сторонами спорів, така агітація була невдалою. Таким чином, медіаторська спільнота усвідомила, що ініціатива та зацікавленість суддів у питанні поширення медіації відіграє важливу роль. В подальшому увага пілотних проєктів медіації в судах була зосереджена на суддях.

Важливим кроком впровадження медіації у судову систему України стало розробка двох проєктів Європейської Комісії та Ради Європи в 2006-2007 роках «Процедура відбору та призначення суддів, їх підготовки, притягнення до дисциплінарної відповідальності, розподілу справ та альтернативне розв'язання спорів» та у 2008-2011 роках «Прозорість та ефективність системи правосуддя в Україні». За рекомендаціями голландських та німецьких експертів щодо судової медіації готували суддів чотирьох судів у Вінниці, Донецьку, Білій Церкві та Івано-Франківську протягом 2010-2011 років. Підготовку з медіації також отримали адвокати та державні службовці, проводилися Тижні медіації в пілотних судах. В

результаті докладених зусиль було успішно проведено медіацію у 50 справах щодо адміністративних, сімейних, трудових та земельних спорів [180, С. 8-9].

З 2013 року за підтримки Канадського національного судового Інституту було організовано п'ятирічний проєкт «Освіта суддів для економічного зростання». Проєкт сприяв удосконаленню процедури врегулювання спору за участі судді у одному суді загальної юрисдикції та двох адміністративних судах у містах Одеса та Івано-Франківськ. Групи українських суддів пройшли стажування в канадських судах. Стажувалися також судді-тренери, які навчали українських суддів методикам врегулювання спірних відносин. Проєкт отримував підтримку Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. За півроку реалізації «Освіти суддів для економічного зростання» кількість мирових угод за результатами розгляду спорів у пілотних судах зросла втричі. Проєкт було спрямовано на підтримку утвердження верховенства права в країні, удосконалення повноважень установ професійної підготовки суддів, підвищення рівня компетентності судових органів у сфері економічних і господарських спорів, що впливає на розвиток економіки держави в цілому [335].

Впродовж 2014-2016 років у місцевих судах та Апеляційному суді Волинської області було втілено ініціативу, в межах якої судді отримували теоретичні знання та практичні навички застосування медіації, залучали незалежних медіаторів з громадських об'єднань та організацій медіаторів у тих категоріях справ, де, на їх думку, медіація була можливою. В свою чергу сторони могли надати згоду на вирішення конфлікту без судового процесу, а медіатори отримували відповідне навчання та консультації. Під час здійснення експериментального пілотного проєкту до медіації було залучено 108 осіб, проведено 38 медіацій, з яких 14 справ було вирішено успішно без судового розгляду [264, с. 5; с. 16].

Цікавим стало впровадження медіації до вітчизняного кримінального процесу. За підтримки Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва було опубліковано проєкт Концепції впровадження відновного правосуддя в

систему кримінальної юстиції України. Необхідність зміни системи кримінальної юстиції обґрунтовувалась тим, що суто каральні методи не виправдовують сподівань щодо зниження рівня злочинності, не сприяють ресоціалізації злочинців, а лише збільшують кількість засуджених та витрати на утримання пенітенціарних установ. До того ж, не задовольнялись потреби потерпілих у злочинах. Відновне правосуддя визначають як медіацію між винним та потерпілим або як форму правосуддя, основною метою якої є створення умов для примирення правопорушників з потерпілими та усунення завданої шкоди. Відновне правосуддя особливо актуальне для неповнолітніх осіб, які вперше вчинили злочин невеликої тяжкості або з необережності. Як і медіація, впровадження відновного правосуддя мало на меті розвантажити судову систему та правоохоронні органи, зменшенню рівня соціальної напруги та конфліктності. Проєкт не набув офіційного визнання, але інститут примирення в кримінальній юстиції продовжував свій розвиток [203, с. 23].

Проєкт «Підтримка реформи системи кримінальної юстиції України: впровадження прийомів медіації в діяльність органів правової системи», який реалізувався за підтримки Швейцарії, проводив масштабні тренінги, зокрема щодо базових навичок медіації в кримінальних справах. Учасниками тренінгів були представники пілотних проєктів з багатьох регіонів України.

Велику увагу медіаторська спільнота приділяла питанням профілактики правопорушень серед дітей. Проводилися відповідні тренінги з підготовки фасилітаторів у Вінниці та Івано-Франківську за участю школярів, психологів, соціальних педагогів та координаторів шкільних служб порозуміння. Програма розвитку життєвих навичок була інструментом первинної профілактики конфліктів та особистісного розвитку серед підлітків. Головна ідея програми полягала у здобутті підлітками навичок врегулювання конфліктів, виходу із різних життєвих ситуацій за допомогою обміну досвідом та спілкування між учасниками.

Український Центр Порозуміння у співпраці із Генеральною прокуратурою України, Національною академією прокуратури України та

Міністерством внутрішніх справ України з 2006 року докладали зусиль для впровадження методів та основних принципів відновного правосуддя, медіації між потерпілими та правопорушниками до практики органів правової системи України та внесення відповідних змін до процесуального законодавства на національному рівні. Було створено центри відновного правосуддя, підготовлено велику кількість медіаторів, які працювали з органами прокуратури та правоохоронними органами, створено навчальні курси з відновного правосуддя для студентів-правників у сфері кримінального права [309, С. 4-5].

В результаті впровадження відновного правосуддя ще з 2003 року правоохоронні органи тісно співпрацювали з громадськими медіаторами. У пілотних регіонах протягом семи років було проведено 364 медіацій у кримінальних справах, з яких 44 % – злочини невеликої тяжкості (крадіжки, шахрайство, умисні тілесні ушкодження), 44 % – середньої тяжкості (злочини, вчинені повторно, грабіж тощо), 12 % – тяжкі (крадіжка поєднана із проникненням у житло, розбої, вчинені групою осіб, дорожньо-транспортні пригоди з важкими наслідками тощо). Майже усі вищезазначені злочини були вчинені неповнолітніми особами віком 16-18 років та пов'язані із злочинами проти власності. Визнання правопорушниками факту скоєння певних протиправних дій, добровільне бажання обох сторін конфлікту вирішувати ситуацію мирно, психологічне «зцілення» потерпілого та відшкодування збитків зумовили ефективність медіацій у таких кримінальних справах [331, с. 97].

Таким чином, медіація стрімко поширюється в українському суспільстві, виникають недержавні організації та об'єднання, які співпрацюють з міжнародними установами. Інститут позасудового вирішення конфліктів за участі нейтральної третьої особи стає соціальною нормою та позитивно сприймається індивідами.

Протягом другого етапу становлення медіації в Україні відносно нещодавно почався третій – етап правового закріплення медіації (XXI ст.), який триває з 2010 року і донині.

Вперше медіацію як правову послугу в Україні було визначено у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02 червня 2011 року [359]. Зокрема, у пункті 4 частини 1 статті 1 Закону надано визначення правових послуг: «надання правової інформації, консультацій та роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших правових документів; представництво особи в судах, інших державних органах або органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту осіб від звинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги і медіації». Пунктом 4 частини 2 статті 7 надання допомоги в забезпеченні доступу до медіації визначено видом правової послуги з надання безоплатної первинної правової допомоги.

На сьогодні в Україні загальні положення щодо медіації визначено Державним стандартом соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України 17.08.2016 № 892 [360]. Державний стандарт розглядає медіацію як соціальну послугу, отримувачами якої є особа, сім'я (або прийомна сім'я, сім'я опікунів, піклувальників), дитячий будинок сімейного типу, окрема соціальна група з урахуванням етнічної ознаки або стану здоров'я, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують надання або отримують таку соціальну послугу. Передбачено моніторинг та контроль якості її надання, визначення тарифу платної послуги. Процедура визнається методом розв'язання конфліктів або спорів, за допомогою якого сторони спірних правовідносин намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника або медіатора досягти згоди з метою вирішення спору. Випадками, які виключають можливість медіації між потерпілою особою та особою яка

вчинила правопорушення (злочин), є торгівля людьми, насильство у сім'ї чи жорстоке поводження з дітьми.

Як визначають В. Поліщук та Л. Гретченко, процедура медіації як позасудовий спосіб врегулювання спору має конституційне підґрунтя [339]. Таку думку поділяє Т. І. Шинкар [546, с. 161].

Зокрема, відповідно до частини 4 статті 55 Конституції України кожна особа має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати власні права і свободи від порушень та протиправних посягань [201]. Медіація не лише не заборонена національним законодавством, навпаки – її застосування активно заохочується з боку держави.

У 2015 році Указом Президента України було схвалено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015-2020 роки № 276/2015 [378], в якій передбачено розширення переліку категорій справ підсудності третейських судів або які можуть розглядатися у спрощеному провадженні; запровадження процесуальних механізмів ефективного попередження розгляду справ за відсутності спору між сторонами; аналіз доцільності введення мирових суддів та розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва.

Відповідно до частини 2 статті 19 Закону України «Про концесію» від 03 жовтня 2019 року № 155-IX сторони договору, який було укладено в рамках державно-приватного партнерства, можуть вільно обирати будь-який механізм вирішення спорів, включаючи медіацію [365].

Запровадження медіації, зокрема розроблення, внесення на розгляд Верховної Ради України та супроводження законопроекту про медіацію, передбачено Планом заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та покращення бізнес-клімату та підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» («Doing Business»), який було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 року № 1413-р [361].

Термін «медіація» внесено до багатьох вітчизняних законодавчих актів, в тому числі процесуальних, однак, станом на сьогодні в Україні не існує спеціального формалізованого законодавства про медіацію, хоча з боку держави не існує жодної прямої заборони щодо здійснення такої діяльності.

Один із перших законопроектів про медіацію було зареєстровано у 2010 році. Законопроект «Про медіацію» №7481 [368] визначав медіацію як спосіб та процедуру врегулювання спору за допомогою незалежної від сторін фахової особи (медіатора). Проект передбачав застосування медіації лише у цивільних, господарських, трудових, сімейних та інших приватно-правових справах, водночас встановлюючи заборону на медіацію у публічно-правових спорах. До того ж, було формально визначено порядок проведення процедури: зміст та строки попередньої зустрічі сторін та медіатора, процедура укладення угоди про проведення медіації та медіаційної угоди, закриття медіації тощо. Однак проект ігнорував наявний практичний досвід медіації в Україні, не визначав правових наслідків укладення медіаційної угоди. Проект було визнано таким, що не відповідає міжнародним стандартам та рекомендаціям, зокрема у частині заборони на застосування медіації у публічно-правових спорах, та, як наслідок, відкликано.

Наступними спробами встановити правове регулювання медіації стали проект Закону «Про медіацію» № 2425а від 26 червня 2013 року [371] та альтернативний проект № 2425а-1 від 03 липня 2013 року [366]. Основний проект Закону ототожнював медіацію з примиренням та визначав її як «процедуру альтернативного, добровільного врегулювання спору, вирішення конфліктів шляхом проведення переговорів між сторонами конфлікту або спору за допомогою одного або кількох медіаторів або посередників з метою досягнення сторонами взаємоприйняттого рішення про вирішення конфлікту або спору чи усунення спричиненої ним шкоди». На відміну від свого попередника, проект передбачав застосування медіації як в приватно-правових спорах, так і в адміністративних та кримінальних справах. До того ж, передбачалася можливість проведення безоплатної медіації особами, яким

не виповнилося двадцяти одного року, для однолітків без наявності спеціальної підготовки. Проект передбачав розвиток медіаторського самоврядування, зокрема створення Медіаторської палати України.

Однак, основний проект Закону «Про медіацію» було відкликано, а альтернативний йому проект – визнано більш повним щодо регулювання суспільних відносин у сфері медіації.

Альтернативний проект Закону «Про медіацію» № 2425а-1 [366] передбачав порівняно нові вимоги до медіатора. Ним могла стати особа, що досягла вісімнадцяти років та пройшла професійну підготовку за відповідним напрямом, яка складає не менше сорока годин. Проект досить повно розкривав правовий статус медіатора, права та обов'язки сторін медіації, самоврядування медіаторів та визначав особливості процедури у судових справах, сімейних спорах, кримінальному провадженні та за участі дітей. Незважаючи на помітний прогрес у розробці основних положень щодо правового регулювання медіації, проект було відкликано.

У 2015 році було зареєстровано черговий проект Закону «Про медіацію» № 2480 [372], який встановлював більш суворі вимоги до особи, яка може бути медіатором. Зокрема, медіатор могла бути фізична особа, яка досягла двадцятип'ятирічного віку, має вищу чи професійно-технічну освіту та пройшла професійне навчання медіатора. Обсяг професійного навчання складав 90 годин, з яких 45 годин – практичне навчання. Окрім цього, було передбачено ведення медіаторськими об'єднаннями Реєстру медіаторів з метою надання можливості споживачам обрати медіатора відповідно до конкретного спору. Проект визначав порядок притягнення медіатора до відповідальності за порушення законодавства, етичних правил або договірних зобов'язань та контроль за якістю надання послуг медіації. Натомість, проект було знято з розгляду у силу численних внутрішніх суперечностей, прогалин та необґрунтованих положень, наприклад, положення щодо змін до процесуального законодавства, адже належне функціонування медіації залежить від процесуального механізму її реалізації.

Комітетом з питань правової політики та правосуддя було визнано необхідність реформування інституту мирової угоди у цивільних та господарських спорах, а серед недоліків проєкту встановлено відсутність регламентації порядку доступу до професії медіатора та правового статусу медіатора як незалежної професійної діяльності або суб'єкта підприємницької діяльності за аналогією з правовим статусом нотаріуса, адвоката тощо [75].

Натомість більш успішним варто вважати проєкт Закону «Про медіацію» № 3665 від 17 грудня 2015 року [369], який було прийнято у першому читанні, але не ухвалено в подальшому. Розробка та удосконалення проєкту тривали чотири роки, однак, відповідно до зауважень Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, законопроект не передбачав належних системних змін до існуючих процесуальних нормативно-правових актів, мети, завдань принципів та порядку проведення процедури; не враховував міжнародні та європейські стандарти щодо правового регулювання медіації; не розмежовував особливості медіації до початку чи під час судового розгляду; надавав неповний перелік засад здійснення медіації; не визначав вимоги до начальних закладів, які здійснюють підготовку медіаторів; не враховував дотримання медіатором професійних етичних кодексів та ділових норм тощо [148].

Законопроект сприяв більш повному розумінню про правове регулювання медіації та мав чимало конструктивних положень. Аналізуючи проєкт № 3665, Н. М. Грень визначає, що, хоча в проєкті не розглядається присудова медіація як основна модель медіації, прийняття закону в такій редакції було б прогресивним кроком для вітчизняної системи права. Офіційне впровадження медіації буде сприяти підвищенню знань суспільства про процедуру, популяризуватиме роль і значення медіації, мирного вирішення спору серед населення. До того ж, проєкт пропонував широку сферу використання медіації – трудові, сімейні, цивільні, адміністративні та кримінальні правовідносини; широке коло суб'єктів – резиденти та

нерезиденти; незалежність від стадій судового провадження – до звернення до суду, під час або після третейського або судового провадження, під час виконавчого провадження. Позитивним аспектом проєкту закону є визначеність статусу медіатора, регулювання спеціальної підготовки та сертифікації, введення реєстру медіаторів, що сприятиме формуванню професійного кола осіб медіаторів [100, с. 175].

Думки науковців щодо оцінки якості проєкту профільного закону про медіацію суттєво відрізняються. Наприклад, Н. Бондарчук та А. Бугайчук вважають, що альтернативний вищезгаданому проєкту законопроєкт «Про медіацію» № 3565-1 містить більш вдалі положення щодо правового регулювання медіації. Серед переваг альтернативного проєкту науковці визначають ширший перелік умов набуття статусу медіатора, ведення реєстру підготовлених осіб, детальні вимоги щодо освіти та зразку диплому (сертифікату), що забезпечує ефективне навчання та високу кваліфікацію медіаторів. Проєктом було передбачено цивільно-правову відповідальність медіатора у разі порушення зобов'язань, але автори справедливо визначають необхідність введення дисциплінарної відповідальності (відсторонення від роботи на певний строк або позбавлення ліцензії). Найвищим досягненням проєкту було визначення порядку застосування медіації під час судових проваджень. Однак у жодному із двох законопроєктів не було визначено розмір гонорару медіатора та строки позовної давності в медіаційному процесі [48, с. 212].

У 2019 році урядом було зареєстровано новий проєкт Закону «Про медіацію» № 2706 [373], який визначав медіацію як «добровільну, позасудову, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора або медіаторів намагаються врегулювати конфлікт або спір шляхом переговорів». Стаття 2 проєкту закріплювала сферу застосування медіації, зокрема, будь-які конфлікти чи спори у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, кримінальні провадження під час укладення угод про примирення та інші

сфери суспільних відносин. Окрім цього, передбачено, що медіація може проводитися до звернення, під час провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. Однак, якщо спір чи конфлікт впливають на права та інтереси третіх осіб, що не беруть участь у процедурі посередництва, медіація не застосовується.

Проект закону встановлював більш ліберальні вимоги до медіатора, ніж його попередники, зокрема медіатором може бути особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку з медіації в Україні або закордоном. Базова підготовка медіатора, відповідно до статті 10 проекту, становить 90 годин навчання, з яких 45 годин практичних занять. Передбачено вимоги до документу про проходження підготовки медіатора та ведення закладами освіти реєстрів випускників. Окрім закладів освіти, обов'язок ведення реєстру медіаторів покладається на об'єднання медіаторів та організації, які забезпечують проведення медіації або державні органи та органи місцевого самоврядування. Незважаючи на позитивні прогресивні положення, проект було відкликано.

Специфічною ознакою становлення медіації як правового інституту в Україні є наявність протилежних думок щодо меж правового регулювання процедури, а також статусу медіатора, вимог до нього, що відображається у значній кількості проектів закону про медіацію та підходів науковців до самої законопроектної роботи.

На думку Я. П. Любченка, до роботи над законопроектом про медіацію повинно бути залучено широке коло експертів, спеціалістів та громадського обговорення. Досліджуючи недоліки минулих проектів, на думку автора, у майбутньому законі про медіацію необхідно визначити об'єктивні критерії та забезпечення рівних умов для включення медіаторів до реєстрів. Науковець вказує, що прийняття законопроекту про медіацію на сьогодні не є актуальним, адже питання потребує комплексного вивчення, а поспішне прийняття проекту призведе до нівелювання медіації в Україні. До того ж медіацію не можна нав'язувати суспільству [245, с. 135].

Натомість для початку впровадження медіації як альтернативного методу вирішення спорів, як пише Я. П. Любченко, необхідно підготувати концепцію та програму впровадження медіації в Україні. Концепція є більш загальною ідеєю, аніж законопроект, а її погодження сформує певні межі для законопроектів, сформує етапи впровадження процедури. В подальшому законопроект повинен відповідати концепції та враховувати досвід Європейського Союзу, Погоджувальний регламент ЮНСІТРАЛ, Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру та директиви Європейського Союзу щодо медіації та альтернативних способів вирішення спору в цілому. Автор слушно зауважує, що існує необхідність передбачити внесення змін до чинних нормативно-правових актів матеріального та процесуального права для гармонізації системи права України та уникнення можливих колізій. У деяких процесуальних актах можливо визначити процедуру медіації як етап судового розгляду [245, с. 135].

Схожу думку висвітлює Г. М. Устінова-Бойченко, яка вважає, що законодавство про медіацію повинне враховувати міжнародні рекомендації та відповідати європейським стандартам, що сприятиме неухильному дотриманню законності та захист прав і свобод людей та громадян. Однак, помилково нав'язувати медіацію, а формалізоване законодавство може стати основою для певних зловживань [505, с. 107].

На необхідності врахування міжнародних стандартів при розробці вітчизняного законодавства також наголошує Т. Кисельова. Зокрема, авторка зазначає, що правове регулювання у сфері медіації повинне бути засноване на положеннях міжнародних рекомендацій, зарубіжному та національному досвіді впровадження медіації. Враховуючи, що успіх кожної окремої медіації залежить від добровільної та усвідомленої участі сторін у процесі та те, що ринок послуг медіації активно розвивається лише в умовах вільної конкуренції надавачів послуг, на початковому етапі необхідне ринкове децентралізоване регулювання. Така модель регулювання дозволяє більш

швидко реагувати на потребу суспільства ефективно мирно вирішувати спори, забезпечує вільну конкуренцію медіаторів, дозволяє організаціям медіаторів контролювати діяльність їх членів. Як пише науковець, надмірне правове регулювання державою може спричинити неефективність медіації як процедури вирішення спору. Тому при створенні механізму правового регулювання медіації варто дотримуватися принципу мінімального втручання держави в надання послуг та регулювання професійної діяльності медіаторів. Натомість основне правове регулювання повинне здійснюватися з боку організацій медіаторів за участю держави [181, с. 32].

Аби надати простір для активного розвитку медіації, обсяг норм закону має носити «рамковий» характер, тобто обмежуватися лише положеннями, які надаватимуть можливість запуснути ринкові механізми регулювання процедури в Україні. Розвиток законодавства про медіацію можливий двома шляхами – через прийняття галузевих нормативних актів з медіації або внесення змін до існуючих галузевих нормативних актів. При цьому держава мусить взяти на себе певні функції забезпечення конституційних прав: право громадян на звернення до суду у випадку недосягнення згоди за результатами медіації; гарантії доступу до інших альтернативних способів вирішення спору; забезпечення якості послуг медіації; розробка механізмів мотивації громадян звертатися до процедури медіації, виконувати медіаційні угоди тощо [181, с. 33].

На думку М. Я. Поліщук, важливою умовою ефективності правового регулювання процедури медіації є комплексність такого регулювання. Наприклад, питання професійної діяльності медіатора варто регулювати окремим нормативно-правовим актом, як і інші питання, що вимагають значної деталізації. Натомість, з точки зору запозичення успішного досвіду іноземних країн щодо створення законодавства про медіацію, доцільно створити закон про медіацію, який матиме загальний характер та допоможе уникнути прогалини під час застосування [340, с. 167]. Закон про медіацію, на думку автора, повинен містити визначення правового статусу медіатора,

обсягу повноважень, функції, при визначенні яких варто використовувати оціночний та стимулятивний підхід до ролі посередника. Це означає, що варто визначити право медіатора за згодою сторін надавати власне бачення варіантів вирішення спору та оцінювати позиції сторін. Серед вимог до медіатора науковець виділяє: досягнення 24 років (відповідно до віку, у якому одержують вищу освіту), наявність вищої освіти, отримання спеціальної підготовки для медіаторів, вільне володіння державною мовою. Окрім цього, існує необхідність визначити: перелік випадків, коли особа не може виконувати функції медіатора; порядок оскарження дій медіатора сторонами або іншими учасниками медіації; систему заходів відповідальності медіатора; особливості кожного етапу медіації, наприклад, правила ініціювання медіації; правовий статус судового координатора з питань медіації, діяльність якого полегшувала б сторонам початковий етап процедури медіації [340, С. 184-185].

Аналізуючи законотворчу активність щодо медіації та висновки експертів, стає зрозуміло, що тривалий час дискусійними залишаються питання віку та освіти медіатора, спеціальна підготовка медіатора, кількість навчальних годин, специфіка закладів освіти, медіаторське самоврядування, суб'єкт ведення реєстру, відповідальність медіатора тощо. Проєкти, які на сьогодні знаходяться на розгляді парламенту, визначають ці критерії по-різному.

Станом на сьогодні у першому читанні прийнято проєкт Закону «Про медіацію» від 19 травня 2020 року № 3504, ініційований Кабінетом Міністрів України [370].

Положення статті 2 проєкту визначає сферу застосування медіації, а саме цивільні, сімейні, господарські, трудові, адміністративні правовідносини, а також кримінальні провадження (під час укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим) та в інших сферах суспільних відносин. Але законом можуть бути встановлені певні особливості застосування медіації в окремих категоріях спорів.

Загалом, сфера застосування медіації, передбачена даним проектом, є ширшою, ніж у попередніх. Частина 5 статті 2 передбачає застосування медіації під час вирішення спорів у сімейних правовідносинах, якщо такі спори або конфлікти впливають чи можуть вплинути на права та законні інтереси дитини, як третьої особи, відповідно до закону та з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Серед принципів медіації положенням статті 3 проекту визначено добровільність, конфіденційність, незалежність, нейтральність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації. Проект детально розкриває розуміння кожного принципу у наступних статтях.

Відповідно до проекту медіатором може бути фізична особа, що має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні чи за її межами. Статтею 10 визначено, що базова підготовка у сфері медіації становить не менше 90 годин навчання, з яких 45 годин практичного навчання щодо порядку, методик, принципів медіації, етики медіатора тощо. Однак, визначено, що державні органи, органи місцевого самоврядування та сторони медіації можуть визначати додаткові вимоги до медіатора, наприклад щодо віку чи досвіду. До того ж, встановлено випадки, коли особа не може займатися діяльністю у сфері медіації, а саме: особа має незняту або непогашену судимість, визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною.

Такі вимоги до медіатора є досить загальними, що штучно занижує значення медіатора у процесі здійснення своєї діяльності. Частина 3 статті 19 проекту Закону визначає, що положення угоди за результатами медіації не повинні суперечити законам України, інтересам держави і суспільства та моральним засадам. Вочевидь, враховуючи сферу застосування медіації та специфіку спорів, які виникають у правовідносинах сторін, медіатор повинен володіти відповідними правничими навичками. Враховуючи такий підхід, вбачається необхідною наявність у медіатора вищої юридичної освіти, що

дозволить сторонам, вирішуючи спір у позасудовому порядку, повною мірою враховувати положення діючого національного законодавства. Окрім цього, ми неодноразово наголошували на тому, що правові спори (конфлікти) сторін можуть мати неправові аспекти. Загалом, процедура медіації пов'язана з емоційними чинниками та особистими відносинами сторін.

Як справедливо наголошують А. В. Альошина та В. А. Косовська, медіатор повинен володіти певними навичками конфліктології та вміти нівелювати емоційне напруження між сторонами, уникати особистих образ сторін, сприяти конструктивному діалогу [11]. На думку С. Я. Фурси та Є. І. Фурси, для вирішення багаторівневих спорів потрібне системне сприйняття права та уміння віднайти оптимальний комплексний вихід зі спірних правовідносин, що зумовлює потребу у високій кваліфікації медіатора. Крім того, поряд з юридичною потрібна також спеціальна підготовка медіатора у галузі психології, психіатрії тощо [517, с. 98]. Виходячи з цього, доцільним вважається наявність психологічної освіти у медіатора для здійснення ефективної діяльності щодо врегулювання конфлікту.

Викладені у проєкті вимоги до базової освіти професійного навчання медіатора, на нашу думку, є мінімальними. Якщо звернути увагу на міжнародний досвід підготовки медіаторів, то, наприклад, в Австрії медіатор може бути включений до офіційного списку посередників, якщо він досягнув 28 років та отримав не менше 200 годин професійного навчання у зареєстрованому акредитованому навчальному закладі. Окрім цього, кожні 5 років медіатор мусить проходити підвищення кваліфікації. В Італії медіатор повинен мати освіту у закладі, акредитованому Міністерством юстиції або бути членом професійної асоціації, пройти мінімум дворічні курси перепідготовки медіатора (у державних або приватних закладах, визначених Міністерством юстиції) та протягом цього періоду стажуватися щонайменше у 20 процедурах медіації [446, с. 35]. Отже, професійне навчання медіатора повинне здійснюватися у акредитованих вищих навчальних закладах будь-

якої форми власності. Доцільним вважається створення єдиної навчальної освітньої програми за відповідним напрямком, яка включатиме основи проведення процедури медіації: порядок ведення переговорів, методики, психологічні прийоми, процесуальні аспекти (укладення договору про медіацію, медіаційної угоди), етичні норми тощо. Суворіші вимоги до медіатора, а саме його освітньої підготовки, сприятимуть досконалій професійній конкуренції медіаторів та підвищенню рівня довіри населення до інституту медіації в цілому.

Альтернативний проєкт Закону «Про медіацію» № 3504-1 від 04 червня 2020 року [367] встановлює суворіші вимоги до медіатора, зокрема складання ним кваліфікаційного іспиту, який полягає у виявленні теоретичних знань у галузі медіації та рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону, та отримання посвідчення медіатора за аналогією із вимогами до адвоката. Така позиція є також досить справедливою, адже суспільна роль медіатора є такою ж важливою, як і адвоката під час здійснення своїх функцій.

У статті 13 основного проєкту № 3504 передбачено обов'язок ведення реєстру медіаторів на об'єднання медіаторів та організації, які забезпечують проведення медіації. Окрім цього, державні органи або органи місцевого самоврядування можуть як вести, так і оприлюднювати реєстри медіаторів, яких вони залучають чи послуги яких використовують. Таке локальне регулювання реєстру медіаторів повністю відповідає принципу мінімального втручання держави, який визнано важливим у становленні медіації світовою практикою. Водночас, на наш погляд, така норма може зумовити певні зловживання на місцях, тому варто, окрім реєстрів об'єднань та організацій медіаторів, створити Єдиний реєстр медіаторів України, який включатиме загальну інформацію про професійних медіаторів. Такі положення містить альтернативний законопроект, однак у ньому обов'язок ведення Єдиного реєстру медіатора покладено на медіаторське самоврядування. Враховуючи

міжнародний досвід, сталою практикою вважається ведення такого реєстру Міністерством юстиції.

У статті 14 основного проєкту № 3504 визначено, що медіатор несе відповідальність за порушення вимог Закону в порядку, передбачену законом. Окрім цього, він також може нести відповідальність, яка визначена статутом або положенням про об'єднання медіаторів, членом якого він є. Положення щодо відповідальності медіатора, на нашу думку, варто розширити, адже постає питання яку саме відповідальність та у яких конкретних випадках може нести медіатор.

Досить деталізовано відповідальність медіатора описано у Розділі IV альтернативного проєкту Закону № 3504-1 «Дисциплінарна відповідальність медіатора. Зупинення та припинення права на медіацію» [367]. Статтею 28 цього проєкту передбачено підстави для притягнення медіатора до дисциплінарної відповідальності, а саме: порушення вимог щодо несумісності, правил якості або правил етики медіатора; розголошення конфіденційної інформації, яка стала відома медіатору під час процедури; невиконання або неналежне виконання обов'язків; невиконання рішень органів самоврядування медіаторів; не проходження щорічного підвищення кваліфікації; порушення інших обов'язків визначених Законом. Наступною статтею визначено види дисциплінарних стягнень та строк їх застосування до медіатора. Серед видів стягнень визначено такі, як попередження, зупинення права на зайняття медіацією на строк від 1 місяця до 1 року, позбавлення права на заняття медіацією. Такі положення визначено за аналогією із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [357], що, на наш погляд, є цілком доцільним.

Статтею 15 основного проєкту № 3504 визначено порядок проведення медіації. Медіація повинна проводитися під керівництвом медіатора або медіаторів з дотриманням вимог цього Закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та етики медіатора. У частині 2 статті 15 проєкту вказано, що медіація починається з моменту укладення сторонами

договору про проведення медіації, а за відсутності письмового договору медіація вважається розпочатою з моменту, коли сторони вчинили дії, необхідні для початку медіації. Ця норма є досить загальною, тому варто визначити, які саме дії вважаються такими, що є необхідними для початку медіації. Такими діями можна визначити проведення попередньої зустрічі сторін з медіатором для з'ясування суті спору та визначення порядку подальших зустрічей.

У частині 3 статті 15 проєкту № 3504 наведено перелік випадків, коли медіація припиняється: укладення сторонами угоди за результатами медіації; закінчення строку проведення медіації або закінчення строку договору про проведення медіації; відмови хоча б однієї із сторін медіації або медіатора від проведення процедури; визнання сторони медіації недієздатною; смерть фізичної особи-сторони медіації або ліквідація юридичної особи-сторони медіації тощо.

У проєкті № 3504 передбачено права сторін медіації (обрати медіатора, визначити умови договору про проведення медіації, залучати до медіації інших учасників, відмовитися від послуг та обрати іншого медіатора, відмовитися від участі у процедурі тощо) та обов'язки сторін медіації (дотримуватися вимог Закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації; виконувати угоду за результатами медіації у визначені порядок та строки тощо). Окрім цього, визначено регулювання договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації.

Позитивним є положення частини 2 статті 20 проєкту Закону № 3504, де передбачено, що суд, третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж можуть затверджувати спільне рішення сторін медіації про врегулювання конфлікту або спору за результатами медіації. Офіційно затверджена судом угода за результатами медіації вірогідніше буде ефективно виконуватися сторонами.

У проєкті Закону № 3504 не передбачено положення про здійснення медіації суддею-медіатором. Такі норми можуть бути в цьому або іншому

проекті закону (наприклад, щодо внесення відповідних змін до процесуальних кодексів – ГПКУ, ЦПКУ, КАСУ, КПКУ) і є необхідними зважаючи на таке. Починаючи з 1990 років в Україні існують успішні пілотні проекти, які реалізують присудову медіацію; судді мають достатньо професійного досвіду врегулювання спорів, безперечне знання діючого законодавства України та психологічні навички спілкування з конфліктуючими сторонами. На наш погляд, варто виділити окремі положення щодо врегулювання спору шляхом медіації за участю судді-медіатора як окремого етапу судового розгляду. Особливо актуальним вбачається залучення судді-медіатора у вирішенні публічно-правових спорів, адже механізм оплати приватного медіатора для державних органів ускладнить можливість застосовувати медіацію, що не сприятиме популяризації такої процедури.

Прийнятий у першому читанні проєкт Закону № 3504 не передбачає самоврядування медіаторів, на відміну від альтернативного проєкту. Проєкт № 3504-1 присвячує самоврядуванню медіаторів Розділ V. Відповідно до статті 39 проєкту самоврядування медіаторів ґрунтується на принципах гласності, виборності, обов'язковості для виконання медіаторами рішень органів самоврядування, підзвітності, заборони незаконного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування у діяльність самоврядування медіаторів [367]. Статтями розділу передбачено регулювання створення та діяльності професійних об'єднань у сфері медіації, Ради медіаторів України, З'їзду медіаторів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії медіаторів, Ревізійної комісії Ради медіаторів України за аналогією з органами самоврядування адвокатури.

Виходячи з положень прийнятого у першому читанні проєкту Закону «Про медіацію» № 3504, можемо дійти висновку, що діяльність медіаторів не є підконтрольною будь-якому органу. Прихильники такого підходу пояснюють це тим, що медіація є досить гнучкою процедурою та не потребує визначення системи органів самоврядування та їх повноважень. Однак, на

наш погляд, враховуючи можливі зловживання у сфері медіації у частині отримання права на здійснення діяльності медіатора, ведення реєстру, дотримання медіатором правил проведення процедури та етичних норм, правове регулювання ієрархії органів самоврядування медіації є необхідним.

До того ж, на сьогодні в Україні існує чимало організацій та об'єднань у сфері медіації, які створюють власні реєстри, кодекси поведінки, правила проведення медіації тощо, хоча відповідне нормативне закріплення таких прав відсутнє. При остаточному прийнятті спеціального закону про медіацію, на наш погляд, варто враховувати положення альтернативного проєкту. Окрім цього, необхідно визначити правовий статус та подальше майбутнє уже існуючих організацій та об'єднань медіаторів. Враховуючи їх багаторічний досвід діяльності у сфері медіації, такі організації могли б стати основою створення ланки медіаторського самоврядування та визначати основні напрямки розвитку медіації в Україні.

Таким чином, становлення медіації в Україні є складним та довготривалим процесом. Етапами запровадження медіації в Україні є етап виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.), етап виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX–XXI ст.) та етап правового закріплення медіації, який триває донині.

За часи першого етапу розвитку інституту примирення та посередництва з'явилися обряди, схожі на сучасну медіацію, які попереджували настання та ескалацію конфліктів у суспільстві. З активним розвитком суспільних відносин з'явилися процедури посередництва за участі церкви, третейські суди, комісарські суди, совісні суди, мирові суди, комерційні суди тощо. Досить змістовне історичне підґрунтя та об'єктивна потреба суспільства в соціальній згоді, медіація стрімко почала розвиватися у світі, а із настанням 90-х років XX ст. Україна почала запозичувати зарубіжний досвід посередництва у зв'язку із нагальною потребою врегулювання трудових спорів у промислових регіонах.

Щодо останнього етапу запровадження медіації в Україні, то законодавча активність щодо її правового оформлення триває більше десятиліття, але невирішеними питаннями досі залишаються: вимоги щодо освіти, правовий статус та відповідальність медіатора; регулювання самоврядування медіаторів; сфера застосування медіації та інші. На даний час у першому читанні прийнято останній законопроект про медіацію № 3665, який потребує доопрацювання. Створення ефективного правового регулювання як завершення третього етапу запровадження медіації до української правової системи полегшить доступ громадян до правосуддя, розвантажить судову систему, сприятиме популяризації альтернативних способів врегулювання спорів та підвищенню обізнаності суспільства про способи захисту своїх прав та інтересів, що в свою чергу повністю відповідає засадам правової держави [468, с. 211].

2.2. Моделі медіації у світі

На сьогодні в теорії не існує однозначного тлумачення поняття «моделі медіації». За загальним правилом під моделлю медіації розуміють найбільш розповсюджені види медіації у відповідній державі залежно від ролі медіатора, обсягу повноважень медіатора, предмету спору та рівня консолідованості процедури медіації із судовою системою. Дослідження кожної моделі медіації є важливим процесом для усіх учасників процедури. Воно дозволяє посереднику (медіатору) обрати необхідні методики врегулювання спору, а сторонам – зрозуміти та усвідомити формат процедури, сформувавши власні очікування.

Розглядаючи класифікацію медіації у кримінальному процесі, Н. О. Турман визначає модель медіації як абстрактну конструкцію процедури примирення, яка втілює особливості проведення медіації. Оскільки медіація має багато аспектів, модель медіації є орієнтиром для дослідження та

вивчення цього явища суспільством. На основі медіації вибудовуються базові правила проведення процедури та методи її практичної реалізації [499, с. 160].

Схожу думку розділяє А. В. Біцай, розглядаючи модель медіації як абстрактну теоретичну конструкцію, яка визначає процедурні особливості проведення медіації через характеристику основних компонентів: підстав звернення до медіації (обов'язково чи добровільно), ступеня інтеграції до судової системи держави, типу переговорів між сторонами у поєднанні з технікою медіації посередника та обсягу його компетенції під час проведення процедури вирішення конфлікту. Вивчення моделей медіації має велике як теоретичне, так і практичне значення, адже це дозволяє виявити найбільш прийнятні сфери застосування певної моделі медіації. Модель медіації визначає співвідношення повноважень медіатора та сторін, допомагає сторонам у виборі медіатора. На думку автора класифікація моделей медіації виконує такі функції як пізнавальна (глибоке вивчення медіації як правового явища, розширення наукових знань), інформаційна (містить значний обсяг інформації про медіативні техніки), аналітична (дає змогу зробити висновки про можливість застосування медіації в тій чи іншій сфері суспільних відносин), евристична (пізнання закономірностей виникнення, розвитку та застосування різних моделей медіації) [38, с. 86].

Виокремлення моделей медіації сприяє правильному розумінню її використання та природного історичного розвитку; надає можливість прослідкувати внутрішню логіку та закономірності вибору певної моделі посередництва; створює всі необхідні умови та можливості для всебічного узагальнення, систематизації та аналізу всього наукового матеріалу, пов'язаного з медіацією [165, с. 142].

Серед науковців не існує єдиного погляду на класифікацію моделей медіації та сутності кожної окремої моделі. В сучасній практиці виділяють кілька моделей медіації, а саме: класична (родова, вихідна) або орієнтована на вирішення проблем медіація (problem-solving, or settlement-directed,

approach), наративна медіація (narrative approach), трансформативна медіація (transformative approach), сімейно-орієнтована або екосистемна медіація (ecosystem, or family-focused, approach), фасилітативна медіація, заснована на розумінні (understanding-based approach) та оціночна медіація (evaluative approach) [534, с. 110].

Окрім вищезазначених моделей, медіатор О. Н. Іванова визначила ще дев'ять різновидів сучасної медіації:

- медіація, орієнтована на досягнення цілей;
- медіація, направлена на досягнення угоди;
- медіація відчаю – характеризується ширшими повноваженнями медіатора, наприклад, співпраця із адвокатами сторін;
- директивна медіація – використовується на останніх стадіях судового провадження, коли конфліктна ситуація майже безвихідна, а медіатор – нав'язує варіант рішення спору;
- фандрайзингова медіація – орієнтована на отримання грошових коштів;
- інтегрована медіація – заснована на інтересах та виявленні позицій сторін;
- клієнто-орієнтована медіація – медіація, в якій повноваження сторін ширші, ніж повноваження медіатора;
- гуманістична – мінімальне втручання медіатора, відсутність встановлених правил медіації;
- когнітивно-систематична – медіація, в процесі якої медіатор працює лише з позиціями сторін, а не з особистими почуттями [155, С. 147-148].

Всесвітньо відомою є конструкція моделей медіації, запропонована Л. Ріскіним, що має назву «Сітка Ріскіна». Автор визначає основні критерії поділу медіацію на різноманітні моделі:

- відповідно до ролі медіатора («медіація сприяння», де медіатор сприяє сторонам у прийнятті рішення, або «оціночна медіація», де медіатор

надає правову або іншу оцінку позиціям сторін, консультує їх у юридичних питаннях тощо);

– відповідно до предмету медіації (предмет спору стосується одного предмету обговорення чи предмет спору є широким та стосується кількох сфер суспільних відносин) [601, с. 111].

Відповідно до описаних критеріїв, Л. Ріскін виділив чотири основних моделі медіації:

– оціночна медіація з вузьким предметом. Базовою стратегією такої моделі є допомога сторонам зрозуміти сильні та слабкі місця у їх позиціях та дійти до спільного рішення. Для цього медіатор спочатку ретельно вивчає документацію, прохання, доповіді сторін. Після цього він вимагає, аби сторони вирішили або прийняли певну позицію; пропонує компромісні угоди, на основі їх позицій; передбачає можливий вирок суду; намагається переконати учасників спору прийняти рішення медіатора;

– медіація сприяння з вузьким предметом. Ціллю такої медіації, як і попередньої, є розуміння сторонами реального стану речей у їх конфлікті та прийняття оптимального рішення. Але медіативні техніки цих моделей суттєво відрізняються. Медіатор не пропонує власне рішення спору, не вивчає всю документацію, надану сторонами. Однак, він постійно задає сторонам запитання, які допомагають їм краще зрозуміти позиції один одного та знайти спільні інтереси;

– оціночна медіація з широким предметом. В цілому, така медіація діє за принципами оціночної медіації з вузьким предметом. Додатково, медіатор наголошує на інтересах сторін, які приховані за їх позиціями, пропонує рішення з урахуванням цих інтересів, викладає власну думку щодо обставин спору, надає консультації та залучає фахівців з різних галузей, наприклад, права, для консультування сторін;

– медіація сприяння з широким предметом. Медіатор працює з інтересами сторін, за власним бажанням вивчає надану сторонами документацію, але не висловлює власного ставлення до конфліктної ситуації.

На відміну від медіації сприяння із вузьким предметом, у даному випадку посередник намагається виявити приховані інтереси сторін та за їхньою допомогою спрямовувати учасників спору до взаємоприйнятної угоди у спорі [601, с. 112].

Водночас Н. Александер виділяє власні критерії розподілу моделей медіації:

– за взаємодією сторін у переговорах з точки зору мети – позиційні переговори (мета – компроміс), інтеграційні переговори (мета – нове нестандартне рішення спору), переговори, направлені на відновлення відносин сторін (мета – зміна відносин між індивідами або групами індивідів);

– за обсягом повноважень медіатора у переговорному процесі – чи втручається медіатор до спору на рівні його організації, чи на рівні можливості надати власну оцінку суті спору [568, с. 4]. Авторка визначає шість моделей медіації: експертна медіація (високий рівень втручання у суть спору медіатора-юриста), регулятивна медіація (позиційні переговори з можливою участю юридичних представників сторін), медіація «мудрої поради», традиційна медіація, фасилітативна медіація (створення медіатором оптимальних умов для переговорів сторін) та трансформативна медіація [568, с. 8].

Роль медіатора у процедурі медіації залишається дискусійним питанням. В залежності від меж втручання медіатора у переговорний процес існує поділ процедури медіації на стимулятивну та оціночну. Стимулятивна медіація передбачає більш вузькі повноваження медіатора: під час сприяння сторонам у вирішенні спору він повинен виходити лише з тих варіантів вирішення, які пропонують самі сторони. Посередник не має повноважень надавати власну оцінку фактичним та правовим обставинам справи і висловлювати власні варіанти вирішення спору. Натомість повноваження медіатора з точки зору оціночної процедури є ширшими – окрім контролю процесу, медіатор може оцінювати правові позиції сторін, висловлювати

власні судження щодо становища сторін, недоліки і переваги такого становища. Оціночна медіація, окрім класичних технік альтернативного вирішення спорів, передбачає спеціальні знання медіатора у сфері права.

Процедуру медіації в залежності від основної мети сторін може бути виокремлено як медіацію, засновану на інтересах сторін. Під час здійснення такої медіації існують певні правила, зокрема акцент сторін зміщується з їх проблеми та позицій на первинні інтереси у спорі, генерується велика кількість різних варіантів вирішення конфлікту [340, с. 64]. На противагу такому виду процедури медіації існує трансформативна модель медіації. Головною метою такої процедури є не саме вирішення спору, а відновлення відносин між учасниками медіації. Основними аспектами трансформативної процедури є пізнання можливостей, внутрішня робота медіатора над собою, розвинуті комунікативні техніки. Конфлікт розглядається не як проблема, яку потрібно ефективно усунути, а як шанс для сторін та медіатора покращити етичні відносини [534, с. 110].

М. Я. Поліщук вбачає недоцільним виділення трансформативної медіації як самостійного виду медіації, адже головні аспекти цього виду присутні під час здійснення медіації, заснованої на інтересах сторін, а отже зазначені види складають єдину процедуру [340, с. 66]. На наш погляд, такий підхід є досить справедливим, адже прихильники трансформативної медіації наголошують на важливості зниження емоційного напруження між сторонами та відновленні між ними конструктивних відносин. Однак будь-який вид медіаційної процедури прагне досягти такого результату.

Цікавим для аналізу є так званий «нарративний» підхід до процедури медіації. Прихильники такого підходу, зокрема Дж. Вінслейд та Дж. Монк, переконані, що учасники процесу медіації впливають один на одного в ході діалогу, учасники при цьому викладають свій погляд на події. Тобто особистим історіям сторін приділяється більше уваги, ніж фактам. Під час нарративного процесу медіатору стає зрозуміло сприйняття оточуючого світу тією чи іншою стороною, що в подальшому допомагає врегулювати спір.

Автори концепції наративної медіації виділяють основні етапи процедури: залучення та висвітлення сторонами свого бачення історії; деконструкція конфліктної історії і конструкція альтернативної історії [502, с. 96].

Медіатор І. А. Бельська, окрім вищезгаданих видів медіації, виділяє конвенціональну медіацію та медіацію під час судового розгляду. Конвенціональна (договірна, позасудова) медіація ініціюється сторонами на підставі договору про проведення медіації. Медіація під час судового розгляду ініціюється судом. Водночас, медіацію можна класифікувати за видом відносин між сторонами: приватноправові; у сфері винного та потерпілого; у справах неповнолітніх; у адміністративних спорах; у сфері міжнародних відносин; у сфері економічних та комерційних спорів [31, С. 60-62].

Натомість С. І. Калашнікова основними параметрами розподілу моделей медіації називає завдання примирної процедури, основу вирішення спору, роль медіатора, його необхідні навички для проведення процедури. Науковець виділяє чотири основні моделі медіації:

– класична модель – ведення інтегративних переговорів, медіатор організовує процедуру та керує комунікацією сторін, володіючи медіаційними компетенціями;

– розрахункова модель – ведення позиційних переговорів, урегулювання спору шляхом справедливого розподілу ресурсів, в свою чергу медіатор лише організовує процес переговорів без медіаційних компетенцій;

– оціночна модель – вирішення спору шляхом прийняття угоди, максимально наближеної до можливого судового рішення у відповідному спорі; медіатор висловлює власне бачення та оцінку рішення спору;

– терапевтична модель – направлена на відновлення дружніх відносин сторін, медіатору необхідні навички психології [166, С. 15-16].

Власну класифікацію моделей медіації надає Д. М. Єлісеєв. Автор виділяє такі моделі медіації:

– за суб'єктністю медіатора: юрисдикційна (поділяється на процесуальну та позапроцесуальну; здійснюється судом, спеціалізованим адміністративним органом з розгляду скарг, державним нотаріусом, спеціальним органом медіації тощо) та позаюрисдикційна (поділяється на процесуальну та позапроцесуальну; здійснюється приватною медіативною організацією, приватним арбітражем, адвокатами тощо);

– за метою медіації: медіація, спрямована на повне вирішення спору; медіація, спрямована на часткове вирішення конфлікту або зміну предмету спору; медіація, спрямована на аудит спору та оцінку перспектив його рішення [129, с. 12].

Окрім моделей медіації, науковець виділяє дві моделі правових режимів медіації, з огляду на аналіз законодавства зарубіжних країн: модель широкого та деталізованого нормативного забезпечення медіація (Австрія) та модель нормативно-правової мінімізації в забезпеченні медіації (Нідерланди, Велика Британія) [129, с. 19].

Власне бачення різноманітних моделей медіації надає І. Г. Ясиновський. Науковець наводить перелік моделей процедури відповідно до суб'єкта здійснення медіації:

1. Судова медіація (Канада, Німеччина) – розглядається як частина судочинства та проводиться суддею, який має відповідні підготовку і навички, отримав відповідне доручення та не має повноважень винесення рішення по справі. Медіаційні угоди затверджуються судом, а здійснення процедури контролюється відповідно до закону. Судова медіація не виключає право сторін обрати приватного посередника для вирішення їхнього спору чи конфлікту.

2. Адвокатська медіація (Італія) – у ролі медіатора виступає особа, що має право на зайняття адвокатською діяльністю;

3. Нотаріальна медіація – у ролі посередника виступає нотаріус, але такий вид медіації є не досить поширеним;

4. Професійна медіація (США) – медіатором виступає особа, яка пройшла спеціальну підготовку у сфері медіації, а діяльність медіації регулюється окремим внутрішнім нормативним актом держави [567, с. 95].

На нашу думку, найбільш доцільним є розмежування моделей медіації відповідно до формального зв'язку процедури із судовою системою. М. Я. Поліщук класифікує основні моделі медіації за формальним зв'язком процедури із судовим процесом. Відповідно, такими моделями є:

– приватна або позасудова медіація – повністю незалежна від судового розгляду спору. Сторони ініціюють процедуру, самостійно обирають медіатора, дотримуючись загальних вимог законодавства;

– присудова медіація – медіація відмежована від суду як інституції, але координується з судовим процесом. Такий вид медіації має багато підвидів в залежності від того, якими повноваженнями наділено суд у сфері медіації. Судова інстанція може рекомендувати сторонам медіацію на засадах добровільності, визначати чи доцільним буде використання посередництва для конкретного спору або навіть спрямовувати сторони до медіації в імперативному порядку;

– медіація в межах судового процесу – процедура повністю інтегрована у судовий процес. Суддя наділений повноваженнями визначити перспективу вирішення спору шляхом медіації і направити сторони до судді-медіатора. Водночас юридична сила медіаційної угоди сторін у такому випадку прирівнюються до юридичної сили рішення суду [340, с. 51]. Аналогічний поділ наводить білоруський медіатор І. А. Бельська [31].

Для більшості держав світу, які активно та ефективно використовують медіацію, притаманним є поєднання кількох моделей медіації у сфері врегулювання спорів, тому варто проаналізувати особливості застосування у кожній країні.

Медіація у США. Медіація у Сполучених Штатах Америки має **тривалу** історію починаючи від позасудової практики врегулювання спорів до врегульованої законом та визнаної процедури та судової практики. На

сьогодні медіація відіграє важливу роль у правовій системі держави та є частиною судової системи на федеральному рівні. У 1970-х роках стартували пілотні проєкти, які дозволяли судам проводити досудові конференції для організації добровільної медіації, існувала практика добровільної медіації всередині організацій. Однак непоширеність процедури та її добровільність не сприяла розвантаженню судової системи, тому медіація отримала певний поділ на приватну та судову. Натепер медіація заохочується судами та є етапом програми з альтернативного врегулювання спорів. Вимоги до судді-медіатора відрізняються відповідно до законодавства кожного штату. Наприклад, у Флориді ним може бути суддя у відставці, який має сертифікат медіатора [269].

Медіація у США є доволі затребуваною, адже за допомогою неї щороку вирішують у 5 разів більше спорів, ніж, наприклад, за допомогою третейських судів. Американська модель характеризується наявністю двох типів центрів медіаторів:

1. Центри присудової медіації, які діють при судах та розглядають переважно сімейні спори та справи щодо кредитування;
2. Центри участі у врегулюванні соціальних конфліктів (екологічних, урбаністичних тощо), які характеризуються тривалістю вирішення конфліктів (кілька років), мають непередбачувані результати та діють на базі класичних університетів.

Враховуючи минулу неефективність державних інституцій, приватна медіація у США має майже вікову історію. Медіація у трудовому праві поступово поширювалась у всіх сферах суспільного життя та почала використовуватися для вирішення етнічних конфліктів між індіанськими племенами. Однак трудова медіація досі є головним напрямком врегулювання конфліктів, адже трудові спори завдають шкоди національній економіці та благоустрою суспільства в цілому, тому їх попередження є завданням державного рівня [153, с. 155]. Наприклад, у 2015 році медіатори спостерігали за близько 12000 колективних торгових спорів, брали участь у

близько 4000 спорів, з яких було врегульовано 85 %. Оскільки у трудових відносинах відсутня рівність роботодавця та працівника, без посередництва такі конфлікти лише поглиблюються та дестабілізують економічну ситуацію в державі [153, с. 157].

Хоч судовий розгляд залишається найпопулярнішим методом вирішення спорів, американці активно використовують медіацію через матеріальні та часові причини. Для держави важливо, аби суспільство намагалося вирішувати власні проблеми самостійно, тому процедура медіації повинна бути чіткою та ефективною. Наприклад, у штаті Північна Кароліна контроль за дотриманням медіатором етичних норм, підготовку та сертифікацію медіаторів здійснює Сертифікаційна комісія штату, до складу якої входять судді у відставці, практикуючі адвокати, медіатори та представники штату. Базовий курс включає сорокагодинний тренінг з обов'язковою практичною підготовкою. Особа, яка бажає отримати сертифікат медіатора, повинна мати вищу юридичну або психологічну освіту та мати управлінський досвід [123, С. 57].

Особливістю медіації у США є наявність її певного підвиду – веб-медіації або медіації по телефону. Процес здійснюється на відстані у режимі конференц-зв'язку або відео за допомогою інтернету. В процедурі можуть брати участь адвокати сторін, а медіаційна угода за результатами веб-медіації має юридичну силу. Це значно полегшує доступ до медіації людей з обмеженими можливостями здоров'я або віддаленого місця проживання. Ще одним різновидом медіації США є медікейт – медіація між громадянами та страховими компаніями. Страхові компанії часто відмовляють у виплатах постраждалим у нещасних випадках, які не мають коштів для оплати послуг адвоката чи приватного медіатора. Тому організації приватних адвокатів та медіаторів на волонтерських засадах надають свої послуги постраждалим та представляють їх інтереси в медіації [123, С. 58-59].

Приватна, присудова та судова медіація у США стосується не лише сімейних, трудових, цивільних, страхових та кредитних спорів. Відновне

правосуддя як різновид медіації активно розвивалось в американській кримінальній юстиції з 70-х років минулого століття. Майже половина судових округів США реалізують програму медіації між жертвою та злочинцем, а в штаті Огайо працює приватна служба медіації, яка контролюється судовою системою штату та займається злочинами невеликої тяжкості. Більш того, в деяких містах поліцейські наділені правом направляти сторони делікту на медіацію одразу після отримання повідомлення про злочин. Кримінальні провадження на стадії досудового слідства спрямовують до приватної служби медіації за клопотанням прокурора або адвоката [65, с. 202].

Медіація у Канаді. Незважаючи на стрімкий розвиток медіації у США, сусідня Канада звернулась до медіації лише у 1990-х роках. Протягом тривалого часу процедура мирного вирішення спору із посередником використовувалася лише як спосіб вирішення колективних та приватних трудових спорів. Використання медіації у інших правових спорах суперечило правовій культурі канадців, які віддавали перевагу судовому процесу. Окрім того, суди встановлювали межі на мирні переговори сторін, що сприяло виникненню між ними негативних відносин. Виникла необхідність пошуку альтернативи судовому рішенню і медіація почала сприйматися як оптимальний варіант вирішення адміністративних, екологічних, сімейних, цивільних, комерційних спорів та спорів щодо банкрутства. Завдяки приватним ініціативам з'явилися громадські осередки, які займалися врегулюванням локальних спорів та конфліктів між сусідами. Було утворено цілу мережу, яка об'єднувала програми медіації для вирішення спорів між сусідами та у межах товариств співмешканців. Найбільшого поширення медіація набула у комерційних та сімейних спорах.

Перший пілотний проєкт з медіації було реалізовано у цивільних та комерційних справах. Для проєкту було використано близько 500 судових справ, половину з яких вирішували шляхом медіації, а іншу частину – традиційним судовим розглядом. Коефіцієнт укладених мирових угод в обох

випадках був подібним, тож було зауважено, що угоду про вирішення спору може бути укладено на різних етапах судового розгляду справи, навіть без участі сторін у переговорах. Медіаційна угода в Канаді прирівнюється до цивільного договору та має юридичну силу, а отже не потребує судового затвердження. Однак з метою популяризації медіації державні органи запроваджують заходи якісного відбору медіаторів на фінансової підтримки сторін [341, с. 68].

В канадському законодавстві не передбачено вимог щодо освіти до медіаторів та регулюючий їх сертифікацію орган. У багатьох провінціях було прийнято нормативно-правові акти щодо медіації у судовій системі. Наприклад, у провінції Британська Колумбія передбачено обов'язкове застосування процедури медіації тоді, коли одна зі сторін пропонує іншій стороні участь у медіації; у Саскачевані обов'язкове застосування процедури медіації стосується всіх цивільно-правових спорів, крім сімейних, з якими сторони звертаються до суду; у провінції Альберта суд має право направити цивільно-правовий спір на медіацію на будь-якому етапі його розгляду. У провінції Онтаріо з 1999 року стартувала Програма обов'язкової медіації, яка на меті якої було сприяння врегулюванню цивільно-правових спорів (крім сімейних) та спорів щодо спадкування. При цьому, відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу провінції Онтаріо у кожному окрузі провінції діє місцевий комітет медіації, члени якого призначаються органами прокуратури. Членами комітету є юристи, професійні медіатори, представники громадянського суспільства, адміністративний персонал суду та суддя, якого призначає Вищий суд Онтаріо. Місцевий комітет медіації веде реєстр сертифікованих медіаторів, здійснює нагляд та контроль за діяльністю медіаторів, врегульовує питання дисциплінарної відповідальності медіаторів [328, с. 7].

Хоча в Канаді медіація не регламентована окремим законом, вона є частиною правової та судової системи. Її підтримка з боку судової системи аргументується тим, що медіація є менш витратною, більш швидкою і в

певних випадках більш ефективною альтернативою судовому процесу. При цьому в деяких провінціях це добровільна процедура, в той час як, наприклад, в Онтаріо медіація передбачена в якості обов'язкової досудової процедури. Підходи до організації та проведення медіації є досить різними, що зумовлено формою державно-територіального устрою держави. Оскільки нормотворча юрисдикція розподілена між федерацією та провінціями, законодавчий підхід до різних правових інститутів у провінціях має свої особливості. У країні представлено усі три моделі медіації: приватна, присудова та судова, кожна з яких ефективна на визначеній території. Незалежно від того, наскільки деталізовані правові норми у сфері медіації, процесуальні правила, за якими має відбуватись процедура, визначаються сторонами. Тож, у будь-якому випадку медіація залишається неформальною та гнучкою [341, с. 70].

Медіація у Австралії. Право парламенту приймати закони щодо узгоджувальних процедур, третейського суду та врегулювання галузевих спорів закріплено в Австралії на конституційному рівні. Медіації в Австралії регулюється Актом про Медіацію від 1997 року, який визначає основи процедури медіації, статус сторін та медіаторів. Акт має декларативний характер, а сама процедура медіації деталізується в актах та постановах вищих та місцевих судів штатів. Оскільки приватна медіація в державі є досить поширеною, то велике значення мають рекомендації, зводи правил та кодекси медіатора, опубліковані профільними університетами, колегіями та асоціаціями медіатора. В Австралії є особливий вид альтернативного вирішення спорів – мед-арб, в ході якого арбітр у випадку невдалої медіації, бере під контроль цей процес та сам виносить рішення.

Приватними медіаторами найчастіше виступають судді у відставці, юристи та інші професіонали. Трапляються випадки, коли сторони ініціюють провадження у спорі в суді, не звертаючись за вирішенням конфлікту до медіатора. Але такі випадки трапляються все рідше, оскільки культура медіації має широку підтримку. Усі суди Австралії мають повноваження

спрямувати справу на медіацію. Більша частина Верховних Судів надає послуги медіації, тобто медіація здійснюється представниками судової влади. В деяких судах таку послугу надають лише реєстратори суду, ще рідше – і реєстратори, і судді.

В Австралії існує проблема, коли судді вступають у приватну медіацію із сторонами у справі та юристами і обговорюють персональні справи сторін напряду із сторонами. Однак медіація за участі судді є не досить популярною в країні, адже судова медіація почала своє становлення відносно нещодавно. До того ж, незважаючи на встановлену конфіденційність процедури, суддю можуть допитати як свідка щодо відомостей, які стали йому відомі під час процедури. Отже, в Австралії практикують приватну, присудову та судову медіації, але приватна медіація залишається найбільш популярною [254, С. 64-65].

Серед всіх шести штатів Австралії найбільший інтерес при дослідженні медіації представляє штат Новий Південний Уельс. У цьому штаті вперше почали впроваджувати і застосовувати на практиці як судову, так і приватну медіацію. Не існує конкретного виду випадків цивільної юрисдикції в Верховному Суді Нового Південного Уельсу, який був би визнаний непридатним для медіації. Однак виникають суттєві труднощі, коли одна або обидві сторони не мають юридичних представників. Ще більше труднощів виникає, якщо тільки одна сторона не має юридичних представників. У таких випадках можна сказати, що справи не підходять для медіації.

Одна категорія випадків у Верховному Суді Нового Південного Уельсу була визнана придатною для обов'язкової досудової медіації. Це випадки, що стосуються заповітів і клопотань про виділення великих часток з майна спадкодавців. Причина, чому була обрана саме ця категорія, полягає в тому, що в багатьох таких випадках відносини сторін зіпсовані, емоції переважають, а ціна позову досить невелика. У деяких випадках навіть судові витрати перевищували оспорювані суми.

В Австралії суд може направляти випадок на медіацію в будь-який момент, але зазвичай це робиться перед винесенням судового рішення. При цьому суддя може винести рішення по деяким аспектам процесу (наприклад, тільки з питання міри відповідальності), а потім направити сторони на медіацію до оцінки збитку. Цілий ряд випадків був спрямований на медіацію під час судового процесу. Деякі такі медіації були успішними, але в інших випадках, де рішення не було досягнуто, сторони відновили судовий процес. І знову суддя в процесі, не знаючи того, що відбувалося під час медіації, продовжує процес у звичайному порядку [255, с. 51].

Медіація у Великій Британії. Англійська модель медіації вважається більше творчим процесом, аніж формалізованою процедурою. Це пов'язано із відсутністю законодавчого закріплення та регулювання порядку проведення процедури. Порядок проведення медіації у Великій Британії прямо залежить від сфери її застосування.

Запозичаючи американський досвід медіації по телефону, Королівська судова служба запровадила Національну гарячу телефонну лінію з питань медіації, яка на сьогодні має назву «Цивільний каталог медіаторів». Спочатку такий сервіс був розрахований на осіб, для яких медіація мала занадто високу вартість. Сьогодні ж служба проводить медіацію по телефону, має власний веб-сайт та пропонує власний список медіаторів. Послуга користується попитом, адже сторони можуть знаходитися на значній відстані один від одного, що скорочує витрати на проведення медіації.

Окрім добровільної приватної медіації, в Англії та Уельсі функціонують присудова та судова медіації. Наприклад, застосування процедури медіації є обов'язковим при розлученні та вирішенні інших спорів у сімейних відносинах. Британський уряд пропонує парам на етапі розлучення проходити «примусове ознайомлення з медіацією», щоб вони використовували її замість звернення до суду. Ініціатор розлучення повинен спочатку звернутися до професійного посередника, який намагатиметься вирішити конфлікт без судового розгляду. Якщо подружжя наполягає на

судовому розгляді їхнього спору, вони повинні надати докази їх намагань вирішити спір перед цим. У процесуальних кодексах, які встановлюють єдиний порядок розгляду цивільних справ в Апеляційному суді, Верховному суді та судах графств, закріплено обов'язок сторін пропонувати сторонам використовувати альтернативні методи вирішення спору, якщо суд вважає це необхідним, та сприяти застосуванню таких методів [156, с. 131-133].

Велика Британія – перша із країн Європи, яка почала використовувати програми відновного правосуддя, в тому числі медіацію. Посередниками у класичній конструкції медіації у кримінальних правовідносинах виступають представники громадських утворень, орієнтованих на попередження та боротьбу зі злочинністю. За результатами успішної медіації обвинувачений відшкодовує шкоду в прийнятній для потерпілого формі – вибачення, грошова виплата, виконання певних робіт тощо.

Окрім судової, поширеною є поліцейська медіація. Спочатку вона використовувалася лише щодо неповнолітніх, але в подальшому створювалися програми для осіб старших 17 років. Сутність поліцейської медіації полягає в тому, що органи поліції перед ухваленням рішення про початок кримінального переслідування передають матеріали справи в службу медіації, яка складається з членів служби пробації, громадських організацій та самих поліцейських. Служба медіації організовує та проводить процедуру примирення, яка полягає в зустрічі медіатора з сторонами конфлікту для пошуку компромісу. Спільна зустріч не завжди обов'язкова і може бути досягнута попередня угода про відшкодування шкоди потерпілому. Успішно проведена поліцейська медіація зумовлює відмову поліції від кримінального переслідування, обмежуючись офіційним або неофіційним попередженням. Якщо особа не виконує положення медіаційної угоди, потерпілий має право на юридичну допомогу для пред'явлення позовних вимог у порядку цивільного судочинства [295, С. 145-146].

Медіація в Австрії. У 1992 році було проведено масштабний семінар з медіації, у якому брали участь спеціалісти у сімейних відносинах. Як

наслідок, учасники семінару почали використовувати медіацію у тій частині своєї роботи, яка стосувалася конфліктів. Поширення медіації наштовхнуло Міністерство юстиції Австрії до обговорення впровадження процедури при розлученнях. За результатами пробних проєктів було створено Спільноту Ко-медіації – проведення процедури посередництва кількома медіаторами. Професія медіатора в Австрії занесена до номенклатури професій, що є рідкістю, порівнюючи з іншими державами. Законодавством країни передбачено застосування приватної та присудової медіації. Судова медіація в Австрії не закріплена. Однак угода за результатами медіації визнається судом лише у тому випадку, якщо відповідна справа знаходилася на стадії судового розгляду. Угода за результатами присудової медіації не отримує судового захисту, а процедура є добровільною [195, с. 270].

Австрія одна з небагатьох держав, яка детально регулює усі аспекти процедури медіації. Відповідно до Федерального закону Австрії «Про медіацію у цивільних справах» [597] право бути зареєстрованим у списку посередників мають особи, які досягли 28-річного віку, мають професійну кваліфікацію, заслуговують на довіру та застрахували свою цивільно-правову відповідальність. Кваліфікація медіатора полягає у наявності у нього відповідної освіти, знань та підготовки медіатора, знань про правові та психосоціальні основи. Відповідно до частини 2 §10 Закону при оцінці кваліфікації враховуються ті навички та знання, які характерні для психотерапевтів, клінічних психологів, медичних психологів, адвокатів, нотаріусів, прокурорів, суддів, економістів, соціальних працівників, бізнес-консультантів тощо. Базова підготовка медіаторів в Австрії суворо регламентується § 29 Закону: теоретична частина навчання (введення в історію та розвиток медіації, її основних моделей, процедури, методів, етапів медіації, основи комунікації, аналіз конфліктів, сфери застосування примирення, етичні норми тощо) повинна тривати від 200 до 300 годин, а практична – включати тренінги та практичні семінари з виконання технік медіації шляхом використання рольових ігор.

Медіація у Німеччині. Становлення медіації в Німеччині має власні особливості. Фінансові труднощі післявоєнного періоду, соціально-економічна криза в німецькому суспільстві зумовили дискусії щодо розвитку особливого примирного порядку в цивільному процесі з метою зменшення кількості справ, які розглядалися державними судами та розвантаження судової системи. У 1915 році було введено обов'язок судді до початку розгляду справи по суті намагатися домогтися примирення сторін. Продовженням реформ з провадження мирного врегулювання конфліктів стала Емінгська новела 1924 року, яка закріпила обов'язок сторін використовувати примирні процедури до пред'явлення позову в суд першої інстанції, тобто ввела досудовий порядок вирішення спорів. Через протести суддів, адвокатів та науковців-правників обов'язкову процедуру примирення було відмінено у 1944 році.

Уже в 1999 році був прийнятий сучасний закон про обов'язкові примирні процедури, сфера якого поширювалась на спори щодо власності, ціна яких не перевищувала 750 євро, та спори між сусідами. Протягом шести років з прийняття відповідної норми було створено більше десяти організацій, які надавали приватні послуги медіації у різних сферах, найчастіше – сімейних спорах. Після адаптації медіації у сімейних, трудових, житлових сферах правовідносин, вона почала поширюватись на врегулювання конфліктів у сфері економіки. У Німеччині поширена оціночна медіація, де третя авторитетна нейтральна особа пропонує сторонам власне рішення конфлікту. Метою врегулювання конфлікту є мирне рішення спору та недопущення судового провадження [281, С. 51-53].

Експериментальні схеми медіації на базі німецьких судів, де медіаторами виступали судді, тобто пілотні проекти судової медіації, не отримали очікуваних результатів. Тому з 2013 року законодавством Німеччини приватна медіація визначається основним способом альтернативного рішення спору. Проте цивільне процесуальне законодавство передбачає посаду судді з мирових угод, який проводить процедуру подібну

до наради з мирного врегулювання або процес медіації. Провадження суддею з мирових угод є відокремленим від судового розгляду і проводиться суддею, який не приймає рішення у подальшому судовому процесі, якщо сторони не досягають вирішення спору в рамках процесу мирного врегулювання. Суддя з мирових угод може, на відміну від медіатора, оцінювати правові аргументи та представляти сторонам пропозиції щодо врегулювання. Окрім цього, суддя на власний розсуд може видати необов'язкове розпорядження про медіацію, яке виконуватиме приватний медіатор. Загалом, медіація, яка будь-яким чином пов'язана з судом, є виключенням із загальних правил для німецького суспільства. На думку науковців, медіація у Німеччині не досягла повноцінного розвитку, проте практичні навички медіаторів були включені до діяльності суддів. Фактично сторін не примушують використовувати приватну медіацію, але наполегливо переконують використовувати процедуру судового примирення. Попит на медіацію в Німеччині є нижчим, ніж в інших країнах Європи, а професія медіатора залишається саморегульованою [144, С. 15-16].

Медіація в Італії. Науковці виділяють кілька умовних етапів становлення медіації в Італії, виходячи з правового регулювання процедури: добровільна медіація без спеціального правового регулювання (до 2004 року), добровільна процедура на основі певних законодавчих положень про медіацію акредитованих організацій медіаторів (з 2005 до 2010 років), прийняття законодавчого декрету щодо введення медіації як обов'язкового досудового порядку врегулювання певних категорій спорів (з 2011 року), пом'якшення умов обов'язкової медіації та розвиток приватної добровільної медіації (з 2013 року до сьогодні). В цілому, в Італії використовують чотири моделі медіації:

1. Добровільна медіація за згодою обох сторін щодо будь-яких спорів у цивільно-правових відносинах;
2. Обов'язкова медіація як обов'язковий досудовий порядок щодо деяких категорій справ: спори щодо власності, спори щодо банківського

права, спори учасників кондомініумів, спадкові спори, спори щодо договору оренди тощо;

3. Медіація призначена судом. Відповідно до законодавства Італії суддя може зобов'язати сторони звернутися до медіатора незалежно від того, встановлена медіація як обов'язковий досудовий порядок чи ні. Такі повноваження мають судді першої та апеляційної інстанції, тому направлення сторін на медіацію у одному провадженні може повторюватися кілька разів.

4. Обов'язкова медіація за згодою сторін. Така модель медіації має місце, коли сторони заключили договір про проведення медіації. Якщо медіація є обов'язковою за законом, то потенційний позивач зобов'язаний звернутися в організацію медіаторів. Враховуючи можливі зловживання щодо вибору однією стороною організації медіаторів незручної для іншої сторони, законодавством було обмежено можливість вибору організації. Провайдер медіаторських послуг повинен бути розташований в районі діяльності суду, якому відповідає підсудність спору. Якщо медіація є обов'язковою за договором, то сторони звертаються до організації, визначеної цим договором. За згодою сторін організацію може бути змінено. Недотримання правил призводить до того, що суддя за власною ініціативою або на основі заперечень відповідача не пізніше першого слухання вказує на недотримання обов'язкового досудового порядку та зобов'язує сторони звернутися до медіатора. Організація медіаторів за заявою назначають медіатора із списку акредитованих медіаторів та направляє іншій стороні спору офіційне повідомлення, де вказуються дату, час та місце інформаційної зустрічі з медіатором, яка повинна відбутися не пізніше 30 днів з моменту надходження заяви про проведення медіації. Якщо потенційний позивач не з'являється на інформаційну зустріч, то медіатор видає заявнику сертифікат про факт неявки іншої сторони на медіацію, що може стати приводом для накладення судом штрафу на такого позивача [141, С. 58].

Обов'язкова приватна медіація в Італії є найпоширенішою моделлю медіації. Вона має певні правила:

- обов'язкова участь в процедурі юристів – представників сторін;
- особиста участь сторін разом із представниками;
- термін медіації складає три місяці, але може продовжуватися за згодою сторін;
- оплата процедури відбувається за визначеними законом ставками;
- організація, яка проводить медіацію, повинна бути розташована в тому ж територіальному регіоні, що і суд, компетентний розглядати спір;
- існує можливість примусового виконання медіаційної угоди; якщо медіація проводиться за згодою сторін, то медіаційна угода не підлягає під примусове виконання, але сторони можуть затвердити її в судовому порядку [141, С. 59].

Сьогодні в Італії не існує приватних медіаторів, які здійснюють свою діяльність одноособово. Всі вони повинні бути членами того чи іншого об'єднання, яке може бути як приватним, так і публічним, що не впливає на його статус і обсяг повноважень. Зазначені об'єднання підлягають обов'язковій реєстрації в Міністерстві юстиції Італії. Сьогодні в Італії діє 779 таких об'єднань. Цікаво, що приватні організації, що надають допомогу в проведенні медіації, демонструють найкращі результати [180, с. 60].

Медіація у Фінляндії. Концепція вирішення спорів за допомогою медіації має давню традицію у трудових та кримінальних справах в Фінляндії. Судова медіація була вперше введена Законом про медіацію в судовому порядку від 2005 року і змінами до Сертифікації врегулювання спорів в суді. У Фінляндії медіація поділяється на судову та позасудову, яка здійснюється недержавним медіатором. Медіація при суді є добровільною процедурою для сторін та керується суддею, маючи на меті прийняття сторонами самостійного задовільного рішення свого спору. Ефективність медіації у цивільному процесі Фінляндії спостерігається ще з 1993 року, тому така форма альтернативної процедури врегулювання спорів потребувала

нової законодавчої основи. Нові закони 2011 року впроваджували новітні положення директив та рекомендацій Європейського Союзу до правової системи та законодавства Фінляндії. Для збереження рівноваги між судовою системою та медіацією в країні діє дві процедури вирішення цивільних спорів:

- сприяння врегулюванню в цивільному процесі;
- медіація при суді.

Вивчаючи можливість вирішення цивільної справи під час її підготовки, судді можуть пропонувати мирне врегулювання. Якщо справа вже триває, медіація може бути запропонована судом за власною ініціативою. В іншому випадку сторони можуть подати заяву щодо медіації до або під час розгляду справи судом, але досудова медіація є добровільною. У Фінляндії на адвоката покладено обов'язок сприяти найкращому вирішенню справи, тому він повинен зважати на можливість використання альтернативних методів вирішення спорів.

Початок медіації при суді вимагає згоди всіх сторін, процедура є добровільним процесом під керівництвом судді. Саме суд вирішує, чи потрібно проводити медіацію. Медіація може вирішувати спори у всіх видах цивільних справ, але може бути відхилена, наприклад, коли сторони не є рівноправними, оскільки одна зі сторін не здатна належним чином захищати власні інтереси. Судді здійснюють медіацію в судах і сторони можуть звернутися до цієї моделі медіації навіть якщо справа не зареєстрована у суді. Підхід Фінляндії є унікальним у Європі та пов'язаний із величезним попитом на процедуру. Сторона, яка безпідставно відмовляється від проведення процедури може зазнати серйозних санкцій – оплату судових витрат після закінчення судового розгляду. При цьому під час медіації сторони несуть власні витрати, не вимагаючи від іншої повної оплати процедури. Однак медіація у Фінляндії не є вартісною, адже судді-медіатори проводять процедуру на засадах безоплатної допомоги та не стягують оплату за медіацію. В країні, зважаючи на встановлену традицію та безумовну

культуру врегулювання спорів мирно, судова медіація у близько 68 % випадків закінчується успішно [144, С. 17-18].

Медіація у Китаї. Судова система Китаю вважається досить недосконалою, перевантаженою зовнішніми політичними та адміністративними чинниками. Китайські судді можуть навіть не мати юридичної освіти, а їх правова підготовка не відповідає міжнародним стандартам. Головною проблемою системи правосуддя є тривалість розгляду справ, тому іноземцям радять звертатися за вирішенням спорів до приватних суддів-медіаторів. В Китаї досі закріплюють судові рішення та договори відбитками пальців на юридичних документах, що свідчить про низьку правову грамотність населення. З цих причин та зважаючи на культурний менталітет китайці віддають перевагу переговорній практиці вирішення конфліктів, аніж судовій [263, с. 57].

У світі панує думка, що китайському суспільству притаманні схильність до гармонізації стосунків, уникнення та ігнорування конфліктів. За даними науковців, порівнюючи Китай та Україну, щороку в обох країнах суди розглядають однакову кількість справ (приблизно 8 млн), тоді як населення України у 28 разів менше від населення Китайської Народної Республіки. Понад 30 % спорів в сучасному Китаї вирішуються за допомогою посередництва у позасудовому порядку. В основному законі держави передбачено, що міські та сільські комітети створюють погоджувальні комісії, комітети з безпеки, здоров'я тощо, аби керувати громадськими та комунальними справами, врегульовувати цивільні спори, допомагати у підтримці громадського порядку тощо. З 2011 року в Китаї діє спеціальний закон про посередництво, який було запроваджено для вдосконалення системи народного посередництва під час врегулювання конфліктів між людьми та збереження соціальної стабільності і гармонії. Членами таких комісій є близько 5 млн медіаторів, які обираються на зборах громад, та зобов'язані враховувати думку народу і здійснювати посередницьку діяльність підконтрольну народу. У Китаї панує

колективістський світогляд та модель народної медіації, тому процедура медіації за згодою сторін може бути публічною за участі родичів, сусідів, колег тощо.

Крім моделі народної медіації, посередництво здійснюють уряди районів та міст, органи арбітражу. Арбітр може об'єднувати процедуру примирення та арбітражу та здійснює примирення сторін на стадії арбітражного розгляду. Це стосується арбітражу комерційних та трудових спорів.

У цивільно-правових відносинах передбачено судову медіацію. Народні суди під час розгляду цивільних справ на основі добровільної згоди учасників здійснюють примирення сторін. Якщо примирення було успішним, суд складає мирову угоду, яка є чинною з моменту підписання суддею та усіма сторонами спору. Суд може не скласти мирової угоди у випадку примирення у справах про розлучення, про виплату аліментів, по справі, за якою можливе негайне виконання і в інших справах, де відсутня необхідність в складанні мирової угоди, засвідчуючи таке примирення протоколом [92, с. 30].

Медіація у Японії. Особливість застосування медіації в цій державі пов'язана зі специфічним негативним ставленням японців до державного правосуддя. В Японії чітко розмежовують поняття «примирення» та «посередництва». При проведенні процедури примирення посередник може консультувати сторони та пропонувати їм власні шляхи виходу із конфлікту. При посередництві (медіації) посередник є нейтральною особою, яка сприяє сторонам в врегулюванні спору. Медіація в Японії має чітке правове регулювання спеціальними законами. Послуги з проведення медіації надають багато різноманітних установ – суди, адміністративні установи та громадські організації. Найбільшою організацією, яка забезпечує проведення посередництва з врегулювання спорів, є Японська комерційна арбітражна асоціація. Незважаючи на те, що в японському суспільстві прийнятними є примирення, переговори, судове провадження поєднане з медіацією та інші

методи альтернативного рішення спорів, медіація є найпопулярнішим [157, с. 74].

Розділяють два види медіації у Японії: посередництво у цивільних судах та посередництво у сімейних судах. У сімейних спорах процедура має обов'язковий характер, в інших спорах, які вирішуються у звичайних територіальних судах – добровільна. Якщо медіація проводиться після початку судового провадження, створюється примирна комісія, яка складається із судді та двох медіаторів. Якщо з якихось причин суддя не може виступити медіатором, ним може стати працівник суду, який має відповідну підготовку. Витрати на проведення медіації покладаються на сторони. Влада Японії підтримує поширення медіації та пропагандує її застосування, контролює підготовку медіаторів на професійних курсах підготовки. Медіаторами можуть бути не лише юристи (10 % від загальної кількості), а віковий ценз становить 40-70 років. Тому в якості посередників часто виступають домогосподарки в сімейних судах або пенсіонери. До процедури медіації можуть залучатися експерти та зацікавлені треті особи. За неявку однієї зі сторін на першу сесію медіації така сторона сплачує чималий штраф [157, с. 76].

Медіація у Польщі. Розвиток медіації у польському суспільстві почався з 1992 року, коли група працівників управління сенату з членами спільноти пенітенціарної опіки відвідала німецькі організації медіації для перейняття досвіду. У 1995 році була створена ініціативна група з впровадження медіації у Польщі як окремої правової інституції правосуддя. Пізніше були прийняті зміни до кримінального та кримінально-процесуального законодавства, здійснювалось навчання осіб, які мали бажання займатися діяльністю медіаторів. Ініціативна група впродовж 5 років здійснювала свою діяльність та розширила сферу діяльності до створення Польського центру медіації. Робота центру полягала у поширенні ідеї медіації в широкому розумінні як альтернативного способу рішення конфліктів та спорів. Натепер медіація у Польщі є безумовною традицією та

застосовується досить часто, тоді як майже 90 % справ переданих на медіацію завершуються успішно [289, с. 403].

Медіація використовується в усіх сферах суспільного життя: у цивільних, сімейних, кримінальних, трудових, господарських спорах та справах про вчинення злочинів неповнолітніми. Єдиного нормативно-правового акту про медіацію Польща не має, але існує великий масив підзаконних актів, які регламентують використання процедури медіації та визначають правовий статус медіатора, та відповідні положення у процесуальних кодексах. Медіація не проводиться суддями, а в цивільному процесуальному законодавстві встановлено заборону на здійснення медіативної діяльності суддями, тобто основною моделлю медіації в Польщі є класична позасудова (приватна) медіація.

Міністерство юстиції Польщі здійснює пропаганду розповсюдження медіації у суспільстві, серед учасників судових проваджень та професійних груп (юристів, медіаторів). У цивільному процесі медіація (посередництво) здійснюється на основі договору про проведення медіації або відповідної постанови того суду, який розглядає справу та може направити сторони на участь у медіації. В договорі про медіацію сторони передбачають, що існуючий або майбутній конфлікт, буде вирішуватись за допомогою використання медіації. Такий договір може бути укладено як до початку розгляду спору у суді, так і під час такого розгляду. Угода за результатами медіації вважається контрактом сторін, який суд може затвердити та видати виконавчий лист, який наає право на примусове виконання цієї угоди за клопотанням сторін [289, с. 403].

Медіація у Словенії. Медіація активно практикується в Словенії. Існують безкоштовні схеми сімейної медіації, пов'язані із судами, та дешеві схеми медіації у цивільних та комерційних спорах. Враховуючи меншу вартість медіації при суді, суспільство частіше обирає саме такий вид медіації. До 2011 року щороку понад 5000 судових справ вирішувалися шляхом судової медіації, хоча в останні роки показник застосування медіації

знижується, тому що суди достатньо розвантажились та скоротили строки судового розгляду. Приватна медіація у Словенії залишається рідкістю та частіше стосується сімейних правовідносин [144, с. 7].

Між судовим процесом та медіацією утворюються збалансовані відносини шляхом заохочувального механізму встановленим законодавством. Кожен суд першої та другої інстанції повинен почати медіацію, а сторони - бути запрошені на медіацію, якщо суддя не вирішить інше. Після подання позову і перед наданням відповідачем відповіді на позовні вимоги відбувається автоматичне запрошення на медіацію, яке видається судами. Суддів у відставці та практикуючих юристів запрошують до судових моделей медіації як експертів, якщо вони успішно проходять базову 40-годинну підготовку медіатора. Особи, які здійснюють діяльність медіатора під час судової медіації, отримують виплату із бюджету судів.

З 2009 року Словенія є єдиною країною Європи, в якій на рівні закону встановлено компетенцію судів щодо розробки та впровадження схем посередництва, пов'язаних із судовим розглядом. Кожен суд Словенії ухвалює програму медіації, в якій детально визначено правила, вимоги та процедури. Сферою застосування судової медіації є цивільні, комерційні, сімейні, трудові та інші спори, які є медіабельними. Судова та присудова медіації вважаються презюмованими. Способами розпочати судову та присудову медіацію є такі випадки:

1. сторони звертаються до суду з проханням припинити судовий розгляд, оскільки вони вирішують спір з приватним посередником;

2. суд пропонує сторонам надати згоду на передачу справи до присудової або судової медіації;

3. справа передається на медіацію судом в обов'язковому порядку після проведення інформаційної зустрічі усіх учасників спору. Сторони можуть відмовитися від процедури, однак на них будуть накладені певні санкції, якщо така відмова безпідставна, враховуючи характер спору, витрати внаслідок медіації, ймовірність успішного результату тощо [144, с. 8].

Медіація у Литві. З 2005 року у районному суді Вільнюса було запроваджено пілотний проект судової медіації, який продемонстрував ефективність процедури. Судді дізналися як працювати з техніками медіації і кількість мирових угод зростає. Позитивні результати проекту зумовили введення судової медіації до інших судів Литви, було прийнято Правила проведення медіації, які існують досі. Відповідно до Правил суддя, який розглядає справу, або інший суддя може виступати в ролі посередника при врегулюванні спору між конфліктуючими сторонами та сприяти їм в заключенні мирової угоди. Під час здійснення процедури медіації повинні бути дотримані рівність сторін, ефективність, конфіденційність та справедливість процедури.

З 2011 року судова медіація отримала законодавче закріплення у цивільному процесуальному законодавстві. За згодою сторін суддя може проводити для цього попереднє судове засідання. Медіація повинна бути організована таким чином, щоб закінчитися до дати судового засідання, яка встановлена у постанові про відкладення цивільної справи для проведення медіації. Встановлено певні обмеження щодо допустимості доказів, наприклад, певна інформація не може стати доказом: думка та пропозиція іншої сторони спору, заяви іншої сторони в ході медіації тощо. Практичних прикладів порушення конфіденційності медіації у Литві не було виявлено [141, с. 58].

Окреме регулювання у 2010 році отримала медіація в цивільних спорах, яка проводиться спеціальним суб'єктом – медіатором, однак сфера здійснення такої медіації не поширюється на споживчі спори. Медіатор повинен бути юристом або експертом в економічній або комерційній діяльності. Сімейні спори у Литві вважаються найбільш медіабельними, тому обов'язкова медіація існує лише в спорах щодо розлучення. Процедура медіації починається із укладення договору про проведення медіації, який є обов'язковим як для приватної, так і судової медіації. Медіацію може бути ініційовано суддею або будь-яким учасником цивільної справи. Судді

повинні роз'яснювати сторонами можливість використання медіації у тих спорах, де це вбачається можливим, однак на практиці ця норма не завжди працює. Низькій рівень сприйняття медіації і серед професійних юристів Литви, але спір може бути передано на процедуру медіації за постановою суду. В даному випадку згода сторін все одно є необхідною для реалізації принципу добровільності [141, с. 59]. Нещодавно у Литві було сформовано правове регулювання медіації в адміністративному процесі за аналогією із правовим регулюванням медіації у цивільно-правових спорах [569, с. 132].

Медіація у Казахстані. У 2011 році в державі було прийнято профільний закон про медіацію, який закріплював, що у випадку взаємної згоди сторін щодо врегулювання спору (конфлікту) шляхом медіації укладається спеціальний договір про медіацію. Такий договір про проведення медіації виключає можливість визначення підвідомчості спору, який може виникнути із договірних правовідносин. Також у Казахстані досить розповсюджена практика використання у договірних відносинах медіаційного застереження. Основною моделлю посередництва, як і в Україні, вважається фасилітативна медіація. Процедура має добровільний характер, тоді як випадків обов'язкового звернення до посередника (медіатора) законом не встановлено. Державний суд не має права спрямовувати сторін спору на медіацію за власною ініціативою. В Казахстані запроваджено можливість примусового виконання угод за результатами медіації та повернення державного мита. Найпопулярнішою формою захисту прав серед населення залишається традиційний судовий захист прав та законних інтересів. Тому в країні на сьогодні розглядається можливість впровадження судової моделі медіації – процедури врегулювання спору після початку судового провадження за ініціативою судді. Розглядають також модель присудової або «зближеної» медіацію, яка здійснюється професійним медіатором поза межами суду. Концепція присудової медіації у Казахстані запозичена із досвіду Нідерландів, але не усі елементи цієї моделі було імплементовано та реалізовано до правової системи [202, с. 75].

Так, чинне законодавство Казахстану передбачає можливість укладення сторонами угоди про проведення медіації в межах судочинства, що, в свою чергу, є підставою для зупинення провадження у справі. Сукупність юридичних фактів, укладення сторонами угоди про вирішення правового спору в порядку процедури медіації після його затвердження судом, є підставою для припинення провадження у справі. При цьому суд займає пасивну, тобто вичікувальну позицію, не беручи активної участі в процесі залучення сторін до системи альтернативного вирішення спорів. Співпраця та взаємодія державної судової системи з існуючими організаціями медіаторів в Казахстані поки що відсутні [202, с. 76].

Медіація в Грузії. Альтернативні способи врегулювання спорів в Грузії мають історичні витоки. Примирні процедури за участю авторитетних членів общини всередині цієї общини досі застосовується у високогірних районах Абхазії чи Аджарії. При цьому окремого правового інституту медіації не існувало до 2010 року, а сам термін «медіація» вперше було використано у кримінально-процесуальному законодавстві. Було створено Програму медіації та випередження неповнолітніх, прокурори отримали право спрямовувати потерпілого та правопорушника на медіацію. Медіаторами в Грузії є спеціально підготовлені працівники Міністерства юстиції – педагоги та психологи. Вирішенням трудових спорів шляхом застосування медіації ще з 2008 року займається Комітет розвитку соціального діалогу, який працює над формуванням служби медіації у трудових спорах. В деяких державних університетах діють медіативні клініки, які активно працюють над розв'язанням етнічних та міжнародних конфліктів. Клініки надають підготовку та сертифікують майбутніх професійних медіаторів: представників державних органів, юристів, бізнес-спільнот. Також діють національні центри альтернативного рішення спорів при вищих закладах освіти, Центр Медіації, Служба медіації у податкових спорах тощо [485, с. 118].

Крім недержавної медіації, в грузинських процесуальних кодексах визначено положення щодо використання судової медіації. Наприклад, запровадження медіації в систему загальних судів Грузії відбулося на підставі внесених у 2012 році поправок до цивільного процесуального кодексу. Ці поправки стосувалися впровадження «судової медіації» та участі загальних судів у виконанні прийнятих рішень (угод) за результатами медіації.

Відповідно до загальних правил застосування цих норм, позови, за певними категоріями спорів після порушення провадження у суді, можуть бути передані на процедуру медіації або на підставі договору сторін, або на підставі рішення суду. Таким чином, в певних випадках суд може зобов'язати сторони пройти медіацію. При передачі спору медіатора (фізичній або юридичній особі) суд зобов'язаний призупинити провадження до моменту закінчення терміну, встановленого законом для судової медіації. Будь-яка сторона може відмовитися від передачі справи медіатору, тоді судове провадження поновлюється стандартним чином. Для реалізації цієї системи судової медіації між Верховним судом Грузії і Тбіліським державним університетом підписано угоду про підготовку медіаторів та розроблений спеціальний курс. Згодом планується делегувати медіативні функції акредитованим приватним юридичним фірмам.

Грузія одна з небагатьох держав, яка використовує нотаріальну медіацію. Спори, до яких може бути застосована нотаріальна медіація – це сімейно-майнові спори, крім спорів з приводу усиновлення, визнання усиновлення незаконним, позбавлення або обмеження батьківських прав; спадкові спори; спори між сусідами; будь-які приватно-правові спори за згодою сторін.

За загальними правилами щодо приватно-правових спорів справа може передаватися з суду для застосування медіації на будь-якому етапі її розгляду. Відвід медіатора допускається за стандартними умовами відводу судді. Термін судової медіації становить 45 календарних днів, протягом яких

повинні бути організовані не менше двох зустрічей сторін. Зазначений строк, за згодою сторін, може бути продовжений ще на сорок п'ять днів. У разі неявки на медіацію сторони без поважної на те причини, на неї будуть покладені всі судові витрати, а також штраф. У разі якщо медіація закінчиться підписанням угоди, відповідна сторона звільняється від штрафу. Під час підписання угоди між сторонами справа повертається до суду, і суд на підставі клопотання зацікавленої сторони виносить ухвалу «Про затвердження угоди сторін». Якщо в установленій законом термін для проведення судової медіації сторони не дійшли згоди, то позивач може звернутися до суду відповідно до стандартних правилами позовного провадження.

На кожному етапі провадження суд докладає зусиль та сприяє завершенню спору шляхом досягнення угоди між сторонами, включаючи пропозицію сторонам передачі спору медіатору. З цією метою суд вправі за власною ініціативою або клопотанням сторін перенести процес, оголосити позачергову перерву, вислухати сторони або їх представників без присутності третіх осіб, включаючи секретаря засідання. Суд також може вказати в загальних рисах на можливі перспективи, результати і наслідки вирішення спору і запропонувати сторонам конкретні умови угоди. Отже, Грузія активно використовує судову, приватну та нотаріальну медіацію [418, С. 164-165].

Медіація у Росії. З метою зниження фінансового навантаження та мінімізації матеріально-технічного забезпечення судової діяльності, а також розвитку альтернативних та позасудових форм вирішення спорів, спираючись на міжнародні та європейські акти щодо медіації, керуючись європейськими етичними нормами медіатора, у 2010 році був прийнятий Федеральний закон «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедуру медіації)» [304], який зумовив внесення змін і доповнень до окремих законодавчих актів. Тим самим було

сформовано правову основу для розвитку нового інституту медіації. Медіація в Росії має певні відмінні риси:

1. Медіація носить добровільний характер (тобто відсутні законодавчо закріплені категорії справ, за якими проведення примирної процедури є обов'язковим).

2. Процедура медіації реалізується на підставі взаємного волевиявлення сторін, принципів добровільності, конфіденційності, співпраці та рівноправності сторін, неупередженості та незалежності медіатора.

3. Застосовується до спорів, що виникають з цивільних, сімейних, трудових, економічних та інших пов'язаних з підприємницькою діяльністю відносин та інших видах правовідносин.

4. Проводиться на підставі укладеного в письмовій формі угоди сторін про застосування процедури медіації до (медіативне застереження) або після виникнення спору, до початку або під час розгляду спору в суді. Якщо процедура медіації (на підставі укладеної угоди про проведення процедури медіації) проводиться під час розгляду спору в суді, то суддя за клопотанням сторін може відкласти судовий розгляд на строк, який не перевищує шістдесяті днів.

5. Процедура примирення проводиться медіатором (незалежним фізичною особою (особами)), що залучаються сторонами в якості третьої особи у врегулюванні спору для сприяння у виробленні сторонами рішення по суті спору. Вимоги до медіатора диференціюються за статусом. Непрофесійним медіатором можна стати після досягнення віку 18 років, маючи повну дієздатність, при відсутності судимості і інтересу до справи і при цьому не будучи державним чи муніципальним службовцем. Професійний медіатор повинен досягти віку 25 років, мати вищу освіту, пройти курси професійної підготовки медіаторів та отримати відповідне свідоцтво професійного медіатора. Примирення сторін після передачі спору на розгляд до суду можуть здійснювати тільки медіатори, які здійснюють свою діяльність на професійній основі і мають відповідний статус.

6. Термін проведення процедури медіації не повинен перевищувати 60 днів, якщо спір переданий на розгляд до суду; 180 днів, якщо медіація проводиться до звернення в суд.

7. Медіаційну угоду, досягнуту сторонами після передачі спору на розгляд до суду, може бути покладено в основу мирової угоди, затвердження якого тягне за собою припинення провадження у справі.

Отже, у Росії здійснюється приватна та присудова медіація. Питання судової медіації в державі залишається відкритим. Російську медіацію поділяють на процедуру, яка здійснюється професійними медіаторами та процедуру, яка здійснюється непрофесійними медіаторами [395, с. 42].

Медіація у Білорусі. У Білорусі відбувався поступовий перехід від судових юрисдикційних примирних процедур за участю посадових осіб господарських судів до позасудових у формі медіації. При цьому поряд із приватною медіацією, яка здійснювалася недержавними медіаторами, почалось становлення судових примирних процедур. Медіацію як спосіб вирішення конфліктів почали обговорювати з 2010 року, коли вона довела свою ефективність у судовій системі в пілотних проєктах медіації з господарських та інших правових спорів. Варто зазначити, що до сфери застосування медіації не входять спори, які виникають у адміністративних та кримінальних правовідносинах.

Законодавство про медіацію формувалося із врахуванням досвіду сусідньої Росії, однак термінологія процедури відрізняється. Медіація сприймається як переговори сторін за участю медіатора з метою вирішення спору. Білоруська модель медіації формувалася із активним сприянням з боку судової системи, особливо у частині поширення медіації серед населення та можливості примусового виконання угоди за результатами процедури. Концепція законодавства про посередництво була фактично сформована спеціалістами Вищого господарського суду Білорусі, але медіація не заміняє судове вирішення спорів. Розвиток усіх альтернативних методів вирішення спору в державі здійснюється під державним наглядом та

контролем. Однією із перших та основних організацій медіаторів у Білорусі вважається Навчально-практичний «Центр медіації та переговорів» [418, С. 157-158].

Регулятором діяльності медіаторів визначено Міністерство юстиції Республіки Білорусь. В компетенцію Міністерства входить регулювання усіх можливих сфер діяльності медіаторів та організацій, які забезпечують проведення медіації, починаючи з допуску до діяльності, ведення Реєстру медіаторів та підготовки осіб, які бажають займатися посередницькою діяльністю. Порядок проведення процедури та обов'язки учасників медіації детально регламентовані урядовими актами. Медіацію в Білорусі важко назвати повністю гнучкою, адже державою визначено усі аспекти процедури – починаючи із підготовки до проведення медіації та вступного слова медіатора до підготовки угоди за результатами медіації та її виконання. Окрім цього, при Міністерстві юстиції діє Кваліфікаційна комісія з питань медіації, прийнято інструкцію про порядок видачі свідоцтва медіатора та типові правила діяльності медіаторських організацій.

В більшості держав етичні норми медіаторів створюються та закріплюються на рівні органів самоврядування медіаторів. Натомість в Білорусі Правила етики медіаторів були прийняті Міністерством юстиції. Правила визначають норми поведінки медіатора у відносинах із сторонами конфлікту та іншими медіаторами, а їхнє порушення тягне за собою припинення права на зайняття діяльністю у сфері медіації.

В цілому білоруська модель медіації передбачає використання приватної та присудової медіації. Медіація у судових спорах залишається добровільною та конфіденційною процедурою. Суд не має права зобов'язати сторони застосовувати медіацію, а також залучити медіаторів або представників сторін в якості свідків щодо фактів, які стали їм відомі у зв'язку з їх участю у медіації [268].

На сьогодні в Білорусі починають практикувати відносно новий вид процедури посередництва – екологічна медіація. Розробка екологічної

медіації здійснювалася союзами юристів та Міністерства природних ресурсів та охорони навколишнього середовища за підтримки Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй. Модель обґрунтовано десятирічним досвідом застосування медіації у соціально значущих конфліктах, судових та позасудових спорах в інвестиційній, господарській, підприємницькій сферах, будівництві, вирішенні групових конфліктів медіаторами Центру «Медіація і право». Екологічна медіація є своєрідним комплексом відпрацьованих підходів, технік та технологій медіації, особлива форма роботи медіаторів в особливо важких групових багатосторонніх конфліктах соціального значення. Вирішення екологічних конфліктів відбувається з метою зниження соціальної напруги, реалізації проєктів щодо навколишнього середовища, профілактики майбутніх екологічних конфліктів тощо [267].

Аналіз практики країн-членів Європейського Союзу дозволяє зробити висновок про те, що запровадження інституту медіації вже визнано ефективним методом вирішення спору. Процедура реалізації медіації закріплена в багатьох нормативних актах зарубіжних країн. Інтеграція України в європейський простір зумовлює необхідність гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими тенденціями розвитку права [484, с. 272].

Таким чином, модель медіації являє собою абстрактну конструкцію, яка відображає особливості певного виду медіації: мету, завдання, порядок проведення та основні методики процедури; обсяг повноважень та роль медіатора; вимоги до професійних вмінь посередника. Науковці виділяють більше двадцяти моделей медіації, серед яких: трансформативна, гуманістична, директивна, стимулятивна, оціночна, наративна тощо. Найпоширенішим є поділ медіації на позасудову, присудову та судову моделі медіації. Для повної адаптації усіх трьох моделей медіації в Україні важливими заходами є прийняття Закону «Про медіацію», створення відкритих реєстрів медіаторів та суддів-медіаторів та запровадження обов'язкової медіації у певних категоріях спорів. Процес популяризації

врегулювання спорів за допомогою медіації буде ефективним, якщо медіативні процедури поширюватимуть представники суддівського корпусу. Так як судді володіють професійними навичками та досвідом вирішення спорів, відповідними правовими знаннями, психологічною стійкістю та неупередженістю, судова медіація в Україні може стати початком сприйняття медіації як повноцінного правового інституту. Судова медіація може сприяти підвищенню рівня довіри до судової системи та кількості виконаних рішень. Існуюча в Україні практика проведення приватної фасилітативної медіації також дає змогу застосовувати присудову модель медіації [482, с. 36].

2.3. Особливості запровадження медіації при вирішенні публічно-правових спорів

Застосування медіації у вирішенні публічного-правових спорів залишається дискусійним питанням серед наукової спільноти. Це пов'язано в першу чергу із суб'єктним складом таких конфліктів та принципах, за якими діють органи публічного управління. Варто дослідити поняття та специфічні ознаки публічно-правових спорів з метою аналізу доцільності впровадження медіації у адміністративному процесі.

Як справедливо відзначає О. Д. Сидельніков, ознакою становлення демократичної правової держави є активне громадянське суспільство, яке критично ставиться до зловживань суб'єкту владних повноважень, що здійснює державне управління. У такій державі приватні особи у відносинах з органами державної влади можуть захищати власні права, свободи чи законні інтереси від будь-яких порушень або утисків, обґрунтовано піддавати сумніву законність рішень органів державної влади, оскаржувати їх – усе це є передумовою для виникнення публічно-правових спорів. Публічно-правові спори мають специфічну правову природу, оскільки виникають із відносин, де присутня юридична нерівність учасників. Такі спори мають особливий механізм вирішення в силу нерівності конфлікуючих сторін [421, с. 12].

Вперше термін «публічно-правовий спір» було запропоновано Ю. А. Тихомировим, який вважає такий спір етапом у процесі розвитку юридичної колізії. Загалом, автор визначає публічно-правовий спір як встановлену законом процедуру розгляду уповноваженими органами претензії суб'єктів права з приводу їх інтересів, актів та дій публічного характеру. Ознаками таких спорів є: відносини, які складаються з процесу здійснення публічної влади в широкому розумінні, тобто діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутів прямої демократії; відносини, пов'язані із участю громадян в управлінні державними та суспільними справами; відносини щодо забезпечення та захисту публічних інтересів, в тому числі перехід приватних інтересів в суспільні [463, с. 8].

Н. Є. Хлібороб визначає публічно-правові спори як юридичні конфлікти, які виникають у сфері реалізації публічної влади, одним із учасників яких є суб'єкт, який наділений публічно-владними повноваженнями. Серед ознак публічно-правових спорів науковець виділяє такі:

- правова основа – гарантована законом можливість захисту прав, свобод та інтересів особи;
- такі спори виникають з юридично значущих дій суб'єктів;
- спрямовані на захист прав, свобод та інтересів, виконання обов'язків особи;
- реалізація інтересів одного суб'єкта спору здебільшого призводить до неможливості задоволення інтересів іншого суб'єкта;
- способи вирішення встановлені законом, але не виключають можливість звернення до альтернативних способів вирішення [522, с. 13].

Критеріями, які відмежовують публічно-правові спори від приватно-правових, є: суб'єктний склад правового спору (однією із сторін виступає орган публічної влади, його посадова або службова особа); зміст правовідносин, з яких виникає спір (взаємні права та обов'язки суб'єктів, які виникають із здійснення суб'єктом владних повноважень); предмет та

підстави спору (публічно-правовими є спори, в яких оскаржують рішення, дії, бездіяльність владного суб'єкта, самостійним предметом публічно-правового спору є адміністративний договір) [522, с. 14].

Схожу думку поділяє В. Р. Щавінський, який розуміє публічно-правовий спір як одну із найважливіших категорій адміністративного судочинства, яка являє собою юридичний конфлікт, який виник між органом публічної адміністрації під час реалізації ним владних повноважень та фізичною (юридичною) особою, права якої порушені діями або бездіяльністю органу публічної влади [554, с. 75].

Автори В. Галушко та П. Діхтієвський тлумачать публічно-правовий спір як конфлікт, де хоча б одна сторона здійснює публічні владні управлінські функції або виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною своїх повноважень; або одна сторона надає адміністративні послуги на підставі закону, що уповноважує та зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, а конфлікт виник щодо надання або ненадання такою стороною цих послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу чи процесу референдуму, і конфлікт виник щодо порушення її прав у такому процесі з боку владного суб'єкта або іншої особи» [6, с. 371].

Визначаючи публічно-правовий спір як відкрите протистояння, що виникає між учасниками публічно-правових відносин у зв'язку із порушенням, застосуванням чи тлумаченням норм публічного права, М. І. Смокович виділяє такі специфічні ознаки публічно-правового спору:

- спір про права та обов'язки учасників публічно-правових відносин у сферах державного управління або місцевого самоврядування виникає внаслідок реалізації владних управлінських функцій відповідними органами, тому обов'язковою стороною такого спору є орган (посадова особа), наділений публічно-владними повноваженнями, або два органи публічної влади, наприклад, у спорах щодо компетенції;
- виникнення зумовлено наявністю публічно-правового конфлікту;

– характеризується негативним ставленням одного із суб'єктів відповідних публічно-правових відносин з приводу прийняття або встановлення, виконання або невиконання закріплених публічно-правовим законодавством правил поведінки;

– може мати як законну основу право на оскарження неправомірних дій, що включає в себе три правомочності: на захист суб'єктивних прав від незаконного зазіхання чи обмеження; вимагати від держави, її органів дотримуватися й охороняти гарантовані законом права, свободи, інтереси; звернутися до примусової сили держави для захисту прав і законних інтересів від неправомірних дій (бездіяльності) суб'єктів публічно-правових відносин;

– вирішується в рамках визначених правових процедур та компетентним юрисдикційним органом, зокрема адміністративним судом, шляхом визнання неправомірним нормативно-правового або індивідуального адміністративного акту та відновлення порушеного права [435, с. 12].

М. Карпа виділяє три основні ознаки публічно-правових спорів:

– публічно-правові відносини у сфері публічного управління як сфера виникнення;

– однією із сторін такого спору є суб'єкт (орган, посадова особа), на якого покладено виконання владних управлінських функцій публічної влади;

– суб'єктний склад публічно-правового спору з відповідними статусними ознаками суб'єктів щодо набуття відповідної компетенції стосовно виникнення предмета спору [172, с. 31].

Суб'єкти публічно-правового спору та їх правовий статус є однією з головних ознак для питання визначення та аналізу способів вирішення публічно-правових спорів. Законом встановлено суб'єктну складову частину таку як орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадову або службову особу чи інший суб'єкт, який здійснює владно-управлінські функції на основі законодавства. У кожному випадку виникнення публічно-правового спору необхідно з'ясувати питання реалізації суб'єктом владних

повноважень владних управлінських функцій у цих правовідносинах, що здійснювалися до моменту виникнення спору, адже владна управлінська функція розуміється як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень з виконання покладених на них завдань відповідно до закону [172, с. 32].

Л. Б. Сало, Н. Є. Хлібороб, І. Я. Сенюта та А. М. Школик, розглядаючи публічно-правовий спір як вид правового спору, зазначають такі його ознаки:

- виникає з публічно-правових відносин;
- сторонами є суб'єкти публічних правовідносин, серед яких особливим правовим статусом володіють органи публічної адміністрації;
- сфера виникнення спору зумовлена реалізацією публічного інтересу;
- предмет спору – рішення та діяльність суб'єктів публічних правовідносин, які порушують або можуть порушити права, свободи та інтереси інших осіб [439, с. 10].

Л. Р. Юхтенко визначає спір, який впливає із публічно-правових відносин, соціальним явищем, яке має правову форму, та полягає у зверненні сторін один до одного з правовими претензіями щодо одного предмету, який стосується реалізації публічного інтересу, виникає у зв'язку з порушенням, застосуванням чи тлумаченням норм сфери публічного права, виявляється у активних діях сторін спору стосовно захисту своїх позицій та врегулюються за встановленою законодавством процедурою [559, с. 185].

Досить часто поняття публічно-правових спорів ототожнюють із адміністративно-правовими спорами, однак таке ототожнення вбачається недоцільним. Публічно-правові відносини охоплюють відносини, які виникають між приватними особами та всіма суб'єктами владних повноважень, незалежно від того, чи належать вони до органів державної влади. Такі відносини охоплюють не лише сферу управління, а й правовідносини щодо врегулювання державних фінансів, соціального забезпечення тощо.

Суддя І. Е. Черняхович, аналізуючи поняття публічно-правового спору

у розрізі теоретичного співвідношення із суміжними поняттями, визначає, що публічно-правовий спір – «це спір щодо рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічно-правових відносин, де одна зі сторін є об'єктом публічно-правового впливу, тоді як інша – має публічно-владні повноваження та водночас є носієм правового обов'язку або в якому обидві сторони володіють публічно-владними повноваженнями». Натомість під адміністративно-правовим спором, на думку автора, слід розуміти «спір, який виникає у зв'язку із здійсненням виконавчої та розпорядчої діяльності органами державної влади в процесі здійснення державного управління соціально-культурною, економічною, адміністративно-політичною сферами; реалізації повноважень виконавчої влади; надання адміністративних послуг; внутрішньої організації апарату державних органів; проходження державної служби; реалізації юрисдикції адміністративних судів та поновлення порушених прав громадян; застосування адміністративного примусу та притягнення до адміністративної відповідальності» [533, С. 110-111].

На думку Хахалевої О. В., адміністративно-правовий спір не лише має публічно-правовий характер, а є одним із різновидів публічно-правових спорів. Іншими видами публічно-правових спорів можна визначити розбіжності між фізичною особою та органом законодавчої влади щодо оскарження нормативно-правового акту або протиріччя між особою та органом місцевого самоврядування у зв'язку з оскарженням дій муніципального службовця тощо [520, С. 67-68]. Тому автор не погоджується із думкою, відповідно до якої адміністративно-правові спори виникають із адміністративно-правових та інших публічно-правових відносин. Навпаки, публічно-правові спори охоплюють адміністративно-правові та інші види спорів, які витікають із публічно-правових відносин. Тож, публічно-правові спори співвідносяться із адміністративно-правовими як частина і ціле.

Як визначає Н. М. Гладка, адміністративно-правові спори слід розглядати як окрему категорію публічно-правових спорів, які виникають зі сфери адміністративних правовідносин та характеризуються

співвідношенням сторін (тільки спори приватних осіб із владним суб'єктом, тоді як ініціативу вирішення такого спору проявляють тільки приватні особи) [93, с. 27].

Таку ж думку висвітлює А. В. Глодіна, яка стверджує, що публічно-правовий спір – це відносини, що виникають у зв'язку з конфліктом та іншими розбіжностями між юридично нерівними суб'єктами, одним з яких є орган виконавчої влади, інший орган і посадові особи, які здійснюють державне управління, з приводу їх рішень, дій (бездіяльності), нормативних правових актів, інших публічних рішень і дій, які призвели до порушення публічних прав. При цьому адміністративно-правовий спір є видом публічно-правового спору, його частиною [94, с. 144].

За усіх часів існувала потреба суспільства в ефективних та неупереджених механізмах вирішення спорів. Альтернативними способами вирішення спорів, які придатні для застосування у публічно-правовій сфері, на міжнародному рівні визнано внутрішній перегляд, арбітраж, переговори, примирення та медіацію. Держава, в залежності від власних правових традицій, комбінує такі альтернативні способи та успішно використовує їх для розв'язання конфліктів, де стороною є суб'єкт владних повноважень [472, с. 81].

Законодавець, створюючи спеціальне законодавство про медіацію, визначає сферу використання медіації. Іноді застосування медіації має певні обмеження щодо її використання у конкретних спорах. Наприклад, можливість використання медіації у адміністративному або кримінальному процесах постійно отримує критику з боку науковців. В контексті доцільності та особливостей впровадження медіації для вирішення конкретних видів правових спорів можна говорити про медіабельність спору.

Варто зазначити, що стосовно спорів, які вирішуються в порядку арбітражу, застосовується аналогічний термін – арбітрабельність. Як визначає В. В. Єрьомін, арбітрабельність – це відповідність спору, який був переданий на розгляд арбітражу (третейському суду) або міжнародному

комерційному арбітражу на основі третейської угоди, категоріям спорів, які можуть бути розглянуті таким судом відповідно до закону та суті спору, наявності компетенції такого суду та чинної третейської угоди [130, с. 100].

Натомість Є. М. Галас тлумачить арбітрабельність як юридичний дозвіл, правовий засіб, який забезпечує свободу дій учасників у передачі спору між ними до третейського суду для розкладу та вирішення. В міжнародному розумінні арбітрабельність є багатогранною та цільовою концепцією; вона визначає категорії спорів, передача яких є допустимою для сфери арбітражу [87, с. 129].

Медіабельність має подібне значення, тобто визначає допустимість вирішення спору шляхом медіації.

З точки зору соціально-філософського аналізу Г. А. Юнгус розуміє медіабельність як властивість, яка дозволяє соціальному конфлікту бути врегульованим шляхом медіації в умовах самоорганізації учасників конфлікту [556, с. 182].

Н. А. Мазаракі розглядає медіабельність як сукупність ознак, які потенційно надають можливість розпочати процедуру медіації та мирно досягти взаємовигідного вирішення правового спору [251, с. 173].

Медіабельність має першочергове значення не лише для початку діяльності медіатора, інформування конфлікуючих сторін для реалізації права на звернення до медіатора, але і для суду як можливого ініціатора медіації. На сьогодні підінститут медіабельності починає своє становлення та розвиток та має місце у будь-якій моделі медіації: позасудовій, присудовій та судовій. Даний механізм має змішану правову природу, адже може регулюватися нормами процесуального та матеріального права [276, с. 123].

Розглядаючи медіабельність правового спору як умову проведення примирної процедури, С. І. Калашнікова пропонує систему критеріїв та оцінки медіабельності спору, яка складається із об'єктивних та суб'єктивних чинників. Об'єктивні чинники дають змогу оцінити можливість проведення медіації у певній категорії справ, серед них:

- відсутня пряма заборона на проведення медіації;
- предмет та зміст спору не суперечать моральним нормам та публічному порядку;
- спір не стосується інтересів осіб, які не беруть участь в медіації;
- законом передбачено можливість укладення мирової угоди у певній категорії справ (ця умова є відносною).

Суб'єктивні чинники свідчать про можливість проведення медіації у конкретному спорі, до них автор пропонує віднести:

- готовність сторін вести переговори;
- відносини сторін мають тривалий характер, є взаємозалежними (відносна умова) [166, с. 18].

О. С. Карпенюк вважає, що посередництво не є панацеєю для всіх конфліктів та відповідно не може бути використано щодо усіх спорів. Як стверджує науковець, справедливими є критерії визначення успіху медіації у конкретному спорі, вироблені практикою англійських судів. Такими критеріями є:

- природа спору;
- конкретні обставини справи;
- використання інших методів примирення;
- чи не будуть витрати на посередництво невиправдано високими;
- чи не принесе шкоду призупинення справи та звернення до посередника;
- чи має посередництво обґрунтовані надії на успіх [173, с. 15].

Натомість А. Бортнікова виділяє критерії медіабельності публічно-правових спорів:

- легітимність, яка полягає у відсутності прямої заборони на проведення медіації;
- законність, тобто усі права, обов'язки та дії або бездіяльність, які можуть бути передбачені в медіаційній угоді за результатами вирішення публічно-правового спору, повинні відповідати чинному законодавству;

- спеціальна правосуб'єктність, тобто здатність бути учасникам правовідносин щодо використання медіації у публічно-правовому спорі;
- наявність дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) у суб'єкта владних повноважень;
- межі компетенції;
- спір не зачіпає інтереси третіх осіб, які не беруть участь в процедурі;
- добровільність;
- перспектива виконуваності медіаційної угоди [53].

На наш погляд, медіабельність варто розглядати у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому розумінні медіабельність варто визначити як придатність окремого спору для використання медіації, рівень якої оцінює медіатор. А в широкому розумінні медіабельність варто розглядати як придатність категорії спорів для використання медіації, рівень якої встановлюється правовою культурою відповідного суспільства або законодавством [479, с. 168].

Медіабельність публічно-правових спорів розглянуто в широкому розумінні. Особливості застосування медіації у публічно-правових спорах широко обговорюються вітчизняними науковцями. Вчені визнають публічно-правові немедіабельними, медіабельними за будь-яких умов або медіабельними лише у деяких випадках.

На думку Л. О. Махової медіація не є універсальною та не застосовується у податкових, митних або владно-підпорядкованих адміністративних правовідносинах, відносно окремих спорів між владними суб'єктами з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму тощо [266, С. 204-205].

Л. В. Бринцева вважає, що Україна ще не готова до запровадження медіації у спорах, де стороною є суб'єкт владних повноважень, що пояснюється високим рівнем корумпованості таких відносин та

психологічної неготовності як органів публічної влади, так і приватних осіб [59, с. 97].

У Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт Закону «Про медіацію» № 2425а-1 від 2013 року [73] вказано, що медіацію недоцільно використовувати у спорах, стороною яких є держава, територіальна громада, їх органи, державні та комунальні підприємства, при розгляді справ про адміністративні правопорушення тощо. Окрім цього, у кількох законопроєктах, які ми розглядали раніше, сферу використання медіації звужували лише до приватно-правових відносин. Тож, перспектива використання медіації у публічно-правових спорах викликала сумніви на рівні законодавства.

Таку концепцію досі підтримують деякі науковці. О. В. Муза, аналізуючи межі застосування медіації в адміністративному судочинстві, вказує, що специфіка адміністративно-правових спорів потребує окремого підходу. На думку автора, медіація є неможливою при оскарженні актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Вищої ради юстиції, Центральної виборчої комісії, Національного банку та інших органів, їх посадових осіб, адже компетенція зазначених суб'єктів владних повноважень не може відповідати окремим індивідуальним вимогам заявників в адміністративному судочинстві. Абсолютне використання медіації в адміністративному судочинстві є неможливим. Медіабельними є лише оскарження правових актів індивідуальної дії, дії чи бездіяльності органу місцевого самоврядування, спори щодо прийняття та звільнення на публічну службу (за винятком тих, де відповідачем виступають вищезазначені органи), окремі виборчі спори тощо. Застосування медіації у адміністративному судочинстві значно звужується суб'єктним складом та предметністю адміністративно-правових спорів [288, С. 241-242].

Прихильники концепції немедіабельності такого спору визначають, що медіація неможлива і щодо справ, які знаходяться у другій та третій судових

інстанціях. Таку думку поділяє суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Т. Анцупова, яка вважає необхідним визначити категорії справ, які підлягають медіації у адміністративних правовідносинах та при врегулюванні спору за участі судді. Щодо можливості впровадження медіації в апеляційній та касаційній інстанції, важливо сформулювати судову практику з цього питання, адже інколи у спорах відповідачем виступають Президент України, Верховна Рада України та інші, де доцільно використовувати такий інструмент як врегулювання спору за участі судді. Це пов'язано з тим, що інколи до суду звертаються громадяни, які не усвідомлюють межі судового захисту, відстоюючи громадянську позицію, а не свої права [422].

На необхідності визначення категорії публічно-правових спорів, до яких може застосовуватися медіація також наголошує А. Лиско. На її думку, не щодо усіх адміністративних справ, які відносяться до компетенції адміністративних судів, можуть бути використані альтернативні способи врегулювання спорів. Серед таких категорій справ є визначені частинами 3 та 5 статті 17 Кодексу адміністративного судочинства спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, в тому числі делегованих повноважень, спори щодо виборчого процесу, процесу референдуму. З огляду на характер відносин, які складаються між сторонами таких спорів, ці спори є об'єктивно немедіабельними. Натомість, медіабельними авторка визначає спори фізичних та юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (особливо актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності, спори відносно прийняття на публічну службу, її проходження та звільнення тощо [238].

Окрім цього, А. Лиско наголошує на проблемі оплати праці медіатора. Якщо однією із сторін є орган публічної адміністрації (від імені держави або територіальної громади), то винагорода за працю медіатора повинна бути передбачена у відповідних бюджетах, що обмежує сторони у виборі

медіатора, адже його гонорар не повинен бути занадто високим. Тому, на думку авторки, можливі три варіанти форми діяльності медіатора:

- представник громадської організації, однак така діяльність буде безоплатною, тому існує сумнів щодо професійності такого медіатора;
- приватний медіатор, однак витрати на оплату приватного медіатора не передбачені державним та місцевими бюджетами;
- впровадження медіації у адміністративне судочинство, що на сьогодні є найбільш прийнятним варіантом, яка передбачає здійснення медіації суддею чи іншим співробітником суду, який спеціалізується на медіації. Ця діяльність не потребує додаткового фінансування, не суперечить чинному законодавству про діяльність суддів, оскільки така діяльність здійснюється у робочий час та без мети отримання прибутку [238].

На думку О. Степаненка компроміс у публічно-правових спорах є неможливим. В адміністративних справах одною зі сторін процесу є орган державної влади або орган місцевого самоврядування, тому зміна порядку в умовах виконання обов'язків публічного характеру щодо окремої особи за своєю суттю є порушенням рівності та однакового застосування закону до інших осіб. Більш того, одним із принципів медіації є ініціативність. Оскільки законодавством про державну службу встановлено, що державні службовці діють лише в межах свої повноважень та відповідно до діючого законодавства, державний службовець обмежений у прийнятті рішень на власний розсуд. Тобто ініціатором медіації у публічно-правових спорах повинна виступати лише фізична особа, яка не має владних повноважень. Окрім цього, беручи до уваги специфіку правовідносин, медіацію неможливо застосувати у спорах щодо порядку проведення та оскарження результатів виборів, референдуму та інших спорах, де компроміс є неможливим. На думку автора, медіація є дієвий механізмом та могла б мінімізувати кількість звернень до Європейського суду з прав людини, але на даному етапі в Україні існує занадто багато перепон для її впровадження у адміністративне судочинство, оскільки державний орган для виконання свої повноважень

використовує інструмент примусу, що не дає можливість говорити про рівність сторін у такому спорі [444].

Схожу позицію висловлює О. Д. Сидельніков, який зазначає, що суб'єктний склад адміністративно-правового спору (приватна особа та орган державної влади) зумовлює складнощі застосування процедури медіації. Головною перешкодою для впровадження медіації є небажання представників державних органів вступати у неформальну процедуру врегулювання спорів та послаблювати свої вимоги для знаходження компромісу з громадянами чи юридичними особами. Значний вплив на це мають ментальність, позиція публічної адміністрації та особливості національного законодавства [421, с. 161]. Натомість О. М. Правотвора зазначає, що, незважаючи на особливості суб'єктного складу, публічно-правові спори є потенційно медіабельними [352, с. 107].

Стаття 19 Конституції України встановлює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [201]. Виходячи з цього, більшість науковців наголошують на тому, що представник влади не має права за своєю ініціативою вчиняти певні дії, які не передбачені законодавством.

Законодавство про медіацію повинно містити пряму вказівку на право державних органів та органів місцевого самоврядування врегулювати спір за допомогою медіації. Окрім того, необхідно встановити можливість органу публічної адміністрації на власний розсуд виявляти ініціативу та виступати з пропозиціями застосувати медіацію, коли це вбачається доцільним та необхідним. При виникненні конфліктних ситуацій, застосування медіації може бути інструментом суб'єкта владних повноважень та пріоритетом державної політики, однак без відповідних змін у законодавстві представники органів державної влади не дійдуть самостійно до розуміння переваг медіації [421, с. 162].

На думку Н. Осіпової, є сенс використовувати послуги професійних медіаторів в окремих складних публічно-правових спорах (про скасування нормативних актів), але це не вплине на здешевлення процесу, адже послуги медіатора не безкоштовні. Крім цього, медіація може бути доцільною в господарському та цивільному судочинстві, де сторони на рівних засадах ведуть переговори, мають можливість поступатися один одному. Натомість в адміністративному процесі визнання неправоти для відповідача прирівнюється до визнання позовних вимог, а для позивача – до повної або часткової відмови від позовних вимог [320].

Поширеною є думка, що для вирішення публічно-правових спорів найбільш доцільною є судова медіація. Однак О. Д. Сидельніков вважає, що покладення обов'язку медіації на суддівський корпус суперечить призначенню процедури як способу розвантаження судової влади від надмірної кількості справ. Судді повинні зосереджувати свою діяльність на найскладніших справах, які вирішити мирним шляхом неможливо. Натомість діяльність у сфері медіації повинна бути покладена на спеціалістів, які мають відповідну підготовку, ліцензування та не обіймають посаду судді [421, с. 165].

Сумніви щодо абсолютної доцільності та можливості запровадження медіації у публічно-правових спорах мають місце в дослідженнях Н. М. Грень, адже пошук компромісу між сторонами, що конфліктують, є складнішим процесом, ніж у цивільних чи господарських спорах. Як пише авторка, сферу застосування медіації варто поділити на такі види:

1. класична сфера застосування медіації – приватно-правові спори, які довели ефективність процедури, сторони є рівноправними та можуть самостійно обрати варіанти врегулювання конфлікту;

2. розширена сфера медіації – спори публічного характеру. Прикладом спорів розширеної сфери медіації, до яких варто застосовувати присудову медіацію, є адміністративні спори: щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів влади; які виникають з приводу укладання, виконання,

припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів; щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення; щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Присудова медіація у публічно-правових спорах підвищує довіру до судової влади, забезпечує демократизацію державної влади та передбачає налагодження діалогу між громадянами та державою [100, с. 108].

Присудову медіацію для вирішення публічно-правових спорів вважає ефективною також Л. П. Богуцька. Необхідність застосування медіації є безсумнівною, що спричинено завантаженістю судів кількістю адміністративних справ та неефективністю процедури адміністративного оскарження. Особливість суб'єктного складу публічно-правових відносин призводить до необхідності відповідного судового контролю як остаточної гарантії захисту прав сторін, а суб'єкт владних повноважень повинен діяти у суворій відповідності до закону та в межах власних повноважень. Створення законодавства про медіацію підвищить довіру суспільства до медіації, надасть можливість розвивати національну практику використання інституту медіації. Впровадження медіації у публічно-правових спорах сприятиме наближенню адміністративних органів до громадськості, що на сьогодні є актуальним [42].

На думку Ф. Мемеля, найбільш прийнятною для вирішення публічно-правових спорів в Україні є судова медіація. Медіація може застосовуватися в кожній сфері права, в тому числі і адміністративному. Оскільки пряма заборона на медіацію в публічно-правових спорах відсутня, а кількість кваліфікованих медіаторів є недостатньою, то процедура медіації в таких спорах може проводитися в межах розпочатого в суді провадження по справі суддею (за досвідом Німеччини – науковим співробітником цього ж суду, що має відповідну підготовку медіатора) [274, с. 2].

Таку ж позицію, зважаючи на позитивний досвід Німеччини, розкриває В. Чернишова. Основною особливістю публічно-правових спорів, як вважає юристка, є його суб'єктний склад – державні органи здійснюють свою

діяльність в межах суворо визначеного імперативу. Враховуючи відсутність єдиного закону про медіацію, на сьогодні сторони адміністративного спору мають два варіанти використання процедури медіації: залучення незалежного приватного медіатора або врегулювання спору за участю судді. Суддям доводиться застосовувати механізми та прийоми попередження судового розгляду самостійно, зважаючи на велику кількість позовів. З точки зору такого підходу медіація є окремою процесуальною специфічною діяльністю суду. Тож, на думку автора, в даний час медіація в адміністративному процесі є факультативною частиною суду. Однак заборони на приватну медіацію, тобто звернення до незалежного професійного медіатора, немає [531].

Як пише В. Кузьмишин, здійснення медіації в адміністративному процесі може здійснюватися двома способами. Першим способом є здійснення медіації професійними незалежними медіаторами, що зумовлює створення нової професії. Оскільки кількість професійних медіаторів є незначною, актуальним є дослідження іншого способу – судової медіації. Суддя-медіатор, якому дано відповідне доручення, здійснює функції частини правосуддя або медіація є частиною адміністративної діяльності судів. Оскільки в Україні відсутнє законодавче закріплення медіації в системі адміністративного судочинства, медіацію варто розглядати як адміністративну діяльність суддів, де процедуру можуть здійснювати або суддя, або спеціально підготовлений працівник апарату сулу (частина документообігу) [222, с. 47]. Науковець виділяє особливості медіації відповідно до завдань адміністративної юстиції:

– метою процедури є досягнення ціннісних, орієнтованих на майбутнє результатів, від яких виграли б усі учасники; процедура є добровільною від початку до укладення угоди за результатами. Однак суб'єктний склад публічно-правового спору створює певні особливості «добровільності» у процесі примирення. Державна служба в Україні ґрунтується на принципах служіння народу, законності та інших. Отже, досягнення консенсусу повинно

належати до пріоритетів діяльності державного органу, тому законодавством передбачено можливість досудового врегулювання спору шляхом звернення до вищестоящого органу. Тому державний орган зобов'язаний або ініціювати процедуру примирення із фізичною чи юридичною особою, або обов'язково прийняти пропозицію особи вирішити конфлікт у позасудовому порядку;

- медіатор допомагає учасникам самостійно знайти юридично обов'язкове рішення спору та повинен діяти в інтересах усіх учасників процесу;

- процедура є конфіденційною;

- окрім правових аспектів, увага учасників медіації може бути зосереджена на економічних, особистих та інших індивідуальних інтересах. У випадку юридичної допустимості цих інтересів, вони стають предметом обов'язкової остаточної угоди. При цьому медіаційну угоду варто перетворити на ухвалу про примирення сторін, що регламентується законом [222, с. 47]. Схожу думку висвітлює А. Лиско [238].

В Росії питання застосування медіації у публічно-правових спорах також не має однозначної відповіді. На думку П. П. Шевчука, вчені-адміністративісти повинні обговорювати особливості застосування процедури медіації з врахуванням порівняльно-правового методу та позитивного досвіду інших країн. Альтернативні способи врегулювання адміністративних спорів не посягають на функції державного управління, не деформують суть державо-владних повноважень, а навпаки – удосконалюють їх, компенсуючи їхню формальність. Вони успішно використовуються в державах світу та отримують необхідну законодавчу регламентацію [543, с. 246].

Про переваги та користь можливості використання медіації у адміністративно-правовому спорі свідчить наступне: виникаючи із нерівних відносин, нетотожного становища сторін, адміністративно-правовий спір як охоронні правовідносини виникає між рівноправними суб'єктами, тобто у цьому випадку відсутній керуючий вплив. У публічно-правовому спорі орган

публічної влади реалізує не владні повноваження, а такі ж права та обов'язки, які надані іншій стороні, тобто формулювання, обґрунтування та доведення своїх вимог та заперечень. Тобто це завжди конфлікти рівноправних сторін, однак суб'єкти публічно-правового спору нерівні фактично: з одного боку орган виконавчої влади або посадова особа, в розпорядженні яких значні інформаційні, людські та інші ресурси, а з іншого громадянин, який таких ресурсів не має. Ця обставина в першу чергу повинна визначати особливість застосування альтернативних способів вирішення до публічно-правових спорів [452, с. 134]. Н. В. Гришина та К. В. Ростовська відзначають, що медіація в адміністративних спорах відповідає принципу сервісної концепції держави та належного урядування [105, С. 187].

О. А. Абакумова, розглядаючи можливість застосування медіації у податкових спорах, стверджує, що процедура може бути вигідна як податковому органу, так і платнику податків. Варто враховувати досвід Нідерландів, де медіація виявилася успішною у 80 % адміністративно-правових спорах. Для платника податків це можливість швидше закінчити конфлікт без шкоди для репутації, зменшити суми штрафів та виплат, а також можливість своєчасного врегулювання майбутніх податкових спорів (шляхом укладення попередніх податкових угод). Для податкового органу це можливість в найкоротші терміни виконати план начислення виплат, не витрачаючи час в судах. До того ж, якщо юридична особа матиме велику заборгованість, вона або ніколи її не погасить, або встигне приховати майно, на яке можливо накладення стягнення. Це важливо для держави в цілому. Існують такі спори, з яких не існує усталеної практики та багато з яких варто було б розглядати у межах медіації, податкового компромісу або іншого методу альтернативного рішення спорів. Розвиток досудових процедур врегулювання спорів дозволить економити кошти, які можуть піти на розвиток найбільш важливих соціальних державних програм. Податкові органи можуть бути зацікавлені в процедурі у випадку слабкості їх позиції,

знизити свої вимоги, аби не витратити час на їх обґрунтування в суді [1, с. 200].

Виходячи з договірної теорії виникнення держави, А. Г. Бортнікова вказує на медіабельність публічно-правових спорів, оскільки медіація виводить відносини держави та громадянина на новий рівень. Держава створена для вирішення протиріч у суспільстві та виконує роль виразника публічних інтересів. Необхідність взаємодії держави та громадян зумовлений потребою становлення громадянського суспільства [54, с. 12].

Прикладом успішного запровадження медіації у вирішення публічно-правових спорів, особливо податкових, є Німеччина.

Сторони можуть використовувати медіацію як перший ступінь в рамках багаторівневого механізму врегулювання спорів, внаслідок чого арбітражні або судові розгляди стають допустимими лише у випадку неможливості використання медіації. Судову процедури також допустимі, якщо платник податків вичерпав усі можливі варіанти позасудового вирішення спору. Аналогічною є практика у Нідерландах, де медіація розглядається як спосіб альтернативного рішення спорів. Медіатори є співробітниками податкових органів, на практиці – повністю незалежними. Кожен суд може запропонувати сторонам можливість вирішення податкового спору за допомогою медіації. В результаті проведення правового експерименту з інтеграції медіації у роботу судів на сьогодні всі суди Нідерландів (у тому числі адміністративні) застосовують систему спрямування на медіацію [138].

У сучасному світі медіація стала вкрай необхідною, оскільки при високому рівні складності проблем у суспільстві, які потребують вирішення, збору інформації, пошук консенсусу не може бути здійснений шляхом авторитарного прийняття рішень. Натомість медіація виступає своєрідним барометром дотримання публічним органом демократичних принципів управління [439, с. 35].

Водночас міжнародна спільнота визнає ефективність альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та визначає особливості застосування таких способів. Оскільки Україна орієнтується на європейські цінності та використовує міжнародний досвід у запровадженні інституту медіації, варто детальніше розглянути європейські стандарти щодо використання процедури у публічно-правових спорах.

Одним із найважливіших документів визначається раніше згадувана Рекомендація № Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 5 вересня 2001 року [393]. Рекомендація містить положення щодо альтернативних засобів врегулювання спорів між адміністративними органами та приватними особами, зокрема щодо внутрішнього перегляду, примирення, медіації, врегулювання шляхом переговорів та арбітражу. Деякі із перерахованих способів, такі як примирення, медіація та переговори, на думку авторів, можуть не лише врегулювати публічно-правові спори, а й сприяти їх запобіганню ще до виникнення.

Щодо сфери застосування альтернативних засобів, Додаток до Рекомендації визначає, що засоби, альтернативні судовому процесу, слід дозволяти або повністю, або в певних категоріях справ, які вважаються придатними, зокрема справи щодо адміністративних актів, договорів і загалом пов'язані із грошовими коштами. Доцільність застосування засобів змінюється залежно від суті спору. Отже, держава може встановлювати та закріплювати на законодавчому рівні критерії немедіабельності публічно-правових спорів або встановлювати конкретні види публічно-правових спорів, для яких застосування медіації є недоцільним.

Стаття 2 Додатку до Рекомендації роз'яснює зв'язок альтернативних способів із судами, зокрема медіація може застосовуватися до судового розгляду, як і внутрішній перегляд та примирення. Позитивним вважається закріплення цих способів обов'язковою попередньою умовою судового

розгляду. Примирення сторін, медіація та врегулювання спору шляхом переговорів може застосовуватися під час судового провадження, можливо, за рекомендацією судді. У будь-якому випадку застосування альтернативних способів повинне допускати судовий контроль як остаточну гарантію прав користувачів та публічної адміністрації. Допускаючи модель присудової та судової моделі медіації, Рекомендація встановлює, що застосування процедури повинне приводити до припинення перебігу або переривання строків давності, встановлених для судового процесу.

Частиною 2 статті 3 Додатку до Рекомендації встановлено особливості примирення та медіації, а саме

1. примирення і медіація можуть розпочинатися за ініціативи зацікавлених сторін, судді або бути обов'язковими відповідно до законодавства;

2. з метою досягнення рішення та врегулювання спору медіатори повинні влаштовувати зустрічі із кожною зі сторін одночасно або окремо;

3. медіатори можуть затребувати від адміністративного органу анулювати, відкликати або змінити акт відповідно до законодавства.

Детально рекомендації щодо альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів розкривають Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судового розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами-приватними особами, які було ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 року [177].

Керівні принципи роз'яснюють роль держав, зокрема визначено, що уряди та адміністративні органи відіграють головну роль у сприянні поширенню альтернативних методів вирішення спорів з приватними особами щодо індивідуальних адміністративних актів, договорів та інших суперечливих питань. Державам варто визначити коли і в який спосіб доцільно застосувати такі методи, в тому числі і медіацію, та вжити конкретних заходів для забезпечення ширшого застосування альтернативних

способів вирішення спорів або шляхом їх інституціоналізації, або їх використанням у конкретних випадках. Державам слід прийняти нове або змінити чинне законодавство відповідно до принципів Рекомендації, наприклад, передбачити обов'язковість медіації задля врегулювання спору.

Окрім цього, державам рекомендовано:

– заохочувати застосування внутрішнього перегляду, процедури примирення, медіації та переговорів в якості обов'язкової передумови початку судового провадження;

– заохочувати адміністративні органи пропонувати альтернативні методи врегулювання спорів, коли такі методи існують та їх використання не суперечить закону, та давати згоду на застосування існуючого альтернативного методу, коли цього вимагає приватна сторона, якщо це не суперечить публічним інтересам, а приватна особа не зловживає процедурою;

– заохочувати адміністративні органи переглядати типові форми договорів та угод щодо надання субсидій або інших форм допомоги з метою переважного застосування альтернативних способів [177].

Можемо дійти висновку, що відповідно до європейських стандартів, у публічно-правовому спорі суб'єкт владних повноважень та фізична або юридична особа мають рівні права та обов'язки, адже передбачено, що орган публічної влади може як ініціювати, так і погодитися на проведення процедури медіації.

Фінансування процедури медіації у спорах, де однією зі сторін є держава або територіальна громада, залишається відкритим питанням. Керівні принципи встановлюють, що державам слід заохочувати альтернативні судовому розгляду способи вирішення спорів між адміністративними органами та приватними особами шляхом фінансової підтримки та іншими шляхами із забезпеченням якості відповідних послуг. Оскільки в Україні ще не сформувалася культура вирішення публічно-

правових спорів шляхом застосування медіації, державне фінансування посередництва у таких спорах може привабити споживачів.

Натомість адміністративним органам варто у повсякденній практиці відносин з приватними особами використовувати процедуру внутрішнього перегляду питання щодо належності та законності адміністративних актів. Судді повинні отримати повноваження рекомендувати сторонам методи, альтернативні судовому розгляду, в тому числі медіацію, проводити інформаційні заходи та брати до уваги досягнуті сторонами угоди, якщо такі угоди не суперечать публічному інтересу [177].

Ще однією особливістю застосування медіації у публічно-правових спорах Керівними принципами визначено програму підготовки, тобто компетентність медіатора для розв'язання спорів між адміністративними органами та приватними особами. Тож, мінімальна підготовка нейтральних посередників повинна включати принципи та цілі альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів, ставлення посередників до роботи та професійну етику; ознаки, етапи та цілі кожного методу, в тому числі медіації; випадки доцільності, структуру та перебіг процедури альтернативного розв'язання публічно-правового спору; правові основи, навички методів спілкування та переговорів; навички різних альтернативних способів розв'язання спорів між публічним органом та приватною особою, практичні права; особливості альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів та оцінку знань і компетентності особи, яка проходить навчання.

Європейський кодекс поведінки медіаторів у медіації в цивільних та господарських справах має загальне визнання серед спільноти медіаторів усієї Європи, тож рекомендовано розробити спеціальний кодекс поведінки медіаторів у альтернативному вирішенні спорів між адміністративними органами та приватними особами.

Керівні принципи визначають, що першим рівнем вирішення публічно-правових спорів повинен бути безкоштовний внутрішній перегляд, що

спонукатиме обидві сторони конфлікту шукати спільне оптимальне вирішення спору без звернення до посередників або суду. Ще раз наголошується на необхідності державної фінансової підтримки проведення процедури, а вартість втручання нейтрального посередника для приватних осіб повинна бути розумною та співрозмірною з суттю спору. Виходячи з принципів рівності перед законом та доступу до правосуддя є недопустимим, аби певні категорії населення не могли скористатися послугами медіаторів з фінансових причин. Тому державам варто передбачити можливість безоплатної правової допомоги приватним особам у такому ж порядку, в якому вона надається громадянам у випадку судового розгляду публічного спору [177].

У Бельгії впровадження медіації для вирішення спорів у публічно-правових відносинах було зумовлене зростанням кількості судових рішень, які мали соціальні наслідки. В цій країні панує думка, відповідно до якої не всі спори придатні для посередництва в адміністративних справах. Практичність посередництва залежить від того, чи готові обидві сторони до діалогу та пошуку оптимальних рішень, а заявник не має наміру встановлювати прецедент у спорі. Однією із форм проведення медіації в публічно-правових спорах є здійснення процедури спеціальними омбудсменами, наприклад, Омбудсмен із страхування, Омбудсмен з публічних служб, Омбудсмен з органів влади тощо. Така медіація ініціюється громадянином в односторонньому порядку шляхом звернення до Омбудсмена, який в свою чергу не має повноважень скасувати адміністративне рішення, але може надіслати негативний звіт із рекомендаціями міністру як вищестоящому органу. За загальним правилом медіатор не може нав'язувати сторонам власний варіант вирішення спору, але інститут омбудсмена має великий моральний тиск, що на практиці дещо суперечить основним принципам медіації. Натомість, незважаючи на успішні пілотні проєкти із впровадження судової медіації у спорах між публічними органами та приватними особами, бельгійським суддям не

надали таких повноважень. Влада намагається залучати незалежних посередників, тому що діяльність у сфері медіації є небажаною через велику кількість прямих обов'язків кожного судді [609, с. 3].

Основними спорами, до яких застосовується медіація, є питання стосовно адміністративних санкцій щодо неповнолітніх. У таких випадках перед застосуванням санкції муніципальний орган повинен в обов'язковому порядку здійснити процедуру медіації, метою якої є дозволити неповнолітньому відшкодувати завдану шкоду або забезпечити компенсацію. В разі успішної медіації, компетентний адміністративний орган має право пом'якшити санкцію або не застосовувати її. Альтернативні способи вирішення спорів за участю посадових осіб здійснюються на різних рівнях шляхом публічних розслідувань, консультаційних процедур, посилення процесуальних гарантій індивідуума, до якого застосовуються адміністративні заходи [609, с. 5].

Отже, застосування медіації у публічно-правових спорах є звичайною практикою для Бельгії, а особливістю такої процедури є те, що функції медіатора можуть виконувати не лише приватні медіатори, а й спеціально уповноважені адміністративні органи та їх посадові особи.

Так звана «інституційна медіація» має своє поширення у Франції, більше того – визнається однією із найуспішніших у світі. В цілому в державі існує давня традиція альтернативного рішення спорів та практика використання посередництва. Ще у 1995 році почалися дискусії щодо недостатньої уваги адміністрації до адресованих їм претензій, тому було прийнято рішення розглядати подані скарги ще до початку судового провадження. Як наслідок, для вдосконалення роботи зі скаргами щодо діяльності у сфері державного управління було створено інститут посередників комунальних послуг. Наприклад, у 2002 році було створено посаду Посередника Міністерства економіки, фінансів та промисловості для проведення медіації у податкових спорах [589, с. 254].

Пізніше було запроваджено інститут посередників адміністрацій, підприємств, установ та організацій, які несли відповідальність за надання певних громадських послуг. Тож, модель медіації в центральній та місцевих адміністраціях, державних органах, яка передбачає діяльність інституційних посередників, широко застосовується у Франції та визнана структурованою та врегульованою. Окрім цього, важливу роль в поширенні медіації публічно-правових спорів відігравав адміністративний орган Медіатор Республіки (*Médiateur de la République*), який проводив успішну медіацію у 93 % публічно-правових спорів. Сферами втручання органу були охорона здоров'я, безпека, пенсії державних службовців, соціальні питання та правосуддя. На сьогодні функції адміністративного посередництва передані новому органу Захиснику прав (*Défenseur des droits*). Щодо вирішення публічно-правових спорів в порядку судової медіації, то така модель зустріла опір самих суддів. Щороку судді адміністративних судів проводять не більше трьох медіацій, що пояснюється відсутністю у них необхідної підготовки та завантаженістю судових справ [589, с. 256].

Англія однією із перших визнала ефективність альтернативних способів щодо вирішення публічно-правових спорів. Процедура медіації пов'язана із використанням навичок омбудсмена посередництва. Це пов'язано із тим, що ще з 1967 року Парламентський омбудсмен почав розслідувати скарги громадян стосовно поганого управління в центральних управліннях, пізніше омбудсмени з'явилися в інших сферах управління. З 2001 року діє зобов'язання урядових відомств інших органів управління використовувати альтернативні способи, в тому числі медіацію, у спрах, що стосуються державних відомств та агентств. При цьому бажання вирішувати суперечки між адміністрацією та громадянами без звернення до суду є більш поширеним у суспільстві. Наприклад, у 2009 році за останніми статистичними даними, з 314 публічно-правових спорів 259 було вирішено шляхом альтернативних способів, найчастіше – медіації. Найбільш поширеним є використання медіації щодо митних спорів та спорів щодо

проходження військової служби. В державі постійно проводять експерименти щодо обов'язкової медіації, діють пілотні проекти судової медіації щодо адміністративних спорів [589, С. 257-259].

У 2009 році було підписано Угоду про співробітництво Вінницького окружного адміністративного суду та експертами Ради Європи, яка регламентувала запровадження пілотного проєкту з медіації у вирішенні адміністративних спорів у суді. Впровадження розгляду адміністративних спорів шляхом медіації та популяризація процедури у суспільстві тривала два роки. Медіація проводилася кількома судьями-медіаторами, які з червня 2010 року по жовтень 2011 року провели 31 процедуру медіації, 20 із яких виявилася успішними та завершилися підписанням угоди. Серед суб'єктів публічно-правових спорів було визначено органи Головної державної інспекції на автомобільному транспорті, органи Пенсійного фонду, Фонд соціального захисту інвалідів, органи Державної податкової служби, органи Державної виконавчої служби та інші. Публічно-правові спори, в яких сторони бажали використати медіацію, найчастіше стосувалися стягнення заборгованості, штрафних та інших фінансових санкцій, вчинення певних процесуальних дій.

На думку суддів, які брали участь у проєкті, у таких спорах саме державні органи повинні бути більш зацікавлені у процедурі врегулювання спору альтернативним способом, адже це суттєва економія часу та коштів сторін, конфіденційність, швидкість, можливість збереження ділових стосунків тощо. Водночас судовий розгляд спору повинен розумітися як останній засіб захисту порушених прав громадян. Успішними виявилися 75-85 % медіаційних переговорів, а досягнуті домовленості більш довговічна та відповідають реальним потребам учасників [271].

Медіацію як спосіб вирішення публічно-правових спорів не закріплено на законодавчому рівні, однак новелою Кодексу адміністративного судочинства України у 2017 році було встановлено засіб захисту прав, свобод та інтересів осіб шляхом врегулювання спору за участі судді. Врегулюванню

спору за участю судді присвячена Глава 4 Кодексу адміністративного судочинства [186]. Відповідно до статті 184 «врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду по суті, однак процедура допускається не у всіх категоріях справ». Порядок проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних або закритих нарад для досягнення сторонами примирення. У статті 187 КАСУ зазначено, що процедура проводиться протягом розумного строку, однак не більше 30 днів з дня винесення ухвали про її проведення.

Особливостями врегулювання спору за участю судді є наступні положення:

– зазвичай примирення стосується виключно прав та обов'язків сторін, але може виходити за межі предмета спору (якщо це не суперечить правам та інтересам інших осіб);

– умови примирення не можуть суперечити закону та виходити за межі владних повноважень суб'єкта як сторони спору;

– наслідком прийняття рішення про врегулювання спору шляхом примирення є зупинення впровадження не необхідний час, не обмежений законом;

– факт примирення засвідчується підписанням заяви;

– весь процес примирення оформлюється шляхом винесення судом ухвали, яка закриває провадження та є виконавчим документом [531].

Деякі науковці ототожнюють врегулювання спору за участю судді із судовою медіацією [545, с. 149; 531].

Натомість Л. Романадзе вважає, що врегулювання спору за участю судді – це самостійна процедура, яка не має спільних ознак із класичною медіацією, яка існує в Україні. На думку авторки, процедуру варто розглядати як нову гібридну примирну процедуру, яка не є медіацією [401, с. 4]. Схожу думку висловлює Л. Мужик, який вказує, що інститут врегулювання спору за участю сторін – гібридний інструмент, що має елементи як позасудової медіації, так і судового провадження [287].

В свою чергу Т. Кисельова, визначаючи моделі судової медіації, розроблені в пілотних проектах України, однією із моделей судової медіації визначає процедуру врегулювання спору за участю судді. Однак така процедура не є медіацією як такою, а представляє спеціальну судову процедуру, яка була випробувана в рамках українсько-канадського проекту реформування судової системи, про який ми згадували раніше. Перевагами такої моделі є високий рівень зацікавленості суддів у медіації, оскільки це економить час, який витрачається на судовий розгляд; відсутність додаткових витрат, оскільки оплата процедури покривається судовим збором; сторони не несуть ризиків, пов'язаних зі строками позовної давності. Однак не всі судді можуть бути зацікавлені або мати здібності до врегулювання спорів, існують ризики зловживань під час процедури, наприклад, незафіксовані приватні зустрічі сторін та судді [180, С. 13-14].

Серед відмінностей медіації та врегулювання спору за участі судді виділяють такі ознаки:

1. Сутність процедури. Медіація – це структуровані переговори між сторонами спору за допомоги медіатора з метою пошуку взаємовигідного рішення, а врегулювання спору за участю судді являє собою спілкування сторін із суддею задля отримання роз'яснень з метою оцінки перспектив судового розгляду;

2. Орієнтованість процедури. Медіація орієнтується на інтереси та потреби сторін, натомість врегулювання за участі судді – на позиції сторін;

3. Учасники процедури, правовий статус та роль посередника (медіатор, суддя-медіатор);

4. Місце в судовому процесі. Медіація проводиться за згодою сторін на будь-якій стадії процесу, а врегулювання спору за участі судді – до початку розгляду справи по суті за згодою сторін;

5. Тривалість процедури та можливість повторного проведення процедури за бажанням сторін [180, с. 29].

Незважаючи на відсутність єдності поглядів щодо медіації при вирішенні публічно-правових спорів, у новому законопроекті «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року [370], законодавець розширює сферу застосування медіації, вказуючи, що процедуру може бути використано у будь-яких конфліктах чи спорах, які виникають у адміністративних правовідносинах. Окрім цього, проектом пропонується внесення змін та доповнень щодо медіації до багатьох процесуальних актів, зокрема до Кодексу адміністративного судочинства України.

Отже, процедура врегулювання спору за участю судді та медіація мають лише кілька спільних ознак задля їх ототожнення. Врегулювання спору за участю судді – гібридний механізм, який включає в себе лише деякі елементи медіації, проте не є її різновидом. Критеріями, за якими варто розмежовувати вищезгадані механізми вирішення спорів варто вважати: зміст, правове регулювання, строки проведення, учасники, роль та правовий статус медіатора (посередника), підстави проведення та припинення процедури.

Процедура врегулювання спору за участі судді не набула поширення у вітчизняному адміністративному процесі, що відображено у Додатку 2. Зокрема, у 2019 році суддями Київського окружного адміністративного суду не було проведено жодної вищезгаданої процедури врегулювання спору. Неефективність інституту врегулювання спору за участю судді зумовлена об'єктивними факторами – перевантаженістю судів, недоліками законодавства, відсутністю освітніх програм з медіації для суддів, та суб'єктивними чинниками, такими як відсутність бажання та мотивації витратити час на примирення. У сфері публічно-правових відносин альтернативне врегулювання спорів буде доступнішими за умови доповнення переліку повноважень суб'єктів, наділених владними повноваженнями, можливістю укладати мирову угоду та угоду за результатами медіації з приватними особами [488, с. 86].

Застосовуючи медіацію у публічно-правових спорах слід розуміти, що суб'єкт владних повноважень має ширші можливості та більше ресурсів

щодо врегулювання конфліктів, ніж пересічний громадянин, оскільки може залучати до вирішення спору представників юридичної служби. Однак як громадянин, так і орган публічної влади, мають однакові права щодо захисту своїх інтересів, тому публічно-правові спори є медіабельними.

Висновки до розділу 2

Проведене в межах цього розділу дослідження дає підстави для наступних висновків.

Становлення та розвиток медіації в Україні відбувається тривалий період часу. Можна виділити три основні етапи становлення медіації в Україні: етап виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.), етап виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX – XXI ст.), етап правового закріплення медіації, який триває донині.

Витоки медіації як процедури посередництва ще з давніх часів стали наслідком суспільного розподілу праці та обміну. Під час першого та найтривалішого етапу почали з'являтися посередницькі обряди, такі як побратимство, та спільні банкети влади та простого народу, які попереджували настання та загострення конфліктів всередині суспільства. З активним розвитком суспільства почали з'являтися процедури посередництва за участі церкви («клопотання», «посередництво»), третейські суди, комісарські суди, совісні суди, мирові суди, комерційні суди тощо. Великий вплив на розвиток посередництва на українських землях мало волоське право, яке зумовило утворення копних та зборових судів. Роль медіатора виконували не лише священники, а й приятельські або полюбовні судді, за часів магдебурзького права – медіатори, за часів селянської реформи – мирові посередники. Усі органи посередництва мали спільні ознаки, зокрема медіатор користувався великою повагою суспільства та

обирався громадою на основі їх особистої думки про моральні засади та досвід посередника.

За часів другого етапу розвиток медіації відбувався досить стрімко. За часів Радянського Союзу панувала ідеологія вирішення спорів виключно у судовому порядку, а всі позасудові рішення спорів перевірялися та затверджувалися судом. Виключення становили лише спори у сфері сімейних правовідносин, враховуючи цінність сім'ї як ключового соціального інституту, та зовнішньоекономічної діяльності. В цей час інститут медіації активно розвивається в країнах англосаксонської системи права, таких як США, Велика Британія, Австралія тощо. Починаючи з 90-х років ХХ ст. Україна починає використовувати зарубіжний досвід медіації у зв'язку із нагальною потребою врегулювання трудових спорів у промислових регіонах. Було створено чимало організацій та об'єднань медіаторів, деякі з яких продовжують свою діяльність до сьогодні. Такою організацією є Одеська обласна група, яка провела у 1999 році першу медіацію в Україні. Група розвивала шкільну медіацію, брала участь у врегулюванні міжнародних конфліктів. Окрім цього було створено Український центр порозуміння (Інститут миру і порозуміння), Український центр медіації, Національну асоціацію медіаторів України та інші. За підтримки іноземних медіаторських організацій в Україні реалізовували пілотні проєкти присудової медіації, навчання медіаторів, підвищення їх кваліфікації, поширення медіації серед молоді з метою попередження злочинності неповнолітніх тощо.

Одночасно із становленням медіації як соціального інституту, почався етап законодавчої активності зі створення законодавства про медіацію. За десять років законотворчої діяльності у Верховній Раді України було зареєстровано більше десяти законопроектів про медіацію, які суттєво відрізнялися один від одного. Спеціального закону про медіацію в Україні не прийнято і донині. Дискусійними питаннями залишаються вимоги до медіатора (вік, освіта, професійне навчання медіатора), сфера застосування медіації (у спорах, де стороною виступає держава), ведення єдиного реєстру

медіації, регулювання самоврядування медіаторів, доцільність присудової медіації, відповідальності медіатора та випадки застосування дисциплінарних стягнень, умови виконання медіаційної угоди тощо. Станом на сьогодні зареєстровано основний та альтернативний законопроекти про медіацію, перший з яких прийнято у першому читанні. Однак, на наш погляд, основний законопроект має чимало недоліків, таких як: вимоги до освіти медіатора, відсутність детального регулювання відповідальності медіатора та питань щодо самоврядування медіаторів. Враховуючи, що медіація є гнучкою процедурою, її суворе регулювання надмірно обмежуватиме діяльність медіаторів. Однак, інститут медіації є новим для України та потребує популяризації. Поширення медіації неможливе без довіри суспільства до ефективності процедури, тож, медіатор повинен відповідати високим критеріям та мати необхідні для врегулювання спорів навички.

Сучасні моделі медіації у світі відображають специфічні її особливості відповідно до того виду, який встановлено державою або обрано конкретним медіатором. Кожна модель медіації має власні мету, порядок проведення, техніки та методики; визначає обсяг повноважень та роль медіатора, вимоги до його професійних навичок. Серед більше, ніж двадцяти моделей посередництва у світі, найбільш широко досліджуються моделі медіації в залежності від ступеня інтеграції до судової системи.

Будь-яка держава, яка впровадила застосування медіації для вирішення спорів, створює власну модель медіації. Досвід зарубіжних країн показує, що успіх тієї чи іншої моделі медіації залежить насамперед від правових традицій та усталеної культури врегулювання спорів у суспільстві. При цьому найбільш поширеною є класична приватна медіація, яка здійснюється недержавними медіаторами поза судовим розглядом справ. Однак впровадження присудової та судової медіації також демонструє власну ефективність, що підтверджується досвідом більшості країн Європейського Союзу, адже судді мають професійні навички та досвід вирішення спорів, бездоганні правові знання, психологічну стійкість та неупередженість.

Медіація у публічно-правових спорах має певні особливості, які визначаються насамперед суб'єктним складом таких спорів. Враховуючи наукові напрацювання вітчизняних науковців та позитивний досвід зарубіжних країн, такі особливості запровадження медіації у визначеній сфері полягають у наступному:

1) під час врегулювання публічно-правового спору як орган публічного управління, так і фізична чи юридична особа без владних повноважень є рівними у захисті своїх прав та інтересів, тому публічно-правові спори є медіабельними;

2) можливим вбачається встановлення певних категорій публічно-правових спорів, де медіація є недоцільною, наприклад, спори, де стороною є вищий орган публічної влади;

3) найбільш поширеними моделями медіації для врегулювання публічно-правових спорів є присудова або судова медіації. Це пов'язано з тим, що судді найбільш зацікавлені у досудовому вирішенні спору, мають достатній професійний досвід вирішення суперечок, авторитет у суспільстві. Окрім того, судова медіація передбачає затвердження медіаційної угоди за результатами процедури у судовому порядку, що означає можливість її примусового виконання. Така перевага судової медіації викликатиме довіру як у громадян, так і державних органів;

4) медіацію у публічно-правових спорах повинен здійснювати нейтральний та неупереджений посередник, підготовка якого включала основи вирішення таких спорів, їх мету, основні методики та техніки;

5) медіація у сфері вирішення публічно-правових спорів потребує законодавчого закріплення права органів державної влади та органів місцевого самоврядування ініціювати процедуру медіації та обов'язку погоджуватися на проведення процедури та участь в ній, якщо це не суперечить закону та публічним інтересам.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ

3.1. Принципи адміністративно-правового регулювання медіації

Оскільки медіація має значний вплив на суспільні відносини, гуманізує їх та наближає суспільство до демократизму, важливо дослідити основу її правового регулювання. У цьому підрозділі ми розглянемо фундаментальні засади адміністративно-правового регулювання медіації.

Термін «принцип» походить від латинського «*principium*» та означає основу або начало [7, с. 12].

Словник української мови трактує «принцип» як основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеології тощо; особливість, яка лежить в основі створення чи здійснення чого-небудь, спосіб створення чи здійснення чогось; переконання, правило або норма, якою керуються у житті, поведінці [434].

У своєму відомому вченні про загальнолюдські принципи та методологію їх застосування у суспільних відносинах Г. Б. Лейбніц розглядає принцип як філософську категорію. Німецький філософ називає принципами усі фундаментальні істини, достатні для того, аби у випадку необхідності отримати з них усі висновки. Тобто, це все те, що «служить керівництвом для духу в його прагненні контролювати звичаї, скрізь гідно себе поводити, зберігати здоров'я, удосконалюватися у всіх необхідних сферах, щоб домогтися кращого життя». Філософ розрізняв принципи, які діють в природі та об'єктивно детерміновані, та принципи духовного порядку, які формуються людською свідомістю [235, с. 97].

Як визначає С. В. Прийма, з філософської точки зору категорію «принцип» можна розуміти як підставу, з якої варто виходити та якою необхідно керуватися у науковому пізнанні та практичній діяльності; як

внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки тощо. Як стверджує автор, принцип є синонімом переконань та життєвої позиції індивіда, нормативно-регулятивним елементом світогляду людини, водночас – фундаментальними положеннями, суттєвою основою та первісним началом. Тож, близькими до значення принципу є терміни «засада», «фундаментальна основа», «вихідне положення», «ідея» тощо [355, с. 49].

Схожу думку висвітлює О. П. Гетманець, який тлумачить принцип як одну із фундаментальних філософських категорій, яка використовується для характеристики суспільних відносин будь-якої сфери діяльності [91, с. 20].

Будь-які принципи, як вказує А. Колодій, є продуктом людської діяльності, виступаючи її результатом та задовольняючи її інтереси. Принципи є соціальними явищами за джерелом свого виникнення та за своїм змістом: їх виникнення визначається потребами розвитку суспільства, при цьому вони відображають закономірності суспільного життя. Тому такі суттєві аспекти визначають особливе значення принципів для послідовного узгодження людської діяльності із вимогами об'єктивних соціальних закономірностей [194, с. 68].

Таким чином, принципи – це загальні фундаментальні, вихідні та керівні засади, цінності та ідеї, які визначають основні напрями діяльності у будь-якій сфері суспільних відносин. Для виділення принципів адміністративно-правового регулювання медіації, варто визначити зміст правового регулювання у широкому значенні.

Термін «регулювання» позначає упорядкування, налагодження або приведення чогось у відповідність до чогось [453, с. 28].

Як пояснює С. С. Алексєєв, регулювання з соціальної точки зору означає визначення поведінки людей та їх колективів: надавати такій поведінці напрям функціонування та розвитку, надавати їй певні рамки, цілеспрямовано її упорядковувати [9, с. 31]. При цьому розрізняють два види соціального регулювання: індивідуальне (впорядкування поведінки у

конкретному випадку конкретної особи) та нормативне (впорядкування поведінки людей за допомогою зразків, моделей, які поширюється на всіх, тобто за допомогою загальних правил). Нормативне соціальне врегулювання зумовило виникнення та розвиток права та правового регулювання [428, с. 210].

У загальному значенні «регулювати» означає визначати варіанти поведінки, які повинні відповідати інтересам відповідних соціальних груп, класів, індивідів та всього суспільства. Для того, щоб дії одних суб'єктів права не порушували права та інтереси інших та відносини у суспільстві склалися більш розумно і не викликали протидії, право встановлює відповідні обмеження для суб'єктів громадського зв'язку, присікаючи всездозволеність та дозволя. Такі обмеження формуються у дозвоільних та забороняючих нормах та інших правових приписах [306, с. 103].

Досліджуючи ефективність правового регулювання, А. В. Малько справедливо визначає, що будь-яке регулювання – це діалектичний процес, який включає дві сторони: стимулювання та гальмування, які взаємодоповнюють та взаємозабезпечують один одного. Головним для людини є власні інтереси та ті цінності, які їх задовольняються, тому основні зусилля у врегулюванні слід направити на впорядкування зв'язків «інтереси-цінності». У випадку позитивної оцінки суспільством, держави інтересів особистості, їй надаються можливості та створюються умови для їх задоволення. І навпаки, коли інтереси особистості мають антисуспільну спрямованість, держава прагне обмежити їх реалізацію, стримуючи та гальмуючи. Саме за допомогою правових стимулів та правових гальм правове регулювання виконує дві головні функції – розвитку та охорони, захисту суспільних відносин [261, с. 61].

Як пише В. І. Гойман, відповідно до онтологічного підходу правове регулювання – це інститут соціально-юридичного впливу на людську особистість, колективи людей з метою викликати у них відповідні суспільно-необхідні або бажані дії. Водночас це діяльність з відбору, закріплення в

приписах та передачі в практику юридичних засобів організації поведінки та діяльності індивідів та колективів, з впровадження у правову систему спеціально-юридичний механізмів забезпечення необхідної поведінки, блокування деструктивних форм її проявів та стимулювання конструктивної активності громадян та їх організацій. Зміст правового регулювання – це різноманітна державна діяльність, пов'язана із вибором типу, методів, способів регламентації, тобто формування такого юридичного інструментарію (правового режиму), який об'єктивно необхідний у соціально-економічних та політичних умовах для забезпечення нормального функціонування суспільства [95, С. 55-56].

С. С. Алексєєв розглядає правове регулювання з телеологічної точки зору як вихідний пункт та об'єднуюче начало характеристики права в дії з регулятивно-дієвої сторони. В такому розумінні правове регулювання – це здійснюваний за допомогою цілісної системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, охорони та розвитку відповідно до потреб суспільства [9, с. 209].

В межах феноменологічної парадигми правове регулювання трактується в першу чергу як діяльність держави та суспільства з підготовки та прийняттю нормативно-правових актів. В цьому процесі головна роль належить державі, її законодавчим та виконавчим органам, які приймають найбільшу частину діючих у суспільстві норм права. Водночас активну правотворчу діяльність здійснює суспільство, його організації та об'єднання, зокрема, населення може приймати закони в ході референдуму, а органи місцевого самоврядування створюють нормативно-правові акти в межах своєї компетенції. Таким чином, правове регулювання з позиції феноменології починається з прояву активності людини, внаслідок чого активність набуває певну зовнішню форму [451, с. 144].

Дещо протилежний попередньому субстанціональний підхід полягає у тому, що правове регулювання виступає якісно специфічним способом

врегулювання соціальних взаємодій за принципом рівної свободи взаємодіючих суб'єктів. Як пише В. А. Цигановкін, такий підхід не заперечує, що державне регулювання є важливою частиною правової системи суспільства, але державний вплив може мати характер неправового регулювання. Тому правове регулювання характеризується як форма соціальної взаємодії (і впливу з боку держави), яка впорядковує поведінку людей за принципом рівної правоздатності [527, с. 15].

У функціональному значенні правове регулювання розуміють як орієнтування поведінки суб'єктів права на норми права. Натомість, з позицій комунікативного підходу правове регулювання – це складний і багатофакторний процес впорядкування інформаційного обміну, що здійснюють учасники правової комунікації. Досить часто в юридичній літературі правове регулювання визначають як цілеспрямований результативний вплив права на конкретні суспільні відносини, метою якого є їх впорядкування та вдосконалення за допомогою лише правових засобів [458, с. 254].

На думку М. Ю. Осипова, правове регулювання можна тлумачити як єдність взаємопов'язаних компонентів: правотворчість, правореалізація та застосування юридичної відповідальності; як специфічний юридичний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування; як вплив держави на поведінку учасників суспільних відносин з метою підкорення поведінки окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку; вплив на волю людей; синонім правового впливу; керівництво суспільними процесами за допомогою права [317, с. 14].

І. М. Шопіна визначає, що у діяльнісному аспекті правове регулювання являє собою діяльність держави, її органів та посадових осіб, уповноважених на та громадських організацій щодо встановлених обов'язкових для виконання юридичних норм або правил поведінки суб'єктів права їх реалізації у відповідних відносинах та використання державного примусу щодо правопорушників з метою досягнення стабільності у суспільстві [548, с. 1059].

С. П'янов трактує правове регулювання як здійснюваний за допомогою норм позитивного права та інших правових засобів (правосвідомість, принципи права, правова культура та інші) вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування [387].

Традиційно головним виділяють нормативно-правовий аспект правового регулювання, тобто здійснюване за допомогою спеціальних юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, яке включає їх юридичне закріплення, контроль за стабільністю, охорону та відновлення у випадку порушень [407, с. 9]. Таке ж визначення надає О. Ф. Скакун [427, с. 248].

Таким чином, принципи правового регулювання є одним із правових засобів впорядкування суспільних відносин, їх вдосконалення та стабілізації правопорядку.

М. В. Старинський тлумачить принципи правового регулювання як засновані на пануючій у державі системі цінностей вихідні ідеї, які відображають закономірності та зв'язки розвитку суспільних відносин та які визначають сутність, соціальне призначення та особливості дії права на території держави [442, с. 98].

Як справедливо визначає В. Ю. Панченко, принципи правового регулювання мають певні сталі характеристики, зокрема нормативність, вища ступінь імперативності, універсальність дії, цілеспрямованість, формальна визначеність, системність, стабільність дії, забезпечення єдності та внутрішньої несуперечливості права [327, с. 34].

На думку Н. О. Саглаєвої, принципами правового регулювання є узагальнення численних механізмів правового регулювання, які можуть бути застосовані, або певна модель правового регулювання. Авторка наводить приклади таких принципів: принцип нормативного регулювання, принцип свободи договору, судового захисту цивільного права та інтересу, принцип аналогії права, принципи імперативності та диспозитивності [412, с. 112].

Щодо принципів правового регулювання медіації, Г. О. Огречук називає такі принципи:

– принцип відповідності правового регулювання процедури медіації міжнародним стандартам – зважаючи на прагнення України до євроінтеграції, варто врахувати вимоги нормативно-правових актів Європейського Союзу при здійсненні законопроектної роботи у сфері медіації;

– принцип мінімального регулювання (правова регламентація відносин у сфері медіації повинна здійснюватися в тому обсязі, який необхідний для забезпечення прав та інтересів учасників процедури);

– принцип активної участі держави щодо впровадження медіації до національної правової системи [311, с. 139].

Т. Кисельова справедливо зазначає, що основним принципом правового регулювання медіації варто визнати принцип забезпечення необхідних стандартів процедури медіації при мінімальному втручанні держави в ці відносини, надання сторонам спору чи конфлікту повної свободи розпорядження своїми правами. Це пояснюється тим, що процедура побудована на вільному волевиявленні та самовизначенні сторін, добровільній і усвідомленій відповідальності за результат вирішення конфлікту. Принцип правового регулювання медіації науковець характеризує як необхідність законодавця знайти баланс, який найкраще сприятиме поширенню розвитку медіації, у межах правового поля [183, с. 229]. Виходячи з принципів процедури медіації, надмірне регулювання може зашкодити її поширенню, але регулювання процедури вимагає втручання держави у частині надання їй більш легітимного характеру. Таким чином, правове регулювання медіації потребує імперативного елементу у врегулюванні, наприклад, визначенні тих категорій справ, які варто виключити із сфери застосування, проте не порушувати її фундаментальні принципи [487, с. 72].

Адміністративно-правове регулювання як різновид правового регулювання має принципову особливість, яка полягає у його предметі – особливій групі суспільних відносин, які виникають, розвиваються та припиняються у сфері державного управління, тобто діяльності публічної адміністрації. О. Ф. Ноздрачов відзначає, що суть адміністративно-правового регулювання полягає у цілеспрямованому впливі на суспільні відносини у сфері державного управління комплексної системи адміністративно-правових засобів регулювання, закріплених у нормах чинного законодавства; регламентації сфери діяльності державної адміністрації, її функцій та повноважень. Такими стандартними правовими засобами є норми адміністративного права та адміністративно-правові відносини [297, С. 100-101].

Натомість Ю. О. Тихомиров характеризує адміністративно-правове регулювання як різновид державного регулювання та механізм імперативно-нормативного впорядкування організації та діяльності суб'єктів та об'єктів управління та формування стійкого правового порядку їх функціонування. Призначення та прояви адміністративно-правового регулювання полягають у тривалому циклі послідовно здійснюваних дій, спонуканні суб'єктів права діяти самостійно та здійснювати свої права і виконувати обов'язки в межах встановлених режимів та процедур, забезпечення стабільності їх функціонування [462, с. 360].

Схожу дефініцію висвітлює О. І. Фоміна, яка визначає адміністративно-правове регулювання як систему послідовних дій державних органів за допомогою правових методів та засобів для досягнення цілей регулювання поведінки учасників суспільних відносин у сфері державного управління [514, с. 50].

На думку Ю. О. Копитова, адміністративно-правове регулювання – це один із видів галузевого правового регулювання, що ґрунтується на дії адміністративного права та великого арсеналу адміністративно-правових засобів на суспільні відносини, які мають місце у сфері діяльності державної

адміністрації. Результатом адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правовий порядок [204, с. 51].

В. Ю. Петрова розглядає адміністративно-правове регулювання як виконавчу-розпорядчу діяльність державних організацій, які мають державно-владні повноваження, спрямовані на стабілізацію суспільних відносин за допомогою прийняття нормативно-правових актів та забезпечення їх виконання. Цільовим призначенням правового регулювання є забезпечення конкретного юридичного результату, який передбачений матеріальною нормою права [329, с. 30].

На думку І. Д. Фіалковської адміністративно-правове регулювання – це сукупність засобів, прийомів, способів реалізації оперативних функцій державного управління, пов'язаних із вирішенням правових та організаційних питань та заснованих на правомірній поведінці суб'єктів адміністративного права. Суть адміністративно-правового регулювання розкривається через його ознаки:

- пов'язане з правомірною діяльністю суб'єктів та об'єктів державного управління;
- використовується постійно, тобто у повсякденній діяльності державного апарату, тому що є способом вирішення різноманітних управлінських завдань;
- використовується на всіх стадіях управлінського процесу;
- може відповідати як правовій, так і неправовій формі державного управління. Неправовими формами є теоретичне усвідомлення існування управлінської проблеми, аналіз статистичних матеріалів тощо;
- впливає прямо та опосередковано [509, С. 188-189].

Враховуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що принципи адміністративно-правового регулювання – це засновані на принципах адміністративного права основоположні правові начала, закріплені у законодавстві або ті, які впливають з нього та визначають зміст і суть певного адміністративно-правового інституту.

Загальновідомо, що принципи адміністративного права є основним елементом механізму адміністративно-правового регулювання.

Принципи адміністративно-правового регулювання медіації як правового інституту, варто розділити на загальні (принципи адміністративного права), та спеціальні (принципи, притаманні регулюванню відносин у сфері медіації).

До принципів адміністративного права Ю. О. Тихомиров відносить ієрархічність побудови суб'єктів та їх відносин; законність діяльності; функціонально-спеціалізований характер діяльності; участь громадян та їх об'єднань в державному управлінні; здійснення владних повноважень професійним, постійно діючим апаратом та його працівниками [462, с. 84].

А. А. Пухтецька виділяє такі принципи адміністративного права як принцип законності, принципів рівності перед законом, принцип пропорційності, принцип об'єктивності та безсторонності, принцип відповідності статутним цілям, принцип захисту довіри до закону та законодавчо захищених прав, принцип відповідальності [386, с. 5].

Традиційно у науковій літературі до принципів адміністративного права відносять:

- принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, який встановлює межі дії норм адміністративного права;
- принцип пропорційності, який полягає у розумності обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- принцип недискримінації, який вимагає встановлення загальних правил для справедливого і неупередженого ставлення публічного органу до кожної особи;
- принцип правової стабільності;
- принцип правової визначеності, відповідно до якого адміністрація не може раптово відмовитися від встановленої нею правової практики;
- принцип розумності та необхідності [220, С. 37-38].

Оскільки зарубіжні країни мають цілком успішний досвід впровадження та розвитку медіації для вирішення публічно-правових спорів, варто звернути увагу на принципи європейського адміністративного права, які забезпечують ефективне адміністративно-правове регулювання медіації. Серед таких принципів можливість скасування незаконного адміністративного акту, принцип законності (верховенства права), принцип недискримінації, принцип юридичної визначеності (усі суб'єкти права повинні керуватися під час своєї діяльності правовими приписами, нормами), принцип права на захист (належної юридичної процедури, справедливості), принцип пропорційності, принцип поваги до фундаментальних прав людини і громадянина, принцип субсидіарності, принцип належного управління, принцип прозорості [3, С. 181-182].

Розглянемо загальні принципи адміністративно-правового регулювання медіації більш детально.

Основоположником концепції принципу верховенства права є англійський конституціоналіст Альберт Дайсі, який стверджував, що ні одна особа не є вищою, ніж закон. В розумінні автора верховенство права передбачає абсолютне верховенство права як протилежність впливу влади та виключає існування свавілля, виключних повноважень або широких повноважень державної влади. Принцип верховенства права означає рівність перед законом, виключає будь-яке відхилення посадових або інших осіб від обов'язку підкорюватися закону, який поширюється на інших громадян, або від обов'язку відповідальності перед судами [456, С. 59-60].

В сучасному адміністративному праві принцип верховенства права варто тлумачити як поєднання вимог, які забезпечують підпорядкування діяльності абсолютно усіх державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, та пріоритетність таких прав перед іншими цінностями правової, демократичної та соціальної держави. В Україні поширеними є тенденції зміщення акценту зі «забезпечення реалізації прав» на їх формальне утвердження та зводити проблему верховенства права до

забезпечення судового захисту порушених прав. Однак, варто розуміти, що основний обсяг діяльності держави не зводиться лише до реагування через судовий розгляд на правопорушення. Основною метою діяльності держави є вживання нею позитивних засобів зі створення умов для ефективної реалізації належних людям прав [3, с. 57].

Принцип верховенства права вимагає від держави відображення його у правове регулювання (правотворчу та правозастосовну діяльність), у закони, які повинні містити у своєму змісті ідеї соціальної рівності, справедливості та свободи. Зовнішніми формами верховенства права є не лише законодавство, а й такі соціальні регулятори як норми моралі, звичаї, традиції, які виникли у зв'язку із досягнутим суспільством рівнем культури та легітимовані таким суспільством [72].

Принцип верховенства права складається із трьох аспектів:

– структурно-функціональний – наявність індивіда і держави; здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності державою; незалежна та професійна судова влада;

– процедурний – відповідність правотворчості та правозастосовної діяльності держави певним вимогам та стандартам, таким як заборона зворотної дії закону, ясність та несуперечливість змісту нормативно-правових актів, однакове застосування закону, уникнення частих змін законодавства, оприлюднення законів тощо;

– змістовний – наявність правових відносин між людиною та державою, в яких людина має права, а держава – відповідні обов'язки щодо забезпечення цих прав; природні права людини є пріоритетними поряд із правами держави, суспільства, соціальних груп [260, с. 19].

Європейська спільнота в рамках інтеграції України до Європейського Союзу вимагає посилення співпраці у сфері правосуддя, свободи та безпеки, метою якої є забезпечення верховенства права та поваги до основоположних прав і свобод людини. Забезпечення принципу верховенства права полягає у покращенні доступу до правосуддя, яке включає в себе доступ не лише до

судових, а й позасудових методів врегулювання спорів. Таким чином, адміністративно-правове регулювання медіації повинно керуватися принципом верховенства права та водночас реалізувати його.

Стаття 8 Конституції України [201] закріплює принцип верховенства права, відповідно до якого закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції та відповідати їй. Тож, законодавство про медіацію повинне відповідати Конституції України, що реалізуватиме не лише принцип верховенства права, а й суміжний йому принцип законності.

Співвідношення принципу законності та верховенства права, як визначає М. Братасюк, полягає у таких положеннях:

- акти позитивного права, які будь-яким чином порушують права людини, заперечують сенс права, не можуть вважатися правовими;
- правозастосовна діяльність здійснюється на засадах принципів права, виражають рівні вимоги до всіх суб'єктів права принципів правових системи, що визначає пріоритет закону в системі правових актів держави;
- верховенство права є мегапринципом та не виключає принцип законності [56, с. 14].

Дотримання усіх принципів правового регулювання можлива лише за умови дотримання принципу законності. Так, принцип законності є головним принципом, який робить можливим реалізацію інших принципів, які закріплені в законодавстві. Об'єктивна соціальна потреба збереження цінності людського суспільства є передумовою законності, яка виражається у встановленні юридичних правил загальнообов'язкової поведінки. Це сприяє нормальному функціонуванню суспільства, закріплює умови діяльності індивідів, які задовольняють власні потреби та не заважають це робити іншим.

Принцип законності передбачає те, що відносини повинні складатися законотворчому, поведінка їхніх суб'єктів повинна враховувати потреби законодавства, а невиконання юридичних обов'язків буде тягнути за собою передбачену законом відповідальність [230, с. 151].

Традиційно в літературі принцип законності визначається як вимога дотримання закону усіма суб'єктами права. Законність випливає із змісту різних форм позитивного права та виражена в стійкій юридичній практиці, являє собою загальноприйнятую основоположну ідею, яка адекватно відображає рівень пізнання закономірностей розвитку співвідношення права як особливого регулятора суспільних відносин як режиму суспільного життя [307, с. 10].

А. В. Овод висвітлює імперативи, в яких принцип законності знаходить своє втілення:

- приписи, які містяться у різних текстуальних джерелах права, обов'язкові для усіх суб'єктів;
- закони утворюють ієрархічну систему, а закон, який порушує систему ієрархії, не є обов'язковим;
- зміст закону не повинен допускати довільного тлумачення;
- закони повинні бути доведені до суспільства у встановленому державою порядку [307, с. 10].

Таким чином, адміністративно-правове регулювання медіації повинне відповідати принципу законності, а отже спеціальне законодавство про медіацію повинне бути обов'язковим для усіх суб'єктів, не порушувати ієрархічну систему нормативно-правових актів та не допускати довільного трактування.

Наступним загальним принципом адміністративно-правового регулювання медіації варто визначити принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина.

Цілком доцільною є думка О. В. Чернецької, яка стверджує, що права людини є невід'ємною частиною культури нації, найвищим проявом морально-правових ідеалів людства. Серед духовних цінностей сучасного світу вони посідають чільне місце та є важливим показником розвитку держав, зорієнтованих на демократичні цінності, скріплюючи всі системи

життєзабезпечення людської спільноти, виступають важливим фактором стратегії світового стабільного розвитку [530, с. 89].

Зростання ролі громадянського суспільства та правотворчого процесу в Україні робить принцип пріоритету прав і свобод людини щодо держави та обмеження всевладдя особливо актуальним на сьогодні. Це свідчить про те, що права та свободи людини і громадянина і реальна можливість їх реалізації повинні бути основою функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. А, отже, держава повинна знаходитися під постійним ефективним контролем суспільства, адже монопольне становище в державі призводить до свавілля та нехтування основними правами людини. Правом основою такого контролю повинен бути Основний закон держави як особливий юридичний акт усього суспільства [530, с. 88].

Метою адміністративно-правового регулювання процедури медіації є не лише вирішення окремих спорів учасників медіації, а й досягнення певного рівня порозуміння, суспільної злагоди та гармонії суспільних відносин. Досягнення консенсусу між громадянином та органом публічної влади можливо лише при дотриманні прав, свобод та інтересів людини, тому пріоритет цих прав повинен бути основою для створення адміністративно-правового регулювання медіації.

Деякі сфери правового регулювання, зокрема, адміністративно-правове регулювання, вимагають певного звуження або обмеження прав людини. До того ж, таке рішення щодо доцільності забезпечення домінування тих чи інших державних або загально-соціальних інтересів над правами людини приймає виключно держава. Саме тому, на думку А. А. Яковлєва, правове регулювання повинне базуватися на пріоритеті прав і свобод людини та громадянина, який відіграє важливу роль не тому, що змушує державу гарантувати або забезпечувати ті права, які вона об'єктивно не може реалізувати, а тому, що він завдає певний вектор діяльності держави. а саме – які б інтереси або цілі не ставила перед собою держава, вони повинні

виходити або узгоджуватись з ідеєю та вимогою пріоритетності прав і свобод людини [561, с. 59].

На думку А. С. Кравцова, принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина є найважливішим принципом будь-якої європейської правової держави та встановлює межі дії норм адміністративного права. В європейському адміністративному праві, принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина пов'язується з принципами недискримінації та пропорційності [208, с. 17].

Принцип недискримінації перетинається із принципом рівності усіх перед законом, який є основоположним для будь-якої галузі правового регулювання. Принцип рівності, який акумулюється в уявленнях про соціальну, етичну, формальну, фактичну, правову та юридичну рівність, є правовим явищем, закріпленим у чинному законодавстві, та має регулятивний вплив на суспільні відносини. Принцип рівності має нормативно-юридичну форму, здатний виступити зразком, моделлю правилами можливої та належної поведінки людей. Сутність принципу полягає у вимозі однакового становища усіх людей перед законом та є показником загальнолюдської культури держави [528, с. 176].

К. О. Чернов визначає, що реалізація принципу рівності полягає у наступному:

- встановлення та застосування єдиних правових засобів, які є основою механізму правового регулювання (норм права, юридичних фактів, актів реалізації прав та обов'язків для всіх учасників суспільних відносин);
- створення системи виключень із загального режиму правового регулювання для окремих категорій учасників суспільних відносин;
- створення системи організаційних засобів, які необхідні для реалізації прав та обов'язків учасників суспільних відносин;
- рівність прав, обов'язків та можливостей учасників суспільних відносин [532, с. 13].

Принцип недискримінації як складова принципу рівності вимагає встановлення загальних правил, які гарантують безпристрасне та справедливе відношення представників публічної влади до кожного громадянина [208, с. 17].

Тож, адміністративно-правове регулювання медіації повинно базуватися на принципі рівності усіх учасників суспільних відносин для того, аби медіація була доступною процедурою вирішення спорів, викликала довіру суспільства та активно поширювалась, сприяючи становленню безконфліктної правової культури в державі.

Наступним принципом адміністративно-правового регулювання медіації варто визначити принцип взаємної відповідальності держави та громадянина. Стаття 56 Конституції України [201] встановлює, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічної влади. Такий принцип означає, що держава та невіддані особи мають взаємні кореспондуючі права та обов'язки – порушення однією із сторін своїх адміністративно-правових обов'язків тягне за собою юридичну відповідальність.

Ідея взаємної відповідальності держави та особи означає встановлення додатково до інститутів юридичної відповідальності громадянина ефективних засобів захисту від порушень закону органами держави та органами місцевого самоврядування та їх посадових осіб у вигляді санкцій за визначені правопорушення та процедуру їх застосування. Принцип варто розуміти як єдність вимог у встановленні підстав, меж, принципів, цілей, функцій юридичної відповідальності фізичної особи та органів публічної влади, їх посадових осіб [346, с. 11].

Важливою засадою адміністративно-правового регулювання є дотримання принципу гуманізму та справедливості. В. Б. Авер'янов стверджує, що даний принцип у взаємовідносинах між владними суб'єктами публічної адміністрації та об'єктами публічного управління – «це «дух» законів та системи адміністративного законодавства, яким мають бути

пронизані норми адміністративного права, які закріплюють відносини між суспільством, суб'єктами публічної адміністрації та особами без владних повноважень». Принцип гуманізму та справедливості являє собою насамперед вимогу шанобливого ставлення представників держави до людської гідності [4, с. 91].

Гуманізм як світогляд виражає ставлення до людини з обох боків. З одного боку людина визнає соціальну цінність людської особистості, а з іншого – відмовляється від усього, що є несумісним з її оцінкою. Гуманізм – це сформована під впливом світогляду, наділяючи людину вищою цінністю, етична вимога до поведінки людей. Цей правовий принцип виник за впливу на законотворчу діяльність соціальної потреби у формуванні суспільних відносин, які забезпечують захист природних та невідчужуваних прав людини та створюють умови для її самореалізації. Сутність принципу гуманізму як соціального явища становить виражене в ньому ставлення до людини як до соціальної цінності. Сутність же принципу гуманізму як правового явища полягає в його здатності шляхом надання громадянам прав або звільнення їх від обов'язків, а також шляхом покладання обов'язків на інших суб'єктів суспільних відносин формувати поведінку людей, що відповідає інтересам людської особистості [510, с. 104].

Принцип гуманізму – це така, обумовлена потребами поступового розвитку суспільства, а також вказівками міжнародно-правових актів та Конституції, соціальна вимога до правотворчості, правозастосовної діяльності та до поведінки громадян, яка, будучи закріплена у правових нормах, направлена на формування суспільних відносин, виражаючи інтереси особистості та відповідаючи інтересам усього суспільства та держави. Реалізація принципу відбувається шляхом надання додаткових прав тим членам суспільства, які потребують допомоги до свого існування чи самореалізації; звільнення їх від обов'язків, покладених на інших членів суспільства; встановлення заборон на здійснення діянь, які завдають шкоду людині [510, с. 105].

Принцип справедливості означає, що право виступає мірою справедливості, як морально-правова помірність вкладеного та отриманого в усіх сферах суспільного життя людини та їхнього правового забезпечення. Він містить у собі вимоги щодо відповідності практичних ролей різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства їхньому соціальному становищу, їхніх правам обов'язкам, злочину покаранню, заслуг людей їхньому суспільному визнанню [427, с. 224].

Адміністративно-правове регулювання медіації, засновуючись на принципі справедливості, повинне встановлювати належну процедуру медіації для усіх учасників суспільних відносин. Послуги з медіації повинні надаватися однаково якісно для усіх, тому принцип справедливості великою мірою реалізується через принцип рівності учасників суспільних відносин. До того ж, при створенні адміністративно-правового регулювання медіації варто враховувати, що справедливий однаковий для всіх доступ до процедури посередництва можливий у випадку запровадження безоплатності надання такої послуги або встановлення мінімальних ставок оплати.

Принцип гуманізму, безумовно, повинен бути однією із основних засад адміністративного регулювання, адже гуманність процедури в цілому визначена природою цього інституту. У правотворчій діяльності щодо медіації повинні враховуватися усі основоположні права та свободи людини та громадянина, а сама людина – визначатися найвищою соціальною цінністю.

Окрім цього, адміністративно-правове регулювання медіації повинно базуватися на принципі гласності, тобто відкритому для громадськості, вільному обговоренні проєктів нормативно-правових актів. Прозорість обговорення правового регулювання у парламенті та інформування населення сприятиме поширенню медіації та дасть законодавцю врахувати основні потреби суспільства щодо інституту медіації.

Оскільки правове регулювання має зовнішній прояв у вигляді певної системи нормативно-правових актів, варто говорити про принцип

системності. Принцип системності або системної погодженості полягає у тому, що адміністративно-правове регулювання медіації повинне узгоджуватися з чинними нормативно-правовими актами, прийнятими раніше, та міжнародними договорами [427, с. 295].

Спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання медіації притаманні лише конкретному предмету такого регулювання – суспільним відносинам у сфері медіації.

Серед спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання медіації варто виділити принцип відповідності міжнародним стандартам.

Міжнародні документи та документи міжнародних організацій, закріплені в них механізми стимулювання інтеграції медіації в національні правові системи держав, визнають високе значення медіації на міжнародному рівні. Процедура медіації визнана такою, яка має істотний потенціал скорочення кількості конфліктів і трудового навантаження на судові інстанції, скорочення тривалості та фінансових витрат, полегшення процедур врегулювання спорів і розв'язання конфліктів в різних сферах суспільних відносин в тому числі, адміністративний процес [337, с. 50].

Відповідно до європейських стандартів поняття «альтернативне вирішення спору» означає позасудове вирішення спорів за допомогою залучення незалежної та нейтральної третьої особи, яка пропонує або виносить рішення, або підштовхує сторони до оптимального рішення спору. Як показує світова практика, правова демократична країна, яка шукає шляхів задоволення попиту суспільства на дієву і неупереджену систему правосуддя, має створити повноцінний комплекс різноманітних ефективних процедур врегулювання спорів. Розробка правового регулюванню медіації здійснюється на регіональному та універсальних рівнях. Ми погоджуємося з думкою Т. Подковенко, відповідно до якої Україна повинна врахувати успішний досвід європейських країн для широких можливостей медіації, що сприяє зниженню соціальної напруги у суспільстві [337, с. 52].

Багаторічний досвід світової спільноти у використанні альтернативних способів вирішення спорів дозволив створити ефективний механізм правового регулювання інституту медіації. Варто зважати, що правове регулювання повинне створюватися з врахуванням менталітету, національної правової культури, загальноприйнятих цінностей конкретного суспільства. Тому адміністративно-правове регулювання повинне базуватися на принципі відповідності міжнародним стандартам, але з врахуванням реалій суспільно-політичних процесів в Україні.

Наступним спеціальним принципом адміністративно-правового регулювання медіації виділяють принцип мінімального втручання держави.

Як визначає В. І. Бенюк, зважаючи на досвід регламентації діяльності у сфері медіації зарубіжних країн, саморегулювання при наявності державного контролю, який проявляється у вигляді нормативно-правового регулювання, є найкращим варіантом правового регулювання, оскільки зберігає приватний характер медіації як інституту громадянського суспільства та забезпечує необхідні гарантії якості проведення медіації та професіоналізму медіаторів [32, с. 24].

Досить схожу думку висловлюють Г. В. Єрмоєнко та Т. С. Кисельова, які вважають, що основний принцип правового регулювання процедури медіації – це забезпечення стандартів медіації при мінімальному втручанні держави у ці відносини, що надає сторонам спору найбільш повної свободи розпоряджатися власними правами. Оскільки процедура медіації побудована на волевиявленні та самовизначенні учасників спору, на їх добровільності та усвідомленні відповідальності за результат спору, надмірне регулювання медіації може обмежити такі можливості та нейтралізувати основні переваги процедури. Водночас, якщо держава підтримує діяльність медіаторів з метою впорядкування правового регулювання, надає цій діяльності легітимного характеру та поширення, мінімально забезпечуються необхідні гарантії законності діяльності у сфері медіації [184, с. 48].

П. Штепан наголошує на тому, що альтернативні способи вирішення спорів характеризуються великим рівнем диспозитивності, тому принцип мінімального втручання з боку держави є основою їх правового регулювання. Правове регулювання відповідно до даного принципу зводиться до офіційного визнання позасудових методів альтернативного вирішення правових спорів та забезпечення належних умов їх застосування. Прикладом такої регламентації автор називає досвід правового регулювання альтернативних способів США, зокрема, законодавче закріплення таких аспектів:

- визнання альтернативних процедур переважними та широко застосовуваними способами врегулювання правових конфліктів;
- визначення сфери застосування, категорії справ, які підлягають вирішенню у порядку альтернативних процедур;
- встановлення категорій справ, які не підлягають такому способу вирішення;
- визначення поняття процедури;
- забезпечення гарантій конфіденційності як принципу альтернативних процедур;
- встановлення кваліфікаційних стандартів для осіб, які здійснюють діяльність у сфері альтернативного вирішення спорів;
- забезпечення можливості примусового виконання угод за результатами процедур;
- визнання угоди, досягнутої в ході альтернативного регулювання, такою, що має юридичну силу для обох сторін за умови їх взаємного волевиявлення [549, с. 3].

Таким чином, адміністративно-правове регулювання медіації повинно бути помірним, аби зберігати певну гнучкість та природню суть процедури. В той же час, державний контроль необхідний для забезпечення високої якості процедури та сприяння формуванню конкурентного ринку послуг медіації. Адміністративно-правове регулювання повинне закріплювати мінімальні

стандарти щодо порядку проведення процедури, категорії справ, де вона може бути використана, та підготовку медіаторів у сфері вирішення публічно-правових спорів, оскільки такі спори відрізняються за предметом, суб'єктами спірних правовідносин, підставами виникнення.

З принципу мінімального втручання держави випливає принцип поєднання субсидіарності та децентралізації адміністративно-правового регулювання.

Як пише Т. С. Кисельова, на початковому етапі впровадження медіації необхідним є її ринкове децентралізоване регулювання. Це пов'язано з тим, що ринок послуг у сфері медіації розвивається лише в умовах вільної конкуренції провайдерів таких послуг. Децентралізоване регулювання дозволяє швидше реагувати на суспільні потреби щодо вирішення спорів, дозволяє медіаторським організаціям самостійно контролювати медіаторів, яких вони готують [181, с. 32].

Варто зазначити, що проєкт Закону «Про медіацію» № 3504 [370], прийнятий у першому читанні, містить норми, які відповідають даному принципу. Частина 3 статті 9 визначає, що не лише сторони медіації, а й державні органи та органи місцевого самоврядування можуть встановлювати додаткові, окрім зазначених у законодавстві, вимоги до медіаторів, яких вони залучають, щодо їх віку, освіти чи досвіду роботи. Стаття 13 містить норму щодо можливості ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів об'єднаннями медіаторів, організаціями, які забезпечують проведення медіації, державними органами та органами місцевого самоврядування.

Оскільки в Україні діють об'єднання та організації, які тривалий час здійснюють практику у сфері медіації, їх досвід доцільно враховувати при розробці нових або внесенні змін у діючі нормативно-правові акти, норми яких регулюють адміністративно-правові відносини у сфері організації та застосування медіації. Окрім цього, у багатьох країнах світу поширена дія загального законодавства про медіацію, тоді як особливості застосування

процедури медіації для врегулювання окремих категорій конфліктів (спорів) регламентуються на локальному рівні.

Наступним можна вказати визначити принцип сприяння активному поширенню та застосуванню медіації.

Н. М. Романова виокремлює проблеми, пов'язані із сприйняттям медіації у суспільстві:

1. Проблеми, пов'язані з особливостями ментальності населення та традиціями вирішення спорів: ототожнення компромісу зі слабкістю, потребу в імперативному вирішенні конфліктів, небажанні брати відповідальність за пошук рішення життєвих ситуацій, специфічна культура вирішення спорів, домінування психології переможця, тяга до перемоги у спорі [402, с. 98].

2. Проблеми, пов'язані із підготовкою та підвищенням кваліфікації медіаторів: недостатня кількість годин базової підготовки медіатора, переважне вивчення майбутніми медіаторами лише теоретичних знань, відсутність якісної практичної освіти, невелика кількість професійних викладачів методології, технік медіації. Медіатор повинен мати знання та навички у сфері комунікації та переговорів, психології, соціології, конфліктології, педагогіки, психолінгвістики. Важливим є володіння мовними прийомами спілкування та психологічного впливу на сторони конфлікту [402, с. 99].

3. Проблеми, пов'язані з особистістю медіатора. На думку автора, не всі особи, які бажають здійснювати медіативну практику, володіють необхідними психологічними якостями. Виділено два типи особистостей, проблемними з точки зору професійної придатності медіатора. Першим типом є особи, схильні проявляти в посередницьких процедурах невпевненість та безпорадність, яким важко знаходитися в епіцентрі конфлікту, сприймати негативні емоції учасників. Другий тип, протилежний першому, описує самовпевнених осіб, які намагаються нав'язати власний варіант рішення конфлікту сторонам [402, с. 101].

На думку Ц. Шамлікашвілі, для того, аби медіативна практика активно інтегрувалася та поширювалася, необхідні базові вимоги, яким будуть відповідати всі без виключень медіатори. Лише у такому випадку можна говорити про здорову конкуренцію на ринкових механізмах регулювання діяльності. Одночасно потрібно проводити масштабну інформаційно-просвітницьку роботу для формування коректного розуміння про медіацію в суспільстві, серед потенційних користувачів. При цьому велика кількість медіаторів інвестують свій час, сили, професійні навички в розвиток практики. Адже соціальна сфера дуже потребує сьогодні в медіації, і люди охоче користуються цим методом, коли потрапляють в складні ситуації, але культури сприйняття медіативних практики як платної послуги в нашому суспільстві поки що немає. На це потрібен час, і тому дуже важливо, щоб ті, хто проводить зараз медіації, у всіх випадках були компетентні. Щоб, проводячи медіацію на безоплатній основі, медіатори не дозволяли собі ставитися до цієї роботи недобросовісно [537, с. 14].

Яскравим прикладом активного поширення медіації є досвід Швейцарії, в якій проводяться заходи щодо розвитку медіації в культурному аспекті, а саме використовуються освітні програми з відповідною тематикою. Приватні та державні навчальні заклади пропонуються навчальні курси та семінари з медіації. Крім того, велика кількість компаній з великою історією застосування медіації мають представництва у державі. Наявність цих факторів значно прискорило процес поширення та застосування медіації в державі [198, с. 15].

Щодо заходів поширення медіації в Україні, закордонні експерти вважають, що варто створити спеціальний проєкт, в рамках якого повинні реалізовуватися певні заходи. Такими заходами є розгорнута кампанія з інформування громадськості: тижні медіації, міжнародні конференції з посередництва, інструментарій оцінки ситуації, інтерактивний веб-сайт, гаряча лінія з питань щодо медіації, безкоштовна допомога при складанні положень та угод про медіацію, моделювання процесу медіації,

впровадження обов'язкової медіації. Окрім цього, наголошено на розробці моделі акредитації та реєстрації медіаторів, створенні національного та міжнародного реєстру медіаторів, програми сприяння медіації та програми тренерів з медіації, проведенні спеціалізованих тренінгів, укладенні правил онлайн-медіації [144, с. 40].

Заклади освіти, які здійснюють підготовку у сфері юриспруденції, повинні включити обов'язковий курс із медіації у свої навчальні програми для студентів та організовувати їх практичну підготовку у формі юридичних клінік з медіації. Такі юридичні клініки можуть брати участь у пілотних проєктах з обміну та співпраці з визначеними європейськими університетами та правничими школами [144, с. 42].

С. Тюльканов наголошує на необхідності модернізації – зсуві цінностей та поведінкових установок, тому що розвиток медіації відбувається у соціокультурному контексті. Науковець наводить гіпотезу А. Аузана, відповідно до якої освітні компетенції можуть впливати на формування цінностей майбутніх еліт та середнього класу. В такому випадку важливу роль в процесі культурного поштовху грають університети, тому необхідно проводити спеціальну роботу в освітній сфері [501, с. 88].

На нашу думку, врахування принципу сприяння активному поширенню та застосуванню медіації як основи розробки нових та вдосконалення чинних нормативно-правових актів створить умови подальшого активного впровадження медіації при вирішенні публічно-правових спорів. У суспільстві панує недовіра щодо вирішень спорів із суб'єктом владних повноважень навіть у традиційному судовому порядку. Без необхідної інформаційної роботи щодо альтернативних способів вирішення спору та успішних прецедентів медіація у таких спорах не набуде широкого поширення.

Наступним визначено принцип пропорційності адміністративно-правового регулювання медіації. Про принцип пропорційності вказано і як про організаційний принцип медіації.

Поряд із цим про принцип пропорційності вказують як про необхідну складову верховенства права; універсальний правовий принцип, який має багатоаспектне використання у сфері права – поширюється на різні правові системи, галузі права, правові інститути; є принципом правотворчості та правозастосування, в тому числі судового контролю матеріального та процесуального права; пропорційність означає, що усі суб'єкти владних повноважень, які безпосередньо чи опосередковано втручаються в приватну автономію особи, мають застосовувати лише розумні сумірні необхідні заходи для досягнення легітимної публічної мети [136, с. 164].

Як визначає Є. О. Євтошук, ідея пропорційності нерозривно пов'язана із принципом справедливості, невід'ємних прав та обмеження влади. Гуманістична ідея пропорційності з соціально-правовим змістом відтворюється здебільшого у відносинах публічно-правового характеру та інших аспектах правового життя, наприклад, адекватності правових обмежень. Головним завданням ідеї пропорційності є захист обсягу та змісту фундаментальних прав і свобод особи від свавільного впливу з боку державних органів, а саме від їх надлишкового впливу, необґрунтованої дискримінації та неналежного виконання ними своїх обов'язків щодо захисту цих прав і свобод. Засада пропорційності повинна сприяти балансу публічних та приватних інтересів, що є бажаним результатом її використання [136, с. 162].

Врахування принципу пропорційності як основи адміністративно-правового регулювання медіації дозволяє запропонувати впровадження обов'язкової медіації як умови або етапу судового процесу.

А. В. Мілохова вважає доцільним законодавчо передбачити обов'язкове проведення процедури медіації у деяких категоріях спорів, в яких застосування медіативних процедур в процентному співвідношенні має більше шансів на успішний результат, ніж при розгляді спору в суді. Судді, які пройшли медіативну підготовку, відзначають, що вона виявляється досить корисною для самих суддів при вирішенні певних категорій спорів.

Однак подібні спори могли б зовсім не направлятися до суду, а вирішуватися шляхом медіації, що дозволило б істотно «розвантажити» судову систему. У зазначених випадках слід встановити штрафні санкції за відмову від проведення обов'язкового медіації [275, с. 142]. Як приклад, деякі науковці вважають за необхідне запровадити обов'язкове досудове врегулювання позовів про стягнення податків і зборів, про стягнення заборгованостей за комунальні послуги; про відшкодування збитку від дорожньо-транспортних пригод тощо [312, с. 57].

Стимулювання до медіації повинне бути зовнішнім щодо сторін спору, особливо тоді, коли воно виходить від такого авторитетного органу, як суд. Примусове звертання сторін до участі у медіації дозволяє ініціювати цю процедуру врегулювання спору у тих випадках, коли для цього існують очевидні передумови, але одна або обидві сторони не висловлюють самостійного бажання звернутися до медіації. Зазначені заходи дозволили б в тому числі виключити суб'єктивні фактори, що перешкоджають зверненню сторін до процедури медіації. Крім цього, використовуючи позитивний досвід зарубіжних країн, варто звернути увагу на такі стимулюючі механізми, як зменшення державного мита при врегулюванні спору шляхом використання процедури медіації, якщо напрямок на медіацію було ініційовано судом або сторонами в процесі судового розгляду [275, с. 142].

Відповідно до принципу пропорційності адміністративно-правове регулювання може містити правообмеження, чітка мета якого повинна бути визначена у законі. Будь-які обмеження використання медіації повинні бути розумними, справедливими та чітко роз'яснюватися.

Таким чином, впровадження медіації для вирішення публічно-правових спорів передбачає належне адміністративно-правове регулювання, принципи якого кореспондуються із принципами медіації, а межі правового регулювання передбачають врахування природи та особливостей публічно-правових відносин. Якщо раніше вітчизняні вчені сприймали медіацію виключно як інститут приватного права, то зараз постало гостре питання про

необхідність розвитку інституту мирного врегулювання спорів, де хоча б одна зі сторін має владні повноваження, за участі третьої особи-медіатора. З погляду перспективи створення такого регулювання, принципами впровадження медіації варто визнати фундаментальні, вихідні засади, основоположні ідеї, на основі яких здійснюється адміністративно-правове регулювання процедури альтернативного врегулювання спорів – медіації. Принципи правового регулювання інституту медіації варто поділити на загальні та спеціальні за аналогією з поділом власне принципів процедури медіації. Відповідність адміністративно-правового регулювання вищезгаданим засадам сприятиме ефективному розвитку інституту медіації не лише у приватно-правових, а й у публічно-правових відносинах [489, С. 198-199].

3.2. Відносини в сфері здійснення медіації як об'єкт адміністративно-правового регулювання

Словник української мови трактує поняття «об'єкт» як пізнавану дійсність, яка існує поза свідомістю людини і незалежно від неї; явище, особа або предмет, на які спрямована певна увага чи діяльність; певна одиниця господарського призначення [431].

В загальному розумінні об'єкт будь-чого – це компонент реальності, який протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Категорія «об'єкт» співвідносна із категорією «суб'єкт» та відтворюється в знанні на основі практично-перетворювальної взаємодії цих двох категорій. Об'єктом є природа, суспільство та людина, при цьому людина є найскладнішим із них, оскільки в такому випадку об'єкт стає суб'єктом дослідження [78, с. 108].

Як пише В. В. Різун, об'єктом позначають непізнаний предмет, який людина певним чином виділила з об'єктивної діяльності, при цьому ще не пізнала, тому що не віднайшла таких методів доступу до об'єктивної

дійсності, які могли б дозволити їй здобути знання про даний об'єкт. Кожен об'єкт може стати предметом, тобто тією часткою пізнаної дійсності, про яку вже сформовано знання та нею можна оперувати у власній діяльності [397].

Належного, необхідного суспільству системного правового регулювання, на думку С. Г. Дроб'язко, не відбудеться, якщо законодавець буде виходити тільки з предмета і сфери правового регулювання, тобто лише суспільних відносин, однорідних і комплексних, їх принципів і закономірностей, ігноруючи об'єкт правової регламентації – людини, що є носієм всіх суспільних відносин, основною продуктивною силою, вищою соціальною цінністю, а також ті реальні умови, в яких вона живе і діє. Об'єктом є будь-який предмет осягнення: матеріальний чи ідеальний [127, с. 7].

Однак об'єкт правового регулювання не обмежується лише людиною як такою. Об'єкт правового регулювання включає в себе не тільки юридичні, але і всі інші реальні умови, в яких людина живе і діє. Таке сприйняття об'єкта правового регулювання законодавцем передбачає необхідність використання ним досягнень всіх суспільних наук, а особливо філософії, юриспруденції, економічної науки, психології, конфліктології, політології, соціології. Виходячи із вчення про об'єкт правового регулювання, розуміння людини як члена соціуму з метою виявлення потреб в правовому регулюванні викликає об'єктивно обумовлену необхідність соціологічного забезпечення законодавства [127, с. 15].

На думку С. С. Алексеєва, об'єктом правового регулювання виступають суспільні відносини, акти вольової дії людей-учасників суспільних відносин, на які впливає право [8, с. 324].

Категорія «об'єкт правового регулювання», як і категорія «предмет правового регулювання» розкривають сферу можливого та належного регулювання. Вони слугують основою розуміння змісту та меж правового регулювання. Своєчасна зміна меж регулювання має прикладне значення та є головним завданням для зміцнення правопорядку. Предмет правового

регулювання охоплює систему правових норм, які варто розглядати як специфічні інститути, та виражає ідею нормативно-правового акту. Дослідження об'єкту правового регулювання повинні забезпечувати соціальну ефективність юридичної основи правопорядку [416, С. 122-123].

Традиційно в науковій літературі об'єктом правового регулювання вважають суспільні відносини, соціальна процеси, поведінку та діяльність суб'єктів права. На думку М. Ю. Осипова, об'єктом правового регулювання може бути лише така поведінка, лише така діяльність суб'єкта права, яка здійснюється у рамках суспільних відносин, що входять до предмету правового регулювання [319, с. 129].

Суспільні відносини, які становлять об'єкт адміністративно-правового регулювання, підлягають впорядкуванню, охороні та розвитку відповідно до об'єктивних потреб. Таким об'єктом є лише ті управлінські відносини (суспільні відносини у сфері державного управління), які об'єктивно потребують правового регулювання та можуть бути врегульовані нормою права, індивідуальними правозастосовними актами, адміністративними договорами, актами реалізації прав і обов'язків, діловими звичаями [44, с. 147].

Будь-які суспільні відносини мають специфічну природу, яка виражається в соціальній (за своїм походженням та історичним виникненням) основі відносин між людьми. О. М. Кривуля та В. М. Куц наводять приклад виробничих відносин, виникнення яких пов'язане із переходом до ведення продуктивного господарства. Суспільні відносини науковці визначають як категорію, яка виражає спосіб спільного взаємозалежного співбуття певних груп людей, суть якого полягає у наявності для них реальної можливості вступати за необхідності у взаємозв'язки за допомогою діяльності та її продуктів. Тобто, в основі поняття суспільних відносин важливими є два моменти: момент співбуття людей та процесуальний момент (виявлення відносин через взаємодію,

спілкування людей). Суспільні відносини існують як до свого процесуального прояву, так і протягом нього [214, С. 72-73].

В. І. Сенчіщев визначає, що суспільні відносини, врегульовані правом (правовою нормою) перетворюються у правовідносини. В свою чергу правовідносини є формою та змістом суспільних відносин, для яких важливим є не поведінка як сприйняття явищ зовнішнього світу, а правова характеристика такої поведінки [419, с. 122].

Як пише С. С. Алексєєв, значення правовідносин у механізмі правового регулювання полягає головним чином у «перекладі» приписів юридичних норм у площину конкретних суб'єктивних прав і обов'язків. Самі ж по собі суб'єктивні права і обов'язки не впливають на поведінку людей. Їх роль проявляється лише в зв'язку з іншими ланками механізму правового регулювання, зокрема в зв'язку з юридичними нормами [8, с. 324].

Розглядаючи правовідносини як юридичну форму конкретних суспільних відносин, яка є результатом впливом юридичної норми на суспільні відносини, Е. І. Іванов називає специфічні ознаки, притаманні будь-яким правовідносинам:

- правовідносини завжди існують як відносини між конкретними особами;
- будь-які правовідносини юридично закріплюють взаємну поведінку їх учасників;
- правовідносини регулюються нормами права, встановленими або санкціонованими державою;
- правовідносини у своїй реалізації забезпечуються державним примусом [154, с. 67].

Ю. В. Розман справедливо відмічає, що відносини, які виникають у процесі здійснення медіації, є формою реалізації права суб'єктів нейтралізувати конфлікт будь-якими законними методами, які визначені ними як пріоритетні. Під час здійснення процедури медіації всі учасники діють відповідно до процесуальних взаємовідносин, що являє собою

реалізацію прав та обов'язків, передбачених регламентом посередництва [400, с. 251].

Для аналізу відносин у сфері здійснення медіації як об'єкту адміністративно-правового регулювання варто дослідити загальну структуру, склад правовідносин.

М. М. Рассолов розглядає правовідносини як охоронювані державою вольові індивідуалізовані суспільні відносини, учасники яких пов'язані взаємними кореспондуючими юридичними права та обов'язками. До складу правовідносин науковець відносить суб'єктів правовідносин, суб'єктивні юридичні права та обов'язки (юридичний зміст правовідносин), фактичну правомірну поведінку, якою реалізуються права та обов'язки (матеріальний зміст правовідносин), та об'єкти правовідносин [388, с. 153].

Досліджуючи структуру правовідносин як кінцевої реалізації правової норми, Р. О. Халфіна їх серед елементів називає учасників правовідносин, їх правовий статус; права та обов'язки, їх взаємозв'язок; реальна поведінка учасників правовідносин у співвідношенні з правами та обов'язками [519, с. 221]. Варто зазначити, що така позиція є непопулярною, адже не враховує об'єкт правовідносин, тому що, на думку авторки, правовідносини є ідеологічними, а до їх змісту не можуть входити предмети матеріального світу, які є об'єктами різних видів правовідносин. Натомість правова наука визнає річ елементом правовідносин не як фізичну, а як юридичну субстанцію [154, с. 67].

На думку М. А. Лапіної, до складу (структури) правовідносин як внутрішньої побудови, сукупності елементів та способу їх взаємозв'язку входять такі елементи: суб'єкти, зміст правовідносин та їх об'єкт [232, с. 9]. Окрім названих компонентів, В. Галуцько додає до складу адміністративних правовідносин юридичні факти [88, с. 6].

Однак Е. І. Іванов не погоджується з такою думкою. Дослідник визначає, що юридичний факт є головною умовою виникнення та розвитку правовідносин, однак, з точки зору філософського підходу, умова,

результатом якої є явище, не може одночасно бути елементом структури цього явища. Таким чином, елементами правовідносин є суб'єкти, об'єкти та зміст (права та обов'язки) [154, с. 67].

Водночас, як пише Л. Шапенко, юридичні факти мають допоміжний функціональний характер, однак є важливими правовими інструментами, які забезпечують регламентаційний вплив норм права, впливають на формування законодавства та практики його застосування, надають правильний вектор правовідносин, тому є їх невід'ємним елементом [541, с. 226].

Досліджуючи структуру адміністративно-правових відносин, В. В. Шуба виділяє такі елементи:

– суб'єкти – індивідуальні чи колективні особи, фізичні чи юридичні, одні з яких наділені владними повноваженнями (правами та обов'язками), які реалізуються ними щодо інших суб'єктів у сфері владно-управлінської діяльності;

– об'єкти – поведінку учасників таких відносин (суб'єктів), дій або утримання від дій, які можуть мати зовнішній або внутрішньо-організаційний характер, здійснюються заради правових інтересів та одним із учасників яких є орган публічної влади;

– зміст – вид та міра можливої дозволеної, належної та необхідної поведінки, які передбачені адміністративно-правовими нормами, є взаємозалежними та забезпечуються державою;

– юридичні факти – підстави виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин; життєві обставини, з якими адміністративно-правові норми пов'язують виникнення, зміну або припинення таких відносин [550, с. 15].

Характеризуючи відносини у сфері здійснення медіації як об'єкт адміністративно-правового регулювання, доцільно у першу чергу звернутись до теоретичних положень щодо сутності об'єкту правовідносин.

Деякі дослідники заперечують належність об'єкту правовідносин до основоположного елементу правовідносин [519, с. 212].

Традиційно в літературі виділяють об'єкт правовідносин як те, на що впливають суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів, тобто вольову фактичну поведінку учасників правовідносин у здійсненні ними прав та обов'язків. Моністична концепція визначає, що об'єктом правовідносин можуть виступати лише дії суб'єктів, оскільки вчинки людей підлягають правовому регулюванню. Водночас плюралістична концепція визнає, що об'єкти правовідносин такі ж різноманітні, як і врегульовані правом відносини, тобто це або блага, цінності чи речі, або поведінка людей [232, с. 10].

Об'єкт як невід'ємний елемент адміністративно-правових відносин розглядає В. Галуцько, який трактує його як матеріальна або нематеріальне публічне благо, діяння, на використання чи охорону яких спрямовані суб'єктні права та юридичні обов'язки публічної адміністрації [88, с. 9].

О. М. Владімірова трактує об'єкт як те, з приводу чого складаються правовідносини, або те, на що направлені суб'єктивні права та юридичні обов'язки, обов'язки учасників правовідносин. Тоді об'єктом правовідносин у медіації будуть виступати матеріальні, нематеріальні блага, суб'єктивні права, з приводу та через які між сторонами виник спір або конфлікт [76, с. 76].

Ми погоджуємося з думкою В. В. Яковлєва, що елементами правовідносин у сфері здійснення медіації виступають суб'єкт, об'єкт, зміст (суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів правовідносин), юридичні факти, які тягнуть за собою виникнення зміну чи припинення правовідносин у сфері здійснення медіації. Виходячи з того, що об'єктом правовідносин є те, на що вони спрямовані, об'єктом відносин у сфері здійснення медіації виступають спірні правовідносини певного виду або комплекс спірних відносин різних видів, розбіжності щодо спору, з метою врегулювання яких здійснюється ця процедура [562, с. 145].

Вчені виділяють загальний об'єкт адміністративно-правового регулювання – суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення виконавчої влади, та безпосередній об'єкт адміністративно-правового регулювання – поведінка суб'єктів [325, с. 24].

Відносини під час процедури медіації виникають, змінюються і припиняються між рівними сторонами публічно-правового спору. О. Д. Сидельніков наголошує на тому, що важливу роль в контексті рівності таких учасників спірних правовідносин відіграє концепція «людиноцентризму», сформована В. Б. Авер'яновим [421, с. 42]. В. Б. Авер'янов визначив, що нова адміністративно-правова доктрина повинна ґрунтуватися на протилежній до існуючої ідеології, відповідно до якої держава повинна «служити інтересам громадян, діяти на «благо людини» шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації» [5, с. 14]. В сучасному адміністративному праві існують тенденції підвищення ролі приватних осіб у відносинах з державою, а державні органи тепер не є єдиним лідером у цій галузі [421, с. 43].

Хоча відносини у сфері медіації формально не підпадають під ознаки відносин виконавчої влади, проте об'єктивна необхідність їх правового регулювання беззаперечна у зв'язку із наявністю таких суспільних потреб як: покращення доступу до правосуддя, розвантаження судової системи, пониження рівню конфліктності у суспільстві тощо. Про відносини медіації як загальний об'єкт адміністративно-правового регулювання слід вказувати у значенні адміністративно-правових відносин у сфері медіації, зокрема – відносин щодо надання послуг з медіації для вирішення конфлікту (спору), однією із сторін якого обов'язково є суб'єкт, наділений владними повноваженнями; відносини щодо контролю за наданням послуг з медіації; відносини щодо організації та забезпечення надання послуг з медіації. Безпосереднім об'єктом адміністративно-правового регулювання відносин у сфері медіації доцільно визначати поведінку учасників медіації, пов'язану із

наявністю конфлікту (спору) у публічно-правових відносинах, однією із сторін якого обов'язково є суб'єкт, наділений владними повноваженнями. Такі конфлікти (спори) можуть виникати у будь-якій розгалуженій сфері діяльності суб'єктів владних повноважень і стосуються реалізації ними компетенції щодо забезпечення конституційних прав і свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб.

Суб'єктний склад відносин із надання послуг медіації має певні особливості. Окрім регламентації відносин між сторонами спору (мінімум двох), правового регулювання потребують відносини кожної зі сторін із медіатором; медіатора та сторін – з організацією, яка забезпечує проведення медіації; медіатора, сторін спору та організації медіаторів – із судовими та іншими правоохоронними органами, у провадженні яких знаходиться спір, або які сприяють медіації чи забезпечують виконання медіаційних угод [183, с. 228].

М. О. Владімірова конкретизує список суб'єктів медіації та відносить до учасників правових відносин у сфері здійснення медіації сторони, їх представників (у випадку їх наявності) та медіатора. В ролі представників можуть виступати будь-які законні представники, як і при розгляді спору судом: адвокати або опікуни. Оскільки медіативна правоздатність є частиною загальної цивільної правоздатності (сторони мають право укладення медіативної угоди), то у випадку недієздатності сторони, замість неї або разом з нею в процедурі медіації бере участь представник (опікун) [76, С. 76].

С. С. Білуга, досліджуючи досудове врегулювання адміністративних спорів як різновид медіації, виділяє таких суб'єктів процедури: призначений суддя-медіатор (посередник), сторона спору, їхні представники, які можуть долучатися до процедури як свідки, перекладачі, експерти та інші. Статус сторони досудового врегулювання адміністративного спору особа набуває з моменту прийняття суддею-медіатором справи до провадження у досудове врегулювання адміністративного спору. Науковець стверджує, що на відміну від традиційного адміністративного судочинства, у такій процедурі сторона,

яка має владні повноваження, не несе додаткових процесуальних обмежень, а основною проблемою участі такого суб'єкта у врегулюванні адміністративного спору є обмеження варіативності його поведінки. Таким чином, суб'єкту владних повноважень доцільно залучати представників юридичної служби або іншу уповноважену керівником органу особу; надавати право на проведення закритих внутрішніх нарад [36, с. 12].

В. В. Яковлев вважає, що суб'єктами правовідносин у сфері здійснення медіації є сторони спірних правовідносин, які бажають їх врегулювати. У класичній медіації такими суб'єктами є сторони різноманітних за своїм характером правовідносин, на які поширюється сфера застосування медіації, визначена законом [562, с. 145].

Таким чином, суб'єктами медіації у публічно-правових спорах варто визначити сторони спірних відносин (фізичні та юридичні особи), одна з яких має владні повноваження, незалежного медіатора; у деяких випадках – організацію, яка забезпечує надання послуг у сфері медіації; суддю-медіатора або працівника суду, який має відповідну підготовку у сфері медіації.

Словник-довідник з практики медіації трактує поняття «сторін конфлікту» як фізичних або юридичних осіб, які прагнуть врегулювати спори, які виникли з громадянських правовідносин, у тому числі в зв'язку з здійснення службової, навчальної та іншої діяльності, за допомогою процедури медіації [353, с. 85].

Сторони медіації – це фізичні або юридичні особи, які для вирішення існуючого між ними спору чи конфлікту уклали договір з медіатором про надання ним послуг із медіації. Серед умов участі сторін у медіації виділяють такі:

– наявність угодоздатності – сукупність дієздатності або деліктоздатності та відсутності вад у вольовій характеристиці особи-сторони медіації;

– якщо у медіації бере участь представник юридичної особи, важливо мати чітке уявлення про межі наданих такому представнику повноважень щодо вирішення конфлікту чи спору;

– правові умови участі адміністративного органу у медіації визначаються його дискреційними повноваженнями [211, с. 153];

– забезпечення морально-психологічних умов участі сторін в медіації: усвідомлення існуючого конфлікту, психічна готовність сторін вирішувати конфлікт шляхом переговорів та співробітництва, уникнення серйозного дисбалансу сил учасників спору (через різний соціальний статус, психологічну чи економічну залежність однієї сторони від іншої), добросовісність учасників конфлікту, відсутність відкритої агресії на рівні насильства, тиск та погрози щодо іншої сторони [212, с. 155].

Досліджуючи соціально-психологічні детермінанти ефективності медіації, Т. Ю. Базаров та А. С. Чинова визначають певні особливості сторін медіації. Серед них мотиваційна складова, яка полягає у спрямованості та стійкості намірів індивіда на врегулювання конфлікту з стороною в ході переговорів з третьою нейтральною стороною. Наступною особливістю є особистісний потенціал учасників конфлікту – здатність суб'єктів контролювати власні імпульсивні поривання, їх стійкість до зовнішніх впливів, можливість опанувати стрес [24, с. 16].

Медіатор як суб'єкт правовідносин у сфері медіації – це спеціально підготовлений посередник, який допомагає сторонам конфлікту або спору у його вирішенні шляхом медіації та не має повноважень щодо прийняття рішення по суті конфлікту або спору [212, с. 158].

Н. Леннуар визначає, що посередник (медіатор):

– є незалежним, нейтральним помічником, який сприяє врегулюванню спору та допомагає сторонам досягнути взаємоприйнятної угоди;

– організовує процес переговорів та надає сторонам можливість побачити та зрозуміти інтереси один одного;

– допомагає учасникам спору оцінити наслідки у тому випадку, якщо вони не домовляться та не дійдуть згоди [236, с. 58].

Щодо критеріїв, які враховуються при допуску особи до зайняття діяльністю у сфері медіації, то Г. О. Огренчук виділяє такі: психологічний (досягнення встановленого віку, дієздатність, психологічна здатність притримуватися неупередженої позиції), якісний (наявність необхідної освіти, обізнаність у сфері предмету спору), оціночний (репутація особи), об'єктивний (нейтральність щодо сторін та предмета спору) [311, с. 124].

В деяких країнах, наприклад, в Росії, діють стандарти у сфері медіації. Зокрема, якщо спір виник у сфері будівництва, іноді буде доцільно, якщо медіатор матиме досвід роботи у сфері будівництва. У випадку медичної помилки, медична освіта медіатора також може бути перевагою у вирішенні такого спору. Однак на думку Ц. А. Шамлікашвілі, однозначно стверджувати, що наявність спеціальних знань у сфері предмету спору є перевагою, не можна. Авторка пояснює це тим, що іноді спеціалізація медіатора заважає йому залишатися поза ситуацією, адже його завданням є не робота з фактами чи експертиза, а допомога сторонам спору у виявленні шляхів вирішення спору [537, с. 36].

На наш погляд, знання та навички професійного медіатора у тій чи іншій сфері спірних відносин дозволяє йому сформулювати правильні питання та спрямувати сторони у правильне русло, аби їхнє спільне рішення відповідало потребам сторін та положенням законодавства.

Особливості діяльності медіатора як суб'єкта правовідносин у сфері здійснення медіації, як справедливо відзначає В. Г. Громов, полягають у наступному:

- медіатор не наділений повноваженнями приймати рішення у спорі, а лише сприяє сторонам у врегулюванні конфлікту;
- медіатор не приймає будь-яку сторону в конфлікті, не є її представником;

- медіатор не намагається зробити одну із сторін переможцем, а іншу – переможеною;
- медіатор не надає ніяких консультацій, не надає юридичну допомогу;
- медіатор не повинен бути прямо чи опосередковано зацікавленим в результаті процедури та не може мати родинних зв'язків із учасниками процесу;
- медіатор не може без згоди сторін надавати публічні заяви по суті спору [107, с. 34].

Медіатор є особливим суб'єктом медіації, оскільки він є особою, яка не має матеріального інтересу у сфері спірних правовідносин сторін та залучається до процедури врегулювання спору на договірні основі. Варто погодитися з твердженням В.В. Яковлєва, відповідно до якого медіатор є суб'єктом лише правовідносин у сфері здійснення медіації, а не учасником спірних правовідносин, на відміну від сторін [562, с. 145].

За результатами професійного аналізу діяльності медіатора, Я. О. Корнеєва та Ю. М. Рудакова виділяють важливі професійні якості медіатора – комунікабельність, відкритість, дружелюбність, емпатія, відповідальність, демократичність, незалежність, активність, організованість, врівноваженість, конкретність [206].

Досить часто розглядається можливість адвоката виступати у ролі посередника при вирішенні спорів як принципово новий та досить перспективний самостійний вид адвокатської діяльності.

Як пише А. М. Понасюк, участь адвоката у врегулюванні юридичних спорів в якості медіатора відрізняється від традиційної його діяльності особливою предметною сферою діяльності адвоката, яка пов'язана із глибинним усестороннім аналізом протиріч та відносин в конфліктах різних предметних категорій. Крім того, особливою є роль адвоката як незалежного та неупередженого медіатора, який допомагає сторонам у пошуку взаємовигідних умов припинення спору, та сама процедура медіації, в межах

якої може здійснюватися адвокатська діяльність та місце адвоката як медіатора в такій процедурі [347, с. 10].

Адвокат-медіатор повинен в першу чергу надавати сторонам допомогу в пошуку оптимальних варіантів врегулювання юридичних конфліктів з точки зору узгодження інтересів сторін спору в межах чинного законодавства, а не зосереджуватися на особливостях правового регулювання учасників спірних відносин та їх правовому становищі у спорі. Порівняно із класичною процедурою медіації, адвокат-медіатор зобов'язаний слідкувати, аби процес відбувався в межах законності та не суперечив вимогам закону, не порушував права та свободи третій осіб; сприяти тому, аби кожна сторона в повній мірі усвідомлювала правові наслідки досягнутої домовленості. Окрім цього, адвокат у ролі медіатора повинен забезпечувати правовий супровід процедури та її завершення [564, С. 23-24].

Досліджуючи особливості здійснення адвокатом функцій медіації, А. В. Кемпер, як і попередні науковці, вказує, що адвокат не може надавати поради, пов'язані із правовим становищем сторони у спорі, які можуть вплинути на збільшення вимог однієї із сторін, що шкодить інтересам іншої. Виконання функцій медіатора є лише одним із різновидів адвокатської діяльності, поряд із представництвом, тому, на думку автора, створення адвокатських організацій, які б спеціалізувалися виключно або переважно на такій діяльності, не є раціональним [175, с. 14].

Виходячи з такої позиції, доцільно запровадити у освітні програми закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх адвокатів, предмет «Медіація», який містив би всі аспекти підготовки медіаторів, та включити основи медіації до програми підвищення кваліфікації адвокатів [175, с. 15].

Під час здійснення медіації у публічно-правових спорах існує велика вірогідність, що представляти орган публічної влади у позасудовому вирішенні такого спору буде працівник юридичної служби цього органу. У такому випадку вбачається доцільною наявність юридичної освіти у

медіатора, який міг би дотримуватися балансу інтересів сторін за таких умов, коли інша сторона, не маючи владних повноважень, не в змозі залучити професійного юриста в якості свого представника. Тож, адвокат як особа, яка має широкі професійні знання, навички та досвід у сфері права, також може ефективно виконувати роль посередника.

Існує думка, що деякі принципи, характерні для медіації, такі як добровільність, добросовісність, дотримання нейтралітету та неупередженості, незалежності, підвищеної відповідальності за свої дії, здійснення контролю сторін за результатами процедури, конфіденційність, велика кількість можливих рішень спору, притаманні діяльності нотаріуса [429, с. 72].

Така позиція обґрунтована тим, що нотаріус має спеціальну освіту та досвід, користується авторитетом, тому є бажаним учасником медіації. Нотаріус у ролі медіатора повинен вміти аргументувати, переконувати, володіти широкою правовою базою знань, спрямовувати дискусію в потрібне русло, оперативно реагувати на зміну точок зору сторін. Прагнення до розуміння, зацікавленість, вміння вислухати опонента, особливий юридичний статус нотаріуса, публічність його діяльності, досвід та особисті якості повинні надавати значимість його пропозиціям та рекомендаціям [429, с. 74].

І. Г. Черемних доповнює, що публічний характер нотаріальної діяльності зобов'язує нотаріуса-медіатора не надавати переваг жодній зі сторін та дотримуватися і забезпечувати баланс інтересів як учасників медіації, так і третіх осіб, на правах та обов'язках яких може відобразитися рішення спору. У роботі нотаріуса можна прослідкувати значну кількість елементів діяльності з примирення. В нотаріальній практиці часто виявляється, що при зверненні за нотаріальним завіренням угоди між її сторонами не досягнуто згоди в окремих умовах внаслідок протиріч сторін, або уже в процесі нотаріальної процедури стає зрозуміло, що сторони не усвідомили та не передбачили необхідності вирішення певного юридичного питання [529, с. 57].

Таким чином, здійснення медіативної практики адвокатом та нотаріусом є допустимим за умови наявності у них спеціальної підготовки та необхідних знань у сфері медіації. Окрім цього, С. Я. Фурса пропонує запровадити медіацію у виконавчому провадженні, де вдасться вирішити проблеми, пов'язані, наприклад, із порушенням строків примусового виконання. Для реалізації цієї ідеї на законодавчому рівні слід передбачити можливість участі у виконавчому провадженні посередника або здійснення медіації адвокатом сторін виконавчого провадження [516, С. 7-8].

Порівняно із моделлю здійснення медіації адвокатами або нотаріусами, виконання ролі посередника суддею є загальною світовою практикою.

У адміністративному процесуальному законодавстві медіацію прямо не передбачено, однак відносно нещодавно в українському адміністративному судочинстві з'явилася процедура врегулювання спору за участю судді. Як ми визначали раніше, така процедура має певні відмінності від медіації, де сторони можуть самостійно обрати посередника.

Процесуальний інститут врегулювання спору за участі судді в адміністративному процесі використовується порівняно нечасто, що, на думку Н. Кучерук, пояснюється відсутністю у багатьох суддів спеціальних знань та навичок медіатора. Незважаючи на те, що відповідні тренінги проводяться в Україні, не всі судді відвідують навчання. Це обумовлено тим, що закон не вимагає від суддів наявності спеціальної підготовки врегулювання спору шляхом переговорів. До того ж, відсутність повноважень у державних органів під час врегулювання спору за участю судді обмежує варіативність примирення сторін. Відступ від прямих повноважень може свідчити про їх перевищення або інші зловживання владою, наприклад, наявність корупції [229].

У пілотних проєктах підготовки суддів-медіаторів у цивільних та адміністративних справах, які тривали з 2007 року до 2011 року, взяли участь чотири суди у різних містах України (навчання по три судді-медіатора у кожному). Суддею-медіатором виступав суддя того ж суду, але не той, який

розглядав справу, а до їх повноважень входило обов'язкове інформування про медіацію та проєкт, розпізнання медіабельних справ, надання місця для проведення медіації та проведення процедури [270, с. 5].

На думку іноземних експертів, впровадження судової медіації в українських адміністративних судах як частина їхньої адміністративної діяльності, не суперечить нормам адміністративного судочинства. До того ж, така діяльність судді не порушує вимоги щодо несумісності, передбачені статтею 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 2 червня 2016 року [379], оскільки суддя виконує обов'язки медіатора у свій службовий час без додаткової оплати [274].

Аналізуючи медіацію як об'єкт адміністративно-правових відносин, Н. О. Васильченко вважає, що судова медіація наразі є єдиною прийнятною моделлю медіації з огляду на недостатню кількість кваліфікованих медіаторів в Україні [68, с. 126].

Як пише С. В. Ківалов, суддя-медіатор сприяє спілкуванню сторін, допомагає їм краще зрозуміти позиції та інтереси один одного та підводить учасників до самостійного ефективного вирішення спору. Суддя діє в інтересах усіх учасників, а його владні повноваження є обмеженими. Гарантією незалежного й неупередженого ставлення судді-медіатора є право кожної зі сторін заявити відвід під час подальшого розгляду їхнього спору в судовому порядку. Нейтралітет судді-медіатора у вирішенні публічно-правових спорів стосується не лише його ставлення до сторін, а й охоплює нейтральне ставлення до існуючих варіантів вирішення спору [185, С. 12-13].

Особливість правового статусу такого суб'єкта як суддя-медіатор полягає у обмеженості його владних повноважень та спрямуванні його діяльності виключно на досягнення сторонами спільного рішення щодо предмету адміністративно-правового спору [36, с. 12].

Судова медіація в інтегрованої моделі може проводитися не тільки діючими суддями, а й суддями у відставці. Це пояснюється тим, що більшість суддів, які вийшли у відставку, знаходяться в працездатному віці і завдяки

накопиченому ними досвіду та високій професійній кваліфікації ще можуть служити суспільству і судовій системі. В деяких країнах суддів у відставці нерідко залучають в якості судових медіаторів. Мінімізація існуючих ризиків можлива за рахунок обов'язкового проходження суддями у відставці навчання медіації. Успішна практика проведення судової медіації діючими суддями є відмінним доказом того, що пройшли навчання судді можуть проводити примирні процедури в якості судових медіаторів на високому професійному рівні і наявний у них досвід допомагає їм діяти ефективно [2, С. 111-112].

Цікавим є американський досвід, коли помічники суддів беруть участь у проведенні процедур примирення. Помічники суддів знайомляться з суттю майбутнього процесу, тому, як вважає А. Н. Кузбагаров, було б доцільно наділити їх функціями примирення сторін. Примирення потребує наявності не лише основних юридичних знань, а й знань у сфері психології та конфліктології. Тому поміщикам необхідна додаткова підготовка для виконання ролі посередника (медіатора) [218, с. 164].

Однак, справедливою є думка В. О. Аболоніна, відповідно до якої ефективна реалізація медіації працівниками суду, можлива тільки в тому випадку, якщо задіяні для проведення медіації співробітники апарату мають достатні ресурси, в тому числі час, необхідний для проведення багатогодинних сесій зі сторонами. В іншому випадку проведення медіації співробітниками суду може перетворитися в просте і малоефективне перекладання обов'язків суддів на нижчестоящих працівників, які здійснюватимуть медіацію, нехтуючи основними функціями та самою процедурою. Залучення в якості медіаторів невмотивованих співробітників і використання їх в якості «бюджетного варіанту» не гарантує якості проведення примирної процедури і може серйозно вплинути на ефективність медіації в суді [2, с. 114].

Такий варіант реалізації медіації у суді за допомогою помічників суддів має більше недоліків, ніж переваг. Тому доцільно передбачити в апаратах

судів окремі посади спеціалістів з медіації, для яких керівництво переговорами та спрямування сторін до врегулювання спору були б основними повноваженнями. Такими спеціалістами можуть бути професійні медіатори, які мають юридичну та психологічну освіту, ознайомлені з основами конфліктології та комунікації. Зважаючи на вказане, доцільно передбачити встановлення обов'язкової навчальної дисципліни або освітньої програми щодо медіації у закладах вищої освіти, можливість безкоштовної медіації, а також розгляду процедур медіації як стадії адміністративного процесу [603, с. 5895].

Наступним суб'єктом медіації у публічно-правових спорах є організації, які забезпечують проведення медіації. Відповідно до статті 1 частини 1 пункту 6 проєкту Закону України «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року [370] такими організаціями визначаються об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання, установи, організації, одним із видів діяльності яких є надання послуг з проведення медіації та які затвердили правила проведення медіації і ведуть реєстр медіаторів.

Організації, які забезпечують проведення медіації, або провайдери медіативних послуг відіграють найбільшу роль у популяризації медіації в будь-якій державі. Вони можуть бути комерційними або неприбутковими, надавати послуги медіації на платній та безоплатній основі. Безоплатні медіативні послуги можуть надаватися в рамках грантових проєктів, які організовують іноземні організації посередників. Медіаторські організації, зазвичай, мають широке коло напрямів діяльності: навчання осіб, які бажають здійснювати медіацію; підвищення кваліфікації практикуючих медіаторів; ведення реєстрів посередників із надання публічного доступу до інформації про їх вік, досвід, освіту та спеціалізацію; активна участь у створенні законодавства про медіацію, захист прав медіаторської спільноти тощо.

Наступним елементом правовідносин у сфері здійснення медіації є зміст таких відносин.

Зміст адміністративно-правових відносин полягає у взаємозв'язку зафіксованих в адміністративному праві суб'єктивних публічних прав та юридичних обов'язків учасників даних відносин, коли кожному зафіксованому в адміністративно-правовій нормі суб'єктивному праві відповідає юридичний обов'язок, та навпаки [88, с. 9]. Зміст правових відносин визначає їх мету в адміністративному праві: досягнення балансу інтересів між свободою індивіда та дотриманням ним прав інших осіб, тобто публічного інтересу [88, с. 6].

Суб'єктивне право розуміється як гарантована законом міра можливої дозволеної поведінки громадянина, тобто можливість вимагати від іншої особи певних дій або утримання від дій чи бездіяльності. Водночас суб'єктивне публічне право – це заснована на нормах публічного (адміністративного) права можливість приватної особи вимагати від публічної адміністрації такої поведінки, яка б задовольняла інтереси останньої [523, с. 116].

Натомість, юридичний обов'язок – це об'єктивно необхідна, встановлена законом міра належної поведінки [448, с. 57].

Зміст відносин, які складаються в процесі здійснення медіації, розкривається через взаємозалежні суб'єктивні права та юридичні обов'язки усіх учасників процедури: сторін спору та медіатора.

Якщо говорити про досудове врегулювання адміністративних спорів, то С. Білуга виділяє дві групи основних прав сторін процедури: організаційні та процесуальні. Організаційні права спрямовані на забезпечення участі сторін у досудовому врегулюванні як узгоджувальній процедурі, тоді як процесуальні права спрямовані на формування та доведення сторонами власної правової позиції. Щодо обов'язків сторін, то науковець виділяє такі: співпрацювати із суддею-медіатором; не перешкоджати проведенню процедури у встановленому законом строки та порядку; дотримуватися конфіденційності, не розголошуючи отриману під час переговорів інформацію; поважати честь та гідність інших учасників процедури;

добросовісно користуватися своїми правами та не виходити за межі законодавства України [36, с. 12].

Як справедливо стверджує В. В. Яковлев, суб'єктивне право сторони медіації – це міра її можливої поведінки, яка повинна бути забезпечена захистом держави відповідно до законодавства про медіацію. Сторонам надані рівні права щодо врегулювання спору, внесення пропозицій щодо врегулювання конфлікту, можливості виходу з процедури тощо. Разом з тим, суб'єктивний обов'язок сторін медіації – це міра належної поведінки цих сторін. Такими обов'язками вчений називає обов'язок сторін дотримуватися чинного законодавства у процесі медіації, не обмежувати законні права та інтереси третіх осіб, укладаючи угоду, тощо. Додаткові права та обов'язки можуть бути передбачені договором про проведення медіації [562, с. 145].

Положення статті 16 проєкту Закону України «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року [370] визначають, що сторони спору під час медіації мають право: «обирати медіатора або організацію, яка забезпечує проведення медіації, за взаємною згодою; визначати умови договору про проведення медіації; залучати інших учасників до проведення процедури за взаємною згодою; відмовитися від послуг медіатора та обрати іншого посередника; відмовитися від участі у процедурі медіації в будь-який момент, а у випадку невиконання або неналежного виконання угоди за результатами медіації – звернутися до суду у порядку встановленому законом». Такий перелік не є вичерпним, як і перелік обов'язків, визначений наступною статтею – дотримуватися вимог закону, договору про проведення медіації та правил проведення процедури; виконувати угоду за результатами медіації у встановлені цією угодою порядку та строки.

В літературі, окрім названих прав сторін медіації, визначають право користуватися допомогою перекладача, експерта та інших осіб, які визначені за домовленістю сторін процедури. Щодо юридичних обов'язків сторін медіації, колектив авторів на чолі з Н. Крестовською та Л. Романадзе надають такий перелік:

1) обов'язок вступити до процедури медіації з чесними намірами та поводитися відповідно до правил медіації;

2) обов'язок повідомити іншу сторону та посередника про обставини, що унеможлиблюються участь однієї зі сторін у процесі медіації (відсутність необхідних повноважень у представника юридичної особи, насильство однієї сторони щодо іншої тощо);

3) обов'язок добросовісно виконувати умови як договору про проведення медіації, так і угоди за результатами медіації [212, с. 157].

Правами судді-медіатора С. Білуга пропонує встановити право відмовитися від проведення досудового врегулювання адміністративного спору, обґрунтовуючи мотиви такої відмови в оформленому рішенні, проінформувавши сторони про таке рішення. Натомість обов'язками судді-посередника є дотримання вимог конфіденційності, утримання від прямих пропозицій щодо врегулювання спору [36, с. 12].

Права і обов'язки медіатора як особливого учасника процедури медіації повинні визначатися спеціальним законодавством про медіацію та угодою про проведення медіації. Основні права медіатора на самостійний вибір порядку проведення процедури, враховуючи обставини спору та побажання сторін, право медіатора вносити пропозиції щодо врегулювання спору, на думку В. В. Яковлева, повинні бути прямо передбачені в угоді про проведення медіації, оскільки це може зумовити непорозуміння у процесі здійснення медіації [562, с. 146].

І. А. Філіпова, аналізуючи правовий статус медіаторів в Росії, відзначає спеціальні права медіатора: право здійснювати будь-яку іншу незаборонену законом діяльність; право рекламувати свої послуги; право припинити процедуру, якщо її продовження не приведе до врегулювання конфлікту; право на імунітет свідка [511, с. 254]. Специфічними обов'язками медіатора є обов'язок погодитися на участь у медіації лише за умови наявності необхідної кваліфікації та досвіду, обов'язок утримуватися від будь-якої форми майнової, ідеологічної, релігійної дискримінації, заборона отримувати

та дарувати подарунки медіатором, що впливає на його неупередженість [511, с. 255].

Права медіатора передбачені у положеннях статті 11 проекту Закону «Про медіацію» № 3504 [370]. Серед них – право самостійно визначати методикку проведення медіації з дотриманням законодавства, правил проведення процедури та етики медіатора; право отримувати інформацію про спір або конфлікт від сторін у необхідному та достатньому для проведення медіації обсязі; право здійснювати свою діяльність на оплатній чи безоплатній основі, індивідуально або колегіально та утворювати професійні об'єднання; право на відшкодування витрат щодо підготовки та проведення медіації та винагороду, передбаченою договором про проведення процедури медіації; право відмовитися від проведення процедури з етичних або особистих міркувань; право на збір та поширення знеособленої інформації щодо кількості, тривалості та результативності проведених медіацій тощо.

Стаття 12 проекту № 3504 [370] надає досить розгорнутий перелік обов'язків медіатора: «виконувати обов'язки, встановлені законом, дотримуватися принципів медіації, правил її проведення та етики медіаторів; не розголошувати відомості, одержані у процесі проведення медіації; керувати медіацією; постійно підвищувати професійний рівень; повідомляти сторонам до початку та під час проведення медіації про обставини, які можуть викликати сумніви щодо його неупередженості та незалежності, здійснювати свою діяльність лише за письмової згоди усіх сторін та відповідно до внутрішнього переконання; припинити медіацію за наявності обставин, які ставлять під сумнів неупередженість та незалежність медіатора, або інших обставин, які унеможливають участь медіатора; інформувати учасників медіації про їх права, обов'язки, принципи і правила проведення медіації, можливість отримати консультації у спеціалістів, наслідки укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації в будь-якій (письмовій чи усній формі), досвід та компетенцію медіатора» та інші.

Досить вдалою є ініціатива законодавця щодо обов'язку безоплатного проведення медіатором процедури медіації не рідше 1 разу на рік за певних умов, визначених законодавством. Мета даної норми є аналогічною до головного завдання безоплатної правової допомоги, яке полягає у покращенні доступу певним верствам населення до правосуддя, що відповідає основоположним принципам правової держави – принципів верховенства права, правової рівності та недискримінації, захисту прав і свобод людини і громадянина та інших. Окрім цього, це сприятиме інтенсивному поширенню послуг медіації у суспільстві як соціальної послуги, норми поведінки при виникненні спірних відносин. Врегулювання публічно-правового спору шляхом медіації може проводитися безоплатно, якщо сторони направлені на медіацію в обов'язковому порядку; якщо послуги медіації надаються державними бюджетними установами, органами місцевого самоврядування чи громадськими організаціями.

Можливості організацій, які здійснюють медіацію, можна розглянути на прикладі прав, визначених у Статуті Громадської організації «Національна асоціація медіаторів України», що є добровільним, професійним, незалежним, самоврядним громадським об'єднанням у сфері медіації та вирішення конфліктів, створене відповідно до спільності інтересів для реалізації мети та завдань, визначених Статутом [443, с. 1].

Правами Національної асоціації медіаторів України є: право вільно поширювати інформацію про свою діяльність та пропагувати свою мету, проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси членів Асоціації у державних органах та неурядових організаціях; розробляти та затверджувати етичні норми медіатора, узагальнювати практику медіації; розробляти стандарти навчання медіаторів та контролювати їх впровадження; звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами з питань медіації; брати участь у розробці нормативно-правових

актів щодо медіації та інших важливих питань суспільного життя; підтримувати міжнародні контакти з організаціями медіаторів інших країн; здійснювати професійну сертифікацію та акредитацію медіаторів-членів; здійснювати розробку проєктів рішень щодо розвитку медіації в Україні та проводити громадську експертизу таких проєктів; розвивати співробітництво з іноземними неурядовими організаціями та міжнародними урядовими організаціями відповідно до законодавства України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України тощо [443, С. 4-6].

В Україні діють регіональні організації, які надають послуги медіації,. Однією із таких організацій є Центр медіації Кропивницької регіональної торгово-промислової палати, який діє з 2016 року.

Відповідно до Положення Центру медіації Кропивницької регіональної торгово-промислової палати Центр має право перевіряти та контролювати дотримання медіаторами їхнього Реєстру медіаторів вимог, які ставляться до них та установчих документів, які регламентують порядок проведення медіації; надавати інформаційні консультації; одержувати в установленому порядку необхідні дані та документи з компетенції Центру від посадових осіб тощо. При цьому обов'язки організації полягають у належному та вчасному виконанні завдань та функцій, дотриманні вимог чинного законодавства та внутрішній документів, надання достовірної інформації щодо статистичних відомостей та інших питань у сфері медіації [345, с. 4].

Розглянемо останній елемент відносин у сфері медіації – юридичні факти.

В адміністративно-правових відносинах юридичні факти формалізуються через форми діяльності публічної адміністрації (індивідуальні адміністративні факти, адміністративні договори) та методи діяльності публічної адміністрації (заходи заохочення, переконання та примусу) [88, с. 9].

Юридичними фактами, які мають вплив на правовідносини у медіації, є укладання договору про проведення медіації, припинення медіації за заявою сторони (сторін), відмова медіатора від процесу та укладання медіаційної угоди за результатами процедури [562, с. 146].

На думку І. О. Турчак, доцільним є існування трьох договорів у сфері медіації:

- угода сторін конфлікту про застосування процедури медіації;
- договір про проведення медіації;
- договір за результатами медіації – підсумковий документ, який відображає досягнуте рішення та план дії для його впровадження з встановленими часовими межами та межами відповідальності сторін за виконання цього плану [500, с. 179].

Г. О. Огречук виділяє дві групи договорів, пов'язаних із медіацією:

- договори, спрямовані на виникнення медіаційних відносин, які супроводжують окремі етапи звернення до медіації: договір між сторонами спору про досягнуту ними згоду на проведення медіації та договір про проведення медіації між сторонами спору та медіатором;
- медіаційні договори, що укладаються у зв'язку з проведенням медіації: угода, що укладена сторонами за результатами медіації, яка містить порядок, умови та строки виконання домовленостей, досягнутих під час медіації, та є збірним поняттям, об'єднуючи два види договорів. На думку вченої, договір, укладений у спорах, щодо яких не було розпочато судове провадження, є звичайним цивільно-правовим договором. Натомість, медіаційний договір, укладений у спорах, щодо яких було розпочато судове провадження, є окремим видом мирової угоди. Зміст такого договору не повинен виходити за межі предмету позову [311, С. 184-185].

Такий поділ договорів у сфері медіації на організаційні та правовстановлюючі є справедливим та відображає виникнення, розвиток та завершення відносин у сфері медіації.

Договір про проведення медіації укладається між сторонами спору та медіатором та регулює питання, які пов'язані з організацією та проведенням медіації. За правовою природою це договір про надання послуг і, відповідно, до відносин, що виникають з цього виду договору застосовуються, крім іншого, положення цивільного законодавства про послуги. За своєю юридичною характеристикою договір є двостороннім, консенсуальним та оплатним. До виду договору повною мірою застосовується як принцип свободи договору, встановлений цивільним законодавством України, так і принцип добровільності як базовий принцип медіації, що обумовлює диспозитивність в регулюванні медіаційних відносин [310, с. 147].

На наш погляд, договір про проведення медіації повинен включати усі названі вище суб'єктивні права та обов'язки сторін та медіатора.

Традиційно в договорі про проведення медіації зазначаються: сторони спору, їх представники та медіатор (медіатори); порядок, розмір та форма оплати послуг медіатора та відшкодування витрат на проведення медіації; мова медіації та угоди за результатами медіації; у разі потреби залучення перекладача, експерта тощо; строки та місце проведення процедури; інформація про предмет спору; інформація щодо медіатора та організації, яка забезпечує проведення медіації; порядок розподілу витрат між сторонами; зобов'язання щодо конфіденційності процедури; підстави та обсяг відповідальності медіатора; порядок проведення медіації [310, с. 147].

Н. Мазаракі також вважає, що процес медіації можна розглядати як послідовність договірних правовідносин від організаційних до правовстановлюючих. Щодо угоди за результатами медіації, яку ми розглядали раніше, вчена поділяє її на певні види. За галузевою належністю спірних правовідносин: медіаційні угоди щодо цивільно-правових спорів, медіаційні угоди щодо трудових спорів тощо. За юридичною силою медіаційні договори можуть поділяються на ті, які затверджені судом та мають статус мирової угоди, та такі, які мають статус цивільного правочину. Не виключається також використання нотаріального посвідчення медіаційної

угоди за згодою сторін спору, однак для визнання виконавчої сили таких договорів необхідна відповідна норма у законодавстві [246, с. 172].

Характерними особливостями медіаційної угоди є її консенсуальний характер; письмова форма; багатосторонність. Угода має спеціальну договірну конструкцію та спеціальну мету – вирішення спору [246, с. 173].

Що стосується угод, укладених за результатами судової медіації, то можливими правовими формами таких угод є:

1) розцінюються як цивільно-правової угоди (в державах загального права); у такому разі підставою для припинення провадження у справі буде спрямоване в суд повідомлення про укладення медіативного угоди (Канада, Онтаріо);

2) прирівнюються до судового рішення (наприклад, в Словенії);

3) розглядаються в якості судового мирової угоди процесуальної природи. Відповідно, така угода підлягає судовому твердженню і тільки після цього набуває юридичну силу (наприклад, у Фінляндії, Румунії) [167, с. 124].

Угоду за результатами медіації у вирішенні публічно-правових спорів А. Г. Бортнікова розглядає як викладені в письмовій формі досягнуті домовленості сторін щодо припинення публічно-правового спору. Науковець поділяє її на позасудову та досудову угоди, які відрізняються моментом передачі спору на розгляд суду. При цьому особливостями позасудової медіаційної угоди є: особливі учасники; рівність сторін; базується на волеузгодженні; обмеженість повноваженнями; укладається на підставі закону; метою є ліквідація спору шляхом прийняття взаємоприйняттого рішення; має форму угоди [54, с. 14].

Однак з огляду на особливість публічно-правових спорів, де хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень, вбачається необхідним створення окремого механізму адміністративно-правового регулювання медіації. Ототожнення угоди за результатами медіації в публічно-правових спорах із мировою угодою в адміністративному процесі можливе за умови

встановлення в Україні судової медіації. Приватна (класична) модель медіації виключає участь судових органів у процесі врегулювання спору, тому угода за результатами такої медіації, за загальним правилом, не потребує затвердження суду, а отже, суттєво відрізняється від механізму примирення. Крім цього, на нашу думку, так як суб'єкт владних повноважень повинен діяти лише в межах та у спосіб, визначені законом, тому найбільш ефективним вбачається запровадження механізму нотаріального посвідчення медіаційних угод у системі адміністративно-правового регулювання [495, с. 88].

Таким чином, головним призначенням адміністративно-правового регулювання є здійснення правового впливу (за допомогою адміністративно-правових засобів, визначених законодавством) на суспільні відносини у сфері державного управління. Такі суспільні відносини є об'єктом адміністративно-правового регулювання. Одним із елементів змісту такого регулювання є суспільні відносини, які виникають у сфері медіації. [486, с. 119].

3.3. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації та правові форми їхньої діяльності

Оскільки адміністративно-правове регулювання медіації знаходиться на етапі становлення, варто дослідити поняття, види та правові форми діяльності суб'єктів даного регулювання.

Як пише В. С. Смородинський, держава є головним, однак не єдиним, суб'єктом правового регулювання, оскільки встановлює більшість правил у цій сфері на рівнях правотворчості та правозастосування. При цьому специфічною властивістю правового регулювання є його забезпеченість державою, оскільки держава уповноважує органи публічної влади на створення джерел права, здійснення їх оновлення, однакового застосування, забезпечення примусу тощо [436, с. 18].

Узагальнюючи різні підходи в юридичній літературі, М. Ю. Осіпов визначає суб'єкт правового регулювання як суб'єкт права, який здійснює діяльність, спрямовану на впорядкування суспільних відносин, що входять до предмету правового регулювання [318, с. 207].

Роль суб'єкта в правовому регулюванні полягає в наступних положеннях:

– поведінка та діяльність суб'єкта входить до об'єкту правового регулювання;

– суб'єкт бере участь в суспільних відносинах, які входять до предмету правового регулювання, як безпосередньо, так і в якості представника;

– конкретний зміст цілей, принципів, методів, механізмів правового регулювання, а також регламентації процесів встановлення норм права, регламентації встановлення індивідуальних приписів, які не є актами правозастосування, в тому числі регламентацію укладення індивідуального договору або вчинення односторонньої угоди в приватному праві; регламентації процесу реалізації прав і обов'язків суб'єкта права регламентація процесу правозастосування визначаються суб'єктами правового регулювання, які беруть участь в підготовці та прийнятті нормативно-правових актів, юридичних прецедентів, нормативних договорів тощо [317, с. 14].

Як справедливо відзначає Н. А. П'янов, за суб'єктом правове регулювання поділяється на державне та недержавне правове регулювання. Державне правове регулювання – це регулювання, яке здійснюються державні органи, державні організації та державні посадові особи. Такий вид правового регулювання є основним, оскільки норми позитивного права, з яких починається регулювання суспільних відносин, встановлюється переважно цією категорією суб'єктів. Тоді як недержавне правове регулювання здійснюється або безпосередньо народом, або недержавними органами і організаціями, або самими учасниками громадських відносин. Народ може здійснювати правове регулювання шляхом прийняття

нормативно-правових актів, однак таке правове регулювання не є широко поширеним [387].

Щодо суб'єкта адміністративно-правового регулювання, В. Ю. Волков ототожнює його із суб'єктом управління та виділяє два підходи, в яких фігурує ідея керівного впливу суб'єкта, наділеного управлінськими функціями, на об'єкт [79, с. 185]:

– суб'єкт адміністративно-правового регулювання як структурно окреслені спільноти людей з органами управління, що формуються ними, та керівним складом, наділеним управлінськими функціями [26, с. 11];

– суб'єкт адміністративно-правового регулювання як джерело керуючого впливу, той, хто виконує функції керівництва та впливає на об'єкт з метою його переведення у новий стан [197, с. 9].

Натомість, М. С. Козирєв заперечує ототожнення суб'єкта адміністративно-правового з суб'єктом управління, оскільки вони не рівнозначні. На думку автора, суб'єктом адміністративно-правового регулювання є учасники адміністративних правовідносин, які поділяються на два види: наділені владними повноваженнями та такі, що не мають таких повноважень [193, с. 3].

Суб'єктами правового регулювання медіації Т. Кисельова визначає державні органи; організації та об'єднання медіаторів, організації-провайдери послуг медіації та навчальні центри медіації; спеціально утворені змішані органи за участю представників державних органів, суддів, медіаторів тощо. Реалізовувати свої повноваження суб'єкти правового регулювання можуть через єдиний орган (наприклад, єдина асоціація медіаторів або Міністерство юстиції) та/або децентралізовано (організації медіаторів, суди) [182, с. 4].

Таким чином, до системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання варто віднести таких суб'єктів як держава, її органи та недержавні інституції, які реалізують повноваження у відповідній сфері адміністративно-правового регулювання.

Можемо припустити, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання здійснюють свою діяльність у таких напрямках:

- проведення політики запровадження, поширення, активного сприяння та стимулювання розвитку медіації;
- закріплення і охорона нових суспільних відносин у сфері посередництва;
- встановлення мінімальних стандартів медіації: вимоги до професійних медіаторів, правила проведення процедури, відповідальність медіаторів тощо;
- контроль за наданням послуг з медіації;
- постійне вдосконалення правового регулювання у сфері медіації;
- інформаційне забезпечення населення у сфері медіації;
- створення ефективної системи управління та аудиту діяльності у сфері медіації тощо.

До суб'єктів адміністративно-правового регулювання варто віднести Президента України, Верховну Раду України, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо.

Виходячи із статті 106 Конституції України [201] до повноважень Президента України у сфері медіації можна віднести: укладення міжнародних договорів у сфері медіації; створення у межах бюджетних коштів для здійснення своїх повноважень консультативних, дорадчих чи інших допоміжних органів та служб у сфері медіації; підписання законів, прийнятих Верховною Радою України, в тому числі закону про медіацію тощо.

Досліджуючи правові форми діяльності Президента України, необхідно дослідити саме поняття «правових форм діяльності».

Як пише Т. І. Тарахонич, правові форми діяльності держави – це діяльність організаційно-структурних утворень, які мають самостійний статус, цілеспрямований характер діяльності та виконують відповідну роль у правовому регулюванні чи правовому впливі на суспільні відносини. Такі форми діяльності відображають прояви правової дійсності, рівень розвитку суспільства [454, с. 84].

Правова форма державної діяльності, на думку Д. Слинко, є державно-правовим явищем, яке відображає важливу державно-правову закономірність, а саме зв'язок держави і права. Видами правових форм діяльності автор називає правотворчий, правозастосовний, установчий, контрольньо-наглядний та інтерпретаційний юридичні процеси [430, с. 18]. Тоді як М. В. Кравчук трактує дану категорію як організаційну форму дій державних органів та їх посадових осіб, які полягають у вчиненні юридичних актів, у результаті чого для суб'єктів правовідносин виникають юридичне значимі результати [209, с. 54].

Ми братимемо до уваги традиційне розуміння правової форми діяльності як організаційно-управлінської форми діяльності уповноважених суб'єктів, завжди пов'язаної із здійсненням юридично значущих дій у визначеному законом порядку. Правова форма завжди ґрунтується на розпорядженнях права та спричиняє певні правові наслідки [428, с. 506].

Щодо правових форм діяльності Президента України, то вони є обумовленими особливостями його статусу, функціями та повноваженнями. Такими формами щодо медіації є установча, нормотворча, правозастосовна та контрольна [43, с. 159].

Установча форма діяльності Президента у сфері медіації полягає у припиненні повноважень та призначенні інших суб'єктів адміністративно-правового регулювання (членів Кабінету Міністрів України, голів місцевих державних адміністрацій та інших); створенні судів; створенні допоміжних органів та служб тощо [43, с. 161].

Нормотворча форма є досить вузькою та стосується здебільшого міжнародних відносин, забезпечення національної безпеки та обороноздатності України, вирішення питань громадянства. У межах нормотворчої форми діяльності глави держави у сфері медіації доцільно вирізняти провадження щодо розробки і прийняття нормативних актів Президента і законопроектне провадження. Правозастосовна форма діяльності глави полягає у повноваженнях щодо визнання іноземних держав; щодо зупинення дії актів уряду; щодо введення надзвичайного стану; щодо надання притулку та інші, тому, на нашу думку, правозастосовна форма діяльності Президента має незначний вплив на медіацію.

Контрольна форма діяльності глави держави включає в себе два види контрольних проваджень: нормотворче та виконавче. Нормотворче контрольне провадження полягає у надвідомчому контролі Президента як гаранта Конституції за конституційністю правових актів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій. Виконавче контрольне провадження полягає у контролі за своєчасністю і повнотою виконання парламентських і президентських актів органами виконавчої влади всіх рівнів [43, с. 162].

Наслідками правових форм діяльності Президента України, зважаючи на статтю 106 Конституції України [201], є укази та розпорядження, які видаються на основі та на виконання Конституції і законів України та є обов'язковими до виконання.

У 2006 році Указом Президента України «Про Концепцію удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [364] було визнано необхідність впровадження медіації, що висвітлювалося в таких положеннях:

1) доступність до правосуддя не виключає можливості особи вирішити свій спір у позасудовому порядку, тому держава повинна сприяти розвитку недержавних інституцій – третейській судів, медіаторів (посередників) тощо, які допомагають вирішити спір, не доводячи його до суду;

2) в Україні необхідно запровадити позитивний досвід демократичних держав щодо реституційного правосуддя, яке полягає у примиренні обвинуваченого та потерпілого за участю медіатора та/або відшкодуванні потерпілому моральної та матеріальної шкоди;

3) з метою розвантаження судів необхідно розвивати альтернативні способи врегулювання спорів, створювати умови для стимулювання дешевших та менш формалізованих способів врегулювання спорів;

4) медіація як діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу та врегулювання спору ними самостійно, потребує наукового обґрунтування та практичного втілення. Необхідно інформувати громадськість про переваги таких способів захисту прав порівняно із судовим механізмом, а звернення до суду варто використовувати як винятковий спосіб.

У 2015 році Президент України затвердив своїм указом Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [378], яку ми згадували у попередніх підрозділах та яка передбачає практичне впровадження інституту медіації та посередництва в Україні.

Окрім цього, Розпорядженням Президента України № 239/2019-рп від 25 липня 2019 року [380] Міністра юстиції України було уповноважено на підписання Конвенції Організації Об'єднаних Націй про міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації. Таким чином, можемо дійти висновку, що Президент України як суб'єкт адміністративно-правового регулювання медіації, підтримує політику запровадження та розвитку інституту посередництва в Україні, узгоджуючи таку політику із європейськими стандартами.

Роль глави держави у поширенні медіації є досить значною у більшості країн світу. Наприклад, у 2009 році Президент Росії дав особисте доручення щодо зміни та вдосконалення судової системи, а заходи такого вдосконалення включали запровадження позасудових способів вирішення

спорів. Через рік главою Російської Федерації до парламенту було внесено законопроект про медіацію, який був успішно ухвалений та діє до сьогодні [508]. Разом з тим, у 2019 році Президентом Азербайджанської Республіки було видано Указ про поглиблення реформ у судово-правовій системі, який визначав необхідність проведення агітаційної роботи щодо медіації, а згодом було затверджено профільний закон про медіацію, який регулює процедуру за участі «модератора» [305].

Особливості адміністративно-правового регулювання медіації Верховною Радою України впливають з її конституційного статусу.

Виходячи із статті 85 Конституції України [201], можемо виділити повноваження парламенту у сфері медіації: прийняття законів (зокрема, спеціального закону про медіацію); законодавче забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України у Європейському Союзі, що включає запровадження медіації як міжнародного стандарту доступного правосуддя; затвердження загальнодержавних програм, в тому числі соціального розвитку; розгляд та прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів; призначення та звільнення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів; здійснення парламентського контролю в визначених Основним законом межах тощо.

Правовими формами діяльності Верховної Ради України є нормотворча, установча, правозастосовна та контрольна форми. В контексті запровадження медіації, на наш погляд, найважливішою є нормотворча форма діяльності. Статтею 91 Основного закону [201] встановлено, що Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти.

З 2010 року Верховною Радою України було розглянуто більше десяти проєктів законів про медіацію, які були розроблені за підтримки українських медіаторів, юристів, суддів та інших.

Законопроектна робота щодо медіації традиційно є прерогативою парламенту будь-якої держави світу. Наприклад, італійський парламент з

1990-х років розглядав велику кількість проєктів про медіацію, з яких лише деякі отримали форму закону. А в 1991 році парламент Італії запровадив інститут мирових суддів, до повноважень яких належало проведення медіативних процедур у певних категоріях справ [198, с. 16].

Не менш важливою є діяльність комітетів Верховної Ради України – органів, які утворюються з числа народних депутатів України для здійснення законопроектної роботи за окремими напрямками, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Діяльність комітетів парламенту регламентується спеціальним Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР [363].

Стаття 11 Закону № 116/95-ВР закріплює законопроектну, організаційну та контрольну функції комітетів, які можна визначати як правові форми їх діяльності.

Законопроектна функція полягає у розробці проєктів законів та інших актів парламенту; попередньому розгляді, підготовці висновків та пропозицій щодо законопроектів, внесених на розгляд Верховної Ради України, доопрацюванні окремих законопроектів за наслідками їх парламентського розгляду; узагальненні зауважень та пропозицій, які надійшли до законопроектів.

Організаційна функція пов'язана із плануванням роботи комітету, забезпечення діяльності та внутрішньої організації. Контрольна форма діяльності комітетів пов'язана із аналізом практики застосування нормативно-правових актів у діяльності державних органів з питань, віднесених до предметів відання комітетів; контролем за виконанням Державного бюджету України; взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини тощо.

Варто звернути увагу на Комітет з питань правової політики, який має значний вплив на розвиток інституту посередництва в Україні. Відповідно до Додатку до Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року №

19-ІХ «Предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» [376] до предмету діяльності комітету з питань правової політики належать оцінка відповідності законопроектів та проектів інших актів Верховної Ради України; цивільне законодавство; адміністративне законодавство; цивільне, господарське та адміністративне судочинство – процесуальне законодавство; судоустрій, статус суддів; забезпечення безпосередньої участі громадян в здійсненні правосуддя; організація та діяльність органів юстиції; законодавство з надання правової допомоги громадянам, діяльність адвокатури; організація та діяльність міжнародного комерційного арбітражу, третейських судів та медіація.

Комітет Верховної Ради України з питань правової політики проводить круглі столи щодо запровадження інституту медіації в Україні з метою залучення широкої аудиторії до актуального та суспільно значущого процесу реформування системи правосуддя; проводить засідання Робочої групи з питань впровадження процедури досудового врегулювання спорів за участі суддів; організовує зустрічі із зарубіжними медіаторами, експертами та юридичними радниками міжнародних медіаторських організацій [199].

За Висновками Комітету Верховної Ради України з питань правової політики до останнього проекту закону про медіацію, необхідність запровадження інституту медіації у вітчизняній системі права базується на позитивних результатах практики застосування примирення у зарубіжних країнах, що підтверджує його ефективність. Оскільки закріплення правового регулювання медіації відповідає загальній позиції щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, Комітет рекомендував до прийняття проект Закону «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року, який в подальшому було прийнято у першому читанні [74].

Стаття 55 Основного закону [201] встановлює право особи будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань, тому захист своїх прав шляхом

використання медіації варто вважати одним із конституційних прав людини і громадянина. Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав належить до компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини згідно зі статтею 101 Конституції України.

Статтею 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [381] закріплено права Уповноваженого, зокрема право вносити в визначеному порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, право перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, а також право здійснювати контроль за забезпеченням рівних прав та можливостей жінок та чоловік тощо.

Інституція Омбудсмана зацікавлена у використанні ефективних засобів захисту прав і свобод людини, проводить численні науково-інформаційні заходи розповсюдження медіації, серед них круглий стіл «Розвиток інформаційних форматів для розповсюдження медіації» 2019 року, презентація проєкту «Сприяння демократичним реформам в Україні: медіація як спосіб забезпечення права у відновному правосудді» 2020 року та інші. Представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини беруть участь у заходах, організованих Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики та Міністерства юстиції щодо законодавчого регулювання та впровадження європейського досвіду медіації [503].

Необхідно підкреслити, що в європейських державах повноваження омбудсманів у сфері медіації є значно ширшими, ніж в Україні. Більш того, вітчизняним законодавством їх прямо не передбачено, хоча Уповноважений Верховної Ради України з прав людини досить часто неофіційно здійснює посередницькі функції у вирішенні спірних питань відносин між громадянами та державними органами.

Наприклад, у Франції омбудсман-медіатор може право накладати штраф на державних службовців за відмову надати потрібну йому інформацію.

Введення інституту омбудсмана-посередника було реакцією на експансію адміністративної держави [119, с. 251].

Омбудсман повинен вміти шукати мирне вирішення проблеми, оскільки є посередником між державою та народом. У Литовській Республіці медіація використовується як метод розслідування скарг, що спрямовано на вироблення рішення проблеми між скаржником та установою, на діяльність якого ця скарга надійшла. Уповноважений з прав людини у Литві просить таку установу вирішити спір з прихильністю до іншої сторони, надаючи аргументи такого прохання. Найважливішою перевагою розслідування скарг за допомогою медіації є доволі швидке вирішення проблеми – протягом одного місяця. Такий метод дозволяє захищати права людини більш ефективно та швидко шляхом зосередження уваги на системних проблемах у сфері прав людини, які впливають на суспільство [16, С. 43-44].

Представники Уповноваженого вважають медіацію власною природною роллю у вирішенні спору, хоча ніколи не отримували запит зайняти позицію медіатора. Зміцнення позиції Уповноваженого з прав людини через медіацію є доцільним, адже їх неформальна діяльність у посередництві доводить свою ефективність. Тому, як вважає, І. І. Мостовак, Закон про Уповноваженого варто доповнити положенням, відповідно до якого Уповноважений з прав людини має право діяти як медіатор, де це є можливим, коли намагається поліпшити відносини між громадянином, державними органами, службами та прагне досягти взаємоприйняттого рішення. Водночас, інформація, отримана в процесі здійснення процедури, пізніше не повинна бути використана без спеціального дозволу зацікавлених сторін, окрім випадків, де необхідна публічна угода або це становить суспільний інтерес [286, с. 13].

На наш погляд, оскільки функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини по'язані із здійсненням медіації, представники цієї інституції мають значний вплив на формування правового регулювання інституту посередництва.

Наступним не менш значним суб'єктом адміністративно-правового регулювання є Кабінет Міністрів України.

Базуючись на положеннях статті 116 Конституції України [201], можемо визначити повноваження уряду у сфері медіації. Кабінет Міністрів України забезпечує, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, в тому числі забезпечує реалізацію концепції набуття членства України в Європейському Союзі; вживає заходи щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; забезпечує проведення політики у сфері соціального захисту (медіація на сьогодні в Україні визначена як соціальна послуга); розробляє та здійснює загальнодержавну програму соціального розвитку держави; спрямовує та координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади тощо.

Правовими формами діяльності уряду, які реалізують його повноваження, є:

– нормотворча, яка полягає у законопроектному провадженні, що виникає у зв'язку із реалізацією Кабінетом Міністрів України права законодавчої ініціативи, та провадженнями щодо розробки і прийняття актів уряду нормативного характеру та підготовки проєктів актів Президента України.

– правозастосовна, яка полягає у вирішенні питань індивідуального та організаційного характеру;

– установча, пов'язана із вирішенням кадрових питань;

– контрольна, яка полягає у реалізації контрольної функції уряду (наприклад, скасування актів глав місцевих державних адміністрацій, які суперечать чинному законодавству) [43, С. 184-185].

Наслідками реалізації Кабінетом Міністрів України правових форм його діяльності, згідно зі статтею 117 Конституції України [201], є видання постанов та розпоряджень, обов'язкових до виконання.

На сьогодні суб'єктом права законодавчої ініціативи проєкту Закону «Про медіацію» від 19 травня 2020 року № 3504 [370], прийнятий у першому

читанні, є Кабінет Міністрів України, що свідчить про великий внесок уряду в запровадженні альтернативних способів вирішення спорів до вітчизняної правової системи.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2020 року № 445 «Деякі питання надання послуг посередництва (медіації) адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну допомогу» [120] закріплено можливість залучення центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги посередника із числа адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які пройшли підготовку у рамках Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, для вирішення конфлікту між такими неповнолітніми та потерпілими. Такі медіатори залучаються на підставі укладених договорів та доручення центру для проведення медіації.

Окрім цього, збільшення ролі альтернативних способів вирішення спорів, створення ефективних систем медіації, підвищення спроможності територіальних громад щодо попередження та врегулювання конфліктів, залучаючи як вітчизняних, так і міжнародних спеціалістів з досвідом медіації та започаткування діалогу між громадянами є основними цілями діяльності уряду відповідно до напрямку «Мир та діалог» Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 471 [362].

Виходячи із Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) [360], наразі суб'єктом правового регулювання медіації як соціальної послуги є Міністерство соціальної політики України. Одним із основних завдань Міністерства соціальної політики є надання соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах та не можуть самотійно їх подолати [344].

Зважаючи на правову природу медіації, реалізація політики її поширення є завданням, яке покладено на Міністерство юстиції України – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого координується

Кабінетом Міністрів України. Оскільки Мін'юст є головним центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію правової політики, організацію примусового виконання рішень судів та інших органів, має вплив у сфері правової освіти, варто дослідити повноваження Міністерства як суб'єкта адміністративно-правового регулювання медіації.

Виходячи із статті 4 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 [374], можна виділити функції у сфері медіації, якими варто доповнити повноваження Мін'юсту: розробка проєктів законів про медіацію, пропозиції щодо вдосконалення законодавства та узагальнення практики застосування такого законодавства в подальшому; здійснення правової експертизи проєктів законів у сфері медіації; інформування громадян про їхні права і свободи, в тому числі про право на використання альтернативних способів вирішення спорів; сприяння розвитку надання юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод та інтересів громадян і юридичних осіб, в тому числі надання медіативних послуг; затвердження нормативно-правових актів з питань функціонування системи безоплатної правової допомоги (безоплатної медіації), надання методичних рекомендацій щодо такої допомоги органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування; розробка та розповсюдження освітніх програм у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, в тому числі у сфері медіації; організація та контроль примусового виконання угоди за результатами медіації; проведення освітньо-роз'яснювальної роботи у засобах масової інформації з питань у сфері правового регулювання та здійснення медіації.

За аналогією із повноваженнями щодо регулювання діяльності арбітражних керуючих, варто додатково передбачити такі права Міністерства юстиції: організувати систему підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів; визначати вимоги для отримання свідоцтва про право здійснення діяльності медіатора, затверджувати порядок складення кваліфікаційного

іспиту майбутніми медіаторами; видавати, анулювати або тимчасово зупиняти свідоцтво на право здійснення діяльності медіатора; формувати та вести Єдиний реєстр медіаторів України тощо.

Тож, правовими формами діяльності Міністерства юстиції у сфері медіації є нормотворча (розробка нормативно-правових актів з питань щодо медіації), правозастосовна (наприклад, надання дозволів (ліцензій) на зайняття діяльністю медіатора) та контрольна форми.

Так як Мін'юст здійснює регулювання та нагляд за діяльністю адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та адвокатів, що здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, нотаріусів, суб'єктів надання юридичних послуг, необхідно закріпити аналогічну норму щодо регулювання та нагляду за діяльністю організацій, що забезпечують проведення медіації, та медіаторів, що надають послуги медіації індивідуально. Такі повноваження реалізовуватимуть контрольну правову форму діяльності Міністерства.

Досягненнями Міністерства юстиції у сфері посередництва є проведення наукових заходів спільно із Програмою USAID «Нове правосуддя», представниками органів судової системи, міжнародними організаціями, медіаторами та експертами; підписання Сінгапурської Конвенції щодо медіації, що сприятиме посиленню ролі медіації у міжнародній торгівлі та у дотриманні принципу верховенства права; роз'яснення громадянам можливості застосування позасудового методу вирішення спорів та надання доступу до медіації вразливим групам населення в рамках системи безоплатної правової допомоги [282].

На наш погляд, діяльність Міністерства юстиції щодо сприяння медіації в Україні є не досить ефективною, про що свідчить відсутність у суспільстві розуміння переваг такого способу вирішення спорів. Наприклад, у Польщі при Міністерстві юстиції створено Департамент прав людини, до компетенції якого входить медіація, та дорадчий орган – Громадська Рада з питань Альтернативних методів Розв'язання Конфліктів та Спорів, створена

Міністром юстиції Польщі. Рада виконує основні функції вдосконалення процедури медіації в державі, вивчає та уніфікує міжнародні акти в сфері посередництва, розробляє внутрішні документи (етичні кодекси, стандарти навчання медіаторів), проводить інформаційно-освітню кампанію з розповсюдження медіації, спрямовану на суспільство, сторін спору та професійні групи (суддів, медіаторів, прокурорів) [342, с. 256].

Міністр юстиції Республіки Словенія організовує «заходи з особливого приводу: тижні медіації, днів відкритих дверей у судах, навчальні процеси у сфері медіації, що в Україні майже не використовується, адже відсутні органи, відповідальні за надання інформації про медіацію [113, с. 81].

В країнах Європи загальнодержавні реєстри медіаторів ведуться та оприлюднюються на рівні міністерств юстиції. Для прикладу, в Бельгії медіатори працюють виключно в службах медіації, які визнані Міністерством юстиції Бельгії. У Франції медіатори можуть підписати контракт з Міністерством юстиції щодо надання послуг медіації, якщо вони акредитовані прокурором [437, с. 61].

Місцеві державні адміністрації як суб'єкти адміністративно-правового медіації можуть реалізовувати правозастосовну форму діяльності. Статтею 119 Основного закону [201] визначено, що місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; додержання прав і свобод громадян; виконання програм соціально-економічного розвитку тощо. Виходячи з цього, можемо дійти висновку, що місцеві державні адміністрації можуть забезпечувати дотримання законодавства про медіацію, правил та порядку проведення процедури, надання якісних послуг медіації на місцях.

Реалізація повноважень місцевих держадміністрацій завершується виданням правових актів – розпорядження голови або наказу керівника структурного підрозділу [43, с. 232].

Незважаючи на відсутність спеціального правового регулювання медіації, місцеві державні адміністрації уже здійснюють певні заходи її впровадження на відповідних територіях. Наприклад, у розпорядженні Вінницької районної державної адміністрації від 16 квітня 2018 року № 260 «Про проведення заходу спрямованого на профілактику та вирішення конфліктів з використанням медіації» [377] висвітлено необхідність проведення заходів з питань медіації з метою поглиблення знань, навичок та умінь учасників освітнього процесу у практиці ненасильницького вирішення конфліктних ситуацій.

Вбачається доцільним передбачити можливим ведення місцевими державними адміністраціями реєстрів медіаторів, які надають послуги на відповідній території, для покращення доступу споживачів до послуг медіації.

Одним із головних недоліків системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації в Україні є відсутність спеціального державного органу у сфері медіації [605, с. 210].

На сьогодні в Україні діє Національна служба посередництва і примирення, організація діяльності якої може слугувати прикладом створення служб у сфері медіації. Основним предметом діяльності служби є вирішення колективних трудових спорів.

Відповідно до Положення про Національну службу посередництва і примирення, затвердженого указом Президента України від 17 листопада 1998 року № 1258/98 [382], повноваженнями служби є вивчення та узагальнення причин виникнення колективних трудових спорів та можливих їх наслідків на національному, територіальному та галузевому рівнях; реєстрація колективних трудових спорів та конфліктів; сприяння встановленню контактів між конфлікуючими сторонами; перевірка повноважень представників сторін колективного трудового спору чи конфлікту; розгляд матеріалів колективного трудового спору з метою його вирішення; формування списків незалежних посередників та арбітрів;

надання сторонам пропозицій щодо кандидатури незалежних посередників та членів трудового арбітражу для залучення у примирних процедурах, координація роботи трудового арбітражу, моніторингу стану виконання рішень примирних органів; вивчення, узагальнення та поширення вітчизняного та зарубіжного досвіду роботи щодо запобігання та врегулювання колективних трудових спорів; забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації незалежних посередників, арбітрів, що спеціалізуються на розгляді колективних трудових спорів та конфліктів; внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань вирішення трудових спорів тощо.

Як пише М. Рішняк, діяльність Національної служби посередництва і примирення повинна базуватися на принципах демократії (пріоритетності прав, свобод та законних інтересів працівників, плюралізму, гласності), примирення сторін трудових відносин, гарантованості здійснення працівниками права на вирішення колективного трудового спору, соціальної спрямованості діяльності, активного державного сприяння вирішенню трудових спорів, пріоритету міжнародних норм, соціального діалогу, професіоналізму та дотримання свободи асоціації та права на організацію [398, с. 89].

У 2019 році наслідком діяльності Національної служби посередництва і примирення стало вирішення 370 колективних трудових спорів та конфліктів, 3 спори – на національному, 6 спорів – на територіальному та 358 спорів – на виробничому рівнях. Підприємства, установи та організації, на яких виникали такі трудові колективні спори, займалися економічною діяльністю, машинобудуванням та державним управлінням [164].

Правовими формами діяльності органів виконавчої влади, зокрема державних служб, є правотворча та правозастосовна форми. Правотворча форма полягає у встановленні норм підзаконного характеру в процесі їх діяльності, які закріплюють відповідні правила належної або можливої

поведінки у сфері державного управління, що мають типовий характер та розраховані на багаторазове використання [420, с. 129].

В діяльності спеціального органу виконавчої влади як суб'єкта адміністративно-правового регулювання медіації правотворча форма діяльності може реалізуватися через видання інструкцій щодо порядку проведення медіації, додаткових вимог до медіаторів, стандартів підготовки та підвищення кваліфікації посередників тощо.

Правозастосовна форма полягає у діях суб'єктів правового регулювання по підведенню конкретного юридичного факту під відповідну норму права з метою прийняття індивідуального акту [420, с. 129]. Такими діями може бути видання свідоцтва про право на зайняття медіацію, притягнення медіаторів до відповідальності у випадку порушення ними порядку проведення процедури, прав та свобод учасників спору, етичних норм тощо.

Таким чином, доцільним є створення спеціального суб'єкта адміністративно-правового регулювання медіації, до компетенції якого варто віднести:

- 1) вивчення та узагальнення причин виникнення спорів (конфліктів) у суспільстві;
- 2) внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері медіації;
- 3) перевірку повноважень представників сторін спору в процесі здійснення процедури медіації;
- 4) формування та ведення реєстрів медіаторів, їх публічне доведення до споживачів;
- 5) моніторинг та узагальнення практики стану виконання угод за результатами медіації;
- 6) вивчення, узагальнення та поширення вітчизняного та міжнародного досвіду роботи у сфері запобігання спорів (конфліктів) та медіації;

7) забезпечення базової підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, контроль за якістю надання послуг медіації;

8) розробку положень, інструкцій та інших нормативних актів, які б забезпечували ефективну діяльність органу у сфері медіації;

9) взаємодію з іншими суб'єктами адміністративно-правового регулювання медіації;

10) координацію вирішення сторонами публічно-правового спору питань щодо організаційного, матеріально-технічного та фінансового забезпечення роботи медіаторів;

11) інформування громадськості про процедуру медіації, свою діяльність у цій сфері, проведення агітаційної роботи серед населення;

12) сприяння підвищенню рівня правової культури учасників суспільних відносин з питань запобігання і вирішення спорів (конфліктів) шляхом примирення та самостійного прийняття рішень.

Аналізуючи зарубіжний досвід, варто зазначити, що в Сполучених Штатах Америки ще з 1947 року діє спеціальний федеральний орган – Федеральна служба США з медіації та примирних процедур (Federal Mediation Conciliation Service, FMCS), сфера діяльності якої поширюється на будь-які види спорів (конфліктів) [152, с. 54].

В Чехії створено Службу апробації та медіації, яка є державною організацією та підпорядковується Міністерству юстиції. Маючи виконавчу вертикаль, служба надає послуги у всіх регіонах держави, а медіаторами може бути будь-яка особа, яка має спеціальну підготовку у сфері права чи соціальних наук та пройшла відповідний тренінг [437, с. 60]. Схожий досвід ілюструє Ірландія, де при Департаменті сім'ї та соціальних питань діє державна Служба сімейної медіації, яка включає 16 регіональних центрів з безкоштовного проведення примирних процедур [560, с. 80].

З метою врегулювання конфліктів не лише між громадянами, а й органами публічної влади, у Франції на державному рівні діє Служба превенції та медіації [17, с. 151]. Починаючи з 90-х років ХХ ст. в Бельгії

триває політика покращення відносин між податковими органами та платниками податків. Для досягнення цієї мети було створено державну Службу з податкової медіації, яка за перші чотири роки своєї діяльності розглянула близько 1400 податкових спорів. Протягом шести місяців з дня звернення сторін Служба з податкової медіації формує звіт, де надає прагматичні поради щодо вирішення спору. Згідно статистики, податкові органи погоджуються з порадами служби у 98 % випадків, тоді як платники податків – у 33 % [115, с. 73].

Отже, єдиних стандартів створення спеціального суб'єкта адміністративно-правового регулювання не існує. Такі органи можуть здійснювати свої повноваження щодо будь-яких різновидів правових спорів (конфліктів) або мати галузеву спрямованість.

Окрім названих раніше служб медіації, у Франції діють агенти медіації та превенції на рівні муніципальних органів влади [17, с. 150]. Враховуючи такий досвід, варто додати до списку суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації органи місцевого самоврядування.

Відповідно до статті 38-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [375] органи місцевого самоврядування мають певні повноваження у сфері надання безоплатної правової допомоги. Серед них утворення в установленому порядку установ з надання безоплатної первинної правової допомоги; вирішення питань про чисельність працівників таких установ, витрати на їх утримання, надання необхідних приміщень для їх функціонування; забезпечення координації діяльності установ з надання безоплатної первинної правової допомоги; розгляд письмових звернень про надання такої допомоги; залучення на підставі договорів адвокатів, фізичних та юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги, організація семінарів та конференцій з питань безоплатної правової допомоги тощо.

Виходячи із даних повноважень, до компетенції органів місцевого самоврядування можуть належати створення установ з надання послуг медіації на безоплатній основі; організаційне забезпечення установ з надання послуг медіації; залучення на підставі договорів осіб, які можуть здійснювати медіацію, до вирішення спорів (конфліктів); проведення науково-інформаційних заходів (круглих столів, конференцій, семінарів) з питань медіації тощо.

Виходячи зі статті 13 проєкту Закону «Про медіацію» від 19 травня 2020 року № 3504 [370], до повноважень органів місцевого самоврядування варто віднести право ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються. У попередніх підрозділах ми згадували про поширену політику зарубіжних країн щодо правового регулювання та ведення реєстрів медіаторів на місцях.

Правовими формами діяльності органів місцевого самоврядування є правотворча, правозастосовна, контрольна, установча та інтерпретаційна форми діяльності [67, С. 24-25].

У сфері медіації правотворча форма діяльності органів місцевого самоврядування може полягати у створенні правових норм з питань медіації, їх зміни та скасування; правозастосовна – у наданні свідоцтва про право зайняття медіацією та притягненні учасників медіації до певного виду відповідальності; контрольна – у моніторингу якості надання послуг медіації на місцях; установча – у створенні установ-надавачів медіаційних послуг; інтерпретаційна – у роз'ясненні правових приписів у сфері медіації.

Якщо розглядати медіацію як адміністративну послугу, ще одним суб'єктом адміністративно-правового регулювання слід визначити центр надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП). ЦНАП – є організаційною формою надання адміністративних послуг, за якої можна отримати максимально можливу кількість таких послуг [525, с. 14]. Виходячи зі ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI [358], послуги медіації можуть надаватися адміністратором центру, у

тому числі шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг.

Ще одним суб'єктом адміністративно-правового регулювання медіації слід визначити Верховний Суд, адже відповідно до пункту 3 частини 2 статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [379] до повноважень Верховного суду входить надання висновків щодо проєктів законодавчих актів з питань судоустрою, судочинства, статусу суддів тощо. Оскільки в майбутньому в Україні можливе запровадження судової медіації, а судді Верховного Суду продовжують отримувати навчання з медіації, ця інстанція може реалізовувати правотворчу форму діяльності – надання пропозицій щодо створення правового регулювання медіації.

Яскравим прикладом участі судів у формуванні політики впровадження медіації є створення у 2003 році Європейської Асоціації суддів з підтримки медіації (GEMME), що об'єднує суддів держав-членів Європейського Союзу, які використовують або прагнуть використовувати судову медіацію. Метою діяльності Асоціації є просування в державах-членах Європейського Союзу асоціацій суддів для підтримки та вдосконалення медіативної практики; обмін інформацією та досвідом між державами з питань у сфері медіації; участь у наукових заходах з поширення медіації; сприяння діяльності суддів-медіаторів та проведенню тренінгів з медіативних практик [585].

Оскільки суб'єктами адміністративно-правового регулювання можуть бути недержавні організації, варто розглянути деякі з них.

Однією із моделей правового регулювання медіації є саморегулюючі механізми. Суб'єктами такого регулювання є професійні організації та об'єднання медіаторів, які розробляють стандарти підготовки медіаторів, кодекси етики, правила проведення медіації та дисциплінарні процедури щодо медіаторів-членів відповідної організації [182, с. 3].

Громадська спілка «Українська академія медіації» у партнерстві з Координаційним центром з надання правової допомоги впроваджували

пілотний проєкт «Забезпечення доступу вразливих груп населення до медіації у сімейних та спадкових спорах». Досягненнями проєкту у 2019 році стали створення інформаційного матеріалу про переваги такого альтернативного способу вирішення спорів як медіація; розробка інструментарію для ідентифікації медіабельних спорів працівниками системи надання безоплатної правової допомоги; відкриття кабінетів медіації; підготовка тренерів, які підвищують спроможність надавати допомогу у забезпеченні доступу до медіації [425].

У 2019 році було створено громадську організацію «Асоціація сімейних медіаторів України» для забезпечення високого рівня надання послуг сімейної медіації, акредитації та стандартизації підготовки з медіації, популяризації інституту посередництва, поширення цінностей і практики вирішення сімейних спорів шляхом залучення незалежного та нейтрального медіатора [22].

Відповідно до статті 1 Положення про комітети Всеукраїнської громадської організації «Асоціація правників України» [343] в межах Асоціації створено Комітет з медіації. Об'єднання членів Комітету Асоціації сприяє впровадженню та подальшому вдосконаленню законодавства з питань медіації; розширенню спектру юридичних послуг при супроводі клієнтів у медіації; розвитку культури ефективного вирішення спорів шляхом медіації в Україні; поширенню знань щодо медіації, ролі юристів в процедурі; вдосконаленню вітчизняного досвіду застосування медіації та стимулюванню обміну інформацією щодо медіації поза межами держави.

Окрім вищеназваних організацій, варто виділити Громадську спілку «Українська академія медіації», яка створена на основі спільності інтересів її членів у сфері медіації. До компетенції «Української академії медіації» належать такі повноваження:

– участь в організації і проведенні просвітницьких заходів з впровадження медіації;

- участь в розробці законодавства у сфері позасудового вирішення спорів;

- проведення лекцій, тренінгів, конференцій, семінарів та інших наукових заходів у сфері посередництва (щорічне проведення форуму «Медіація і право»);

- реалізація програми обміну і стажувань медіаторів;

- реалізація програми надання послуг медіації на безоплатній основі;

- співпраця з професійними співтовариствами, державними органами та органами місцевого самоврядування, національними та зарубіжними громадськими організаціями та іншими [106].

Можемо дійти висновку, що організації та об'єднання медіаторів в Україні реалізують такі правові форми діяльності:

- правотворчу – участь у розробці спеціального законодавства з питань медіації, надання пропозицій та висновків щодо створення правового регулювання медіативної практики, встановлення вимог до медіаторів-членів відповідної організації;

- правозастосовну – ліцензування медіаторів-членів, підготовку яких здійснюють відповідні організації та об'єднання медіаторів;

- контрольну – контроль за якістю послуг, які надають медіатори-члени організацій та об'єднань медіації.

Саморегулюючі організації є важливим суб'єктом правового регулювання, адже допомагають сформуванню такого законодавства про медіацію, яке б відповідало реаліям та потребам суспільства. Організації та об'єднання медіаторів активно співпрацюють із іноземними медіаторськими організаціями, залучають найкращі медіативні практики в процесі своєї діяльності, обмінюються досвідом та проводять активну політику популяризації медіації.

Однак, не дивлячись на велику кількість позитивних аспектів такої діяльності, велика кількість організацій та об'єднань медіаторів ускладнює однакове притягнення медіаторів-членів до відповідальності за порушення

ним правил здійснення медіації. Це пов'язано також з тим, що на законодавчому рівні відсутні єдині підстави, види відповідальності медіатора та орган, який би здійснював контроль за діяльністю медіаторської спільноти.

Окрім цього, варто відзначити, що вітчизняні організації медіаторів спеціалізуються на певних галузях права, тобто визначають предметом своєї діяльності сімейні, трудові, цивільно-правові спори, примирення у кримінальному процесі тощо. Однак вирішення публічно-правових спорів, стороною яких є суб'єкт владних повноважень, як предмет діяльності об'єднань медіаторів зустрічається зрідка.

Отже, правове регулювання може бути як державним, так і здійснюватися недержавними інституціями. При цьому держава відіграє визначальну роль у цьому процесі, оскільки саме державні органи створюють правові норми, які визначають подальший розвиток певного виду суспільних відносин. Недержавні інституції, юридичні та фізичні особи можуть впорядковувати власні відносини шляхом видання та прийняття нормативно-правових, правозастосовних або індивідуальних актів. Серед напрямків діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації варто передбачити проведення політики поширення медіації, закріплення та охорони відносин у сфері медіації, встановлення вимог до професійних медіаторів та підстав притягнення їх до відповідальності, аудит та контроль за якістю наданих послуг з медіації тощо [491, С. 109-110].

Висновки до розділу 3

Дослідивши зміст адміністративно-правового регулювання медіації, можемо зробити наступні висновки.

Принципи адміністративно-правового регулювання медіації – це вихідні засади, основоположні начала, закріплені у законодавстві або такі, які впливають із нього, та визначають зміст та суть медіації як адміністративно-правового інституту. Засади адміністративного-правового регулювання медіації можна поділити на загальні, які відповідають принципам адміністративного права, та спеціальні, характеризують процедуру як самостійний правовий інститут, тобто притаманні лише конкретному предмету такого регулювання – суспільним відносинам у сфері медіації в адміністративному праві.

До загальних засад слід віднести принципи верховенства права, законності, пріоритету прав і свобод людини і громадянина, рівності та недискримінації, взаємної відповідальності держави та громадянина, гуманізму та справедливості, гласності та системності. Спеціальними принципами варто визначити принцип відповідності адміністративно-правового регулювання медіації міжнародним стандартам, принцип мінімального втручання держави, субсидіарності та децентралізації правового регулювання, принцип сприяння активному поширенню та використанню медіації, принцип пропорційності.

Враховуючи наведені основоположні ідеї, адміністративно-правове регулювання медіації повинне реалізовувати принцип верховенства права, бути обов'язковим для усіх суб'єктів, не порушувати ієрархічну систему нормативно-правових актів та не допускати довільного трактування. З огляду на панування прогресивної концепції людиноцентризму, де людина визнається найвищою цінністю, адміністративно-правове регулювання медіації повинне забезпечувати рівність її учасників та доступність процедури, враховувати права та свободи людини і громадянина, зберігати гнучкість процедури посередництва. Натомість відповідно до засади пропорційності можливим обмеженням прав та свобод громадянина державою у адміністративно-правовому регулюванні медіації вбачається впровадження обов'язкової медіації як умови або етапу судового процесу.

Правове регулювання медіації формується під впливом національної правової культури з врахуванням принципу розумної імплементації міжнародних та європейських стандартів.

Елементами правовідносин у сфері здійснення медіації як об'єкта адміністративно-правового регулювання виступають суб'єкт, об'єкт, зміст та юридичні факти, які тягнуть за собою виникнення зміну чи припинення правовідносин у сфері здійснення медіації.

Основними суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері медіації варто визначити сторони спірних відносин (фізичні та юридичні особи), одна з яких має владні повноваження та незалежного медіатора. Оскільки у публічно-правових спорах сторони мають різні обсяги ресурсів в контексті отримання правової допомоги, можливим є встановлення можливості адвокатів здійснювати діяльність у сфері медіації. Тоді як здійснення медіації помічниками суддів вбачається недоцільним, що пояснюється рівнем їх підготовки та суттєво відмінними від медіації професійними обов'язками.

Виділено загальний і безпосередній об'єкти адміністративно-правового регулювання відносин у сфері медіації. Загальний об'єкт – адміністративно-правові відносини у сфері медіації (щодо надання послуг з медіації для вирішення публічно-правового спору, контрольні відносини, відносини організаційного та забезпечувального характеру). Безпосередній об'єкт – поведінка учасників медіації, пов'язана із наявністю публічно-правового спору.

Зміст адміністративно-правових відносин полягає у взаємозв'язку зафіксованих в адміністративному праві суб'єктивних публічних прав та юридичних обов'язків учасників даних відносин, коли кожному зафіксованому в адміністративно-правовій нормі суб'єктивному праві відповідає юридичний обов'язок, та навпаки. Проект Закону «Про медіацію» № 3405 досить повно розкриває правовий статус медіатора та сторін спору в медіації. Однак, обов'язки сторін спору в медіації, визначені законопроектом

№ 3504, слід доповнити обов'язками дотримуватися принципу конфіденційності, поважати честь та гідність учасників процедури, співпрацювати із медіатором, добросовісно брати участь у процедурі медіації, діяти лише в межах чинного законодавства.

Юридичними фактами у правовідносинах медіації є укладання договору про проведення медіації, припинення медіації за заявою сторони (сторін), відмова медіатору від процесу та укладання медіаційної угоди за результатами процедури. Оскільки суб'єкт владних повноважень повинен діяти лише в межах та у спосіб, визначені законодавством, існує потреба в створенні механізму нотаріального посвідчення медіаційних угод у системі адміністративно-правового регулювання.

До суб'єктів адміністративно-правового регулювання варто віднести Президента України, Верховну Раду України, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо. Перспективними напрямками діяльності зазначених суб'єктів регулювання є: проведення політики запровадження, поширення, активного сприяння та стимулювання розвитку медіації; закріплення і охорона нових суспільних відносин у сфері посередництва; встановлення мінімальних стандартів медіації: вимоги до професійних медіаторів, правила проведення процедури, відповідальність медіаторів тощо; контроль за наданням послуг з медіації; постійне вдосконалення правового регулювання у сфері медіації; інформаційне забезпечення населення у сфері медіації; створення ефективної системи управління та аудиту діяльності у сфері медіації тощо.

В залежності від особливостей обраної моделі медіації, зростає роль того чи іншого суб'єкта адміністративно-правового регулювання. Наприклад, у випадку встановлення інституту медіації як адміністративної послуги, суб'єктом її регулювання слід визначити центр надання адміністративних

послуг. Європейський досвід дає змогу стверджувати, що ефективним є створення спеціального суб'єкта адміністративно-правового регулювання медіації, до компетенції якого входять внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері медіації, перевірка повноважень представників сторін спору в процесі здійснення процедури медіації, формування та ведення реєстрів медіаторів, їх публічне доведення до споживачів, моніторинг та узагальнення практики стану виконання угод за результатами медіації, вивчення, узагальнення та поширення вітчизняного та міжнародного досвіду роботи у сфері запобігання спорів (конфліктів) та медіації, забезпечення базової підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, контроль за якістю надання послуг медіації, розробку положень, інструкцій та інших нормативних актів, які б забезпечували ефективну діяльність органу у сфері медіації тощо.

На сьогодні в Україні головну роль відіграють недержавні організації у сфері медіації. Саморегулюючі організації є важливим суб'єктом адміністративно-правового регулювання, оскільки вони сприяють формуванню законодавства про медіацію, яке б відповідало реаліям та потребам суспільства. Організації та об'єднання медіаторів активно співпрацюють із іноземними медіаторськими організаціями, залучають найкращі медіативні практики в процесі своєї діяльності, обмінюються досвідом та проводять активну політику популяризації медіації.

РОЗДІЛ 4

ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

4.1. Формування етичного кодексу медіатора як провідний напрям удосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації в Україні

Дослідження етичних засад діяльності медіатора варто почати із тлумачення основних взаємопов'язаних понять – «етика», «професійна етика» та «мораль». Так, термін «етика» походить від давньогрецького слова «ethos», яке розумілося як звичне місце спільного проживання, дім та житло. З часом цей термін почав означати переважно стійку природу якогось явища, звичай, характер. Виходячи із «етосу» Аристотель утворив прикметник «етичний» для позначення особливого класу людських якостей [109, с. 6]. Предметом етики є мораль, яку А. А. Гусейнов та Р. Г. Апресян визначають як панування розуму над афектами; прагнення вищого блага; безкорисливість мотивів та добра воля; здатність існувати у людському суспільстві; людяність та автономія волі; взаємність відносин, виражена в золоту правилі моралі [109, с. 17].

О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов та О. М. Лапузіна тлумачать етику як прагнення осмислити індивідуальний та моральний досвід таким чином, аби розробити правила діяльності, певні цінності та виховати такі риси характеру, які допомагали б фахівцям здійснювати свою діяльність у суспільстві [404, с. 10]. Витоками становлення ділової етики автори визначають культурно-історичні особливості суспільства, філософську

систему, релігійний світогляд, правову систему певної держави та норми поведінки [435, с. 16].

Натомість О. Й. Лесько, Д. М. Прищак та інші визначають етику як систему знань, тобто науку про мораль та моральність, їх роль та місце в житті людини. При цьому етика є системою знань про добро та зло, а мораль – сукупністю поглядів на мораль; моральні принципи, норми та правила поведінки [237, с. 31].

Схожу позицію має Г. В. Лазутіна, яка стверджує, що етика та мораль не є тотожними поняттями. Пояснюється це тим, що мораль є механізмом, який об'єктивно склався в регулятивних структурах суспільства. В основі такого механізму – спонтанні реакції спільноти на суб'єктивні прояви особистості, тоді як етика є об'єктивно-суб'єктивним віддзеркаленням цього механізму [231, с. 20].

Є. В. Орешин пише, що етика – це наука, що вивчає мораль, а мораль, в свою чергу, безпосередньо регулює суспільні відносини, так як встановлює певну оцінку діянь, якою люди користуються в повсякденному житті при прийнятті рішень та вчиненні тих чи інших дій [315, с. 210].

На думку С. Ю. Нарцисової, етика в сучасному розумінні – це філософська наука, яка вивчає мораль як одну із найважливіших сторін життєдіяльності людини та суспільства. Тоді як категоріями етики є основні поняття етичної науки, які відображають найбільш вагомні елементи моралі: добро, справедливість, совість, честь, відповідальність тощо [292, с. 4].

Щодо професійної етики, Словник-довідник професійної етики юриста тлумачить її як різновид етики, теоретичне узагальнення і осмислення моральних вимог, що пред'являються людьми до представників певних професій та існують у вигляді систематизованих етичних норм і принципів поведінки, професійного кодексу. Мораль визначають як особливий вид суспільних відносин, один із способів регулювання дій індивідів; універсальну форму суспільної свідомості, сукупність норм та зразків поведінки; моральні настанови, повчання, висновки [14, С. 6-8].

У вимірі наукового аналізу професійну етику розглядають як:

– систему ідей та уявлень про правильну та неправильну поведінку, які вимагають виконання певних дій та забороняють інші [308, с. 196];

– систему ціннісних орієнтацій, моральних норм і правил професійної діяльності – професійних підвалин нормативної практики моральності у професії» [272, с. 103].

– підрозділ науки про мораль, предметом якої є аналіз буття моралі, яка врегульовує відносини у сфері відповідної професійної діяльності людини [240, С. 13-15];

Особливий зміст професійної етики полягає у: 1) ставленні трудових колективів та спеціалістів до інтересів суспільства; 2) моральних якостях фахівця для найкращого виконання ним професійних обов'язків; 3) особливостях спеціалістів та людей як об'єктів їх професійної діяльності; 4) взаємовідносинах фахівців між собою; 5) специфіці професійного виховання [126, с. 249].

Професійна етика досліджує історію вітчизняного та зарубіжного розвитку етики окремих професій, закономірності процесів становлення та розвитку професійної етики, сучасний стан функціонування етичних норм у діяльності представників певних професій, відносини фахівців всередині професійних груп, особистісно-моральні якості спеціалістів для ефективного виконання ними їх функцій, значення та роль різних соціальних груп в процесі виконання етичних вимог окремої професії тощо [35].

Тож, головне завдання професійної етики полягає у визначенні та закріпленні меж неприпустимого й дозволеного протягом виконання спеціалістами певної професії їхніх професійних обов'язків. Так як деякі професійні групи забезпечують первинні, найбільш важливі потреби суспільства та безперервно комунікують з іншими особами, встановлення їхньої соціальної відповідальності, обов'язку дотримання моральних норм, є виправданим процесом. Професійні етичні норми відображають вимоги суспільства до задоволення його значущих потреб та забезпечують

ефективність, високоякісність та соціальну корисність діяльності представників тієї чи іншої професії [492, с. 73].

Оскільки конфлікт як об'єкт медіації є психологічною категорією, вирішення якого повинне здійснюватися в межах права, медіатор, поєднуючи у своїй діяльності щонайменше дві ролі, повинен враховувати етичні засади представників кількох професій. Тому, аналізуючи етичні норми медіатора в Україні, слід звернути особливу увагу на етичні норми, яких повинні дотримуватися представники юридичних та психологічної професій. Це підтверджується вітчизняною практикою, оскільки повноваження щодо впровадження медіації в Україні спочатку було покладено на суддів, які реалізовували пілотні проєкти судової медіації.

Станом на сьогодні Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання послуг посередництва (медіації) адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» від 03 червня 2020 року № 445 [120] було запроваджено залучення центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги медіаторів із числа адвокатів, які включені до Реєстру адвокатів та пройшли відповідну підготовку, для врегулювання певних видів конфліктів. Отже, держава визнає зв'язок медіації та права, тому можемо говорити про спорідненість професійної етики медіаторів та юристів.

Особливості професійної етики юриста нерозривно пов'язані із правами та інтересами людей, а її об'єктом є людина. Етика юриста – це особливий вид професійної етики, який являє собою сукупність правил поведінки працівників юридичної професії, які, в свою чергу, забезпечують моральний характер їх трудової діяльності та позаслужбової поведінки, а також навчальна дисципліна, що вивчає характерні особливості реалізації вимог моралі у цій сфері [292, с. 9].

Як визначають В. О. Лозовий та О. В. Петришин, різні професії мають різну моральну значущість, а суспільна оцінка кожної професії зумовлена її значенням для належного функціонування суспільства [240, с. 3]. Професійна

етика водночас є розділом правознавства та має своїм завданням вивчення морального змісту права, особливостей реалізації принципів моралі у сфері права, морального потенціалу юридичної та особистості юриста. Етика юриста покликана визначити причини та форми деформації морально-професійної свідомості та запропонувати шляхи їх подолання. Діяльність юриста базується на таких морально-правових принципах як гуманізм, справедливість, законність, патріотизм, незалежність тощо [240, с. 15].

Як навчальна дисципліна в системі професійної підготовки, етика юриста виконує два головні завдання: освітнє і виховне. З точки зору освіти професійна етика юриста повинна дати юристам знання про сутність і зміст моралі, її функції, а також про значення категорій етики, які найбільш широко застосовуються в юридичній практиці. Необхідність розуміння юристами справжнього змісту таких категорій етики, як «справедливість», «добро», «зло», «честь», «гідність», «совість», «моральний борг» тощо, визначається практикою роботи юристів. Знання про мораль необхідні юристам, тому що мотиви всіх дій людей багато в чому обумовлені рівнем їх моральної свідомості. З точки зору виховання професійна етика юриста як навчальна дисципліна покликана сприяти формуванню у юристів високих моральних якостей [298, С. 18-19].

Вихідним принципом професійної етики юриста є дотримання верховенства права. Цей принцип означає пізнання представником юридичної професії своєї місії служіння праву. Він повинен керуватися міркуваннями про те, що закон в правовій державі є справедливим та таким, що підлягає точному виконанню всіма. Окрім цього, важливим принципом професійної етики юриста є принцип незалежності та підкорення лише закону. Юрист, незалежно від своєї посади і соціального статусу, не має права поступатися стороннім впливам, керуватися протизаконними вказівками або піддаватися тиску. Здійснюючи свої функції в інтересах суспільства, слід керуватися законом, моральними принципами та своєю совістю [121, С. 221-222]. До переліку основних етико-естетичних принципів

юриста М. С. Джамалдінова додає почуття такту, яке дозволяє співпереживати, уважно ставитися до кожного співрозмовника, не принижувати почуття, честь і гідність інших людей [122, с. 350].

Професійна етика юриста формується на основі взаємозв'язку правових та моральних принципів, норм та свідомості. Базуючись на цьому, в структурі особистості юриста виділяють такі властивості:

а) світоглядні, до яких відносяться відношення до загально визнаних соціальних цінностей, насамперед особистості, її основних прав і свобод; правова свідомість, що включає ставлення до права, закону, держави; етичні і моральні нормативи, в тому числі милосердя, співчуття, почуття вірності, честі, власної гідності;

б) інтелектуально-розумові, до яких відносяться загальні професійні знання, здатність до навчання, вирішення розумових завдань, сприйняття інформації в процесі комунікації тощо;

в) психологічні, до яких можна віднести емпатію, правдивість, комунікативність, терпіння тощо;

г) фізичні, до яких відноситься, наприклад, вік [262, с. 26].

У своїй професійній діяльності перед спеціалістами різних напрямків постійно виникають моральні колізії, які неможливо вирішити, розраховуючи тільки на професійні знання. Функції формування та закріплення в професійному середовищі принципів і норм корпоративної етики, направлених на вирішення морально-етичних проблем і конфліктів, запобігання зловживанням та порушенням у різних сферах професійної діяльності покладається на розробників етичних кодексів. Такі кодекси містять етичні норми, які регулюють ту чи іншу професійну діяльність, тому носять назви «Кодекс професійної етики», «Деонтологічний кодекс», «Етичний кодекс», «Кодекс честі», «Декларація етичних норм», «Хартія професійних принципів», тощо [259, с. 39]. Кодекси етики розуміють як:

– звід моральних норм і принципів, які визначають найбільш оптимальний варіант ставлення людей до своїх професійних обов'язків [14, с. 8];

– угода, конвенція, система правил, які зобов'язуються виконувати сторони договору; спосіб самоорганізації професійної спільноти, що підвищує її статус, престиж, професіоналізм [10, с. 282].

– кодекс професійної поведінки, який являється своєрідною реакцією на фактичне існування або потенційне виникнення етичних конфліктів у професійній діяльності; конвенції між фахівцями певної професії щодо їх поведінки стосовно інших публічних груп та всередині даного професійного співтовариства (групи) [291, с. 107].

Етичний кодекс медіатора є необхідним для забезпечення ефективного функціонування медіації в Україні. Така необхідність виходить із причин прийняття етичних кодексів в цілому.

Як визначає А. А. Малиновський, законодавство, яке закріплює права і обов'язки конкретних фахівців не може охопити всі аспекти їх професійної діяльності, тому виникає потреба в додатковому регулюванні професійної поведінки. Правове регулювання є різновидом державного втручання в життя окремого громадянина і суспільства, однак має певні межі, тому законодавець та держава прагнуть мінімізувати своє вторгнення в етичну сферу суспільства, яка традиційно регулюється релігійними і моральними нормами, звичаями та традиціями [259, С. 38-40].

У зв'язку з цим прийняття етичного кодексу є наслідком, результатом впорядкування суспільних відносин всередині громадянського суспільства за допомогою сил власне суспільства. Наявність кодексів професійної етики – показник моральної зрілості суспільства, яке може без допомоги та втручання держави самостійно регламентувати поведінку своїх членів. Крім того, з огляду на те, що не кожен фахівець добровільно дотримується у своїй роботі категоричного імперативу, професійне співтовариство зобов'язане

змушувати своїх членів дотримуватися формально-визначену корпоративну мораль.

Етичні проблеми є змістом діяльності медіаторів, тому в майбутньому етичному кодексі медіаторів повинні відобразитися найвищі стандарти та моральні орієнтири фахівців у сфері медіації. Зважаючи на велику ймовірність впровадження судової медіації в Україні, варто дослідити професійну етику суддів, яка являє собою систему етичних принципів та правил професійної діяльності й позаслужбової поведінки судді [455, с. 78].

З 2013 року в Україні діє Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України [191]. Кодекс містить кілька розділів, які врегульовують як позасудову поведінку судді, так і поведінку судді під час здійснення правосуддя. Стаття 1 визначає, що «суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду». Виходячи із положень Кодексу, можемо узагальнити, що авторитет суддівської професії забезпечується за допомогою таких етичних принципів суддів як незалежність в процесі прийняття рішень, старанність, неупередженість, тактовність, ввічливість, витримка, повага до інших осіб, недискримінація, дотримання вимог щодо несумісності, обізнаність про свої майнові інтереси, повага до принципів правосуддя в цілому.

Етичні принципи суддівської діяльності також регламентуються міжнародними актами. Зокрема, Основні принципи незалежності судових органів, схвалені Генеральною Асамблеєю ООН 1985 року [322], визначають, що суди вирішують справи безсторонньо, відповідно до закону та на основі фактів. Крім цього, судді повинні зберігати професійну таємницю та володіють імунітетом свідка.

Бангалорські принципи поведінки суддів 2006 року [25] встановлюють такі стандарти етичної поведінки суддів, як: незалежність, об'єктивність,

чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року [390] детально пояснює принцип незалежності судді, який полягає у тому, що в процесі прийняття рішень судді повинні бути неупередженими та мати можливість діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз або прямого чи непрямого втручання будь-яких органів влади, зокрема внутрішніх органів судової влади.

Адвокати також є суб'єктами здійснення медіації. Етику адвоката визначають як приватно-етичну теорію, що досліджує моральні цінності, які регламентують професійну діяльність і поведінку юриста, та містить такі етичні категорії, як честь, справедливість, гідність, совість. Дотримання професійної етики покращує якість службової діяльності адвоката, підвищує його моральний авторитет серед громадян країни [104, с. 234].

Зводом корпоративних норм, який містить етичні приписи адвокатів в Україні є Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року [349]. Відповідно до Правил адвокат у своїй професійній діяльності повинен дотримуватися таких етичних принципів, як дотримання законності, пріоритет інтересів клієнта та сприяння досудовому та позасудовому порядках вирішення спорів, недопустимість конфлікту інтересів, конфіденційність, компетентність, добросовісність, повага до професії адвоката, чесність, добропорядна репутація, обмеження рекламування адвокатської діяльності.

До таких принципів варто віднести принцип саморегулювання, оскільки, як пише Д. Н. Захаренков, той факт, що звід правил прийнятий не державою, а органами самоврядування адвокатури, не применшує його цінності, а навпаки, свідчить про високий рівень розвитку корпоративної свідомості адвокатів, здатних добровільно і самостійно накладати додаткові зобов'язання та відповідальність за їх недотримання [149, с. 22].

З метою розширення міжнародної діяльності адвокатів та європейської інтеграції у жовтні 1988 року було прийнято Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [143]. Кодекс встановлює норми професійної етики, порушення яких призводить до застосування дисциплінарних санкцій. Серед основних етичних приписів визначено принцип незалежності, довіри та особистої порядності, конфіденційності, додержання правил об'єднань адвокатів, дотримання вимог щодо несумісних видів діяльності та самореклами, клієнтоцентризм, чесність, сумлінність та дотримання духу корпоративної єдності.

Щодо етики нотаріусів як потенційних медіаторів, то вона являє собою сукупність правил поведінки для нотаріусів та регулює їх ставлення до виконання професійних обов'язків. Публічно-правова діяльність втілює принципи гуманізму і справедливості та засновується на дотриманні морально-етичних вимог [234, с. 47]. Правила професійної етики нотаріусів України від 4 жовтня 2013 року [350] містять достатньо широкий перелік морально-етичних зобов'язань нотаріуса: «захищати інтереси людини, суспільства і держави, дотримуватися вимог закону; сприяти утвердженню в суспільстві віри у закон і справедливість; не вчиняти в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб дій, які могли б поставити під сумнів неупередженість і незалежність нотаріальної діяльності, скомпрометувати нотаріуса у суспільній думці, заподіяти шкоду авторитету професії нотаріуса; ставитися до колег по юридичній професії в дусі поваги і доброзичливого співробітництва; підтримувати сприятливий морально-психологічний клімат у нотаріальній конторі і в нотаріальній спільноті в цілому, уникати проявів шкідливих звичок і особливостей поведінки, що можуть ображати людську гідність і негативно сприйматися суспільством; зберігати професійну таємницю тощо».

Європейський кодекс нотаріальної етики 1995 року [135] вимагає від нотаріусів дотримання принципів лояльності та високих моральних якостей, неупередженості та незалежності, довіри і професійної таємниці, правової та

технічної компетенції, вимог щодо спільної реклами, заборони участі в діяльності, пов'язаній із злочинними діями, та обов'язку повідомлення про таку діяльність тощо.

Професію медіатора поділяють між собою, в першу чергу, юристи та психологи, тому вона є яскравим прикладом міждисциплінарної професії. Деякі науковці, зокрема, З. С. Сабирова, вважає, що медіація на практиці – це практична психологія, яка стала дуже затребуваною в специфічній сфері [409, с. 190].

Професійна етика в діяльності психологів являє собою систему принципів і норм діяльності, що сприяють психологічній підтримці, цілісності особистості та духовного здоров'я конкретних людей. Етика психолога покликана забезпечувати гуманістичну спрямованість вирішення професійних завдань і соціально значущих цілей суспільства, при збереженні психологічного благополуччя особистості і суспільства в цілому [383, с.19].

Основним нормативним актом, який містить сукупність етичних норм, які регулюють діяльність психологічного співтовариства є Етичний кодекс психолога, прийнятий 20 грудня 1990 року [131]. Відповідно до Кодексу, психолог несе особисту відповідальність за свою професійну діяльність, повинен дотримуватися принципів компетентності, конфіденційності та добровільної участі клієнта в обстеженнях. Він зобов'язаний захищати інтереси клієнта з обачливістю та обережністю та уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів психологічних досліджень незалежно від посадової субординації.

Асоціація психологів України визнає основними цінностями психотерапії повагу чеснот та прав людей, забезпечення цілісності взаємин спеціаліста та клієнта, підвищення якості професійних знань, полегшення горя людей, виховання самоповаги та зростання ефективності особистості тощо. Виходячи з таких цінностей, спільнота фахівців з психології діє відповідно до таких етичних зобов'язань, як надійність, автономія, незаподіяння шкоди, справедливість та самоповага [132].

Дотримання принципу конфіденційності можливе за умов виконання психологом правил кодування, контрольованого зберігання та коректного використання відомостей психологічного характеру. Окрім цього, етичними принципами, які формують умови, за яких зберігаються професіоналізм, гуманність та реальна корисність діяльності психолога, є:

- принцип ненанесення шкоди клієнту, що включає в себе правило взаємоповаги психолога та пацієнта, правило безпечного використання методик, правило попередження неправильних дій замовника щодо пацієнта;

- принцип професіоналізму, що включає в себе правило співпраці психолога та замовника, правило професійного спілкування психолога та пацієнта, правило обґрунтованості результатів дослідження психолога;

- принцип неупередженості, що включає в себе правило адекватності методик, використовуваних психологом, правило науковості результатів досліджень психолога, правило виваженості відомостей психологічного характеру;

- принцип усвідомленої згоди, відповідно до якого психолог, замовник і пацієнт повинні бути сповіщені про етичні принципи і правила, мету, засоби і передбачувані результати діяльності психолога і брати в ній добровільну участь [354, С. 549-552].

Як слушно відзначає П. Падберг, медіатор, як і класичний адвокат чи психолог, постійно стикається з питаннями, чи відповідають його дії етиці професії. Досить часто медіація, наприклад, корпоративного конфлікту створює специфічну констеляцію, яка зумовлює виникнення етичних питань: у випадках, коли стратегічні цілі підприємства суперечать етичним засадам сторін трудового конфлікту, керівництва і навіть власника. Для медіатора етичні питання є буденністю, і лише медіатор, який діє відповідно до моралі, може бути успішним, тому що в іншому випадку він втратить довіру клієнтів медіації за короткий термін [326, с. 272].

Медіатор виступає одночасно в ролі психолога, менеджера, юриста, дипломата, але як нейтральна, неупереджена та авторитетна для сторін особа.

Він організовує раціональні та ірраціональні комунікації між сторонами, створює психологічно комфортну атмосферу для них, надає їм корисну інформацію для конструктивних переговорів. Дотримання етичних норм є одним з головних критеріїв оцінки професіоналізму медіатора, яка ґрунтується на загальних правилах поведінки, вироблених людьми. Поведінка в процесі ділової взаємодії залежить від таких особистісних якостей людини, як честь, совість, борг, гідність, благородність [110, с. 50].

Станом на сьогодні професійна етика медіатора в Україні є недостатньо врегульована. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затверджений наказом Міністерства соціальної політики України [360] визначає: «взаємодія отримувача соціальної послуги з медіатором відбувається на принципах взаємної поваги, неприпустимості образ та приниження гідності, погодження учасниками медіації місця, дати та часових меж кожної зустрічі, створення комфортних умов для учасників медіації». Крім цього, до етичних приписів, які випливають із нормативного акту, слід віднести обов'язок посередників-надавачів соціальної послуги застосовувати індивідуальний підхід, здійснювати свою діяльність відповідно до принципу недискримінації та дотримуватися принципу конфіденційності. Визначені стандарти є мінімальними та не можуть всебічно охоплювати професійну поведінку осіб, які можуть надавати послуги медіації.

Суб'єктами створення та прийняття власних етичних кодексів медіаторів в Україні стали ініціативні групи Національної асоціації медіаторів України та Українського центру медіації.

Водночас актуальним залишається питання створення єдиного Кодексу етики медіатора, дотримання якого стало б обов'язковим для усіх осіб, які здійснюють діяльність у сфері медіації. Наприклад, Н. О. Турман наголошує на виправданості закріплення Кодексу етики медіатора на державному рівні поряд із Кодексом суддівської етики, Правилами адвокатської етики тощо. Його дія забезпечила б належну поведінку медіатора під час проведення, оскільки фактично питання етичного характеру медіатори вирішують за

допомогою норм міжнародного характеру. Чітке встановлення загальних стандартів та етичних норм поведінки медіатора є ключовим аспектом для належного здійснення медіації та підвищення довіри громадськості до медіації як ефективного способу розв'язання конфліктів [498, с. 279]. В. Б. Бучко вважає, що прийняття та забезпечення виконання кодексу етики медіатора є обов'язковим [64, с. 128]. С. Я. Фурса називає процес створення Кодексу професійної етики медіаторів «справою майбутнього» [516, с. 5].

Унормування етичних засад професійної діяльності медіаторів стало загальною міжнародною тенденцією. Основним міжнародним актом, на основі якого створюються національні етичні зводи правил для медіаторів є Європейський кодекс етики медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) [134]. Він встановлює ряд принципів, які окремі медіатори можуть добровільно використовувати у своїй професійній діяльності під особисту відповідальність. Організації, що надають посередницькі послуги, також можуть взяти на себе таке зобов'язання, встановивши обов'язок своїх членів поважати кодекс. Заходами, які такі організації можуть вживати для дотримання медіаторами етичних норм кодексу, визначено навчання, оцінювання та моніторинг. Хоча в преамбулі Кодексу закріплено його обов'язковість для медіації у цивільних та комерційних спорах, організації медіаторів можуть розробити більш детальні кодекси, адаптовані до їхнього виду діяльності та медіації у інших сферах спірних відносин, наприклад, у сімейному праві або щодо захисту прав споживачів.

У 2018 році було прийнято Європейський кодекс поведінки для надавачів послуг з медіації (European Code of Conduct for Mediation Providers) [583], сфера якого поширюється на медіацію у цивільних, сімейних, адміністративних, кримінальних справах. Кодекс наголошує на дотриманні етичних стандартів, визначених у попередньому документі, та доповнює їх перелік новими. Парламенти держав-членів Ради Європи можуть включати правила цього кодексу до відповідного національного законодавства про медіацію як базовий стандарт для організацій, які надають послуги медіації.

Кодекс етики медіатора можна визначити як сукупність етичних принципів, стандартів та норм, дотримання яких є обов'язковим для кожного медіатора під час здійснення ним його професійної діяльності з метою якісного надання послуг медіації, дотримання добропорядної репутації спільноти медіаторів і престижу професії медіатора. Закріплення єдиних етичних норм медіаторів має важливе значення, оскільки не кожен медіатор є членом об'єднання медіаторів та самостійно вирішує питання, які стосуються професійної етики. Дотримання професійної етики під час медіації ускладняється також відсутністю нормативно-правового регулювання інституту медіації. Професійний статус медіатора несе у собі потенційну небезпеку професійної деградації, оскільки існує ймовірність проявів авторитаризму під час управління процесом вирішення конфлікту [476, с. 71].

Кодекс етики медіатора може стати орієнтиром для посередника та дати змогу оцінювати моральну вмотивованість його вчинків і поведінки. Метою прийняття такого Кодексу є визначення основних професійних цінностей, що повинні бути притаманні медіатору, та закріплення принципів його професійної поведінки [498, с. 279]. До етичних вимог до медіатора як професіонала науковці відносять незалежність, нейтральність, неупередженість, толерантність, чесність і щирість намірів, добровільність та самовизначення медіатора [212, С. 315-316].

На думку Ю. І. Мельничук, етичними засадами діяльності медіатора слід визначати: взаємоповагу до учасників медіації, дотримання загальних норм моралі; кваліфікованість медіатора, його високу професійність; відвертість щодо розкриття власних інтересів; взаємну відповідальність; справедливість, яка забезпечує дотримання гідності людини [273, с. 149].

Натомість Д. В. Маткіна вважає, що принципи професійної етики медіатора повинні отримати форму таких етичних вимог: дотримання найвищих моральних принципів, вірність захисту прав та законних інтересів людини; дотримання принципів організацій медіаторів; постійна готовність виступити на захист законних інтересів осіб, які звернулися до послуги

посередництва; чесність в роботі; прагнення віднайти і використовувати найбільш ефективні та економні способи виконання покладених завдань і функцій; відсутність в діяльності медіатора елементів дискримінації щодо одних суб'єктів, надання особливих привілеїв іншим суб'єктам за окрему винагороду або без неї; не використовувати службові повноваження на користь себе або членів своєї сім'ї; не давати особистих обіцянок, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків; не займатися підприємницькою діяльністю; боротися з корупцією; дотримуватися коректності у спілкуванні з громадянами та колегами; намагатися створювати діловий імідж медіатора; не висловлювати публічно власну думку щодо правоохоронних органів; у спілкуванні зі сторонами спору дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки (демонструвати ввічливість, неупередженість, принциповість, вміння вислухати, однакове ставлення до сторін спору, виваженість у висловлюваннях та прийнятті рішень) тощо [265, С. 118-119].

Медіатор повинен не лише використовувати, а й повністю усвідомлювати моральні принципи. Він наділений особливою довірою суспільства, тому повинен ефективно допомагати сторонам спірних правовідносин в охороні та захисті їхніх прав та інтересів. З врахуванням опрацьованого матеріалу щодо теоретичних засад представників наближених до медіації професій, зміст етичного кодексу медіатора повинні складати такі етичні принципи, як: 1) незалежність, нейтральність та неупередженість; 2) компетентність; 3) тактовність; 4) конфіденційність; 5) повага до професії та культура поведінки [492, с. 76].

Дотримання медіатором принципів незалежності, нейтральності та неупередженості є абсолютною умовою успішної медіації. Європейський кодекс етики медіаторів [134] серед основних етичних принципів також наголошує на незалежності та безсторонності. Відповідно до Кодексу медіатор до початку проведення медіації повинен проінформувати сторін про обставини, які можуть вплинути на його незалежність або зумовити виникнення конфлікту інтересів. Такими обставинами визначено: ділові або

особисті відносини посередника з однією зі сторін; фінансова зацікавленість медіатора в результаті вирішення спору; співпраця медіатора або працівника його організації з однією зі сторін. Однак, у випадку наявності таких обставин, проведення процедури медіації медіатором не забороняється за умов його впевненості в здатності зберегти абсолютну неупередженість, незалежність і нейтральність та згоди сторін. Безсторонність або неупередженість полягає в тому, що медіатор повинен однаково та ретельно працювати з усіма сторонами спору у процесі медіації.

Медіаторські організації європейських держав, беручи Європейський кодекс етики медіаторів, створюють власні кодекси, які можуть містити більш детальні положення щодо тих чи інших етичних приписів медіатора. Наприклад, Кодекс етики та поведінки медіатора італійської організації «ADR Intesa» надає розширений перелік обставин, за яких незалежність медіатора є сумнівною:

- якщо медіатор або організація, асоціація або компанія, членом якої він є, зацікавлені в результаті медіації;
- якщо медіатор або його дружина є родичами до четвертого ступеня споріднення або співмешканцем однієї зі сторін, законного представника однієї зі сторін або будь-кого з їхніх адвокатів;
- якщо медіатор або його дружина є учасниками судового процесу або перебувають у поганих стосунках з однією зі сторін, її законним представником або адвокатом;
- якщо медіатор пов'язаний з однією зі сторін трудовими відносинами; є опікуном чи піклувальником однієї зі сторін;
- якщо медіатор надавав правову допомогу одній зі сторін на попередньому етапі справи або виступав в якості свідка [572].

Кодекс етики медіатора, прийнятий Українським центром медіації [188], тлумачить принцип безсторонності як свободу від фаворитизму та неупередженість. Концепція безсторонності та нейтральності є центральною в процесі медіації та полягає в наступному: 1) медіатор повинен діяти

неупереджено та надавати рівні послуги усім сторонам; 2) персональні характеристика, цінності, вірування або походження не повинні впливати на упередженість медіатора; 3) медіатор не може дарувати та приймати подарунки чи інші блага, які можуть вплинути на його безсторонність; 4) медіатор повинен проводити процедуру медіації лише в тих справах, де він здатний зберігати нейтральність і об'єктивність та в інтересах усіх сторін, в іншому випадку – він зобов'язаний припинити медіацію.

Як справедливо наголошує Н. А. Мазаракі, нейтральність та неупередженість медіатора гарантують законність та справедливість угоди за результатами медіації, однак зміст цих понять не є постійною величиною та залежить від професіоналізму медіатора, особливостей та стилю кожної процедури медіації. Медіатор, навіть усвідомлюючи вимоги своєї діяльності, не може повністю позбутися світогляду, життєвого досвіду, суб'єктивного сприйняття реальності тощо. Елементами даного принципу науковець визначає вимогу утримуватися від впливу на зміст процедури та її результат, однакове ставлення медіатора до сторін спору, відсутність у медіатора фінансових та особистих зв'язків зі сторонами спору та його незалежність від органів влади [252, С. 103-106].

Незалежність медіатора є передумовою дотримання ним інших етичних норм та ефективності процесу медіації. Тільки незалежний та незацікавлений медіатор може побудувати довірчі відносини зі сторонами спору та дозволити їм належним чином відстоювати власні інтереси. Професійна діяльність медіатора вимагає від нього неупередженості, нейтральності та об'єктивності, що полягає у здатності запобігти конфлікту інтересів та відмовитися від будь-яких пропозицій, які впливатимуть на його особисті інтереси у вирішенні спору. Крім цього, слідування цим етичним принципам забезпечуватиме справедливість процесу.

За Європейським кодексом етики медіаторів [134] справедливість медіації полягає у тому, що медіатор повинен забезпечити, аби всі сторони спору мали достатні можливості щодо залучення до процесу медіації, та

проінформувати сторін і за необхідності припинити проведення процедури, якщо: 1) обговорювана угода за результатами медіації не може бути виконана чи буде незаконною; 2) медіатор вважає, що продовження процесу не сприятиме врегулюванню спору.

Щодо принципу компетентності, то Європейський кодекс етики медіаторів [134] закріплює обов'язок медіатора розбиратися в процедурі медіації, що передбачає належне навчання, постійне оновлення теоретичних та практичних знань відповідно до правил акредитації. У Кодексі етики медіатора Національної асоціації медіаторів України [187] встановлено обов'язок медіатора «дбати про підтримання та підвищення своєї кваліфікації, в тому числі шляхом обміну досвідом з іншими медіаторами, активної участі у супервізії та інтервізії, самоосвіти тощо».

Компетентність пов'язують із особистісними, когнітивними та емоційно-мотиваційними особливостями особи. На думку М. Кузів, компетентність медіатора – це комплекс професійних знань, умінь та навичок, досвід практичної діяльності, які дозволяють виносити об'єктивні судження та приймати точні рішення для вирішення спору. Виходячи з цього, майбутній медіатор повинен вивчати принципи та мету медіації, володіти знаннями із права, конфліктології, психології та здобувати навички соціально-правового захисту осіб [219, с. 39].

І. А. Белінська серед інтегральних рис психологічного профілю медіатора виділяє комунікативну компетентність, яка включає в себе:

- знання стилів взаємодії, стратегій вирішення конфліктів, прийомів активного слухання;
- здатність прогнозувати перспективи протікання та звершення процесу медіації, моделювати можливі варіанти розвитку переговорів;
- здатність до аналізу ситуації та осмислення висновків, логічне мислення, креативність;
- знання та вміння ведення переговорів, володіння технічними прийомами, наприклад, формулювання різних питань [29, с. 39].

Натомість до професійної компетенції відносять знання: технологій, правил, принципів, методів, прийомів, основні етапи та механізми переговорного процесу; причини, закономірності виникнення, етапи, фази, різновиди, динаміку, шляхи подолання та врегулювання конфліктів; прийоми керування комунікацією; різновиди маніпуляцій та блокування таких маніпуляцій тощо. Крім цього, медіатор повинен усвідомлювати етичні принципи медіації, орієнтуватися у нормативній базі щодо медіації та володіти знаннями щодо процесуального оформлення угод про примирення та за результатами медіації [526, с. 64].

Із принципу компетентності медіатора виходить етичний принцип тактовності. Уміння тактовно керувати емоційними переживаннями і проявом емоцій учасників конфлікту, налагоджувати контакт з людьми, підтримувати і направляти хід спілкування, дипломатично підходити до вирішення розбіжностей є необхідною компетенцією медіатора. Особистісними якостями, які сприяють дотриманню тактовності, є добропорядність, толерантність, впливовість, проникливість тощо [299, с. 198].

У Правилах етики медіатора Республіки Білорусь закріплено обов'язок медіатора бути тактовним у стосунках з іншими медіаторами [351]. До тактовності як основоположного етичного принципу звертаються також медіатори в Іспанії, де за останні роки близько 75% проведених процедур медіації закінчувались з позитивними результатами для учасників спору [117, с. 11].

На думку В. М. Брустінова, почуття такту є дуже важливим у будь-яких переговорах. Тактовність полягає у вмінні дотримуватись такту у відносинах з іншими людьми, тоді як термін «такт» позначає почуття міри, яке підказує найбільш правильний підхід та делікатну лінію поведінки [60, с. 75].

Виходячи з поняття тактовності, можемо зробити висновок, що медіатор повинен враховувати індивідуальні відмінності та психологічний стан кожного клієнта, вміти контролювати власну поведінку та керувати

емоціями, не порушувати визначену дистанцію спілкування під час процесу медіації. Медіатор зобов'язаний конструктивно діяти в нестандартних ситуаціях, не виходячи за рамки професійно-прийнятної поведінки, бути стійким до впливу професійного стресу, зберігати здатність проводити переговори та сприяти розв'язанню конфлікту крізь сприйняття різних точок зору.

Тактовність професійного посередника нерозривно пов'язана із толерантним здійсненням ним своєю діяльністю. Наприклад, Кодекс етики та деонтології професійних медіаторів Румунії встановлює, що медіатор не може відмовити у проведенні медіації на підставі нетерпимості за такими ознаками, як раса, колір шкіри, національність, етнічне походження, мова, стать тощо [574]. Медіатор повинен визнавати права сторін бути самими собою, поважати людську гідність, виявляти рівну увагу та доброзичливість до всіх учасників медіації. Він не зобов'язаний поділяти погляди своїх клієнтів, однак не може принижувати одну зі сторін та надавати перевагу іншій [212, с. 316].

Конфіденційність є основоположним принципом та перевагою медіації, а обов'язок щодо її дотримання стосується усіх учасників конфлікту. Однак, при створенні власного етичного кодексу професійної поведінки організації та об'єднання медіації окремо виносять конфіденційність, наголошуючи на її важливості як етичного принципу діяльності медіатора. Наприклад, Європейський кодекс етики медіаторів [134] зобов'язує медіатора дотримуватися конфіденційності щодо всієї інформації, отриманої в процесі медіації, в тому числі факт того, що медіація відбулася або буде відбуватися. Винятки стосуються випадків, які стосуються державних інтересів та вимог законодавства. Будь-яка інформація, отримана медіатором від однієї зі сторін в межах конфіденційності, не буде розкрита ним іншій стороні без дозволу першої, за винятком визначених законом випадків.

Кодекс професійної етики медіаторів Інституту вирішення конфліктів та медіації Республіки Казахстан [192] розширює цю норму, визначаючи, що

медіатор повинен поважати обґрунтовані очікування сторін щодо конфіденційності процедури медіації та доводити до відома сторін необхідність зберігати інформацію, отриману в ході медіації, в таємниці, а також те, що сторони можуть напрацювати власні правила щодо конфіденційності.

За загальним правилом, дія принципу конфіденційності медіації, не обмежена у часі. Конфіденційність в медіації є предметом домовленості сторін спору, однак для медіатора вона є професійним та етичним обов'язком. Нерозголошення стосуються відомостей щодо змісту процедури, використаних методик та прийомів, думок та позицій сторін конфліктних відносин та будь-якої іншої інформації, яка стала відома у зв'язку із участю в медіації. Дотримання медіатором цього припису є гарантією того, що сторони вільно висловлюватимуть власну думку та відкрито обговорюватимуть можливі варіанти вирішення спору [491, с. 89].

Наступною етичною засадою слід визначити принцип поваги до професії та культури поведінки медіатора аналогічно до принципу адвокатської етики «повага до адвокатської професії». Ґрунтуючись на статті 12 Правил адвокатської етики [349], можемо встановити, що медіатор повинен: 1) стверджувати повагу до професії медіатора, її громадського призначення, та сприяти збереженню і підвищенню поваги до неї в суспільстві; 2) виконувати законні рішення органів самоврядування медіаторів; 3) не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження незалежності професії медіатора, честі, гідності та ділової репутації інших медіаторів, підірив престижу професії та діяльності медіатора; 4) контролювати, аби його критика діяльності, рішень, членів органів самоврядування медіаторів не повинна бути спрямована на приниження авторитету медіаторів, його професії та статусу, бути вираженою у принизливій особистій формі або містити завідомо неправдиву інформацію і закликати до невиконання рішень органів самоврядування медіаторів; 5) дотримуватися загальноприйнятих норм ділового етикету. Значення

принципу поваги до професії полягає у тому, що взаємна повага між медіатора полегшує належне здійснення їхньої діяльності.

Професійна культура поведінки – це колективне програмування людського розуму, яке вирізняє членів групи людей від іншої; специфічна сукупність засобів, способів, форм, зразків і орієнтирів взаємодії людей у професійному середовищі, які вони виробляють в сумісній професійній діяльності; система колективних цінностей, переконань, зразків та норм виробничої поведінки, притаманних певній групі професіоналів [512, с. 13].

На нашу думку, до професійної культури поведінки медіатора слід віднести дотримання ним справедливості, сумлінності, гуманності, принциповості, чесності, неупередженості та інших етичних засад. Крім цього, медіатор повинен досконало володіти вербальними та невербальними засобами, які впливають на емоційний стан сторін спору, та нести особисту професійну відповідальність за належне проведення процедури медіації.

Нормативне закріплення принципу поваги до професії та культури поведінки міститься у багатьох вітчизняних та зарубіжних етичних кодексах медіаторів. Наприклад, відповідно до Кодексу етики медіатора Національної асоціації медіаторів України [187] відносини між медіаторами повинні будуватися на основі взаємної поваги та слідування основних принципів етики. Кодекс етики для медіаторів, примирителів, арбітрів, секретарів та експертів Іспанії містить вимоги щодо прозорості та обачності медіаторів, відповідно до яких вони беруть на себе професійні зобов'язання перед сторонами, своєю професією і суспільством. При виконанні цього завдання вони повинні діяти прозоро по відношенню до сторін спору сторонам, бути чесними і неупередженими, старанними і уважними у виконанні своєї роботи та гарантувати відсутність особистого інтересу у спорі [573]. В Етичному кодексі Асоціації медіаторів Чехії встановлено, що медіатор має зобов'язання перед колегами та своєю професією, які полягають в наступному:

– медіатор не може брати участь в медіації, яка проводиться іншим медіатор без попередньої згоди усіх учасників процедури;

- медіатор уникає критики своїх колег під час процесу медіації;
- медіатор усвідомлює, що його сприйматимуть лише як окрему особу, а як представника професійної організації;
- медіатор може здійснювати медіацію лише у тій галузі спорів, для якої він має професійні знання та навички;
- у своїй діяльності медіатор слідкує, аби враховувалися не лише інтереси сторін спору, а й суспільні інтереси також [582].

Повага до професії медіатора полягає також у дотриманні ним підпринципу самовизначення. Нові професії, до яких відноситься і професія медіатора, мають іміджеву привабливість та особливі вимоги до особистісних характеристик фахівців. Так, професійне самовизначення – це усвідомлені, самостійні та добровільні формування, коригування та реалізація професійних перспектив. Це включає в себе відповідальний вибір професії, отримання профільного професійної освіти та вдосконалення в даній професійній діяльності протягом усього життя [526, С. 313-314]. Відповідно до принципу самовизначення медіатор самостійно визначає сферу своєї спеціалізації у медіації та форму організації його медіаційної діяльності відповідно до законодавством. Крім цього, він повинен усвідомлювати призначення професії медіатора, наслідки порушення встановлених до нього вимог, здійснювати свою діяльність добровільно та з щирими намірами.

Етичний кодекс медіатора України, окрім базових етичних положень, повинен врегульовувати відносини супервізії, інтервізії та щодо конфлікту інтересів, встановлювати вимоги щодо етичних аспектів винагороди та рекламної діяльності медіатора, передбачати відповідальність медіатора за порушення встановлених вимог.

Супервізія та інтервізія медіаторів є сталою міжнародною практикою їхньої діяльності, яка безпосередньо впливає на якість процесу медіації. Лише професійного навчання для проведення медіації недостатньо, оскільки будь-які спори, в тому числі публічно-правові, є багатоаспектними.

Управління переговорним процесом та врегулювання спірних правовідносин потребують всебічних теоретичних і емпіричних знань з багатьох галузей науки. Тому медіатору-початківцю важко орієнтуватися та організувати процедуру медіації без сторонньої допомоги.

Супервізія слугує системою професійної підтримки фахівців у сфері медіації. Вона може мати місце під час проведення медіації, під час підготовки медіатора до проведення процедури або мати форму супроводу та підтримки медіатора під час здійснення ним посередництва. Наприклад, російська Асоціація «Ліга медіаторів» здійснює камеральну супервізію шляхом імітації медіації за участі досвідчених медіатора та польову супервізію шляхом стажування медіаторів при судах [445]. Натомість інтервізія – це «інтерколегіальний» або «міжколегіальний» метод роботи в групі рівних за професійним рівнем фахівців, який здійснюється ведучим інтервізії. Супервізія та інтервізія є схожими форматами, які сфокусовані на навчанні та розвитку професіоналів, а їх мета полягає в розширенні знань та вдосконаленні навичок, аби спеціаліст певної галузі був здатний до самоаналізу та вмів керувати емоціями за будь-яких обставин [215, с. 43].

Потреба медіаторів у супервізії та інтервізії зумовлена емоційним професійним вигоранням. Таке вигорання виникає у зв'язку зі стресом у процесу комунікації та полягає у розвитку негативної самооцінки, пасивному ставленні до роботи, втраті співчуття, розуміння та творчого потенціалу. Супервізія та інтервізія запобігають виникненню синдрому вигорання у представників різних професій шляхом професійного спілкування з досвідченішими колегами. Концепція супервізії («наставництва») широко використовується у сфері психологічного консультування, соціальної роботи та охорони здоров'я. Супервізор або куратор може надати поради та спрямовувати фахівця у правильному напрямку його діяльності [160, с. 37].

Поняття «супервізія практики» використовується в значенні «професійна підтримка в рефлексії професійних процесів». Розвинута в середині ХХ ст. практика європейської освіти психотерапевтів надала

можливість супервізії вийшла за її межі та стала широко розповсюдженою послугою в тих сферах людської діяльності, де головними чинниками є імпровізаційність та нестандартність, в тому числі і в медіації. Супервізія медіаторів має дві моделі: навчальна та практична. Мета навчальної супервізії (поряд з тренінгом в рольових іграх і теорією) – освоїти метод медіації. Предметами навчальної супервізії в освоєнні ролі медіатора можуть бути питання змісту медіації, динаміка медіації, мова медіатора, внутрішні процеси медіатора (реакції на клієнтів, ставлення до процесу та результату, способи емоційного відновлення) тощо. Практична супервізія медіатора полягає в супроводі професійної діяльності медіаторів на всіх стадіях і етапах його професійної діяльності. Її функції та мета полягають в забезпеченні впевненості і здатності відновлювати особистісні ресурси [178].

На сьогодні в Україні супервізію та інтервізію у сфері медіації здійснюють Асоціація сімейних медіаторів України, Києво-Могилянська Бізнес-Школа та Національна асоціація медіаторів України, в етичному кодексі якої визначено, що медіатор повинен прагнути до підтримки своєї професійної майстерності, профілактики емоційного вигорання та професійної деформації шляхом участі в конфіденційних процедурах супервізії та інтервізії [187].

Щодо конфлікту інтересів у діяльності медіатора, то, зважаючи на концепти незалежності, неупередженості та нейтральності посередника, закріплення питань відносно його потенційного виникнення є обов'язковим. Конфлікт інтересів, як визначає О. Ю. Андрущенко, це суперечність між приватним інтересом особи та суспільним інтересом, що впливає на об'єктивність, безсторонність, неупередженість прийняття такою особою рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання нею її професійних повноважень [19, с. 265].

У своїй роботі «Правила поведінки медіаторів» Дж. Фірік досліджує можливий конфлікт інтересів у роботі медіатора та розуміє його як домовленість або стосунки, які можуть створити враження про можливу

упередженість. Як вказує науковець, медіатор повинен розкрити всі фактичні та потенційні дані, що можуть спричинити виникнення конфлікту інтересів. Після розкриття такої інформації медіатор повинен відмовитися від посередницької діяльності, якщо всі сторони спору не вирішать інакше. Однак, якщо конфлікт інтересів викликає серйозні сумніви в конструктивності процесу, посередник може відмовитися продовжувати свою діяльність незалежно від згоди сторін спору. Необхідність захисту від конфлікту інтересів також регулює поведінку, яка відбувається під час та після медіації, адже фактичний та потенційний конфлікти інтересів шкодять процесу, а вказані правила спрямовані на зміцнення довіри громадськості до медіації та перешкоджання поведінці, яка може підірвати процес та сферу медіації [584, с. 316].

Типові стандарти поведінки, прийняті Американською асоціацією адвокатів, Американською арбітражною асоціацією та Асоціацією з вирішення конфліктів [595] містять стандартні положення щодо конфлікту інтересів, відповідно до яких такий конфлікт може виникнути через втручання медіатора в предмет спору або через існування будь-яких відносин між посередником і будь-яким учасником медіації, минулих чи теперішніх, особистих або професійних, які обґрунтовано ставлять питання про неупередженість медіатора. Після медіації медіатор не повинен встановлювати ніяких інших відносин з будь-яким з учасників з приводу будь-якого питання, що може викликати сумніви про чесність проведеної медіації. Коли медіатор розвиває особисті або професійні відносини зі сторонами, іншими особами або організаціями після медіації, в якій вони брали участь, він повинен враховувати такі фактори, як час, що минув після посередництва, характер встановлених відносин і запропоновані послуги, враховуючи чи дійсно такі відносини можуть створити фактичний конфлікт інтересів.

Кодекс професійної поведінки Міжнародного інституту медіації [189] доповнює вищезгадані норми, зокрема, погодившись на проведення медіації і

аж до завершення процедури медіації, медіатори мають право вступати в фінансові, ділові, професійні, сімейні або соціальні відносини або здобувати фінансові або особисті інтереси, здатні вплинути або розумно створити видимість конфлікту інтересів, упередженості, тільки якщо вони попередньо розкрили ці обставини всім сторонам і отримали їх згоду. Протягом 12 місяців після завершення медіації медіатори мають право представляти будь-яку зі сторін з того ж питання тільки повністю розкривши цю інформацію і отримавши прямо висловлену згоду іншої сторони на таке представництво.

Тож, медіатор повинен дотримуватися вимог попередження конфлікту інтересів на усіх етапах проведення медіації та після її закінчення. Він зобов'язаний проінформувати сторони спору про усі фактичні чинники, які можуть вплинути на його неупередженість у спорі або незацікавленість в результаті врегулювання спору та припинити свою участь в процедурі, отримавши згоду сторін. За загальним правилом, сторони можуть самостійно вирішувати чи є такі чинники суттєвими для них та чи мають вони сумніви щодо нейтральності та неупередженості медіатора.

Відносно питання винагороди медіатора єдиної думки ні серед науковців, ні у зарубіжній практиці не існує. Н. В. Федоренко та Г. Д. Чайкін називають високу вартість послуг медіатора однією з наймасовіших причин відмови осіб від процедури медіації. В теорії шляхами зниження вартості послуг медіаторів визначають: надання державної підтримки медіаторів, встановлення єдиної вартості послуг медіатора незалежно від витрачених годин, створення конкурентного середовища між медіаторами [507, с. 93]. Тоді як Н. Бондарчук та А. Бугайчук вважають, що законопроект про медіацію в Україні повинен конкретизувати питання винагороди медіатора, а саме встановити розмір мінімальної оплати за одну годину роботи медіатора [48, с. 212].

У зв'язку з цим досить цікавим видається досвід Нідерландів. Так, держава бере на себе фінансування перших годин медіації, які оплачуються безпосередньо Міністерством юстиції Нідерландів. У тому випадку, якщо

протягом оплаченого державою часу сторонам не вдалося врегулювати конфлікт і досягти угоди, вони можуть за домовленістю з медіатором оплатити наступні години його роботи за рахунок власних коштів до укладення угоди за результатами медіації, яка оформлюється медіатором і передається до суду для затвердження в якості мирової угоди. Якщо ж за результатами перших сесій очевидно, що сторони не готові або не здатні врегулювати конфлікт, що вирішується в рамках медіації, вони повертаються до суду для його дозволу вирішити спір у звичайному порядку, встановленому процесуальним законодавством [202, с. 79].

За загальним правилом медіатор має право здійснювати свою діяльність як на оплатній, так і безоплатній основі. Однак виникає питання, чи буде компетентний фахівець, надавати такого роду послуги безоплатно, і якою буде допомога менш компетентного медіатора, але готового працювати на добровільних засадах. На дотримання етичних норм в певній мірі впливає порядок відшкодування витрат на проведення процедури медіації. Сторони повинні отримати достатньо інформації про всі можливі витрати, щоб визначити, чи бажають вони все ще скористатися послугами медіатора. Очевидно, що процедура медіації не може бути ініційована без явно вираженої згоди сторін на виплату медіатора винагороди. Винагорода медіатора формується з урахуванням всіх наявних факторів, в тому числі категорії і складності спору, кваліфікації і досвіду медіатора [542, с. 363].

Досить повно та зберігаючи неформальність відносин у сфері медіації, питання винагороди медіатори розкрито в Кодексі етики медіатора Казахстанського центру медіації [192]. Відповідно до положень Кодексу медіатор або його представник повинен проінформувати сторони про витрати (включаючи компенсації, збори та інше), пов'язані з проведенням медіації. Сторони повинні отримати достатньо інформації про витрати і збори, а також про фактичні або потенційні витрати на початку медіації, аби з'ясувати чи хочуть вони все ще скористатися послугами медіації. Якщо медіатор підвищує витрати після початку медіації, такі витрати повинні бути

виправданими, відповідати виду і складності справи, попередній експертизі спору, необхідному для завершення медіації часі. Отримання медіатором неоднаковою за розміром оплати від кожної зі сторін не має впливати на його нейтральність у проведенні процесу.

Таким чином, неврегульованість питання оплати медіатора на законодавчому рівні зумовлює потребу у встановленні загальних етичних стандартів щодо його винагороди. Отже, медіатор повинен встановлювати розумну оплату за свої послуги та повідомляти сторони про всі витрати, пов'язані із проведенням медіації. Розмір оплати його послуг повинен відображатися у договорі про проведення медіації, тоді як встановлення погодинної оплати вбачається недоцільним через ризик затягування медіатором процесу медіації. Медіатор повинен добросовісно ставитися до своїх обов'язків та дотримуватися всіх етичних принципів своєї професійної діяльності незалежно від того, як сторони розподіляють витрати на вирішення спору шляхом медіації. Особливо актуальним вбачається проведення державної політики підтримки, а саме повного або часткового державного фінансування, застосування медіації у публічно-правових спорів, оскільки суб'єкти здійснюють свою діяльність та беруть участь в медіації від імені держави або територіальної громади.

Європейський кодекс етики медіатора [134] зобов'язує медіаторів просувати власні послуги медіації лише за умови, якщо таке просування є професійним та правдивим і здійснюється гідним чином. Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України [187] наголошує на достовірності реклами медіатора. Така реклама не може включати ніяких гарантій щодо результату медіації, однак з метою популяризації медіації він може збирати та поширювати знеособлену інформацію про кількість, тривалість, зміст та результативність проведених ним медіацій, якщо учасники не домовилися про інше в письмовій угоді.

На сьогодні актуальним питанням є поширення рекламної інформації комунікаційними каналами контентмаркетингу, тобто сайтами та

соціальними мережами. Розміщені у соціальній мережі дані повинні за текстовим, візуальним оформленням відповідати етичним нормам. У сучасних реаліях вибір послуг у більшості сфер суспільного життя здійснюється за допомогою технічних пристроїв та мережі Інтернет. Оголошення орієнтовані на такі засоби зв'язку вже стали, до якого потрібно адаптуватися усім фахівцям, адже вдале позиціонування у соціальних мережах, яке відповідає деонтологічним засадам, підвищує ефективність роботи таких фахівців [323, с. 158].

На нашу думку, медіатор може надавати інформацію щодо своєї освіти, спеціалізації (галузі права), відгуків про його діяльність у сфері медіації та контакту інформацію. Рекламування послуг медіації повинно містити лише достовірні та об'єктивні дані. В Етичному кодексі медіатора України слід встановити певні заборони щодо рекламних матеріалів діяльності медіатора, а саме: заборонити поширення даних, які містять оціночні характеристики медіатора, критику та порівняння з іншими медіаторами; заборонити надавати медіатором будь-яких гарантій успішного результату медіації; заборонити демонструвати інформацію, яка принижує та дискредитує професію медіатора та медіаторську спільноту [492, с. 77].

Останній законопроект про медіацію не містить чітких положень щодо інституту відповідальності медіатора за порушення ним професійних вимог. В контексті дослідження етичного аспекту діяльності медіатора, варто наголосити на важливості запровадження інституту дисциплінарної відповідальності медіатора. Відповідно до ст. 12 законопроекті № 3504 [370] медіатор повинен дотримуватися етики медіатора, тому її порушення тягне за собою настання негативних наслідків. Відповідальність медіатора має подвійну морально-правову природу. Медіатор, який є членом організації медіаторів, несе професійну корпоративну відповідальність, яка закріплена установчими документами цієї організації, або дисциплінарну відповідальність [212, С. 165-166].

Порушення медіатором своїх обов'язків тягне за собою певну відповідальність, яка досі залишається дискусійним питанням у багатьох країнах світу і Україна не є виключенням. Вся відповідальність за вирішення спору по суті, на думку Д. Д. Самігуліна, покладається на сторони. Автор визначає, що медіатор може нести цивільно-правову відповідальність, підставою якої може бути договір або загальні підстави деліктної відповідальності. Тобто, медіатора може бути зобов'язано відшкодувати збитки або сплачувати неустойку. Притягнення до відповідальності може стати наслідком порушення медіатором встановленої договором про проведення медіації процедури, принципу нейтральності; наявності зацікавленості медіатора в результаті вирішення спору; порушення принципу конфіденційності, що є найчастішим порушенням обов'язків медіаторами [413, С. 54-55]. Таку позицію розділяє сертифікований медіатор Н. Безхлібна та Ю. Потьомкіна, яка стверджує, що питання відповідальності медіатора слід досліджувати в просторі забезпечення процесу та також дотримання основних принципів медіації, акцентуючи увагу на принципі конфіденційності. Медіатор безпосередньо відповідає за ефективність процесу: чи витримано належну структуру процесу, яка забезпечує його ефективність, чи проведено роботу з емоційними переживаннями сторін, чи комфортно усі учасниками рухатися в певному темпі [28].

Основним механізмом дисциплінарної відповідальності медіатора є його виключення із реєстру медіаторів, що зумовлює репутаційні ризики для фахівця з медіації. З метою налагодження цього механізму створюються дисциплінарні комісії. Якщо дисциплінарна комісія підтвердить наявність порушень з боку медіатора, санкціями є виключення медіатора з реєстру, інколи з вимогою проходження додаткового навчання [478, с. 375].

Тож, створення Етичного кодексу медіатора України є перспективним напрямком не тільки вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації, а й розвитку інституту медіації в Україні загалом. Серед видів порушень медіатором своїх професійних обов'язків можемо

виділити: розголошення інформації, яка стала відома в процесі здійснення процедури; порушення вимог щодо незалежності, нейтральності та неупередженості; надання сторонам правових консультацій; завдання іншим учасникам медіації матеріальної або моральної шкоди в процесі здійснення своїх професійних обов'язків; здійснення тиску на сторони або примушування до укладання угоди за результатами медіації тощо. Правове регулювання медіації повинно надавати сторонам можливість оскаржувати дії професійного медіатора. Вбачається доцільним створення реєстрів медіаторів (єдиного реєстру або єдиного електронного реєстру, де сторони спору матимуть можливість залишати відгуки про діяльність медіатора) та визначення спеціального органу, уповноваженого вирішувати питання щодо притягнення медіатора до дисциплінарної відповідальності [484, с. 73].

4.2. Ефективність здійснення медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання

Великий тлумачний словник сучасної української мови надає таке визначення поняття «ефективність відношення корисного ефекту (результату) до витрат на його отримання» [70, с. 358].

Загальновизнаним є розуміння ефективності як властивості чогонебудь, що дозволяє отримати потрібні результати. Якщо говорити, наприклад, про ефективність права, то ідеться про здатність правових норм забезпечувати належну поведінку суб'єктів та спрямовувати розвиток суспільних процесів у напрямі, визначеному державою. Ефективність права та правових інститутів зазвичай розглядають з точки зору поділу її на юридичну та соціальну, тому при дослідженні ефективності медіації як одного з таких інститутів ми також будемо оцінювати соціальні наслідки, соціальний ефект її якісного правового регулювання [108, с. 80].

Як пише О. М. Куракін, ефективність можна характеризувати з точки зору трьох підходів:

- 1) визначення ефективності як співвідношення між метою й фактично досягнутим результатом;
- 2) функціонально-цільовий або причинно-функціональний цільовий підхід;
- 3) розуміння ефективності як здатності приводити суспільні відносини до позитивних результатів [227, с. 7].

Г. В. Брик пов'язує два поняття «ефективність» та «результативність» як взаємопов'язані явища, які вказують на якість певної діяльності або на те, як працює конкретний об'єкт. Однак їх неможливо ототожнювати, оскільки вони передбачають різний рівень продуктивності. У цьому випадку результативність – це більш загальне поняття, яке може бути використано для позначення наслідків як ефективної, так і неефективної діяльності. Дуже часто результативність розглядається лише з точки зору досягнення конкретного результату. Відповідно, ефективними можна назвати лише ті види діяльності, що забезпечують реалізацію постановлених цілей з мінімальними витратами ресурсів або які дозволяють досягти максимального ефекту за наявних ресурсів. У методологічному плані під час визначення оцінки впливу будь-якої діяльності термін «ефективність» завжди розглядається в контексті досягнення конкретного ефекту [57, с. 44].

Ефективність дії будь-якого механізму визначається його здатністю досягати поставленої мети. Мета альтернативних способів вирішення спорів полягає в захисті суб'єктивних прав, узгодженні інтересів сторін чи встановленні певних обставин та конкретний процесуальний результат: у випадку медіації – укладення угоди за результатами проведення посередництва [417, с. 106].

На нашу думку, ефективність здійснення медіації у публічно-правових відносинах слід розуміти як її високу значимість для зниження рівня конфліктності зазначених відносин, що позитивно впливає на гарантування та дотримання прав, свобод, законних інтересів окремих осіб, розвиток суспільства та держави в цілому. Сторони спірних відносин

використовуються медіацію для задоволення власних потреб. Переваги медіації, які в сукупності є її головним результатом – врегулювання спору, індивідуальна цінність для конкретних сторін конкретного спору. Крім цього, медіація має надіндивідуальну цінність, оскільки у вимірі належного адміністративно-правового регулювання здійснює позитивний вплив на всі соціальні інститути та розвиток публічного адміністрування.

Представники різних галузей науки визначають ефективність медіації відповідно до потреб конкретної сфери суспільних відносин. Зокрема, Д. Є. Михайлов вважає, що як управлінський інструмент медіація в освітньому процесі виконує одночасно декілька функцій та має різний ефект: являє собою процедуру вирішення конфлікту, процедуру примирення; є інструментом вдосконалення правової культури; слугує інноваційною виховною технологією, результатом якої є виховний, управлінський ефект [279, с. 298].

Як пише І. І. Андрєянова, основними показниками ефективності медіації виступають економічність за рахунок відсутності зобов'язань щодо зборів і мита, оперативність і гнучкість процедури за рахунок звільнення від дотримання жорстких процесуальних вимог [18, с. 160].

В. В. Ровенська стверджує, що ефективність застосування альтернативного способу медіації залежить від отриманої користі суспільством та орієнтується на створення системи, що надала б змогу зацікавленим громадянам вільно використовувати медіацію для вирішення спорів та конфліктних ситуацій [399, с. 193].

На думку Ю. М. Жорнокуй, висока ефективність медіації визначається, насамперед, її головними засадами, ідеями, принципами – нейтральністю, добровільністю і конфіденційністю. Вступ всіх учасників в процес медіації є добровільним, а медіатор – вільно обраним. В цьому контексті медіація має схожість з третейським судом, але основна відмінність медіації від третейського суду – в ролі посередника першої, який не приймає рішень, а тільки сприяє напрацюванню формули угоди в складному процесі. Медіація є

особливо ефективною в тих випадках, коли необхідно відновити або зберегти взаємини між сторонами і коли обидві сторони бажають врегулювати конфлікт [140, с. 383].

Якщо говорити про ефективність медіації, наприклад, у кримінальному судочинстві, то світова практика напрацювала такі показники як удосконалення судової системи в сфері кримінального судочинства та її елементів, використання альтернативних способів вирішення конфліктів, які існують паралельно з судовою системою та розгляду злочинів невеликої тяжкості, коли можливим є примирення сторін або достатньо відшкодування заподіяної моральної та матеріальної шкоди [63, с. 24].

Як справедливо відзначає Є. Є. Бородин, у системі механізмів державного управління медіація виконує функцію трансмісії, що призводить до зміни керованої системи. Застосування медіаційних механізмів свідчить про високий інституційний розвиток суспільства, оскільки медіація передбачає вирішення конфліктних ситуацій між органами публічної адміністрації: органами влади та місцевого самоврядування, структурами бізнесу та структурами громадянського суспільства [50, с. 41].

Досліджуючи медіацію в адміністративному судочинстві, Т. І. Шинкар вказує, що прояв ефективності медіації є підвищення ефективності практичної діяльності адміністративних судів. Позитивні результати практики застосування інституту примирення в зарубіжних країнах, що свідчить про його ефективність, зумовлює потребу запровадження інституту медіації у вітчизняну правову систему. Крім того, запровадження медіації є ефективним в площині гармонізації національного законодавства із законодавством європейського співтовариства, адже питанню медіації присвячено низку рекомендацій і рішень. Практика зарубіжних країн показує, що медіація справді ефективна у адміністративно-процесуальних правовідносинах з особливим суб'єктним складом, незважаючи на те, що однією зі сторін завжди виступає орган влади [546, С. 54-55].

На думку С. О. Корінного, сучасний спосіб змагального вирішення спорів шляхом судового розгляду все частіше призводить до загострення юридичних конфліктів та взагалі припинення загальних відносин сторін. Тоді як значимість вирішення адміністративних спорів у порядку процедури медіації в захисті прав, свобод і законних інтересів приватних осіб є очевидною. Така форма надає можливість забезпечити якісне, своєчасне вирішення адміністративних спорів із збереженням конфіденційності. Медіація дає змогу підвищити ефективність державного управління та забезпечити відповідні якісні зміни правового становища невідладних суб'єктів в адміністративному спорі [205, с. 16].

Медіація також вважається ефективною задля мінімізації негативних наслідків у сфері податкових спорів, зокрема неузгодженості норм податкового законодавства, та для усунення причин для виникнення податкових спорів [97, с. 75].

Вивчаючи особливості адміністративно-правового забезпечення медіації, Н. В. Боженко наголошує, що ефективність медіації визнана європейським співтовариством. За статистикою її застосування на досудовому етапі, близько 85% процедур медіації закінчуються успішно. Крім того, близько 10% спорів вирішуються протягом короткого терміну після завершення медіації. Відповідно до зобов'язань України щодо вступу до Європейського Союзу, забезпечення верховенства права та доступу до правосуддя полягає у включенні до системи права як досудових, так і позасудових методів вирішення спорів. Усвідомлення важливості розповсюдження альтернативних способів вирішення спорів відкриває нові перспективи для встановлення верховенства права в Україні. Їх диверсифікація є показником зрілості правової системи та свідчить про готовність держави до співпраці, підвищуючи рівень правової культури її громадян [44, с. 3].

Л. Р. Юхтенко наголошує на тому, що потреба у запровадженні нової для українського процесуального законодавства процедури досудового

врегулювання спору в адміністративному судочинстві зростає. Ефективність такої процедури полягатиме у подоланні прогалин щодо розвитку дискреційних повноважень суб'єктів владних повноважень. Активна та продуктивна реалізація такої процедури досудового врегулювання спору застосовуватиметься як на користь інтересів держави, так і на користь гарантування, забезпечення та захисту основних прав і свобод людини та громадянина [559, с. 111].

Дослідження ефективності здійснення медіації приваблює зарубіжних науковців ще з 1990-х років. За результатами таких досліджень, було встановлено, що в більшості випадків сторонам ефективніше було б використовувати медіацію або замість арбітражу, або як крок, що передує арбітражу. У 78 % випадків здійснення медіації спори було врегульовано, а витрати та тривалість медіації були значно меншими, ніж арбітраж. Вочевидь, задоволеність респондентів медіацією була більшою, ніж арбітражем [570, с. 268].

Безумовним показником ефективності здійснення медіації є успішний зарубіжний досвід її впровадження та застосування.

У 2014 році було опубліковано результати дослідження Європейського парламенту [579], де було опитано більше 800 експертів з питань перезавантаження медіації в країнах європейського співтовариства. Ефективність медіації було підтверджено статистичними даними щодо досвіду її використання у різних державах. Зокрема, в Болгарії, за даними Софійського обласного суду, медіаційні засідання щороку проводяться в Центрі врегулювання спору і більше третини переданих справ успішно вирішуються. Кількість спрямованих судами спорів на вирішення шляхом медіації за рік (з 2010 року по 2011 рік) збільшилося на 90%. Справи спрямовуються на медіацію приблизно за кілька робочих днів, а медіації проводяться через день. Статистика показує, що середній час, необхідний для врегулювання справи в процесі медіації, становив дві сесії, кожна з яких тривала приблизно дві години. Ці результати показують, що сторони

економить значну кількість часу за допомогою медіації, в той час як суд економить чимало процесуального часу. Додатковою вигодою є сплата сторонами лише 50% державного збору, який відшкодовується позивачу у випадку укладення мирової угоди за результатами медіації.

У Німеччині терміни «посередництво» та «примирення» часто використовуються як взаємозамінні. Обидва терміни використовуються для опису мирного врегулювання суперечки між сторонами за допомогою нейтральної особи. У 2011 році затверджені державою примирні органи зафіксували 12 252 справ, за результатами врегулювання яких у 53,1% було укладено мирову угоду. Інші статистичні дані свідчать про те, що щороку в Німеччині проводиться від 10 000 до 15 000 судових процедур медіації. Зокрема, у Нижній Саксонії щороку починається приблизно 2400 судових медіацій, з яких приблизно 80% вирішують спір.

У Польщі важливу роль щодо здійснення процедури медіації здійснює Польський центр медіації. Дані Польського центру медіації показують, що приблизно 85-90% процедур медіації закінчуються успішним врегулюванням спору. Представники Центру наголошують, що висока ефективність – це одна з переваг медіації [598].

Висока ефективність процедури медіації підтверджується також статистичними даними здійснення медіації у Німеччині та Франції, зокрема, до фінансових судів через розвиток медіації Німеччини доходить лише 5% спорів, а у Франції – 2% конфліктних ситуацій. Середнім показником ефективності медіації у державах, де її застосування є досить активним, є 83-85% успішних процедур медіації, тоді як 5-10% випадків сторони спору-учасники медіації доходять до повної або часткової згоди протягом короткого часу після припинення процедури [30, с. 160].

У європейській спільноті увага прикута до ідеї становлення громадянського суспільства, тому панує думка про те, що медіація позитивно змінює суспільство та ефективно впливає на міжособистісні відносини індивідів. Вона посилює почуття соціальної відповідальності за власну

поведінку та сприяє розвитку діалогу. Зважаючи на ефективність медіації в частині побудови якісних соціальних відносин та впорядкуванні системи правосуддя, вона сприймається головним засобом вирішення спорів та є елементом формування правової політики та культури.

Українська практика застосування медіації є порівняно незначною, тому що більшість конфліктних відносин вирішуються в судовому порядку. Національні особливості та відсутність правового механізму для примусового виконання медіативних домовленостей, українці не поспішають звертатися за допомогою до медіаторів або навіть не знають про існування такої можливості. Але можемо стверджувати, що в Україні існують всі передумови ефективності здійснення медіації у вимірі належного правового регулювання. В першу чергу ефективність медіації визначається її впливом на розвиток правової системи.

Українське суспільство характеризується наявністю таких явищ як деформація правової свідомості, правовий нігілізм, соціальна напруженість та великою кількістю соціальних конфліктів. Викривлення процесу реалізації права, полягає у тому, що особа не знає та не розуміє, як реалізувати свої права внаслідок низького рівня юридичної, усвідомлює відсутність гарантій своїх прав або байдужість законодавця до її інтересів та потреб. Мотивація індивіда до законної поведінки в цьому випадку значно знижується, що, безумовно, впливає на ефективність правових норм. Тому важливо унаслідувати правову ідеологію європейського співтовариства, оскільки країни Європи зосередились на загальнолюдських правах та цінностях, на втіленні правового духу в законодавстві [283].

Медіація, з огляду на аналіз зарубіжного досвіду, є вагомим частиним правової культури європейських держав. Тому значення медіації для розвитку правової системи України важко переоцінити. Медіація – це діяльність, спрямована на освіченість громадян, автономію та розширення можливостей. Медіатори усвідомлюють важливість медіаторських процедур у сучасному суспільстві та мають прихильність до цінностей спілкування,

взаємодії, виховання миру, соціальної відповідальності та становлення громадянського суспільства. Вона стала символічною та соціально-актуальною професійною практикою у той час, особливо коли європейські держави зіштовхнулися із додатковими соціальними проблемами, а саме: мовне, культурне та етнічне розмаїття; збільшення мігрантів; соціальні заворушення спричинені несприятливими економічними явищами. В умовах сучасної культури важливо запобігати конфліктам та насиллю, тому соціальна значущість діяльності посередників є безумовною [576, с. 2].

Виконання завдань та реалізація функцій демократичної, соціальної, правової держави передбачає створення та використання надійних юридичних механізмів реалізації свободи, рівності і справедливості з урахуванням неможливості існування абсолютної необмеженої свободи та абсолютної рівності. Такі механізми повинні визначати оптимальне співвідношення державних, правових, економічних складових регулювання та саморегулювання суспільних процесів, перерозподіл матеріальних ресурсів для забезпечення певного рівня життя, сприяти зниженню соціальної напруги [314, с. 6].

Аналізуючи правову культуру суспільства, Т. В. Геворкян стверджує, що вирішення конфліктів шляхом насильства та примусу зовсім не відповідає потребам динамічного розвитку громадянського суспільства. Становлення правової держави та зміцнення соціальної стабільності безпосередньо залежить від високої правової культури. Медіація є ефективним способом здійснення впливу на стан правової культури, правосвідомості та правової грамотності громадян, спрямований на мінімізацію правового нігілізму. Вона несе в собі вагомий навчальний елемент, тому що її учасники отримують можливість відкрито висловлювати свої позиції та інтереси та навички мирної конструктивної комунікації [90, с. 156].

На нашу думку, можна стверджувати про значущість, ефективність здійснення медіації для утвердження принципу верховенства права в державі. Ми розглядали зазначений принцип в площині основних засад

адміністративно-правового регулювання. Варто дослідити верховенство права як доктрину та встановити значення медіації для її реальної реалізації, оскільки у науковому вимірі панує думка, що верховенство права в Україні існує переважно на доктринальному рівні та носить декларативний характер.

Правова доктрина не містить єдиного розуміння сутності верховенства права. З точки зору соціологічної концепції праворозуміння О. М. Куракін та М. Ю. Романов розглядають верховенство права як показник належного рівня дотримання прав людини, на основі чинного законодавства, сформованого на основі природних та інших прав людини [228, с. 35].

Натомість С. І. Максимов визначає досліджувану категорію як ідеал, регулятивну ідею, яка охоплює певний тип взаємодії людини і влади й спрямована на те, аби влада була обмежена певними засадами, нормами та не виходила за визначені межі [258, с. 28].

В Україні ідея верховенства права є конституційним принципом, однак детальної регламентації засада верховенства у вітчизняному законодавстві не отримала. Тоді як міжнародна спільнота постійно поповнює доробки щодо визначення, розуміння та закріплення верховенства права на міжнародному та національних рівнях.

Щодо структури верховенства права, то у Доповіді, схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні «Про верховенство права» [600] її елементами виокремлено законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборону недискримінації та рівність перед законом. Концепція «верховенства права» поряд з демократією та правами людини визнано основою Ради Європи. Вона означає, що як приватні особи, так і органи влади повинні мати права та обов'язки відповідно до законів, які публічно видаються, набирають чинності та застосовуються у судах. Держава, яка слідує доктрині верховенства права характеризується наступними положеннями: зрозумілість та чіткість законодавства; рівність усіх перед законом; законність, справедливість та обґрунтованість здійснення влади; захищеність прав людини; суди повинні

здійснювати свою діяльність справедливо; громадянами повинні надаватися засоби вирішення спорів без зайвих витрат та затягувань.

У опублікованому Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) Керівництві з аналізу верховенства права у країнах елементами досліджуваної категорії встановлено порядок і безпеку, легітимність, систему стримувань і противаг, справедливість та ефективне застосування [586]. Значну увагу автори документу приділили альтернативному врегулюванню спорів як програмі сприяння доступу до правосуддя. За умови належного правового регулювання способи вирішення спорів можуть ефективно розвантажити суди, дозволити індивідам спрощено розв'язувати конфлікти, є простішими, ефективнішими та потребують менше витрачання ресурсів.

Однією із головних категорій медіації є справедливість і хоча, як вказує Н. А. Мазаракі, поняття справедливості завжди є індивідуальним для учасників спірних правовідносин, моральні цінності та звичаї узагальнюють її значення в суспільстві. За допомогою застосування медіації, за результатами якої закріплюється ідея соціальної справедливості, свободи, рівності, моралі, стане можливим утвердження справедливості та верховенства права у суспільстві в цілому [247, с. 27].

Незважаючи на очевидні переваги запровадження медіації як ефективного способу врегулювання спорів, М. М. Лученко не підтримує впровадження будь-яких альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів, адже результат медіації послаблює право на судовий захист та можливість судового контролю, негативно впливає на стан верховенства права загалом. Науковець пояснює це тим, що окрім очевидних корупційних ризиків, існує невідповідність характеру таких суперечок позасудовим методам їх вирішення. Також використання таких методів, на думку авторки, ставить під сумнів обов'язок суб'єкта владних повноважень діяти у відповідності до вимог адміністративного законодавства, зокрема, щодо вимоги діяти пропорційно [242, с. 14].

На нашу думку, медіація модернізує механізм судового захисту, що цілком відповідає концепції верховенства права. Можемо прогнозувати, що у публічно-правових відносинах вона сприятиме становленню довірчих відносин між громадянами та органами публічної адміністрації. Щодо сумнівів відповідності альтернативних способів вирішення спорів характеру повноважень владних суб'єктів, вдосконалення нормативно-правового забезпечення таких повноважень та внесення відповідних змін до процесуальних нормативно-правових актів гарантуватиме законність їх застосування та буде першим кроком покращення доступу громадян до справедливого правосуддя.

Вплив медіації на панування верховенства права пояснюється ще й тим, що процес медіації та надання послуг у сфері медіації відбувається з дотриманням прав, свобод та інтересів учасників процедури. Тобто процедура медіації безпосередньо відбувається на засадах верховенства права, вихідного начала дії більшості правових принципів. Принцип верховенства права проявляється в усіх відносинах, регулювання яких відбувається за допомогою права, та грає роль сталого орієнтира, відповідно до якого здійснюється законодавче забезпечення інституту медіації [447, с. 184].

Реалізація верховенства права в Україні залишається актуальним питанням, оскільки кожен із вищезгаданих його елементів потребує реформування. Одним із перспективних шляхів вдосконалення механізму дотримання верховенства права є впровадження альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації. В контексті дослідження ефективності медіації як способу альтернативного вирішення спорів слід звернутися до одного із основних елементів верховенства права – забезпечення доступу до правосуддя.

Доступ до правосуддя можна тлумачити:

1) у вузькому розумінні – як здійснення правосуддя незалежним та неупередженим судом, де суд повинен бути вільним від зовнішнього тиску та

виражати однакове ставлення до учасників процесу, забезпечуючи справедливе судочинство [207, с. 184];

2) у широкому розумінні – як елемент верховенства права, можливість особи запобігати порушенню її прав та володіти ефективними засобами захисту, якщо такі права порушені [415, с. 239].

Головною з передумов ефективності медіації в Україні слід визнати значні недоліки системи правосуддя. Побудова демократичної правової держави потребує докорінних змін у сфері правосуддя, перетворення його в незалежну гілку державної влади.

За своїм призначенням судова влада створена для вирішення соціальних конфліктів між державою та громадянами, власне між громадянами та юридичними особами на основі закону. Вирішення спорів повинно відбуватися швидко та відповідно до принципів законності й справедливості. Однак таке завдання реалізується судовою владою не повною мірою, внаслідок чого існує негативний вплив на забезпечення правопорядку та стримується розвиток економіки. Загальновідомо, що судова влада може виконувати свою суспільну місію лише за умови збереження у суспільстві високого рівня довіри до суду [128, с. 301].

У 2019 році Центром політико-правових реформ було проведено узагальнення статистики довіри до суду в Україні [223]. Так, в Україні рівень довіри до судових органів є стабільним, а у 2019 році він складав 15%. У 2018 році цей показник складав лише 7%, хоча, наприклад, у Нідерландах близько 80% населення висловлюють довіру до правосуддя. Цікавою тенденцією в Україні є те, що суди мають меншу довіру, ніж політичні органи, тоді як в європейських державах – навпаки. Серед основних перешкод становленню довіри до судів українці виділили поширеність корупційних явищ у судах, порушення вимог незалежності (зокрема, залежність від олігархії), низький рівень моральності суддів, заплутаність системи судів, невмотивованість та незрозумілість винесених судових рішень, загальна недоброчесність тощо. Крім цього, Центром було зроблено

висновок, про необхідність усунення проблем, пов'язаних із тайм-менеджментом в судах, відсутності стандартів якості судових послуг, надмірна формальність та невідповідність потребам користувачів. Інформаційний простір України наповнений негативною інформацією про стан судової системи, що також впливає на ставлення громадян до неї.

Як пише Н. Мазурик, дієвість судових та альтернативних засобів захисту у відносинах за участю суб'єктів владних повноважень є найбільш залежною від ефективного доступу до них вразливих груп населення, малозабезпечених, внутрішньо-переміщених осіб, ветеранів війни, людей із інвалідністю, інших соціально незахищених верств. Водночас, саме адміністративні суди є першочерговим об'єктом удосконалення доступності для осіб, яким необхідний захист в інституціях адміністративної юрисдикції [253, с. 136]. Оскільки медіація вже існує в Україні як соціальна послуга, слід зазначити, що вона може позитивно вплинути на доступ визначених категорій осіб до адміністративного судочинства.

На думку О.О. Осипової та О.Є. Звірко, модель адміністративної юстиції у вигляді окремої підсистеми адміністративних судів повністю відповідає європейським стандартам та забезпечує реалізацію законності, захист прав та законність інтересів фізичних та юридичних осіб, судовий контроль за законністю дій та рішень органів влади, їх посадових та службових осіб. Перспективи подальшої реформи адміністративної судової влади в Україні залежать від запровадження інноваційних процедур медіації, вдосконаленого контролю законності судових рішень вищими судами, оптимізації навантаження на суддів шляхом встановлення раціональних норм їх діяльності, закріплення електронного провадження тощо [321, с. 143].

Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів особи у сфері суспільних відносин від порушень їх владними суб'єктами. Ці конкретні завдання мають виконуватися у всіх інститутах адміністративного процесу, що фактично робить його особливим, незалежним юрисдикційним процесом. Однією з найбільш актуальних

проблем вітчизняної юридичної практики є відсутність правової визначеності. В одних і тих самих справах суди, іноді навіть ті ж колегії суддів, можуть висловлювати протилежні правові позиції, що негативно впливає на всю юридичну практику. Суди втрачають орієнтири своєї діяльності та працюють в умовах підвищеного професійного ризику [460, с. 116].

На думку О. В. Константого, вирішити ці проблеми можна за допомогою запровадження дієвого, такого, який би відповідав загальноєвропейським підходам, обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів особи з публічною адміністрацією у межах інститутів остатньої [200, с. 61].

Медіація є можливістю для сторін опосередковано брати участь в процесі публічного адміністрування, усунути недоліки владного впливу та врегулювати свій спір відповідно до принципу законності. Вона здатна ефективно вирішити проблеми щодо неупередженості та тиску на суддів, оскільки сторони можуть самостійно обирати медіатора (суддю-медіатора), який задовольнятиме їхні вимоги щодо нейтральності та незалежності посередника. Вказане суттєво відрізняє медіацію від судового процесу. Тож, призначення медіації полягає не лише в урегулюванні конфлікту, а й у зниженні навантажень на суддів та підвищенні якості правосуддя.

Крім цього, ситуація із неефективністю судового розгляду спору загострюється у зв'язку із епідеміологічними умовами. Перевантаження суддів загострює проблему порушення строків вирішення справ, оскільки виникла велика кількість спорів, пов'язаних із порушенням правового режиму карантину. В сучасних умовах використання медіації як ефективного способу вирішення спорів і захисту прав та інтересів може сприяти реалізації принципу доступу до правосуддя.

Не варто забути про корупційні явища у системі судових органів, які громадяни під час опитування визначають найсерйознішою перешкодою до справедливого та доступного правосуддя.

Корупція – це небезпечне соціальне явище, а фактори, які її зумовлюють, мають систематичний характер, є масовими, суспільно шкідливими та системними [116, с. 204]. Основними корупційними ризиками в органах судової влади називають:

- недосконалість формування системи спеціальної підготовки суддів, неефективна система кваліфікаційної атестації суддів та притягнення їх до відповідальності за порушення вимог професійної етики;
- існування недосконалих процесуальних форм, які дають можливості для вчинення корупційних діянь;
- фактична залежність суддів від судів вищих інстанцій та суб'єктів політичної діяльності ;
- недостатня відкритість і прозорість судового процесу;
- низький рівень фінансування судів та матеріального забезпечення суддів;
- загальний правовий нігілізм в українському суспільстві, недовіра населення до влади загалом і суду зокрема, та низький рівень професіоналізму представників юридичних професій, залучених до діяльності суду [411, с. 32].

Інститут медіації, на думку О. Н. Тогузаєвої, можна розглядати як один з елементів громадського контролю в сфері здійснення правосуддя. З огляду на умовний розподіл медіації на позасудову і судову, авторка вважає, що в рамках позасудової медіації корупційна складова втрачена, в медіативних правовідносинах відсутні корупційні фактори, а корупційні ризики практично дорівнюють нулю. В судовій медіації корупційна складова мінімізована, так як суд все ж таки бере участь у процесі. Характеристиками медіації, які детермінують її антикорупційний потенціал є:

- повне виключення з правовідносин або мінімізація ролі владного суб'єкта (суду);

– впровадження етичних принципів і етики переговорів, чому сприяє медіація в цілому, відіграє роль фактору, що знижує корупційну складову в будь-яких правовідносинах;

– добровільність проведення медіації розкриває її антикорупційний потенціал;

– переважно моральний і тільки в подальшому нормативний підхід [466, С. 222-223].

Медіація також є ефективною також з точки зору масштабного проведення політики запобігання та протидії корупції. Так як медіатор лише координує переговорний процес, організовує проведення медіації та слідкує за законністю домовленостей сторін, порівняно з суддею, він має мінімальний вплив на результат врегулювання спору. За фасилітативною моделлю медіації, яка існує в Україні, медіатор не може пропонувати варіанти вирішення спору. Крім того, він не може тиснути та змушувати сторону піти на не вигідні уступки, тому будь-які корупційні ризики у процесі проведення медіації виключаються.

Наступним показником ефективності медіації слід визначити її позитивний вплив на сферу публічного адміністрування. Функціонування організаційно-правового механізму виявлення інтересів та задоволення суспільних потреб відбувається за допомогою різноманітних правових засобів. Об'єктивно ефективність публічного адміністрування залежить від якості його правового забезпечення та правового регулювання. Вдосконалення правового регулювання публічного адміністрування є, хоч і надзвичайно необхідним, однак довготривалим процесом, тому медіація може стати додатковим правовим засобом вдосконалення публічного адміністрування.

О. М. Крутій пропонує перелік показників, за якими здійснювалося оцінювання ефективності медіації у сфері публічного управління:

1) організаційно-правова складова медіації повинна оцінюватися за рівнем дієвості законодавчої бази щодо зниження соціальної напруженості,

достатністю та відповідністю чинного вітчизняного законодавства у сфері державного управління конфліктами у взаємодії представників органів влади та приватних осіб вимогам європейських стандартів та міжнародної практики, ергономічністю структурної організації діяльності органів публічної адміністрації щодо управління конфліктами відносно її нормативно визначених завдань та функцій;

2) соціально-психологічна складова медіації повинна оцінюватися за компетентністю та вмінням реалізовувати конструктивні стратегії управління конфліктами та вмотивованістю як органів влади, так і громадськості на дотримання етичних норм;

3) медіа-комунікаційна складова медіації повинна оцінюватися за наявністю знань та ступеня використання сучасних медіа-комунікативних технологій відносно управління конфліктами у відносинах взаємодії представників органів влади та громадськості [217, с. 6].

Ефективність публічного адміністрування відображає ступінь досягнення його загальних цілей та якість надання послуг населенню.

Серед складових оцінки та водночас критеріїв ефективності державного управління В. В. Фомін виділяє:

1) оцінку результатів впливу державних органів на суспільну злагоду, економічне зростання, державний суверенітет тощо;

2) оцінку чинників та інструментів забезпечення високої якості надання публічних послуг, зокрема підвищення управлінського впливу, відсутність корупції тощо;

3) ефективність реалізації певних регуляторних елементів, зокрема управління та використання бюджетних коштів, та діяльності конкретних державних органів влади як організацій [514].

О. Ткачова розглядає ефективність державного управління з точки зору поведінкового підходу та стверджує, що оцінювання ефективності управління базується на вимірюванні ступеня задоволення потреб усіх груп, зацікавлених у результатах діяльності організації. Ефективність державного

управління за поведінковим підходом полягає в досягненні балансу інтересів усіх зацікавлених та впливових сил у результатах діяльності державних інституцій [464, с. 34].

На думку О. Петрос низький рівень довіри громадян до органів державної влади зумовлений дефіцитом якості державних послуг, які надають державні службовці. Особливу увагу на будь-якому етапі розвитку суспільних відносин слід звернути на завдання завоювати більшу прихильність до суб'єктів владних повноважень, покращуючи державні послуги та їх якість. Як наслідок економічної кризи, всередині системи державного управління помітно зростає рівень соціальної напруги, викликаній відсутністю ефективних дій владних структур для відновлення та реалізації забезпечення належного соціального захисту в умовах фінансової кризи [330, с. 236].

У публічній сфері спори обумовлені переважно владною діяльністю органів публічної адміністрації. Їх учасники – владні суб'єкти та приватні особи – вважаються «нерівними» у правовідносинах, з яких виникають спори. Державні органи та органи місцевого самоврядування впливають на поведінку інших та корегують її відповідно до встановлених законом вимог, тоді як приватні особи – повинні або підкорятися цьому впливу, або, якщо він порушує їх права, свободи, інтереси, протистояти йому, у тому числі шляхом судового захисту. Вочевидь, справедливе вирішення подібних конфліктних ситуацій неможливе без закріплення за учасниками публічно-правового спору процесуальних прав та обов'язків, здійснення яких дозволяє «нерівним» у відносинах суб'єктам стати «рівними» у процесі [333, с. 79].

Сьогодні якість публічного адміністрування залежить від здатності органу влади підпорядковувати діяльність інтересам громади, забезпечення високої якості публічних послуг, налагодження відносин партнерства з бізнесом та громадою, сприяння та забезпечення відкритості влади, участі громадян в управлінні, постійного вдосконалення менеджменту та розвитку персоналу органу державного управління. Як справедливо зазначає

О. М. Крутій, медіація в публічному управлінні є оптимальним інструментом, який забезпечує діалог та врегулювання соціальних конфліктів. Особливо актуальним це є в умовах розвитку в Україні демократичних цінностей та визнання і дотримання прав та інтересів людини як найвищої соціальної цінності. Процеси європейської інтеграції в Україні та орієнтація на європейські цінності посилює необхідність впровадження механізму медіації в систему публічного управління як засобу інтеграції, комунікації та співробітництва [217, с. 3].

Участь громадськості в публічному адмініструванні в конфліктних умовах може відбуватися у двох ефективних напрямках взаємодії: система медіації та діалогова взаємодія. Прикладом реалізації системи медіації як взаємодії влади та громадськості є США, де основною метою медіації є збалансування інтересів громадянина та держави щодо оформлення податків за будь-які види робіт, які виконують громадяни. У 2019 році Т. В. Карлов провів опитування щодо проблемних питань взаємодії у конфлікті між владними суб'єктами та громадянами на регіональному рівні. За результатами опитування респондентами було вказано про високий рівень соціальної напруженості у всіх регіонах. Поширеними серед населення настроями є тривога та зневіра, тоді як представники влади виявились некомпетентними у вирішенні конфліктних ситуацій, не мають базових навичок та знань використання медіації. Значна частина посадових та службових осіб органів місцевої влади під час виникнення конфлікту обирають неконструктивну стратегію поведінки [170, с. 8].

Застосування медіації у системі публічного управління має забезпечити безперешкодну реалізацію прав учасників правовідносин за допомогою врегулювання спорів, які виникають без приведення в дію існуючих юрисдикційних механізмів. З точки зору такого підходу, як пише Є. Є. Бородін, процедура медіації є елементом єдиної системи вирішення правових спорів та визнаним державою способом захисту порушених прав [51, с. 33].

Проаналізувавши потенційні результати та значення застосування медіації в Україні, варто дослідити засоби забезпечення її ефективності. Засоби забезпечення ефективності застосування медіації можна розділити на два види:

- засоби, які впливають на ефективність конкретної процедури медіації між сторонами конкретного спору;
- засоби, які впливають на ефективність медіації як соціально-правового інституту [474, с. 193].

Щодо засобів впливу на ефективність застосування медіації як конкретної процедури, то, на думку Т. Ю. Базарова та А. С. Чиной, ефективність медіації залежить також від інтелектуальних, розумових здібностей сторін, їх досвідченості у переговорних процесах, високого статусу або вагомих фінансових переваг когось зі сторін. Науковці стверджують, що існує взаємозв'язок між емоційними факторами особистості медіатора і ефективністю медіації. Під емоційними факторами слід розуміти компоненти емоційного інтелекту медіатора – здатність розпізнати, зрозуміти та керувати власними емоціями та емоційним станом інших людей, та емоційного лідерства. За такого підходу ефективність медіації розглядається як ступінь досягнення конфліктуючими сторонами угоди, яка задовольняє інтереси усіх учасників конфлікту [24, с. 16].

На думку Г. В. Станкевича та А. М. Соловйова, в успішному проведенні процедури медіації велику роль відіграє володіння медіатором необхідних професійних якостей, одним з яких є вміння встановити контакт з кожною з сторін спору. Медіатор повинен володіти впливовістю, тобто здатністю встановлювати довірчі відносини з учасниками спору, і умінням позиціонувати себе так, аби кожна зі сторін визнавала авторитет медіатора і прислухалася до його слів. Крім цього, медіація ефективна за умов, якщо в майбутньому сторони бажають або можуть мати тісні ділові відносини, не зацікавлені в публічному розгляді; судові рішення у даній справі, швидше за все, буде оскаржено стороною, а рішення третейського суду не буде

виконано добровільно; суперечка є складною і сторони не бажають, аби спір розглядався в суді [441, С. 320-321].

Н. А. Мазаракі вважає, що ефективність процедури медіації залежить від правильної оцінки медіабельності спору [251, с. 200]. Натомість Т. О. Подковенко вважає, що ефективність медіації залежить, насамперед, від ролі нейтрального медіатора, який сприяє тому, аби сторони змістили акценти з відстоювання своїх позицій на задоволення своїх інтересів [338, с. 28].

Щодо засобів, які впливають на ефективність медіації як соціально-правового інституту, то тут варто погодитися з думкою О. В. Лук'янової та Т. В. Худойкіної, які називають медіацію «крихким» інститутом, ефективність якого залежить в першу чергу від вирішення проблем її законодавчого закріплення та реалізації [241, с. 4].

С. Ф. Афанасьєв наголошує, що тільки прийняття закону про медіацію недостатньо для реформування правової політики. Законодавець, поєднуючи механізми державного управління та приватно-правові засоби вирішення спорів, повинен забезпечити внутрішню гармонізацію законодавства у цій сфері, оскільки неналежне правове регулювання лише поглибить негативні процеси у правозастосовній практиці [23, с. 45].

Цікаву думку висловлює А. В. Григор'єв, який розглядає ефективність медіації в Росії та стверджує, що держава йде екстенсивним шляхом, тобто «нав'язує», пропонує, пропагує, переконує, рекламує альтернативну процедуру врегулювання спору медіацію. Але, як вважає автор, процедура медіації може бути ефективною лише в сформованому громадянському суспільстві, де є достатньо широкий середній клас, який є правосвідомим учасником суспільних відносин, носієм панівної ідеології та всієї системи цінностей [102, с. 33].

На нашу думку, медіація дійсно розвиватиметься динамічніше в уже сформованому громадянському суспільстві з високим рівнем правової культури, але, водночас, вона є каталізатором становлення такого

суспільства. Медіація є доступним соціально-правовим інститутом, а її поширення та популяризація державою є виключно позитивною тенденцією.

Окрім закріплення нормативно-правового статусу, для забезпечення успішного розвитку та ефективного функціонування інституту медіації, на думку І. Г. Ясиновського, в Україні варто використати комплексний підхід щодо формування моделі медіації, який буде ґрунтуватиметься на поєднанні приватної і судової моделей медіації [565, с. 16].

О. Д. Сидельніков поділяє пануючу думку про необхідність створення адміністративно-правового регулювання медіації та зазначає, що ефективність застосування медіації може бути забезпечена лише за таких умов:

- використання судової моделі медіації, де посередником виступає суддя-медіатора;
- встановлення обов'язковості звернення сторін процесу до медіації на стадії підготовчого провадження;
- декларація пріоритету державної політики на врегулювання публічно-правових спорів;
- розширення повноважень суб'єктів владних повноважень щодо їхнього правового статусу під час участі в медіації [421, с. 170].

Таким чином, значення та ефективність медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання, насамперед, полягає у сприянні становлення ідеї панування верховенства права у державі. Обґрунтування її ефективності з точки зору доктрини верховенства права полягає в наступному:

- 1) медіація являє собою ефективний механізм забезпечення захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина;
- 2) впровадження медіації значно зменшує навантаження судів, що забезпечує якість та дотримання розумності строків розгляду спорів;

3) медіацію слід визнати антиподом правового нігілізму, оскільки її динамічний розвиток та використання медіації формує правову культури мирного вирішення спорів та зупиняє деформацію правової свідомості;

4) інституалізація медіації сприяє забезпеченню балансу публічних та приватних інтересів шляхом розширення способів захисту порушених прав, свобод та інтересів людини і громадянина [481, с. 61].

Варто також погодитися з думкою О. М. Шкляревського, який наголошує, що медіація здатна лібералізувати адміністративний процес [547, с. 129].

Окрім підвищення оперативності судової системи та освіченості громадян щодо відстоювання своїх прав та інтересів, здійснення медіації позитивно вплине на задоволення потреб суспільства у швидкому розв'язанні конфліктів, значно знизить рівень сприйняття корупції та кількість корупційних ризиків у сфері правосуддя та державного управління, підвищить рівень довіри громадськості до органів публічної адміністрації, знизить рівень соціальної напруженості, сформує звичку мирного врегулювання конфліктних відносин та якісно змінить парадигму сучасного адміністративного права. Головним показником ефективності здійснення медіації слід визнати модернізацію правової системи та її відповідність європейським стандартам, що суттєво наблизить Україну до членства в Європейському Союзі [477, с. 208]. Слід враховувати, що результативність впровадження медіації можлива лише за існування її належного адміністративно-правового регулювання та втілення теоретично обґрунтованої концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах.

4.3. Концептуальна основа побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів

Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року [125] наголошує на великому значенні принципу кращого доступу до правосуддя. З метою дотримання цього принципу європейське співтовариство закликала держав-членів впроваджувати способи альтернативного вирішення спорів. Серед них – медіація, як один із найефективніших інструментів врегулювання спорів. Відсутність адміністративно-правового регулювання застосування медіації у публічно-правових спорах зумовлює актуальність формування концептуальної основи належної адміністративної процедури її застосування.

Ще у 2010 році директором Міжнародного інституту медіації М. Літесом було прогнозовано досягнення медіації у 2020 році, які для України є не здобутками, а стратегічними цілями. Автор передбачав поширеність державного фінансування медіації, розвиненість онлайн-медіації, відсутність бюрократизму у врегулюванні спірних правовідносин, розвиток мережі великої кількості професійних громадських організацій медіаторів, активне міжнародне співробітництво національних організацій медіаторів, визначено та встановлено найвищі стандарти освіти та моніторингу діяльності медіаторів, акредитація та сертифікація фахівців з медіації, існування та дотримання медіаторами суворих етичних вимог тощо [590].

Зразковим документом для визначення концептуальної основи належної процедури застосування медіації в Україні слід вважати Концепцію Ради Європи щодо посилення спроможності Європейського Союзу у сфері медіації та діалогу 2009 року [575]. Відповідно до основних положень Концепції медіація слугує інструментом політики Європейського Союзу, тоді як європейська спільнота виступає суб'єктом медіації. Так, Європейський Союз всебічно сприяє медіації, використовує, підтримує та фінансує її розвиток відповідно до принципів узгодженості, всебічності, справедливості правосуддя та рівності прав людини, співпраці з іншими суб'єктами

міжнародного права, оцінюючи ризики та підтримуючи медіаційні ініціативи.

Цікавим є дослідження А. А. Арутюнян, яка сформувала концепцію медіації у кримінальному процесі. Зокрема, дана концепція включає такі основні елементи: поняття медіації в кримінальному судочинстві; місце медіації в сучасному кримінальному процесі; модель медіації; правове регулювання медіації в кримінальному судочинстві; коло справ, за якими можливе застосування медіації; статус медіатора, його права та обов'язки; пропозиції щодо поетапного впровадження медіації в кримінальне судочинство [21, с. 14].

На нашу думку, концепцію побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів слід розуміти як систему положень, які визначають перспективні напрямки розвитку медіації у вирішенні таких спорів та засновані на найкращому досвіді практичного використання медіації й теоретичних уявлень про її сутність, мету, призначення, принципи та особливості. Потреба у формуванні концептуальної основи медіації виникає у зв'язку із численною кількістю перешкод на шляху її впровадження до правової системи України. Метою концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів є її призначення модернізувати систему публічного адміністрування та вдосконалити адміністративне судочинство. Вона спрямована на запровадження інноваційних способів мирного врегулювання публічно-правових спорів за допомогою медіації. До того ж, концептуальна основа спрямована на досягнення ефективності медіації.

На думку Ю. В. Кузьменко, С. Г. Божок та О. Ю. Красіловської основними проблемами імплементації медіації до українського правового простору є: низька правова культура населення, низький рівень довіри до послуги медіації, недостатня поінформованість громадян про переваги медіації та відсутність будь-якої рекламної чи інформаційної діяльності з

боку організацій медіаторів; особливості національного правосуддя, де судовий захист є пріоритетним; недостатній рівень співробітництва з міжнародними організаціями медіаторів з метою отримання конструктивного досвіду; відсутність спеціалізованого законодавства [221, с. 257].

За результатами проєкту «Сприяння практичному запровадженню медіації в Україні та налагодженню взаємодії з судовою системою» за підтримки міжнародних організацій, Національної асоціації медіаторів України та факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» було виокремлено основні чинники повільного впровадження інституту медіації в Україні, серед них:

- 1) низький рівень зацікавленості судів у підвищенні своєї ефективності у попередні роки;
- 2) незацікавленість держави у трансформації культури та традицій вирішення спорів у попередні роки;
- 3) відсутність концепції впровадження медіації;
- 4) розрізненість спільноти медіаторів [440, с. 6].

Узагальнивши усі попередні теоретичні напрацювання, можемо зробити висновок, що в Україні сучасними проблемами впровадження та перешкодами застосування медіації у сфері публічних правовідносин є:

- 1) відсутність механізму адміністративно-правового регулювання медіації та профільного координуючого органу в окресленій сфері діяльності;
- 2) несформованість професійної спільноти медіаторів;
- 3) невизначеність у питаннях щодо вибору та встановлення оптимальної моделі медіації;
- 4) недосконалість правового статусу потенційних суб'єктів процедури медіації;
- 5) відсутність механізму забезпечення виконання угоди за результатами медіації.

Як справедливо вказує М. І. Бліхар, використання медіації як способу вирішення адміністративних спорів може допомогти вирішити поточні

проблеми адміністративного судочинства. Це пояснюється тим, що, як приклад, законодавство про оскарження в судовому порядку рішень і діяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права і свободи приватних осіб, відносить справи цієї категорії до підсудності адміністративних судів. Втім, судовий контроль в Україні є занадто обмеженим, в той час, коли порушення владою прав і свобод громадян має досить широкий спектр судового розгляду. Кількість публічно-правових спорів зростає, що робить введення в практику медіації нагальним. Зарубіжний досвід свідчить про те, що застосування медіації стане елементом адміністративної реформи, яку потребує сучасне українське суспільство [39, с. 81].

Ми погоджуємося з думкою О. М. Крутій, що стабільна соціальна взаємодія в публічному управлінні повинна мати підтримку «позапримусовими» процедурами. Паритетними процедурами є конструктивний діалог, довіра, спільна діяльність та медіація. В умовах глобалізації та зростання нестабільності, розширенням конфліктного поля для розвитку публічного управління найбільш оптимальною є медіація [217, с. 4].

Щодо стратегічних напрямків розвитку медіації в Україні, то науковці виділяють необхідність проведення правової освіти населення, активного піару державних установ, збільшення міжнародних проєктів щодо імплементації медіації в вітчизняну правову систему, державне фінансування програм медіації та прийняття закону про медіацію [221, с. 258].

На думку Н. Ю. Кантор, утвердження національної практики застосування медіації в адміністративно-правових спорах можливе у випадку нормативного закріплення сфери застосування процедури, правового статусу медіатора та основних принципів її проведення. Для того, щоб медіація стала реальною альтернативною адміністративному суду, необхідно провести широку інформаційну кампанію з роз'яснення її переваг. Внаслідок цього, громадянське суспільство повинне усвідомити потенційну корисність та ефективність медіації [169, с. 93].

Зважаючи на сучасний стан медіації в Україні, основними векторами її розвитку слід визнати її правове забезпечення як правового інституту та як адміністративної процедури. На нашу думку, елементами концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах є:

- формування механізму адміністративно-правового регулювання медіації;
- визнання основних цінностей медіації;
- запровадження профільного координуючого органу з питань медіації;
- встановлення повноважень щодо ведення реєстру медіаторів;
- формування професійної спільноти медіаторів;
- вибір оптимальної моделі медіації;
- вдосконалення правового статусу суб'єктів владних повноважень як учасників медіації та запровадження їх професійної підготовки у сфері врегулювання конфліктів;
- протидія зловживанню правами в процесі медіації та формування інституту відповідальності медіатора;
- встановлення механізму забезпечення виконання угоди за результатами медіації.

Першим елементом концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах визначено *формування механізму адміністративно-правового регулювання медіації*.

Вказана ціль розвитку медіації є можливою у тільки у випадку прийняття консолідованого закону про медіацію, внесення змін до чинних нормативно-правових актів (зокрема, до Кодексу адміністративного судочинства України) та формування Етичного кодексу медіатора. Адміністративно-правове регулювання повинно базуватися на теоретичних напрацюваннях щодо сутності медіації та забезпечувати її належне функціонування в Україні.

Здійснивши ґрунтовний аналіз проєкту Закону «Про медіацію» № 3504 [370], А. Шеремет наголошує на таких його суттєвих недоліках:

1) не передбачено можливість проведення «ко-медіації», тобто проведення процедури одночасно кількома медіатора, як це, наприклад, практикують в Німеччині та Казахстані;

2) залишено поза увагою визначення поняття сторін медіації та з якого моменту особа отримує такий статус;

3) не передбачено можливість здійснення медіації нотаріусами та адвокатами;

4) невизначено правовий статус об'єднань та організацій медіаторів;

5) поверхнево врегульовано процедуру проведення медіації, не визначено форми проведення, відсутнє співвідношення з уже існуючими альтернативними способами вирішення спорів [544, с. 53-54].

Зазначений законопроект повністю відповідає принципу мінімального регулювання медіації, однак, зважаючи на відсутність позитивного досвіду у її проведенні в Україні, закон про медіацію повинен більш детально регламентувати усі аспекти її здійснення.

Щодо внесення змін до процесуального законодавства, судді-учасники пілотного Українсько-канадського проєкту встановили – медіабельними є усі категорії адміністративних справ, окрім справ щодо оскарження законності нормативно-правових актів органів виконавчої та законодавчої влади, місцевого самоврядування та інших владних суб'єктів, справ щодо обмеженням реалізації прав на мирні зібрання, припинення повноважень народного депутата тощо [440, с. 28].

Позитивними зрушеннями у розвитку адміністративно-правового регулювання медіації за останні роки слід назвати включення медіатора до переліку осіб, визначених статтею 66 Кодексу адміністративного судочинства України «Особи, які не можуть бути допитані як свідки» [186]. Так, не може бути допитаною як свідок особа, яка відповідно до закону повинна зберігати в таємниці відомості, які були довірені їй у зв'язку із

наданням правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору про такі відомості.

Ми погоджуємося з думкою експертів проекту «Сприяння практичному запровадженню медіації в Україні та налагодженню взаємодії з судовою системою» [440] щодо необхідності закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України можливості застосування медіації до адміністративно-правового спору та вважаємо доцільним викласти пункт 2 частини 2 статті 180 Кодексу адміністративного судочинства України «Підготовче засідання» [186] у такій редакції: «з'ясовує, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення, звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді або врегулювати спір за допомогою медіації».

Стосовно прийняття Етичного кодексу медіатора України як провідного напрямку розвитку адміністративно-правового регулювання медіації, то такий Кодекс повинен діяти на загальнодержавному рівні. Вітчизняні організації медіаторів під час створення власних етичних зводів правил орієнтуються переважно на європейські кодифіковані акти, що визначають поведінку медіаторів. Однак, по-перше, етичні принципи діяльності медіатора повинні враховувати національні особливості суспільства, по-друге, поки законом не прийнято закон про медіацію, медіатори можуть не бути членами жодної із організацій медіаторів та, відповідно, не дотримуватися жодних засад професійної етики, що в цілому шкодить довірі громадськості до медіації.

Наступним елементом концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах виділено *визнання основних цінностей медіації*.

Принципи медіації слугують основою її адміністративно-правового регулювання досліджуваного та повинні знайти своє відображення у нормативно-правових актах. Вони являють собою визначальні правові ідеї, які слугують процедурним та організаційним підґрунтям здійснення медіація та спрямовані на ефективне, оптимальне та законне розв'язання існуючого

між сторонами конфлікту. Як справедливо вказує Ю. Д. Притика, до основних принципів медіації відносяться принципи демократизму, соціальної справедливості, законності, гуманізму, поєднання примусу та переконання, невід'ємність природних прав людини, добровільності, рівності сторін, конфіденційності, неупередженості медіатора тощо [356, с. 88].

О. С. Можайкіна доповнює цей перелік принципами власної відповідальності, поінформованості, відкритості результату, структурованості та гнучкості процесу медіації. Центральним принципом авторка називає принцип власної відповідальності, який полягає у тому що, сторони самостійно обирають шляхи та способи вирішення спору. При цьому медіатор не приймає рішення та не радить варіанти врегулювання спору [285, с. 56].

Попередній аналіз принципів медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу дозволяє нам стверджувати, що належна адміністративна процедура застосування медіації у публічно-правових спорах базується на засадах добровільності, конфіденційності, незалежності, нейтральності та неупередженості медіатора, рівності та самостійності сторін, законності угоди за результатами медіації, балансу публічних та приватних інтересів (пропорційності), ініціативності, які повинні бути включені до майбутнього закону про медіацію.

Стосовно *створення профільного координуючого органу з питань медіації* як елементу концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах доцільно зазначити наступне.

Інституалізація медіації є успішною міжнародною практикою. Раніше ми згадували про Федеральну службу медіації і примирних процедур та Службу зв'язків з громадськістю американського міністерства юстиції, які понад пів століття забезпечують розвиток американської концепції медіації. У Франції, Бельгії та Великобританії повноваження щодо здійснення медіації та управління процесами її розвитку покладені на омбудсменів.

В Індії з метою вироблення уніфікованого підходу до впровадження процедур альтернативного врегулювання спорів в 2005 році створено Проектний комітет з медіації та посередництва при Верховному суді Індії. У Китаї діє Центр медіації при Китайській раді сприяння міжнародній торгівлі та Китайській Міжнародній торговій палаті – перший та найбільший центр професійної медіації в Китаї, який має 42 відділення на по всій території. За час існування Центром розглянуто і врегульовано понад 10 тисяч спорів, з яких успішними є понад 70% справ. Оскільки в Китаї відсутнє спеціальне законодавство про приватну медіацію, Правила, встановлені Центром медіації, відіграють першочергову роль в регулюванні проведення медіації [32, с. 17].

На нашу думку, ефективними кроками на шляху становлення медіації в Україні буде:

– створення Служби медіації у вирішенні публічно-правових спорів, до компетенції якої входило б проведення, поширення та моніторинг медіації між органами публічної адміністрації та приватними особами за аналогією із діяльністю Національної служби посередництва і примирення;

– надання послуг медіації як адміністративної процедури в центрах надання адміністративних послуг, зважаючи на наявність у них відповідних ресурсів для такої діяльності.

Серед елементів концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах виділено *встановлення повноважень щодо ведення реєстру медіаторів.*

Світова практика організації надання послуг медіації демонструє три основні тенденції щодо суб'єкта ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів, а саме ведення реєстру:

- 1) державним органом (центральний орган виконавчої влади, суд);
- 2) однією недержавною організацією;
- 3) необмеженою кількістю об'єднань та організацій медіаторів [239].

Порівняно непопулярна модель централізованого ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів встановлена в Австрії. Міністерство юстиції Австрії веде реєстр професійних медіаторів, який містить інформацію про персональні дані, освіту та спеціалізацію посередників [577]. Ведення реєстру державним органом може ускладнювати доступ до професії медіатора, однак, водночас, забезпечуватиме її високу якість. Схожий устрій можемо спостерігати у Словаччині, де міністерство юстиції наділене повноваженнями вести реєстр як професійних медіаторів, які відповідають встановленим вимогам законодавства, так й інституцій, які здійснюють навчання майбутніх медіаторів та проводять медіації [611]. На нашу думку, об'єднання та організації медіації повинні мати змогу зберігати концепт автономії та вести власні реєстри своїх членів, аби споживачі могли вільно обирати посередника відповідно до індивідуальних вподобань та потреб. Крім цього, надмірно висока залежність самоврядування медіаторів від держави ставить під сумнів неупередженість його представників.

Монополія на ведення реєстру медіаторів недержавною Федерацією медіаторів існує в Нідерландах. Членами Федерації є науковці, юристи та державні службовці, які співпрацюють для забезпечення розвитку інституту медіації. Метою ведення єдиного реєстру визнано забезпечення та контроль високих стандартів якості послуг з медіації, що просуває посередництво у державі [578].

Медіація є неформальною, гнучкою та потребує мінімального втручання держави, тому кожна держава відповідно до своїх національних особливостей визначає порядок ведення та оприлюднення реєстру медіаторів. Як приклад, змішана модель ведення реєстрів медіаторів діє у Казахстані. Профільний закон у сфері медіації покладає обов'язок організації реєстрів професійних медіаторів на об'єднання та організації медіаторів, а реєстр непрофесійних медіаторів здійснює голова місцевого органу виконавчої влади [302].

На думку С. Я. Фурси, доцільно створити Єдиний реєстр медіаторів України з метою уніфікованого та належного обліку фахівців з медіації у держав [516, с. 5].

Н. В. Нестор також вважає ефективним встановлення загальних стандартів та створення єдиної інформаційної системи – загальнодержавного реєстру атестованих медіаторів [294, с. 82]. При цьому, на думку автора, атестація медіаторів та внесення відомостей про них до державного реєстру медіаторів повинні здійснюватися Міністерством юстиції України, тобто залишатися прерогативою держави. Формування єдиного реєстру створить фактичне підґрунтя для можливості здійснення послуг з організації та проведення посередництва окремими медіаторами [294, С. 159-160].

На нашу думку, відкриті списки медіаторів дозволять сторонам спору обрати професійного посередника відповідно до особливостей конкретного спору, що підвищує ймовірність ефективного його вирішення. Тому оптимальною моделлю організації реєстрів медіаторів в Україні є поєднання кількох моделей ведення реєстрів медіаторів: створення реєстрів необмеженою кількістю об'єднань та організацій у сфері медіації та загальнодержавного реєстру медіаторів, суб'єктом ведення якого стане уповноважений державний орган з медіації. Це одночасно забезпечуватиме полегшений доступ до професії медіатора та належний державний контроль за рівнем професійної підготовки медіаторів [475, с. 126].

Формування професійної спільноти медіаторів.

Вказаний елемент концептуальної основи побудови належної процедури медіації має досить вагомий безпосередній вплив на ефективність медіації. Забезпечити формування професійної спільноти медіації можливо шляхом встановлення високих стандартів та вимог відносно освіти, підготовки, сертифікації, атестації, акредитації та оцінювання їхньої діяльності.

Як вважає Н. М. Романова, не кожна людина здатна ефективно реалізовувати функцію медіатора, домагатися високих результатів в

посередницькій діяльності. Не кожен здатний зберігати неупередженість при вирішенні емоційно-насичених конфліктів, контролювати свої емоції і зберігати холонокровність. Професійний медіатор – це відкрита до усвідомлення ідей ненасилля та миротворчості людина, яка розуміє та завжди пам'ятає основне завдання, цінності медіації та мету єдності суспільства [403, с. 78].

Усвідомлення головних ідей медіації та володіння певними психологічними якостями не гарантують успіх медіатора. З огляду на низький попит на послуги медіації серед українського суспільства, можемо говорити про існування проблем, пов'язаних із навчанням та підготовкою медіатора. Так, на сьогодні в Україні освіту та підготовку у сфері медіації можна отримати як у закладі вищої освіти, так і в недержавній організації. Виникає питання щодо якості останньої, адже у такому випадку контроль за здобуттям майбутнім медіатором освіти фактично не здійснюється.

С. Я. Фурса наполягає на розробці Порядку ліцензування юридичних осіб, які бажають організувати навчання медіаторів, і визначити орган контролю за проведенням навчання медіаторів та їх практичною діяльністю [516, с. 5].

Зарубіжна практика підготовки медіаторів значно відрізняється один від одного. Наприклад, в Нідерландах питання підготовки, сертифікації та реєстрації медіаторів законом покладається на конкретні об'єднання медіаторів. Тоді як у Франції підготовка медіатора здійснюється під контролем держави у закладах вищої освіти або акредитованих установах та становить 560 навчальних годин, яких 80 годин – практичні семінари [48, с. 211]. Середнім показником кількості годин навчання майбутніх європейських медіаторів становить близько 81 години, а серед державах світу – 27 годин. Найсуворіші вимоги до освіти та підготовки посередника діють в Австрії, де отримання акредитації медіатором вимагає не менше 200 годин теоретичного та практичного навчання [212, с. 156].

Цікавою для вивчення є позиція О. М. Демидовича, який, дослідивши професійну підготовки медіаторів в Іспанії, вважає, що проводити медіацію може дипломований фахівець у сфері управління конфліктами, обов'язковими вимогами до якого є:

- диплом про вищу освіту за напрямками «Право», «Психологія», «Соціологія», «Педагогіка», «Соціальна робота», «Соціальна освіта» або іншого диплому соціального, педагогічного, психологічного або юридичного спрямування;
- отримання державної ліцензії чи відповідного дозволу на професійне надання послуг;
- проходження акредитованого мінімуму годин стажування у спеціалізованих установах медіації;
- занесення до державного реєстру медіаторів, який переглядається та оновлюється кожні 5 років [117, с. 8].

Встановлення суворих вимог до медіатора також вважає необхідним Ю. С. Лахметкіна, яка стверджує що медіатор, перш за все, повинен володіти практичними навичками, вміннями і знаннями в сфері медіації, а не життєвим досвідом в силу свого віку. Тому встановлення вікового цензу не вплине на професіоналізм медіатора. Авторка наголошує на обов'язковості юридичної освіти, оскільки медіатор при здійсненні своєї діяльності вирішує правові спори, а також на доцільності наявності у медіатора психологічної та економічної освіти [233, С. 68-69].

Важливу роль у формуванні професійної спільноти медіаторів відіграє створення спеціальних навчальних програм у закладах вищої освіти та запровадження обов'язкового підвищення кваліфікації професійних медіаторів, встановивши періодичність та професійні вимоги до підсумкової атестації, адже навіть, якщо медіатор пройшов навчання і здійснює практичну діяльність, йому постійно необхідно вдосконалювати, покращувати набуті навички, проходити додаткове навчання, підвищуючи свій професійний статус.

Перспективним напрямом створення та подальшого вдосконалення стандартів підготовки медіаторів є визначення основних вимог до викладачів з медіації та форм проведення такого навчання. Загальним правилом навчання медіаторів є зміщення акценту з теорії основ медіації до практичних методик, прийомів та технік. У навчальному процесі варто відпрацьовувати навчальні симуляції з сформованими проблемними кейсами, організовувати групові обговорення та надавати зворотній зв'язок студентами. Особи, які проходять підготовку з медіації, повинні аналізувати власні помилки, оцінювати дії інших учасників, резюмувати інструментальні набутки медіації [504].

Акцентуючи увагу на початковому стані розвитку інституту медіації в Україні, Ж. В. Макєнко вважає, що, окрім перешкод у частині прийняття Закону України «Про медіацію» для ефективного врегулювання конфліктних ситуацій в державному управлінні необхідно звернути увагу на створення та розвиток культури медіаторства. Авторка вказує, що цьому процесу сприятиме ефективна реалізація експериментальної програми на базі Національної академії державного управління при Президентові України щодо створення Бюро медіації та підготовки професійних медіаторів. Головною метою Бюро спеціального спрямування буде надання послуг медіації конфліктуючими сторонами в сфері державного управління [257, с. 66].

Якісна освітня підготовка спеціалістів у сфері медіації є важливим напрямом розвитку медіації в Україні. Слід сформувати компетентну спільноту педагогів, які матимуть як теоретичні, так і практичні знання у сфері посередництва та створювати освітньо-професійні програми з медіації. З огляду на специфіку діяльності медіатора вбачається доцільним встановити вимогу щодо наявності у нього вищих психологічної та юридичної освіти. Крім цього, медіатор, який здійснює свою діяльність у сфері публічно-правових відносин, повинен неухильно дотримуватися концепту нейтральності, неупередженості та незалежності і володіти додатковими

знаннями та методиками у сфері державного управління щодо вирішення публічно-правових спорів, зважаючи на особливість їх суб'єктного складу.

Освітньо-професійні програми навчання медіаторів в Україні повинні відповідати міжнародним та європейським стандартам, що можливо реалізувати за умов постійної міжнародної співпраці та обміну досвідом з провідними іноземними фахівцями. Вважаємо доцільним запозичити досвід Австрії у встановленні високих стандартів та суворих вимог щодо освіти та підготовки майбутнього професійного медіатора. Досить важливо конкретизувати умови обов'язкової акредитації освітніх закладів, які можуть здійснювати підготовку кадрів у сфері медіації, що сприятиме високій якості освітнього процесу та встановленню належних умов вільної конкуренції серед випускників-медіаторів. З метою заохочення здобуття майбутніми медіаторами вищої освіти у сфері медіації, можливим є видання одночасно диплому про вищу освіту та дозвіл на надання професійних послуг медіації.

Вибір оптимальної моделі медіації як елемент концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах характеризується наступними положеннями.

Моделі медіації – це концептуальні орієнтири її організації та проведення. Кожна держава обирає власну модель медіації відповідно до національних особливостей: стану правосуддя, поширеності певної категорії спорів, попиту на альтернативне вирішення спору, правосвідомості, правової культури тощо. З огляду на існуючий досвід пілотного впровадження судової медіації та діяльності приватних медіаторів, вочевидь, найбільш поширеними моделями медіації в Україні є судова медіація та класична позасудова (приватна, автономна) медіація.

Прихильник інтеграції медіації до адміністративного судочинства, О. Д. Сидельніков, вважає, що використання медіації та інші способів альтернативного вирішення спорів як альтернативу судовому розгляду справи та шляхом інтеграції цих механізмів до системи правосуддя, буде сприяти ефективному захисту порушених прав, свобод та законних інтересів

усіх учасників публічно-правових спорів. Окрім доцільності впровадження судової моделі медіації, науковець наголошує на тому, що в адміністративно-правовому регулюванні медіацію потрібно закріпити як окрему адміністративну процедуру для подальшого застосування прогресивного механізму вирішення спорів [421, с. 164].

На нашу думку, Україна повинна піти шляхом імплементації усіх моделей медіації у вирішенні публічно-правових спорів, використовуючи усі можливі засоби для встановлення довіри суспільства та високого попиту на неї. Використання судової моделі медіації передбачає певні доповнення до адміністративно-правового регулювання медіації, такі як:

- розширення повноважень суддів;
- запровадження посади судді-медіатора;
- встановлення вимог до суддів-медіаторів, створення платформ для навчання суддів у сфері медіації тощо [469, с. 117].

Окрім вирішення питання щодо ступеню інтеграції медіації до судової системи, варто визначитися із добровільністю участі в процедурі медіації. Так, Італія з 2011 року застосовує обов'язкову медіацію практично до всіх категорій правових спорів. Сторона, яка має намір звернутися до суду, перед цим зобов'язана зробити спробу примирення – разом із позовною заявою до суду вона надає докази проведення медіації: представляє підписаний медіатором документ про здійснену процедуру [85]. У Франції розповсюджена добровільна модель судової медіації, при якій в повній мірі реалізується принцип диспозитивності судочинства: медіатор призначається суддею за згодою сторін для заслуховування сторін, співставлення позицій сторін та сприяння в пошуку рішення спору строком до трьох місяців [55, с. 46].

Т. Кисельова називає два потенційних сценарії інтеграції медіації до судової системи:

- 1) небажаний – інтеграція шляхом запровадження обов'язкової судової медіації. Обов'язкова медіація має корисну значущість, адже підвищує

обізнаність громадян про можливість застосування медіації, але, водночас, існує загроза невідвідування медіації сторонами та низького рівня досягнення домовленостей, збільшуються час та витрати на розгляд спору (якщо медіація виявилась неуспішна і сторони все одно звертаються до суду), потребує державного фінансування тощо;

2) бажаний – інтеграція шляхом запровадження добровільної судової медіації [180, с. 20-21].

Вбачається, що обов'язкову медіацію можна встановлювати у деяких категоріях справ, особливо, зважаючи на те, що у суб'єктів владних повноважень відсутня мотивація добровільно брати участь у посередництві. Але у будь-якому випадку учасники медіації повинні притримуватися засад добровільного та самостійного прийняття рішення про участь в процедурі медіації. Тобто, вони мають право приймати рішення про початок, зупинення, припинення медіації за взаємною згодою, на власний розсуд обирати медіатора, самостійно встановлювати обсяг власних вимог, визначати коло обговорюваних питань тощо.

Наступний елемент концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах – *вдосконалення правового статусу суб'єктів владних повноважень як учасників медіації та запровадження їх професійної підготовки у сфері врегулювання конфліктів.*

Вдосконалення правового статусу суб'єктів владних повноважень як учасників медіації полягає, насамперед, закріпленні нормативної вказівки на можливість державного органу звертатися до медіатора задля допомоги у ліквідації спору, а також проявляти ініціативу та звертатися з пропозиціями щодо врегулювання спору, приймати пропозицію щодо участі в процесі медіації тощо [421, с. 171]. Така позиція повністю відповідатиме концепції людиноцентризму в доктрині адміністративного права.

Публічно-правові відносини є потенційно конфліктною сферою суспільних відносин, яка супроводжується постійною комунікацією. Тому, на

нашу думку, посадові та службові особи органів влади повинні бути обізнаними у сфері медіації та ефективного вирішення конфліктів і з цією метою проходити відповідне навчання, наприклад, під час підвищення кваліфікації. Наприклад, в Росії з 2013 року Центр правових інновацій та примирних процедур Воронежського державного університету реалізує програму підвищення кваліфікації державних службовців «Використання переговорних (антиконфліктних) технологій у професійній діяльності державних службовців» [524].

Певні кроки в окресленому напрямку уже здійснюються, зокрема, Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України визначила головним орієнтиром для підвищення професійного рівня і компетентності управлінців запровадження інноваційних технологій переговорної діяльності. В рамках проходження проєкту по створенню Бюро медіації і навчання медіаторів в Академії здійснюють розробку програм з підготовки професійних посередників у сфері державного управління. Медіація буде ефективною як під час знеособленого спілкування та дотримання конфіденційності, так і в узгодженні інтересів сторін. Вищезгаданий проєкт, як стверджує Ж. Макеєнко, розрахований на системне навчання медіації та практичне надання такого виду послуг в системі державного управління, досягнення головної мети, яка ставиться перед медіатором, – допомогти знайти сторонам необхідну цінність у переговорах, а також знайти рішення, які були б оптимальними для всіх сторін переговорів з урахуванням інтересів сторін (включаючи психологічні) [256, с. 52].

Суб'єкти владних повноважень можуть використовувати отримані знання з медіації та ефективного врегулювання конфліктів у своїй професійній діяльності під час спілкування з іншими суб'єктами владних повноважень, для запобігання виникнення публічно-правових спорів та безпосередньо під час врегулюванні спору у процесі медіації.

Протидія зловживанню правами в процесі медіації та формування інституту відповідальності медіатора.

Цей напрямок розбудови інституту медіації є важливим, тому що за відсутності правових засобів, своєрідних засобів запобігання та протидії проявам зловживань правами у процесі медіації, ставиться під сумнів належність процедури та законність її результату. Феномен такого негативного явища як зловживання правами має усталені характеристики, а саме:

- 1) виникає при недобросовісній реалізації суб'єктом суб'єктивного права не за його призначенням;
- 2) має вольовий, усвідомлений характер;
- 3) заподіює шкоду суспільним інтересам або особистими інтересам третіх осіб (створює реальну загрозу її заподіяння);
- 4) є формально правомірним [369, с. 33].

Зловживання правами є негативним соціальним феноменом, що полягає у здійсненні суб'єктом власних прав всупереч основного призначення таких прав, завдаючи шкоду інтересам третіх осіб. Медіація як гнучкий неформалізований процес створює сприятливе середовище для виникнення різноманітних проявів недобросовісної поведінки. Зловживання правом у сфері медіації можуть бути спричинені як недобросовісністю медіатора, так і недобросовісністю сторін медіації.

Аналізуючи використання примирних процедур, К. Н. Тогузаєва наголошує, що встановлення на рівні закону занадто великого терміну для проведення медіації сприяє виникненню зловживань у процесі її здійснення. У сфері присудової та судової медіації – це затягування судового розгляду медіатором і сторонами; приховування третіх осіб з метою обійти їх інтереси; фіктивне примирення, для припинення провадження у справі; відстрочка виконання своїх зобов'язань будь-якими способами тощо. Особливо ризики затягування процедури вирішення спору значно зростають у випадку впровадження обов'язкової медіації як передумови судового розгляду чи

певних обмежень щодо використання медіації на певній стадії вирішення спору [467, с. 120].

Наступним видом зловживання, як слушно зазначає О. С. Корінний, є ініціювання медіації стороною спору з метою з'ясування правової позиції іншої сторони, можливих поступок, на які вона готова піти. Серед заходів мінімізації корупційних ризиків та зловживань з боку усіх учасників медіації, в тому числі судової, автор пропонує передбачити письмову фіксацію перебігу процедури за взаємною згодою сторін та розширити повноваження суддів. Окрім цього, варто надати суду право перед призначенням медіації в справі перевірити можливості зловживання правами у сфері медіації шляхом зобов'язання сторін спору надати відомості про вчинені ними дій, спрямованих на вирішення спору та досягнення примирення, та право покласти судові витрати на ту сторону, яка безпідставно ухиляється від проведення процедури медіації [205, с. 12]

Вбачається слушною позиція науковців, відповідно до якої судова медіація не може бути повноцінною без участі адвокатів. За статистикою експерименту, проведеного в одному із касаційних судів Франції, медіатори, які забороняли присутність адвокатів під час зустрічей зі сторонами, досягали успіху в 30% випадків, в той час як медіатори, які не перешкоджали присутності адвокатів, успішно підписували угоду за результатами медіації в 70% випадків [40, с. 67]. Сторони спору повинні усвідомлювати значення концепцій діалогу та переговорів. Для того, щоб переговорний процес та укладення угоди за результатами медіації відбувалося в межах права, без будь-яких зловживань з боку протилежної сторони спору та медіатора, та відповідало усім вимогам закону адміністративно-правове регулювання медіації повинне передбачати можливість участі адвокатів сторін спору під час проведення медіації.

Таким чином, можливими зловживання правом сторонами медіації є:

- 1) ініціювання медіації з метою отримання інформації щодо можливих поступок та правової позиції іншої сторони;

2) необґрунтоване ухилення від участі в медіації або ініціювання медіації з метою затягування процесу розгляду спору;

3) використання тиску, погроз, маніпуляцій та примушування іншої сторони до певного варіанту вирішення спору; пропозиція, надання, обіцянка неправомірної вигоди медіатору;

4) фіктивне укладання угоди за результатами медіації та її подальше невиконання.

Адміністративно-правове регулювання медіації повинне попереджувати та запобігати порушенням учасниками встановлених правил медіації та містити ефективні механізми боротьби з цим явищем. Слід закріпити на нормативному рівні принцип добросовісності учасників медіації на усіх етапах її проведення, встановити широкий та повний перелік прав сторін задля уникнення зловживань з боку медіатора, запровадити інститут відповідальності сторін та медіатора у процесі врегулювання спору шляхом медіації. Розвиток концепту дисциплінарної відповідальності медіатора дозволить попередити порушення ним фундаментальних принципів медіації та забезпечити високу якість процедури. У випадку встановлення факту порушення принципу добросовісності однією зі сторін, угода за результатами медіації може бути оскаржена та визнана недійсною [471, с. 95].

Щодо впровадження інституту відповідальності медіатора, вважаємо, що найбільш ефективною системою оцінювання та моніторингу діяльності медіаторів, доки відповідні функції законом не покладено на державний орган з медіації, міг би стати Єдиний електронний реєстр, де сторони спору могли б залишати відгуки про діяльність конкретного медіатора, формуючи рейтинг медіаторів. Невиконання або неналежне виконання обов'язків та порушення етичних норм може бути підставою для притягнення медіатора до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності. Важливим застереженням, яке слід встановити на законодавчому рівні, є те, що медіатор не несе відповідальність за недосягнення сторонами угоди за результатами медіації або її невиконання.

Встановлення механізму забезпечення виконання угоди за результатами медіації.

Директива 2008/52 / ЄС Європейського парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації в цивільних і комерційних справах [125] зобов'язує держав-членів гарантувати сторонам спору-учасникам медіації можливість вимагати виконання змісту письмової угоди, досягнутої за результатами медіації.

У теорії не існує єдиного розуміння природи угоди за результатами медіації. Вона може прирівнюватися до судового рішення (Аргентина, Чехія); вважатися мировою угодою, яка потребує, або затвердження суду (Китай, Фінляндія, Франція), або нотаріального посвідчення (Бельгія, Данія, Румунія), або поєднує обидва варіанти (Австралія, Канада); розглядатися як цивільно-правовий договір [99, с. 77].

Знову слід згадати про ефективність присутності адвоката під час здійснення процесу медіації. Досить цікавий підхід демонструють А. Біцай та О. Яновська, яка стверджує, що у випадку відсутності у медіатора юридичного фаху, надання юридичної форми досягнутій взаємоприйнятній домовленості між сторонами конфліктних правовідносин, а також забезпечення законності цієї домовленості та її відповідності вимогам чинного законодавства є функцією адвоката як представника довірителя. У такому випадку сторони повинні дійти згоди щодо того, хто має готувати угоду за результатами медіації – представник однієї зі сторін або представник усіх сторін процесу [564, с. 239].

Примусове виконання угоди за результатами медіації не цілком відповідає концепції медіації, заснованої на принципі добровільності і добросовісності сторін, добровільне рішення про нотаріальне посвідчення угоди свідчитиме про чесні наміри учасників медіації. Виходячи з того, що посадові особи органу публічної адміністрації повинні суворо дотримуватися закону та діяти лише у встановлених ним межах, нотаріальне посвідчення вбачається найбільш ефективним механізмом затвердження угоди за

результатами медіації у системі адміністративно-правового регулювання. При цьому, зважаючи на завантаженість судів, затвердження такої угоди судом потребуватиме більше часу та може значно гальмувати її виконання. В процесі доопрацювання законопроекту про медіацію пропонуємо зосередитися на питаннях щодо укладення та механізму виконання медіаційних угод, визначення її умов та випадків примусового виконання, підстави визнання медіаційної угоди недійсною та інші ключові питання, які слугують гарантіями належності та ефективності процедури.

Необхідність формування ефективного механізму виконання угоди за результатами медіації зумовлений тим, що від цього буде залежати, по-перше задоволення сторонами власних потреб та дотримання їхніх інтересів, по-друге, процес розвантаження судів за допомогою медіації як якісного інструменту покращення доступності правосуддя; представники юридичних професій та посадові і службові особи органів влади однаково правильно розуміють сутність та значення медіації; існує показник офіційно переданих судом справ на медіацію; певний показник кількості провайдерів медіації; наявність реєстрів [440, С. 5-6].

Серед очікуваних результатів реалізації концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорів, можемо виокремити такі:

- забезпечення принципу верховенства права, кращого доступу до правосуддя, розвиток правової культури та покращення правового середовища;

- розвантаження та оптимізація судової системи, зменшення кількості апеляційних скарг (у 2019 році апеляційні адміністративні суди розглянули 113 006 апеляційних скарг [150], що є показником недієвості сучасної системи правосуддя);

- забезпечення прозорості та відкритості під час врегулювання публічно-правових спорів та у адміністративно-правових відносинах в цілому;

- зниження загальної кількості конфліктів між органами публічної влади та громадянами;
- успішність застосування медіації за належного адміністративно-правового регулювання складає 60-70%;
- ліквідація бюрократизму під час захисту приватними особами своїх інтересів у спорі з владним суб'єктом;
- зниження корупційних ризиків в системі державного управління;
- наближення діяльності органів публічної адміністрації до європейських стандартів та підвищення довіри у відносинах з громадянами;
- ефективне застосування судової та позасудової моделей медіації, сформований попит на мирне врегулювання спору;
- створено якісну систему професійної освіти та підготовки медіаторів, встановлено порядок отримання офіційного дозволу на зайняття медіацією;
- функціонують Єдиний державний реєстр медіаторів або Єдиний електронний реєстр медіаторів та система оцінювання медіатора його клієнтами.

Отже, основними елементами концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах є концепції правового забезпечення медіації, правового регулювання порядку утворення спеціального органу у сфері медіації та правового регулювання організації та забезпечення належної адміністративної процедури медіації. Запропонована концептуальна основа формується на зарубіжному досвіді ефективного запровадження та функціонування процедури медіації. Її поетапна реалізація сприятиме становленню медіації в Україні та надасть можливість належно організувати медіацію при вирішенні публічно-правових спорів. Концепція мирного позасудового врегулювання спорів у вигляді діалогу та переговорного процесу за участі медіатора покликана модернізувати адміністративно-правові відносини відповідно до вимог суспільства та реалій сьогодення [478, с. 10].

Висновки до розділу 4

На підставі загальнотеоретичного аналізу джерельної бази роботи сформульовані наступні висновки.

Головним завданням професійної етики медіатора є визначення та закріплення меж неприпустимого та дозволеного під час здійснення ним своєї діяльності. У своїй професійній діяльності медіатор працює із категорією психології – «конфлікт». Водночас, перші активні спроби запровадження медіації в Україні стосувалися її використання як інтегрованого до судової системи інструменту врегулювання спорів. На сьогодні до здійснення медіації залучено адвокатів, що підтверджує нерозривний зв'язок медіації та права. З огляду на це, можна говорити про певну спорідненість етичних зобов'язань медіатора із професійною етикою психолога та юриста.

Етичний кодекс медіатора являє собою сукупність етичних принципів, стандартів та норм, дотримання яких є обов'язковим для кожного медіатора під час здійснення ним його професійної діяльності з метою якісного надання послуг медіації, дотримання добропорядної репутації спільноти медіаторів і престижу професії медіатора. Формування єдиного акту етичних приписів медіатора має на меті вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації та є передумовою стрімкого становлення інституту медіації в Україні. На сьогодні організації медіаторів в Україні при формуванні власних кодексів етики орієнтуються на європейські стандарти поведінки медіаторів.

Медіатор у своїй діяльності наділений особливою довірою суспільства, тому він повинен не лише притримуватися, а й глибоко усвідомлювати морально-етичний аспект своєї професії. Етичний кодекс медіатора повинен містити загальні положення щодо морально-етичних принципів діяльності медіатора. Такими принципами є принципи незалежності, нейтральності та

неупередженості, принцип компетентності, принцип тактовності, принцип конфіденційності та принцип поваги до своєї професії та принцип культури поведінки. Окрім цього, Етичний кодекс медіатора повинен врегульовувати відносини щодо виникнення конфлікту інтересів, етичні аспекти винагороди та рекламування послуг медіатора, встановлювати дисциплінарну відповідальність за порушення професійної етики.

Ефективність медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання слід розглядати в індивідуальному та надіндивідуальному аспектах. Індивідуальний аспект полягає в ефективності медіації для конкретного спору та конкретних сторін конфліктних відносин. У такому розумінні показниками ефективності медіації є її переваги над традиційними способами вирішення спорів та успішний результат врегулювання спору внаслідок її проведення. Щодо надіндивідуального значення медіації, то така ефективність оцінюється її позитивним впливом на розвиток суспільства та систему публічного адміністрування [473, с. 73].

В першу чергу ефективність медіації визначається її впливом на розвиток правової системи. Належне функціонування медіації забезпечує утвердження принципу верховенства права в державі, покращує доступ до правосуддя та модернізує судовий механізм захисту, сприяє розвитку конструктивного діалогу між громадянами та органами публічної адміністрації. Оскільки медіатор має мінімальний вплив на результат врегулювання спору, а сторони, якщо відчують тиск, можуть припинити проведення процедури на будь-якому етапі процесу, корупційні ризики у процесі проведення медіації виключаються. Тому, враховуючи особливості природи медіації, можна прогнозувати її ефективність з точки зору подолання корупції у сфері публічного адміністрування.

Науковці визнають ефективність медіації у вимірі її належного адміністративно-правового регулювання. Зокрема, поширеною є думка, відповідно до якої медіація дає змогу забезпечити відповідні якісні змін правового становища невідних суб'єктів в адміністративному спорі,

мінімізує негативні наслідки у сфері податкових спорів та, враховуючи міжнародний досвід, є ефективною на досудовому етапі вирішення спору.

Відсутність дієвої політики поширення медіації та надто повільний темп розвитку зумовлює потребу у формуванні концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів. Метою концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури використання медіації у публічно-правових спорах є її призначення модернізувати систему публічного адміністрування та вдосконалити адміністративне судочинство. Вона спрямована на запровадження інноваційних способів мирного врегулювання публічно-правових спорів за допомогою медіації. Концептуальна основа також має на меті досягнення та забезпечення ефективності медіації.

Сучасними проблемами впровадження та перешкодами застосування медіації у сфері публічних правовідносин є, насамперед, відсутність механізму адміністративно-правового регулювання медіації та спеціального органу з питань запровадження медіації. Крім цього, в Україні фактично відсутня професійна спільнота медіаторів, не визначена оптимальна модель медіації, відсутні механізми забезпечення її ефективності та не врегульовано правовий статус суб'єктів владних повноважень в частині застосування ними медіації.

Основними елементами концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах в загальному є концепція правового забезпечення медіації, концепція правового регулювання порядку утворення спеціального органу у сфері медіації та концепція правового регулювання організації та забезпечення належної адміністративної процедури медіації. Визначена концептуальна основа ґрунтується на зарубіжному досвіді належного функціонування інституту медіації. Концепція діалогу та переговорів за участі третьої особи-

медіатора покликана модернізувати публічно-правові відносини відповідно до потреб становлення громадянського суспільства в Україні.

Основними очікуваними результатами реалізації вищезгаданої концептуальної основи є забезпечення фундаментальних принципів правової держави, подолання масового правового нігілізму, оптимізації правосуддя, наближення системи державного управління до найкращих світових практик взаємодії з громадськістю та створення усіх умов для динамічного розвитку медіації – збільшення об'єднань та організацій медіаторів, успішне застосування кількох моделей медіації, наявність організаційного забезпечення (наприклад, дія реєстрів медіаторів).

ВИСНОВКИ

У дисертації подається теоретичне узагальнення й нове розв'язання наукової проблеми, яка полягає в розкритті сутності й змісту адміністративно-правового регулювання медіації, здійсненні комплексної теоретико-правової характеристики його сучасного стану та тенденцій розвитку. Вирішення поставлених відповідно до мети дослідження наукових завдань надало можливість сформулювати важливі висновки, які відображено в таких основних положеннях.

1. Медіація є полісистемним явищем і розглядається вченими у її різних аспектах – культурно-історичному (Н. І. Башмакова, В. П. Зінченко, О. А. Кузнєцова, Н. І. Рижова), філософському (А. П. Давидов), психологічному (Г. Ф. Похмелкіна, І. Н. Семенов та ін.), соціально-психологічному (О. В. Аллахвердова), конфліктологічному (А. В. Альошина, В. А. Косовська, Л. В. Кулікова, О. А. Прохорова та ін.) комунікативному (О. Ю. Голуб), політологічному (зокрема, В. В. Гайдук), правовому (М. Брoган, П. Карневале, К. Менкель-Мідоу, Х. Мур, Д. Пруїт, Д. Спенсер та ін.). Більшість учених, які досліджували медіацію в правовому аспекті, пов'язують процес медіації з перемовинами, відзначаючи добровільний, консенсуальний характер медіації, наявність посередника, а також нерозривний зв'язок із юридичним конфліктом та правовим спором. Спираючись на існуючі наукові підходи щодо змісту, особливостей та процедур здійснення, підтримано визнання стимулюючого, спрямовуючого характеру дій медіатора для прийняття оптимального для сторін конфлікту (спору) рішення. Такий характер його дій визначає статус медіатора як незалежної від сторін конфлікту (спору) особи та обумовлює необхідність набуття ним спеціальних знань і навичок.

Основними ознаками медіації як альтернативної процедури вирішення спорів визначено: 1) умова застосування процедур медіації – наявність конфлікту (спору) та особливість його вирішення, яка полягає у виявленні

первинних реальних інтересів сторін, відходячи від сформованої під час конфлікту (спору) позиції; 2) добровільні засади здійснення; 3) ініціативний характер звернення до медіатора; 4) конфіденційність процедури; 5) рівність і самостійність сторін (сторони мають можливість самостійно обрати медіатора, безпосередньо брати участь у перемовинах та самостійно приймати рішення, яке їх задовольнить); 6) незалежність, неупередженість та нейтральність медіатора; 7) спрямованість на досягнення сторонами оптимального взаємовигідного рішення, консенсусу з приводу конфлікту (спору); 8) медіатор не встановлює жодних фактів; 9) універсальність (постійне вдосконалення технологій, навичок і процедур медіації, їхня адаптація до вирішення спорів у будь-яких сферах суспільного життя); 10) законність угоди за результатами медіації; 11) баланс публічних та приватних інтересів; 12) ініціативність.

Процедура медіації є гнучкою, на відміну від процедур судового розгляду, які є чітко регламентованими процесуальним законодавством. Медіатор може керувати процесом вирішення конфлікту (спору), відповідно до побажань сторін або з урахуванням специфіки спору на власний розсуд відповідно до своїх знань та досвіду. Медіація відрізняється від урегулювання спору шляхом перемовин, тому що під час перемовного процесу сторони використовують власні комунікативні навички, тоді як процесом медіації керує медіатор

2. Охарактеризовано подвійну природу медіації, а саме її соціально-правовий зміст. Як соціальний інститут, медіація виникла в зв'язку із соціальними потребами та здатна впливати на побудову нової культури безконфліктної взаємодії індивідів, встановлюючи нові соціальні норми та моделі поведінки, формуючи систему етичних цінностей та взірць певної поведінки членів суспільства, які прагнуть ефективного співробітництва. Правовий зміст медіації полягає в тому, що її основною метою є забезпечення та врегулювання правопорядку. В Україні існують передумови

до становлення медіації як правового інституту, оскільки медіація вже реалізовує свій соціальний потенціал.

3. У адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу сутність медіації розглядають через її розуміння, як: 1) стадію або вид досудового врегулювання спору; 2) самостійну стадію адміністративного судочинства, інтегровану в адміністративний процес; 3) позасудову процедуру врегулювання публічно-правових спорів; 4) адміністративну процедуру; 5) частину адміністративної діяльності суддів. Установлено, що в окресленій сфері суспільних відносин медіація виконує організаційну, інформативну, виховну, інтеграційну, демократичну та функцію стабілізації. Зміст виділеної серед функцій медіації функції стабілізації в адміністративному процесі полягає в закріпленні та стабілізації, усуненні конфліктності суспільних відносин у зв'язку із застосуванням медіації. Дослідження сутності процедури надало змогу визначити, що виокремлення превентивної функції медіації в адміністративному процесі є необґрунтованим, тому що медіація є конфіденційною, не створює жодного прецеденту та застосовується тоді, коли конфлікт чи спір уже виникли.

4. За допомогою використання історичного методу було виділено три етапи запровадження медіації в Україні: виникнення та розвитку органів примирення та посередництва (до XIX ст.); виникнення та розвитку медіації як соціального інституту (XX – XXI ст.); правового закріплення медіації (XXI ст.), який триває досі. Аналіз законодавчих ініціатив у сфері медіації надав змогу зробити висновок про дискусійні питання запровадження медіації в Україні, серед яких питання граничного віку та освіти медіатора, фахова підготовка медіатора (обсяг навчальних годин, статус закладів освіти), організація самоврядування медіаторів, визначення суб'єкта ведення реєстру медіаторів, відповідальність медіатора та інші. Наголошено на необхідності наявності в медіатора вищої юридичної освіти та психологічної освіти. Зважаючи на це, запропоновано здійснювати професійне навчання медіатора в акредитованих закладах вищої освіти будь-якої форми власності

відповідно до єдиної навчальної освітньої програми «Медіація», що матиме міждисциплінарний характер.

На сучасному етапі інститут медіації не має визначеної ієрархії та підзвітності. Однак, враховуючи можливі зловживання в сфері медіації в частині отримання права на здійснення діяльності медіатора, ведення реєстру, дотримання медіатором правил проведення процедури та етичних норм, правове регулювання ієрархії органів самоврядування медіації є необхідним. До того ж на сьогодні в Україні існує чимало організацій та об'єднань у сфері медіації, які створюють власні реєстри, кодекси поведінки, правила проведення медіації тощо, за відсутності закону про медіацію. При остаточному прийнятті такого закону необхідно визначити правовий статус та майбутнє вже існуючих організацій та об'єднань медіаторів. Враховуючи їхній багаторічний досвід діяльності в сфері медіації, такі організації можуть стати основою створення ланки самоврядування медіаторів та визначати основні напрями розвитку медіації в Україні.

5. Запропоновано розуміти поняття «модель медіації», як абстрактну теоретико-правову конструкцію, узагальнюючого щодо основних рис медіації характеру. Світова практика свідчить про домінування трьох основних моделей медіації, які поділяють за ступенем інтегрованості до судової системи: позасудова (автономна, приватна), присудова та судова медіації. Установлено, що серед моделей медіації в світі найбільш поширеною є класична приватна медіація, яка здійснюється недержавними медіаторами поза судовим розглядом справ, але впровадження присудової та судової медіації також демонструє ефективність, що підтверджується досвідом більшості країн Європейського Союзу, адже судді мають професійні навички та досвід вирішення спорів, відповідні правові знання, психологічну стійкість та неупередженість. Запровадження медіації в розвинутих країнах характеризується поєднанням кількох моделей медіації одночасно. Доведено, що залучення суддів-медіаторів до сфери врегулювання публічно-правових спорів в Україні є актуальним питанням з

огляду на те, що механізм оплати приватного медіатора для державних органів ускладнить можливість використовувати медіацію.

6. Запропоновано розглядати принципи адміністративно-правового регулювання як такі, що засновані на принципах адміністративного права основоположні правові засади, закріплені у законодавстві або ті, які впливають з нього та визначають зміст і суть певного адміністративно-правового інституту. Запропоновано виділити дві групи принципів адміністративно-правового регулювання медіації як правового інституту: 1) загальні (принципи адміністративного права); 2) спеціальні (принципи, притаманні регулюванню відносин у сфері медіації). Виокремлено такі загальні принципи адміністративно-правового регулювання медіації: верховенство права, законність, пріоритет прав і свобод людини та громадянина, рівність та недискримінація, взаємна відповідальність держави та громадянина, гуманізм та справедливість, гласність, системність. Спеціальними принципами названо: відповідність міжнародним стандартам з урахуванням принципу розумності імплементації, мінімальне втручання держави, субсидіарність та децентралізація, сприяння активному поширенню та використанню медіації, пропорційність.

Наголошено, що адміністративно-правове регулювання медіації, ґрунтуючись на принципі справедливості, повинне встановлювати належну процедуру медіації для всіх учасників суспільних відносин. Послуги з медіації повинні надаватися однаково якісно для всіх. Справедливий та однаковий для кожного доступ до відповідної процедури можливий у разі державної підтримки медіації, а саме – запровадження безоплатності надання такої послуги або встановлення мінімальних ставок оплати. З'ясовано, що метою адміністративно-правового регулювання процедури медіації є не тільки врегулювання окремих спорів учасників медіації, а й досягнення певного рівня порозуміння, суспільної злагоди та гармонії суспільних відносин.

7. Обґрунтовано, що елементами відносин у сфері здійснення медіації як об'єкта адміністративно-правового регулювання виступають об'єкт, суб'єкт, зміст та юридичні факти, які тягнуть за собою їхнє виникнення, зміну чи припинення. Виділено загальний і безпосередній об'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. Загальним об'єктом визначено адміністративно-правові відносини в сфері медіації, зокрема – щодо надання послуг із медіації для вирішення конфлікту (спору), однією із сторін якого є суб'єкт, наділений владними повноваженнями; відносини щодо контролю за наданням послуг з медіації; відносини щодо організації та забезпечення надання відповідних послуг. Безпосереднім об'єктом – поведінку учасників медіації, пов'язану з наявністю конфлікту (спору) у публічно-правових відносинах, однією із сторін якого є суб'єкт, наділений владними повноваженнями. Суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері медіації варто визначити сторони спірних відносин, одна з яких має владні повноваження, незалежного медіатора; у деяких випадках – організацію, яка забезпечує надання послуг у сфері медіації; суддю-медіатора або працівника суду, який має відповідну підготовку з медіації. Установлено, що зміст відносин, які формуються в процесі здійснення медіації, розкривається через кореспондуючі суб'єктивні права та юридичні обов'язки усіх учасників процедури: сторін спору та медіатора.

Щодо юридичних фактів у відносинах у сфері здійснення медіації, то ототожнення угоди за результатами медіації в публічно-правових спорах із мировою угодою в адміністративному процесі можливе за умови встановлення в Україні судової моделі медіації. Класична модель медіації унеможлиблює участь судових органів у процесі врегулювання спору, тому медіаційна угода за результатами такої медіації, за загальним правилом, не потребує затвердження суду, а отже, істотно відрізняється від механізму примирення. Ураховуючи специфіку суб'єктного складу публічно-правових спорів та відсутність гарантій виконання угоди за результатами позасудової

медіації, запропоновано запровадження механізму нотаріального посвідчення медіаційних угод у системі адміністративно-правового регулювання.

8. Застосування широкого підходу до виділення суб'єктів адміністративно-правового регулювання медіації уможливило визнання належності до них Президента України, Верховної Ради України, Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Такий підхід дозволив запропонувати перспективні напрями їхньої діяльності.

З огляду на зарубіжний досвід, наголошено на необхідності розширення повноважень Міністерства юстиції України в сфері медіації. Функціями Міністерства визначено: розробку законопроектів про медіацію, удосконалення законодавства та узагальнення практики застосування такого законодавства; здійснення правової експертизи проектів законів у сфері медіації; інформування громадян про право на використання альтернативних способів вирішення спорів; сприяння розвитку надання медіативних послуг; затвердження нормативно-правових актів з питань функціонування системи безоплатної правової допомоги (безоплатної медіації), надання методичних рекомендацій щодо такої допомоги органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування; розробку та поширення освітніх програм у сфері медіації; організацію та контроль примусового виконання угоди за результатами медіації; проведення роз'яснювальної роботи в засобах масової інформації з питань правового регулювання та здійснення медіації. Аргументовано здійснення Міністерством юстиції України регулювання та нагляду за діяльністю організацій, що забезпечують проведення медіації, та медіаторів, які надають послуги медіації індивідуально.

Запропоновано створення Служби медіації у вирішенні публічно-правових спорів, до компетенції якої входило б проведення, поширення та

моніторинг медіації між органами публічної адміністрації та приватними особами за аналогією з діяльністю Національної служби посередництва і примирення, до повноважень якої входило б вивчення та узагальнення причин виникнення спорів (конфліктів) у суспільстві, внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства в сфері медіації, перевірку повноважень представників сторін спору в процесі здійснення процедури медіації, формування та ведення реєстрів медіаторів, їхнє публічне доведення до споживачів, моніторинг та узагальнення практики стану виконання угод за результатами медіації тощо.

Запропоновано надання медіації як адміністративної послуги в центрах надання адміністративних послуг, які мають достатньо організаційних ресурсів для здійснення діяльності в сфері медіації.

9. З'ясовано, що етичні стандарти діяльності надавачів соціальної послуги медіації є мінімальними та не можуть всебічно охоплювати професійну поведінку медіаторів в Україні. Наголошено на потребі в формуванні етичного кодексу медіатора, зміст якого повинні складати такі етичні принципи, як: 1) незалежність, нейтральність та неупередженість; 2) компетентність; 3) тактовність; 4) конфіденційність; 5) повага до професії та культура поведінки. Окрім базових етичних положень, він повинен урегулювати відносини супервізії, інтервізії та щодо виникнення конфлікту інтересів, визначати вимоги щодо етичних аспектів винагороди та рекламної діяльності медіатора, передбачаючи відповідальність медіатора за порушення встановлених вимог. Варто визначити заборони щодо рекламних матеріалів діяльності медіатора, а саме: заборонити поширення даних, які містять оціночні характеристики медіатора, критику та порівняння з іншими медіаторами; заборонити надавання медіатором будь-яких гарантій успішного результату медіації; заборонити демонструвати інформацію, яка принижує та дискредитує професію медіатора та медіаторську спільноту.

Основним механізмом дисциплінарної відповідальності медіатора слід визначити його виключення з реєстру медіаторів, що матиме репутаційні

ризика для фахівця, та зобов'язання проходити додаткове навчання. Запропоновано створення Єдиного електронного реєстру медіаторів, у якому формувався б рейтинг медіаторів України. Показниками рейтингу можуть виступати відгуки клієнтів конкретного медіатора, які з метою запобігання зловживанням та з урахуванням засади конфіденційності, надсилаючи відгук, повинні додати до нього копію договору про проведення медіації як доказ співпраці з певним медіатором. Відгук може містити інформацію щодо дотримання медіатором етичних принципів професійної поведінки, його компетентності та рівня виконання медіаційної угоди. За відсутності альтернативного механізму оцінювання медіаторів, ця процедура надає б змогу виключати з реєстру медіатора, рейтинг якого є нижчим за середній показник, тим самим стимулюючи підвищення кваліфікації спільноти медіаторів та конкурентоспроможності посередників.

10. Ефективність здійснення медіації в публічно-правових відносинах розкрито з позицій її високої значущості для зниження рівня конфліктності зазначених відносин, що позитивно впливатиме на гарантування та дотримання прав, свобод, законних інтересів окремих осіб, розвиток суспільства та держави в цілому.

Показником індивідуальної ефективності медіації є врегулювання спору як індивідуальна цінність медіації для конкретних сторін конкретного спору. Надіндивідуальна цінність медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання полягає в здійсненні позитивного впливу на соціальні інститути та розвиток державного управління. Головним показником ефективності здійснення медіації слід визнати модернізацію правової системи та її відповідність європейським стандартам, що істотно наблизить Україну до членства в Європейському Союзі.

11. Концепцію побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів запропоновано розуміти як систему положень, які визначають перспективні напрями розвитку медіації у вирішенні таких категорій спорів та засновані на

найкращому досвіді практичного використання медіації й теоретичних уявленнях про її сутність, мету, призначення, принципи та особливості. Метою концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у вирішенні публічно-правових спорів є її призначення модернізувати систему публічного адміністрування та вдосконалити адміністративне судочинство.

Зважаючи на сучасний стан медіації в Україні, основними векторами розвитку визначено її правове забезпечення як правового інституту та як адміністративної процедури. Запропоновано такі елементи концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації в публічно-правових спорах: формування механізму адміністративно-правового регулювання; визнання основних цінностей медіації; створення профільного координуючого органу з питань медіації; установлення повноважень щодо ведення реєстру медіаторів; формування професійної спільноти медіаторів; вибір оптимальної моделі медіації; удосконалення правового статусу суб'єктів владних повноважень як учасників медіації та їхня професійна підготовка в сфері врегулювання конфліктів; протидія зловживанню правами в процесі медіації та формування інституту відповідальності медіатора з метою становлення належної процедури; установлення механізму забезпечення виконання угоди за результатами медіації.

Оптимальною моделлю організації реєстрів медіаторів в Україні доцільно визнати поєднання двох тенденцій – створення реєстрів необмеженою кількістю об'єднань та організацій у сфері медіації та формування загальнодержавного реєстру медіаторів, суб'єктом ведення якого стане уповноважений державний орган з медіації.

Зроблено висновок про необхідність здобуття посадовими та службовими особами органів влади знань у сфері управління конфліктами та технологій медіації з метою ефективного врегулювання конфліктів у своїй професійній діяльності під час спілкування з іншими суб'єктами владних

повноважень та громадянами, для запобігання виникнення публічно-правових спорів та безпосередньо під час урегулювання спору в процесі медіації.

Визначено очікувані результати втілення концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації в публічно-правових спорах, серед яких: 1) забезпечення принципу верховенства права, кращого доступу до правосуддя, розвиток правової культури та покращення правового середовища; 2) розвантаження та оптимізація судової системи, зменшення кількості апеляційних скарг; 3) забезпечення прозорості та відкритості під час урегулювання публічно-правових спорів та в адміністративно-правових відносинах у цілому; 4) зниження загальної кількості конфліктів між органами публічної влади та громадянами; 5) успішність застосування медіації за належного адміністративно-правового регулювання складає 60-70%; 6) ліквідація бюрократизму під час захисту приватними особами своїх інтересів у спорі з владним суб'єктом; 7) зниження рівня корупції в системі державного управління; 8) наближення діяльності органів публічної адміністрації до європейських стандартів та підвищення довіри у відносинах з громадянами; 9) ефективне застосування судової та позасудової моделей медіації, сформований попит на мирне врегулювання спору; 10) створено якісну систему професійної освіти та підготовки медіаторів, встановлено порядок отримання офіційного дозволу на здійснення діяльності у сфері медіації; 11) функціонують Єдиний державний реєстр медіаторів, Єдиний електронний реєстр медіаторів та система оцінювання медіатора споживачами медіації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова О. А. К вопросу о возможности применения института медиации в налоговых спорах. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2015. № 4. С. 198-203.
2. Аболонин В. О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. Москва: Инфотропик Медиа, 2014. 408 с.
3. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
4. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч.: у 2 т. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с.
5. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права на етапі становлення. *Актуальні проблеми держави і прав*. 2007. № 35. С. 10-16.
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.Галуцько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
7. Алеев Р. Х. Юридический этимологический словарь. Москва: ВЕКОН, 2002. 63 с.
8. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. Москва, 2010. Т. 3: Проблемы теории права: Курс лекций. 781 с.
9. Алексеев С. С. Теория права. Москва: БЕК, 1995. 320 с.
10. Алексина Т. А. Деловая этика : учебник для академического бакалавриата. Москва : Юрайт, 2014. 384 с.
11. Алешина А. В., Косовская В. А. Медиация как результат взаимодействия конфликтологии и юриспруденции. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2012. № 2. С. 112-114.
12. Аллахвердова О. В. Медиация – новая коммуникативная практика в разрешении конфликтов. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2006. Т. 9. № 4. С. 31-49.

13. Аллахвердова О. В. Медиация как социально-психологический феномен. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Политология. Международные отношения.* 2007. № 2. Ч.1. С. 31-49.

14. Алонцева Д. В. Профессиональная этика юриста: словарь-справочник. Елец : Елецкий государственный университет им. И.А. Бунина, 2017. 112 с.

15. Амельченко Ю. А. Превенция в системе функций права. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* Том 21 (60). № 1. 2008. С. 247–255.

16. Аналіз та оцінка ефективності діяльності омбудсмена щодо усунення виявлених порушень прав людини, процедур контролю за виконанням рекомендацій омбудсмена, дії у відповідь на подання омбудсмена щодо усунення виявлених порушень прав людини до центральних і місцевих органів влади та їх посадових осіб. Київ: Проєкт ЄС Twinning № UA/47b, 2017. 105 с.

17. Андреева И. А. Социальная медиация во Франции. *Современное право.* 2012. № 5. С. 149-152.

18. Андреева И. В., Шубников Ю. Б. К вопросу обеспечения и защиты авторских прав в трудовых правоотношениях работников образования: эффективность медиации. *Ленинградский юридический журнал.* 2018. № 3 (53). С. 151-166.

19. Андрущенко О. Ю. Окремі проблеми визначення поняття конфлікту інтересів в законодавстві України. *Університетські наукові записки.* 2017. № 3. С. 259-267.

20. Антошина И. Информационная функция права как общеправовая функция. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2014. Т. 5. № 1. С. 15-19.

21. Арутюнян А. А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Москва, 2012. 33 с.

22. Асоціація сімейних медіаторів України: офіційний веб-сайт. URL: <http://afmu.org.ua/pro-asociaciyu/> (дата звернення : 04.09.2020).

23. Афанасьев С. Ф. Значение медиации в условиях осуществления судебной-правовой политики. *Вестник гражданского процесса*. 2012. №. 6. С. 38-46.
24. Базаров Т. Ю., Чинова А. Социально-психологические детерминанты эффективности медиации. *Психологические исследования*. 2012. Т. 5. № 23. С. 11-21.
25. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення : 14.01.2020).
26. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. 480с.
27. Башмакова Н. И., Рыжова Н. И., Кузнецова О. А. Историческая ретроспектива медиации как интегративного понятия: парадигмы изучения и междисциплинарность. *Управленческое консультирование*. 2015. № 6 (78). 160 с.
28. Безхлібна Н., Потьомкіна Ю. Медіатор: роль, статус і відповідальність. *ЛІГА:ЗАКОН*. 2019. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012840 (дата звернення: 20.08.2020).
29. Белінська І. А. Основні критерії психологічного профілю медіатора. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України*. 2012. Вип. 18. С. 34-43.
30. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158-173.
31. Бельская И. А. Теория и практика медиации (посредничества) в экономической сфере : учеб.-метод. пособие. / под ред. У. Хелльманна. Минск : Центр БГУ, 2015. 231 с.
32. Бенова В. М. Медиация как альтернативный способ разрешения международных коммерческих споров : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2013. 26 с.

33. Берестова І. Е. Значення публічного інтересу при застосуванні принципу пропорційності у цивільному процесуальному праві. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 61-71.

34. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах: пер. с нем. Н. В. Маловой. Калуга : Духовное познание, 2004. 176 с.

35. Бичева И. Б., Варивода В. С. Структура и содержание профессиональной этики будущего педагога: теоретико-образовательный контекст. *Вестник Мининского университета*. 2016. № 3 (16). URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27125133> (дата звернення: 14.02.2019).

36. Білуга С. С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.

37. Біцай А. Особливості участі адвоката в медіації в цивільних та господарських справах як представника довірителя. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. №. 2, Iss. 3. С. 235-240.

38. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 85-89.

39. Бліхар М. Медіація як спосіб вирішення адміністративних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. № 10. 2020. С. 78-82.

40. Блоорн-Бреннер Б. Медиация в трудовых спорах. *Русско-французская конференция по медиации: материалы конф.* (Москва, 30 сент. 2010 г.). 2010. С. 61-68.

41. Бобровник С. В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 109-113.

42. Богуцька Л. П. Медіація у вирішенні публічно-правових спорів. *Українське право*. URL: <https://www.ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/zaprovadzhennya-med-ats-yak-alternativnogo-shlyakhu-vir-shennya-publ-chno-pravovikh-spor-v/> (дата звернення: 21.02.2020).

43. Бодрова І. І., Болдирєв С. В., Величко В. О. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник. 2-ге вид. переробл. та доп.. Харків : Право, 2011. 360 с.

44. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 214 с.

45. Бондаренко В. А. Призначення та особливості структури адміністративно-правових норм. *Науковий вісник*. 2011. № 4. С. 146-154.

46. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Медіація : перспективи впровадження в Україні. *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2012. № 11. С. 186-188.

47. Бондарчук Н. В., Мамчур С. М. Медіація та фасилітація як позасудові засоби вирішення спорів: поняття та їх відмінність. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 145-150.

48. Бондарчук Н., Бугайчук А. Проблеми правового регулювання медіації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 209-213.

49. Бородін Є. Є. Механізм медіації в системі публічного управління : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя, 2019. 20 с.

50. Бородін Є. Є. Механізм медіації в системі публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 2. С. 39-43.

51. Бородін Є. Є. Організаційно-правові підстави застосування медіації в системі державного управління. *Аспекти публічного управління*. 2019. № 7. С. 28-34.

52. Бортник Н. П., Парпан У. М., Скочиляс-Павлів О. В. Принципи позасудового вирішення адміністративних спорів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. № 24. С. 96-103.

53. Бортнікова А. Критерії медіабельності публічно-правового спору. *Visegrad journal on human rights*, 2017. № 6. URL: http://vjhr.sk/archive/2017_6/5.pdf. (дата звернення: 03.07.2019).

54. Бортнікова А. Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : автореф. дис. ... канд юрид. наук : 12.00.07 . Київ, 2019. 22 с.

55. Бочкарев С. В., Бочкарева Т. Н. Добровольная модель судебной медиации во Франции *Семейная медиация в ювенальной политике* : сбор. матер. междунар. науч.-практ. конф., под ред. В.Ю. Сморгуновой. СПб, Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2014. С. 46-47.

56. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 1. С. 11-17.

57. Брик Г. В. Сучасні підходи до з'ясування суті категорії «ефективність». *Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (23-28 трав. 2014 р). Львів: Ліга-Прес, 2014. С. 43-46.

58. Бринцев О. В. Правовий спір. Визначення поняття. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2001. № 14. С. 80-84.

59. Бринцева Л. В. Адміністративно-правові спори: загальна характеристика та адміністративний порядок їх вирішення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 223 с.

60. Брустінов В. М., Брустінов Д. В. Діловий протокол: теоретичні засади та історія розвитку. *Таврійський державний агротехнологічний університет*. 2012. Вип. 17 (1). С.73-78.

61. Бурлай Є. Конфлікт і суд. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 268-292.

62. Бурова Л. Щодо співвідношення категорій «конфлікт» та «спір» у сфері права інтелектуальної власності. *Evropský politický a právní diskurz*. 2016. Вип. 4 (3). С. 238-242.

63. Бутенко А. Ф., Мосиенко В. П. Процессуальное значение медиации в уголовном судопроизводстве. *Юридический факт*. 2020. № 83. С. 23-26.

64. Бучко В. Б. Доцільність та перспективи запровадження інституту медіації в цивільному та господарському процесі України. *Актуальна юриспруденція: збірник наукових трудов.* 2015. № 4. С. 124-128.

65. Василенко А. С. Медиация в уголовном процессе США. *Вестник Пермского университета. Юридические науки.* 2012. № 2. С. 202-208.

66. Василець О. І., Казьмірова О. М. Інституціоналізація медіації як завдання державної політики інтеграції щодо соціальних інновацій. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 4 (44). С. 13-19.

67. Васильєв Є. О. Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування в сфері зовнішньоекономічної діяльності: теоретичні підходи до виникнення, становлення і розвитку. *Судова апеляція.* 2016. № 3. С. 15-28.

68. Васильченко Н. О. Медиация в Україні як об'єкт адміністративно-правових відносин. *Право і суспільство.* 2018. № 2 (2). С. 122-128.

69. Ващенко А. В. Повітові з'їзди мирових посередників у структурі органів управління Російської імперії 1861–1874 рр.: законодавчо-правовий аспект. *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* 2011. № 18. С. 134-140.

70. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

71. Верейкина О. В., Давыдова Д. И. Прикладные аспекты медиации (на примере работы с несовершеннолетними). *Вестник ННГУ.* 2015. №5-6. С.181-186.

72. Верховенство права. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997-2018 роки). 2018. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygu/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення: 16.08.2020).

73. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт Закону «Про медіацію» № 2425а-1. Верховна Рада України. 2013. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47710 (дата звернення: 13.04.2020).

74. Висновок Комітету з питань правової політики до проекту Закону України «Про медіацію» № 3504. *Верховна Рада України*. 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 03.05.2020).

75. Висновок Комітету з питань правової політики та правосуддя до проекту Закону України «Про медіацію» № 2480. *Верховна Рада України*, 2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 15.07.2020).

76. Владимірова М. О. Правовые отношения в процедуре медиации. *Вестник Волжского университета им. ВН Татищева*. 2012. № 4 (77). С. 74-81.

77. Вознюк Н. Альтернативні способи вирішення господарсько-правових спорів. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 80-83.

78. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ: Вища школа, 1982. 218 с.

79. Волков В. Ю. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації та сертифікації. *Форум права*. 2013. № 1. С. 145-149.

80. Волковицька Н. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? *Юридична газета*. 2018. №4-5 (606-607). URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshе/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposibvirishennya-sporiv.html> (дата звернення: 21.02.2020).

81. Волоцкая Ю. Н. История развития института медиации. *Актуальные проблемы экономических, юридических и социально-гуманитарных наук* : сбор. статей ежегод. всерос. с межд. участием науч.-практ. конф.. 2013. С. 394-396.

82. Воробьёва Е. С. Понятие, правовая природа и отличительные особенности медиации. *Законодательство об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (медиации): опыт, проблемы,*

перспективы : сбор. материалов Междунар. науч.-практ. конф. 2011. С. 46-51.

83. Гаврилюк Р. Зумовленість правової природи медіації буттєвим устроєм людського світу. *Право України*. 2018. № 5. С. 181-195.

84. Гаврилюк Р. Правова природа медіації як вислід буттєвих властивостей людини. *Право України*. 2018. № 3. С. 128-143.

85. Гайдаенко Ш. Н. И. Обязательная медиация: опыт Италии. *Третейский суд*, 2012. №. 1. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1287>(дата звернення: 17.02.2020).

86. Гайдук В. В. Политические технологии в укреплении этнополитического (межэтнического и межконфессионального) диалога. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Сер. 4. 2015. № 6 (36). С. 83.

87. Галас Е. М. Критерии арбитрабельности в зарубежном и российском законодательстве: проблемы теории и практики. *Власть Закона*. 2019. № 2. С. 128-135.

88. Галунько В. Адміністративно-правові відносини: алгоритм дослідження суспільних відносин. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Право. 2017. № 1. С. 4-10.

89. Гафнер К. Е. Развитие медиации как коммуникативной практики и ее институциализация. *Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования*. Екатеринбург, 2015. С. 74-86.

90. Геворкян Т. В. Медиация как один из альтернативных способов разрешения споров и ее влияние на правовую культуру общества. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия Юриспруденци. 2014. № 4 (25). С. 155-158.

91. Гетманець О. П. Принципи державного контролю в бюджетному процесі. *Форум права*. 2006. № 1. С. 20-24.

92. Гірник А. М., Резаненко В. Ф. Світоглядні та етико-правові засади медіації в Китаї. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2017. Т. 149. С. 27-31.

93. Гладка Н. М. Правове регулювання вирішення публічно-правових спорів, що впливають із соціальних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 214 с.

94. Глодина А. В. Административное дело и административно-правовой спор: понятие и соотношение. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право*. 2017. № 3. С. 141-147.

95. Гойман В. И. Действие права (методологический анализ). Москва: Московская академия МВД России, 1992. 182 с.

96. Головина А. С. Деловые переговоры. Стратегия победы. СПб.: Питер, 2007. 192 с.

97. Голядова Т. О. Необхідність законодавчого запровадження медіації для вирішення податкових спорів в Україні. *Молодий вчений*. 2016. №. 8. С. 74-79.

98. Голуб О. Ю. Медиация в терминах коммуникативистики. *Перспективы становления и развития медиации в регионах* : сбор. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (4 дек. 2015 г.). Саратов : Издательский центр «Наука», 2016. С. 39-43.

99. Голубцов В. Г., Сятчихин А. В. Медиативное соглашение: правовая природа, форма, вопросы обеспечения исполнения. *Актуальные проблемы гражданского права*. 2014. № 1. С. 76-87.

100. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Львів, 2017. 250 с.

101. Гриб А. М. Примирення в праві Литовсько-польської доби, його реалізація та особливі форми. *Правові та інституційні механізми*

забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р., м.Одеса) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2016. С. 145-147

102. Григорьев А. Н. Эффективность медиации. *Перспективы становления и развития медиации в регионах* : сбор. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (4 декабря 2015 г.). Саратов: Издательский центр «Наука», 2016. С. 31-34.

103. Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Іщенко Т. Д., Мельничук Т. Ф., Чуприк Н. В., Анохіна Л. П. Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

104. Гришин А. А. Адвокатская этика. *Вестник Московского университета МВД России*. 2014. № 8. С. 233-235.

105. Гришина Н. В., Ростовська К. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Право*. 2020. № 29. С. 182-188.

106. Громадська спілка «Українська академія медіації»: офіційний веб-сайт. URL: <http://mediation.ua/pro-nas> (дата звернення : 04.09.2020).

107. Громов В. Г. Объекты и субъекты медиации в исправительных учреждениях. *III Международный пенитенциарный форум «Преступление, наказание, исправление»*. 2017. С. 33-36.

108. Гуменюк І. О. Зміст поняття «ефективність» норм законодавства про соціальний захист. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. №.14. С. 80-83.

109. Гусейнов А. А., Апресян Р.Г. Этика : учебник. Москва: Гардарики, 2000. 472 с.

110. Гусейнов А. З., Степанов И. А. Этические аспекты профессиональной деятельности медиатора. *Перспективы становления и развития медиации в регионах* : сбор. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (г.Саратов, 4 дек. 2015 г.). Саратов, 2016. С. 47.

111. Давыденко Д. Л. Примириительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. *Третейский суд*. 2010. № 5. С. 161-168.

112. Давыдов А. П. Проблема медиации в европейской культуре: Запад и Россия. Статья 1. Представление о богочеловеке как форма медиации и проблема культуры. *Общественные науки и современность*. 2000. № 6. С. 82-93.

113. Дараганова Н. В. Медіація як один із альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 77-83.

114. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб.. Київ : КНЕУ, 2002. 472 с.

115. Демейер К. Налоговая медиация: опыт Бельгии. *Налоговед*. 2012. № 3. С. 72-81.

116. Деменчук М. О. Щодо питання корупції в судовій гілці влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 202-204. <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/juspradenc43.pdf#page=202>

117. Демидович О. М. Професійна підготовка фахівців з медіації в університетах Іспанії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 22 с.

118. Денисенко С. В. Медиация как социальное явление и правовой институт (теоретико-правовой аспект). *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2013. № 12 (43). С. 112-117.

119. Денисюк М. В. Уповноважений Верховної Ради з прав людини в системі інститутів громадянського суспільства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. № 2. С. 246-252.

120. Деякі питання надання послуг посередництва (медіації) адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2020 р. № 445. *Офіційний вісник України*. 2020 р. № 47.ст. 1496. с. 34

121. Джамалдинова М. С. Принцип независимости в профессиональной этике юриста. *Современные научные исследования и разработки*. 2018. Т. 1. № 5. С. 220-222.

122. Джамалдинова М. С. Юрист и профессиональная этика. *Современные научные исследования и разработки*. 2019. № 1. С. 349-351.

123. Джанашиа А. З. Основные направления практики медиации в США (на примере штата Северная Каролина) *Весик Маплёускага дзяржаўнага універсітэта імя А. А. Куляшова*. 2015. № 1 (45). С. 57-62.

124. Джанашиа А. З. Организационно-процессуальные аспекты медиации. *Современная образовательная психология в подготовке специалистов помогающих профессий: актуальные проблемы теории и практики оказания помощи другим*. 2019. С. 195-199.

125. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. Міжнародний документ № 2008/52/ЄС від 21.05.2008 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 (дата звернення: 16.01.2020).

126. Дідовець І. Особливості розвитку професійної етики на сучасному етапі. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління*. 2015. № 33. С. 245-253.

127. Дробязко С. Г. Предмет, сфера, объект правового регулирования в условиях формирования социального правового государства и правового гражданского общества. *Выбр. навук. пр. Беларус. дзярж. ун-та : у 7 т.* Минск : БДУ, 2001. Т. 3. С. 9-24.

128. Дрок Г. М. Стратегічні напрями реформування судоустрою і судочинства в сучасних євроінтеграційних умовах. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (20 трав. 2016 р., м. Одеса). Одеса: Юридична література. С. 299-301.

129. Елисеєв Д. Б. Роль медіації в розшенні правових конфліктов: теоретико-правовий аналіз : автореферат дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 30 с.

130. Еремін В. В. Підходи к определению арбитрабельности: соотношение арбитрабельности, подведомственности и компетенции. *Актуальные проблемы российского права*. 2019. № 8(105). С. 95-107.

131. Етичний кодекс психолога. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1448287570%D0%95%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0.docx.pdf> (дата звернення: 02.2020)

132. Етичний кодекс психолога. Асоціація психологів України. URL: <http://association.com.ua/association/association-normative-base/association-ethic-code-of-psychologist> (дата звернення: 10.02.2019).

133. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_135 (дата звернення: 19.01.2020).

134. Європейський кодекс етики медіаторів. URL: https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators_UA.pdf (дата звернення: 06.01.2020).

135. Європейський кодекс нотаріальної етики від 03.02.1995 р. *Юридичний радник*. 2012. № 2(62). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-b5-d0-b2-d1-80-d0-be-d0-bf-d0-b5-d0-b9-d1-81-d0-ba-d0-b8-d0-b9-d0-ba-d0-be-d0-b4-d0-b5-d0-ba-d1-81-d0-bd-d0-be-d1-82-d0-b0-d1-80-d0-b8-d0-b0-d0-bb-d1-8c-d0-bd-d0-be-d0-b9-d1-8d-d1-82-d0-b8/> (дата звернення: 04.02.2020).

136. Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис....канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.

137. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Конфліктологія: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 315 с.

138. Єрьоменко Г., Заїченко А. Податкова медіація: досвід і перспективи впровадження. *Юрист&Закон*. 2014. № 25. URL: https://ukrmediation.com.ua/files/Eremenko_Zaichenko_U&Z.pdf (дата звернення: 03.08.2020).

139. Жекало Г. Основні підходи до визначення поняття «конфлікт». *Схід*. 2015. № 2. С. 62-65.

140. Жорнокуй Ю. М. Значение медиации в разрешении корпоративных конфликтов. *Проблемы гражданского права и процесса* : сбор. науч. статей. Гродно : ГрГУ, 2018. С. 382-389.

141. Загайнова С. К., Иванова Е. А., Хрущёлева Т. С., Шереметова Г. С. Процессуально-правовые аспекты применения медиации в гражданском судопроизводстве: международный опыт. *Herald of the Euro-Asian Law Congress*. 2019. № S1. С. 49-67.

142. Загайнова С. К., Чудиновская Н. А., Шереметова Г. С. Обязательная медиация в Италии: проблемы реализации. URL: <http://electronic.ruzh.org/?q=en/system/files/07.%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%A7%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%2C%20%D0%A8%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> (дата звернення: 23.03.2020).

143. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text (дата звернення: 20.02.2020).

144. Залар А. Комплексний аналіз поточного контексту, бар'єрів та можливостей для розвитку медіації з рекомендаціями щодо розвитку та впровадження медіації в Україні. USAID . 2019. 45 с.

145. Заморська Л. І. Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості. *Правове життя сучасної України* :

матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант складу м. Одеса, 16-17 трав. 2013 р.). Одеса, 2013. Т. 1. С. 79-81.

146. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 3-9.

147. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*, 2015. № 3. С. 83-85.

148. Зауваження до проєкту Закону України «Про медіацію» № 3665. *Головне юридичне управління Апарату ВРУ*. 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 13.07.2020).

149. Захаренков Д. Н. К вопросу о кодексе профессиональной этики адвоката. *Евразийская адвокатура*, 2017. № 1 (26). С. 21-28.

150. Звіт апеляційних адміністративних судів про розгляд судових справ. Судова влада України. 2019. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/IV_kvartal_19. (дата звернення: 17.02.2020).

151. Зинченко В. П. Культурно-историческая психология: опыт амплификации. *Вопросы психологии*. 1994. № 4. С. 5-19.

152. Иванов О. Государство и медиация в трудовых конфликтах: опыт США. *Правосудие. Медиация. Социальная справедливость*. 2016. С. 52-59.

153. Иванов О. Б. О возможности применения американского опыта в медиации трудовых споров в России. *Вестник федерального института медиации*. 2017. № 1. С. 153-158.

154. Иванов Э. И. Правовое отношение как особый вид общественных отношений. *Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2011. № 2. С. 66-68.

155. Иванова Е. Н. Современные направления в медиации. *Третейский суд*. 2010. № 3. С. 147-158.

156. Ивановская Н. В. Медиация в Англии и Уэльсе. *Вестник Российского университета дружбы народов. Юридические науки*. 2013. № 1. С.130-135.

157. Ивановская Н. В. Медиация в Японии. *Сравнительно-правовые аспекты правоотношений гражданского оборота в современном мире*. 2015. С. 74-78.

158. Ивановская Н. В. Тенденции развития применения медиации в странах Азиатско-Тихоокеанского региона. *Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2016. № 6. С. 59-61.

159. История, теория, перспективы развития правосудия и альтернативных юридических процедур в России : учеб. пособие. Общ.ред. В. К. Щечоев. Москва : Проспект, 2014. 308 с.

160. Іванюк І. В. Супервізія та інтервізія у роботі педагога. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2018. Т. 1. С. 36-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppi_2018_1_9.

161. Івчук Н. В., Слободянюк А. В. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів. *Матеріали XLVII Науково-технічної конференції Інституту соціально-гуманітарних наук*. Вінниця, 2018 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/4624> (дата звернення: 21.01.2019).

162. Ільницький О. Характеристика правового спору з позицій концепції правовідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2012. № 3. С. 195-203.

163. Інститут миру і порозуміння. Офіційний веб-сайт. URL: <http://ipcg.org.ua/> (дата звернення: 16.11.2019).

164. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення за 2019 рік. URL: <http://www.nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-5/12479-informatsiia-pro-rezultaty-diialnosti-natsionalnoi-sluzhby-poserednytstva-i-prymyrennia-za-2019-rik> (дата звернення: 14.08.2020).

165. Йосипенко С.Т. Медіація як спосіб вирішення спорів у приватно-правових відносинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 172 с.
166. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции : автореф. дис. . канд. юридич. наук: 12.00.15. Екатеринбург, 2010. 26 с.
167. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. Москва : Инфоропик Медиа, 2011. 304 с.
168. Кампо В. М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження. Київ, 2007. 40 с.
169. Кантор Н. Ю. Особливості медіації при розв'язанні адміністративно-правових спорів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 90-93.
170. Карлов Т. В. Механізми управління конфліктами у взаємодії органів влади та громадськості на регіональному рівні : дис... канд. держ. упр. 25.00.02. Харків, 2019. 231 с.
171. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13-18.
172. Карпа М. Публічно-правовий спір як спосіб встановлення та розмежування компетенцій органів публічної влади (теоретичні аспекти). *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2017. № 3. С. 26-34.
173. Карпенюк О. С. Правовое регулирование посредничества при разрешении внешнеэкономических споров : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2008. 30 с.
174. Катаєва Е. Національні особливості медіації в Україні: досвід та перспективи. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 156-161.
175. Кемпер А. В. Участие адвоката в процессе медиации. *Ученые труды российской академии адвокатуры и нотариата*. 2012. № 3. С. 12-15.

176. Кеннеди Г. Переговоры. Полный курс : пер. с англ. 3-е изд. Москва: Моск. школа управления «Сколково»: Альпина Паблишер, 2013. 386 с.

177. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя Страсбург, 07.12.2007 р.) URL: <https://rm.coe.int/guidelines-for-a-better-implementation-of-the-existing-recommendation-/16809ede90> (дата звернення: 03.08.2020).

178. Кетова О. Б. Специфика образования медиаторов: супервизия и самопознание. URL: http://shvarts.pspu.ru/sbornik_konf_list_44.html (дата звернення: 11.02.2019).

179. Киримова Е. А. Правовой институт: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. 23 с.

180. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ. Київ, 2017. 28 с.

181. Кисельова Т. Концептуальні основи законодавчого регулювання медіації в Україні. *Альтернативні вирішення правових конфліктів* : матеріали наук.-практ. конф, (27 січ. 2017 р.) Київ: НаУКМА, 2017. С. 31-35.

182. Кисельова Т. Механізми саморегулювання діяльності медіаторів. Київ: Кімонікс Інтернешнл Інк, 2018. 43 с.

183. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 225-236.

184. Кисельова Т.С., Єрмоєнко Г.В. Медіація в Україні: щодо необхідності нормативно-правового регулювання. *Міждисциплінарні гуманітарні студії*. 2015. Вип. 2. С. 45-52.

185. Ківалов С. В. До питання визначення принципів досудового врегулювання публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 72. С. 7-15.

186. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35. С. 1358.

187. Кодекс етики медіатора. *Національної асоціації медіаторів України*. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code/> (дата звернення: 02.02.2019).

188. Кодекс етики медіатора. *Український центр медіації*. URL: <https://ukrmediation.com.ua/ua/pro-tsentr/kodeks-etyky-mediatora/2-kodeks-etyky-mediatora> (дата звернення: 06.01.2020).

189. Кодекс професійного поведіння. *Міжнародний інститут медіації*. URL: <https://imimmediation.org/ru/practitioners/code-professional-conduct/> (дата звернення: 06.02.2019).

190. Кодекс професійної етики медіаторів ЧУ «Інститут розв'язання конфліктів і медіації». URL: <http://icrm.kz/kodeks-etiki-mediatora.html> (дата звернення: 01.02.2020).

191. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим З'їздом суддів України 22.02.2013 р. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki%281%29.pdf> (дата звернення : 15.02.2019).

192. Кодекс етики медіатора. *Казахстанський центр медіації*. URL: <http://kazmediation.kz/training/crib/11-code-of-ethics-mediator.html> (дата звернення: 26.02.2020).

193. Козырев М. С. Субъекты административно-правового регулирования: лекция учебной дисциплины «Государственное управление и публичная политика». Москва, 2016. 39 с.

194. Колодий А. Принципы права: генезис, понятие, классификация, место и роль в правовой системе Украины. *Право Украины*. 2013. № 1. С. 68-79.

195. Коломытцева В.В. Медиация в социально-юридическом механизме разрешения правовых конфликтов : автореф. дисс. канд. юридич. наук : 12.00.01. Москва, 2016. 32 с.
196. Коломытцева В. В. Этапы становления медиации в зарубежных странах. *Вестник ТГУ*. 2013. Выпуск 2 (118). С. 268-272.
197. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
198. Комарова Ю. А. История института медиации. *Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата*. 2011. № 1. С. 14-19.
199. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики: офіційний веб-сайт. URL: <http://kompravpol.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.09.2020).
200. Константи́й О. В. До питання особливостей моделі адміністративної юстиції в Україні. *Dictum factum*. 2019. № 2 (4). С. 55-62.
201. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2020).
202. Конусова В. Т., Бекен А. Т. Развитие института медиации в Казахстане в контексте зарубежного опыта. *Право и государство*. 2016. № 1 (70). С. 74–80.
203. Концепція впровадження відновного правосуддя в систему кримінальної юстиції України (проект). *Відновне правосуддя в Україні*. 2008. № 3(11) С. 23-31.
204. Копытов Ю. А. Административное право : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2014. 649 с.
205. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 242 с.
206. Корнеева Я. А., Рудакова Ю. Н. Особенности личности медиаторов при различной успешности проведения примирительной

процедуры. *Психология и Психотехника*. 2019. № 3. URL: https://e-notabene.ru/psp/article_30555.html (дата звернення: 20.08.2020).

207. Корольова Ю. Кореляція принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 183-186.

208. Кравцов А. С. Пріоритет прав і свобод людини та громадянина як принцип адміністративного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.

209. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. 3-тє вид., змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.

210. Красіловська З. В. Теоретичні основи медіації як альтернативного способу вирішення спорів: поняття, види, принципи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 3. С. 10-13.

211. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Одеса, 2017. 220 с.

212. Крестовська Н., Романадзе Л. Медіація у професійній діяльності юриста. Одеса: Екологія, 2019. 462 с.

213. Кривачук Л. Ф. Розвиток інституту медіації в Польщі: генеза і досвід діяльності центрів. *Демократичне врядування: науковий вісник*. 2019. Вип. 2(24).

214. Кривуля О. М., Куц В. М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 70-75.

215. Кригер Е. Э., Бахадова Е. В. Группы интервизии для помогающих практиков, использующих системно-феноменологический подход. *Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование»*. 2020. № 1. С. 40-53.

216. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2005. 20 с.

217. Крутій О. М. Медіація як комунікаційний засіб розвитку корпоративної культури публічного управління в умовах глобалізації. *Державне будівництво*. 2019. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2019_2_4 (дата звернення: 17.02.2020).

218. Кузбагаров А. Н. Примирительные процедуры при осуществлении правосудия по гражданским делам. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2006. № 1(29). С. 161-164.

219. Кузів М. З. Компетентність медіатора та її особливості. *Психолого-педагогічні науки*. 2019. № 3. С. 38-42.

220. Кузьменко О. В., Пастух І. Д., Користін О. Є. Адміністративне право зарубіжних країн :курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 525 с.

221. Кузьменко Ю. В., Божок С. Г., Красіловська О. Ю. Проблемні аспекти імплементації медіації в правовий простір України. *Scientific Bases Of Solving Of The Modern Tasks: The 19 th International scientific and practical conference (1-2 June, 2020)*. Frankfurt am Main, 2020. С. 257-258.

222. Кузьмишин В. Перспективи впровадження процедури медіації в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 3. URL: <http://voas.gov.ua/> дата звернення: 11.02.2020).

223. Куйбіда Р. Довіра до суду: як переламати негативну тенденцію. Центр політико-правових реформ. URL: <https://tinyurl.com/rd9923xt> (дата звернення: 17.02.2020).

224. Кулапов Д. С. К вопросу об истории зарождения института медиации. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2013. № 5 (94) С. 160-165.

225. Куликова Л. В., Прохорова О. А. Исследовательские подходы к дискурсу медиации в фокусе междисциплинарности. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота. 2016. № 2 (56): в 2-ч. Ч.2. С.100-104.

226. Култыгин В. П. Концепция социального обмена в современной социологии. *Социологические исследования*. 1997. № 5. С. 85-99.

227. Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії ефективність правового регулювання й суміжних понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №. 2. С. 7-10.

228. Куракін О. М., Романов М. Ю. Співвідношення верховенства права та закону в розрізі соціологічної концепції праворозуміння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 2 (1). С. 33-36.

229. Кучерук Н. Урегулювання адміністративного спору за участю судді: чому не діє? *Газета Закон і Бізнес*. 2019. URL: https://zib.com.ua/ua/139127-uregulyuvannya_adminsporu_za_uchastyu_suddi_chomu_ne_die.html (дата звернення: 21.07.2020).

230. Кучма О. Л. Принципи законності й верховенства права: проблеми правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 6 (1). С. 150-152.

231. Лазутина Г. В. Профессиональная этика журналиста : учебник и практикум для академического бакалавриата 4-е изд., испр. и доп. Москва : Юрайт, 2018. 219 с.

232. Лапина М. А. К вопросу о сущности и структуре (составе) административных правоотношений. *Труды Института государства и права РАН*. 2009. № 1. С. 8-17.

233. Лахметкина Ю. С. Проблема эффективности подготовки профессионального медиатора. *Перспективы становления и развития медиации в регионах* : сбор. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (4 декабря 2015 г.). Саратов: Издательский центр «Наука», 2016. С 68-70.

234. Левченко І. В., Клемпарська В. В. Етика нотаріальної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 44-49.

235. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырех томах. Том 3. Москва: Мысль, 1982. 736 с.

236. Леннуар Н. Н. Альтернативное разрешение споров : переговоры и медиация : учеб.-метод. пособ. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского института права имени Принца П.Г. Ольденбургского, 2004. 100 с.

237. Лесько О. Й., Прищак М. Д., Залюбівська О. Б., Рузакова Г.Г. Етика ділових відносин : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2011. 309 с.

238. Лиско А. Проблеми впровадження та проведення медіації в адміністративному судочинстві України. URL : www.gromada.lviv.ua/analytic/587 (дата звернення: 19.07.2020).

239. Лиско А., Коршівський Н. Реєстри медіаторів: зарубіжний досвід. *Блог Львівського центру медіації*. URL:<http://aphd.ua/reiestry-mediatoriv-zarubizhnyi-dosvid/> (дата звернення: 17.02.2020).

240. Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с.

241. Лукьянова Е. В., Худойкина Т. В. Проблемы реализации медиации в России. *Огарёв-Online*. 2014. № 2 (16). URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21436959> (дата звернення: 17.02.2020).

242. Лученко М. М. Принципи пропорційності і верховенства права: питання співвідношення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 11-15.

243. Львова О. А. Медиация – шаг вперед к гражданскому обществу. *Российская юстиция*, 2010. № 1. С.11-14.

244. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2018. 249 с.

245. Любченко Я. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення правових спорів. *Альманах права*. 2016. № 7. С. 333-336.

246. Мазаракі Н. Загальна характеристика договорів, що укладаються у сфері медіації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 171-175.

247. Мазаракі Н. А. Медіація як доступ до справедливості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 6. Т. 7. С. 23-27.

248. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, 2016. № 1. С. 92-100.

249. Мазаракі Н. А. Зміст та значення принципу самовизначення сторін медіації. *Вісник Національного технічного університету України Київський політехнічний інститут. Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 3-4. С.94-97.

250. Мазаракі Н. А. Сингапурська конвенція: теоретико-правовий аналіз. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 1. С. 26-34.

251. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : дис. ... докт.юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.

252. Мазаракі Н.А. Принцип нейтральності медіатора. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 7. Ч. 1. С. 99-107.

253. Мазурик Н. І. Доступність адміністративно-правових засобів захисту прав у публічно-правовій сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2020. 200 с.

254. Мазуров П. С. Медиация в Австралии. *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право*. 2014. № 1-2. С. 64-66.

255. Мазуров П. С. Судебная медиация в Австралии: На примере штата Новый Южный Уэльс. *Социально-политические науки*. 2013. №4. С. 51-53.

256. Макеєнко Ж. Науково-теоретичні засади переговорного процесу в державному управлінні в умовах демократизації суспільства. *Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації* : зб. матеріалів доп. та тез інтернет-конф., (Київ, 18 квіт. 2019 року) / за заг. ред. Р. В. Войтович, П. В. Ворони. Київ, 2019. С. 51-54.

257. Макеєнко Ж. В. Технології переговорів у врегулюванні конфліктних відносин у державному управлінні. *Вісник Національної*

академії державного управління при Президентіві України. 2019. №. 3 (94). С. 61-67.

258. Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія. 2016. № 4. С. 27-35.*

259. Малиновский А. А. Кодекс профессиональной этики: понятие и юридическое значение. *Журнал российского права. 2008. № 4. С.39-44.*

260. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 14-20.*

261. Малько А. В. Эффективность правового регулирования. *Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1990. № 6. С. 61-67.*

262. Малышева Н. С. Этика юриста в его профессиональной деятельности. *В мире права. 2002. № 28. С. 24-30.*

263. Марков С. М. Китайская модель медиации трудовых споров: социологический аспект. *Международный научно-исследовательский журнал. 2015. № 6 (37) Часть 4. С. 57-59.*

264. Матвійчук О., Завидовська-Марчук О., Овсієнко А., Турак О., Токарська І., Плахтій І., Річард Р. Медіація в судах: Міф чи реальність? *Волинська регіональна громадська організація «Центр правової допомоги». USAID. 2016. 40 с.*

265. Маткина Д. В. Этические особенности процедуры медиации по разрешению уголовно правового спора. *Вестник Оренбургского государственного университета. 2012. № 3 (139). С. 116-119.*

266. Махова Л. О. Межі застосування медіації в Україні. *Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу : матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (28 жовт.). Дніпро, 2016. С. 203-206.*

267. Медиация будущего: в Беларуси разработана модель экологической медиации. *Національно-правовий портал Республіки*

Беларусь, 2020. URL: <https://pravo.by/novosti/novosti-pravo-by/2020/june/51818/> (дата звернення: 20.06.2020).

268. Медиация в Беларуси. URL: <https://www.mediacia.by/> (дата звернення: 26.04.2020).

269. Медиация в мире. Северная Америка и Карибский бассейн. США. «Федеральный институт медиации». URL: <http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/severnaya-amerika-i-karibsky-bassein/ssh/> (дата звернення : 23.07.2020).

270. Медиация та судова система. Що? Як? Навіщо? Національна асоціація медіаторів України. 2017. URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/promomaterials/DODATOK_6_BROSHURA_MEDIATCHIA_TA_SUD.pdf/ (дата звернення: 20.08.2020).

271. Медиация: ефективне вирішення конфліктів. Вінницький окружний адміністративний суд. URL: <http://voas.gov.ua/work/med-ats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennya-konfl-kt-v/> (дата звернення: 03.05.2020).

272. Мельник І. В. Розгляд поняття культура та її похідних: професійна етика, комунікативна взаємодія та професійне спілкування. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. № 1. С. 99-105.

273. Мельничук Ю. І. Етичні стандарти та нормативні принципи професійної поведінки в сфері медіації. *Грані*. 2016. № 2. С. 146-150.

274. Мемель Фрідріх-Йоахім. Медиация в адміністративному судочинстві України. URL: http://www.voas.gov.ua/upload/337_mediac2.pdf (дата звернення: 09.11.2019).

275. Милохова А. В. Обязательная медиация: поиск компромисса. *Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право»*. 2013. № 3 (104). С. 136-142.

276. Минкина Н. И. К вопросу о применении медиации и медиабельности споров. *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2014. № 4 С. 120-123.

277. Минкина Н. И. Медиация как альтернативный способ урегулирования конфликтов. Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2017. 159 с.

278. Мирошниченко А. Ю. Организационно-правовое становление и развитие третейских судов в России (XII – начало XX века). *Юрист-Правоведъ*. 2015. № 2 (69). С. 102-106.

279. Михайлов Д. Е. Эффективность применения медиативных технологий в дошкольной образовательной организации. *Современные проблемы образования в поликультурном регионе (Шестые Лозинские чтения)* : материалы Междунар. науч.-метод. конф.. (Псков, 23-24 апр. 2015). Псков, 2015. С. 297-300.

280. Михальський Ю. А., Самохвалов В. П., Рижий В. І., Ткачук А. Ф. Третейські суди в Україні: метод. посіб. Київ, 2007. 184 с.

281. Михель Д. Е. Развитие медиации в германии как социального и правового института. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2018. № 4. С. 50-58.

282. Міністерство юстиції України: офіційний веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/> (дата звернення: 23.02.2020).

283. Міхайліна Т. Правовий нігілізм сучасного українського суспільства: витоки проблеми та шляхи її подолання. *Economic and law paradigm of modern society*. 2019. № 4. С. 75-80.

284. Мкртчян Е. Р. Основы социологии : учеб. пособ. Волгоград, Изд-во Волгоградского института управления - филиала РАНХиГС. 2017. 276 с.

285. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №. 5. С. 55-58.

286. Мостовак І. І. Медіація, примирення та мирова угода як інструменти для відновлення порушених прав. Київ: Проєкт ЄС Twinning № UA/47b, 2018. 24 с.

287. Мужик Л. Медіація та врегулювання спору за участю судді в господарському процесі. *Юридична газета*. 2018. № 31. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-ta-vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-v-gospodarskomu-procesi.html> (дата звернення: 03.08.2020).

288. Муза О. В. Деякі аспекти використання медіації в адміністративному судочинстві України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 С. 239-244.

289. Навроцкая Ю. В. Опыт Польши по применению посредничества и медиации для разрешения споров на современном этапе. *Проблемы гражданского права и процесса*. 2016. С. 400-408.

290. Нагаєв В. М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант) : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2004. 198 с.

291. Наместникова И. В. Этические основы социальной работы : учебник для бакалавров. Москва : Юрайт, 2014. 367 с.

292. Нарциссова С. Ю. Профессиональная этика юриста : уч. пособ. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Академия МНЭПУ, 2017. 120 с.

293. Немченко С. С. До питання класифікації способів альтернативного вирішення спору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 30 (1). С. 20-22.

294. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2013. 200 с.

295. Нестор Н. В. Медіація у кримінальному процесі Сполученого Королівства Великої Британії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 144-148.

296. Новак А. Н. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. №. 1. С. 1-12.

297. Ноздрачев А. Ф. Современное содержание понятия «административно-правовой режим». *Журнал российского права*. 2017. № 2 (242). С. 98-110.

298. Носков И. Ю. Профессиональная этика юриста: учебник для СПО. Москва : Юрайт, 2018. 277 с.

299. Носова Е. С. Личность медиатора. *Шестой пермский конгресс ученых-юристов: Российская национальная правовая система: современное*

состояние, тенденции и перспективы развития : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Пермь, 16–17 окт. 2015 г.). Пермь: Пермский государственный национальный исследовательский университет, 2015. С. 197-199.

300. Носырева Е. И. Становление института медиации в России. *Развитие медиации в России: теория, практика, образование*. 2012. С. 1-13.

301. О медиации : Закон Республики Беларусь от 12.07.2013 г. № 58-З (в ред. от 5 января 2016 г.) URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11300058> (дата звернения: 16.01.2020).

302. О медиации : Закон Республики Казахстан от 28.01.2011 г. № 401-IV (в ред. от 27 декабря 2019 г.) URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376#pos=3;108&sel_link=1003948442 (дата звернения: 18.02.2020).

303. О медиации : Закон Республики Молдова от 07.12.2007 г. № 188-191. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=22397 (дата звернения: 06.01.2020).

304. Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации): Федеральный закон Российской Федерации от 27.07.2010 г. № 193-ФЗ URL:<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102140445&intelsearch=%EF%F0%EE%F6%E5%E4%F3%F0%F3+%EC%E5%E4%E8%E0%F6%E8%E8> (дата звернения: 16.01.2020).

305. Об углублении реформ в судебной-правовой системе : Указ Президента Азербайджанской Республики. URL: <https://ru.president.az/articles/32587> (дата звернения: 02.02.2020).

306. Общая теория права и государства: учебник / В. С. Афанасьев и др. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2001. 520с.

307. Овод А. В. Принцип законности в публичном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Казань, 2005. 30 с.

308. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196-200.

309. Огляд новин. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1-2(13). С. 4-9.

310. Огренчук Г. О. Договори про проведення медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:Право*. 2015. № 30 (1). С. 144-148.

311. Огренчук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.

312. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с.

313. Ольшанская Л. В. История коммерческого суда как фактор активизации торгово-промышленной жизни России второй половины XIX века. *Известия Московского государственного технического университета МАМИ*. 2014. Т. 5. № 4 (22). С. 73-77.

314. Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства. *ScienceRise. Juridical Science*. 2018. № 3. С. 4-9.

315. Орешин Е. В. Юридическая природа норм адвокатской этики. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2014. № 2. С. 210-212.

316. Осипов М. Ю. Понятие и соотношение правового регулирования и правотворчества : монография. Москва: СГУ, 2010. 221 с.

317. Осипов М. Ю. Правовое регулирование как динамическая система: понятие, структура, функции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Москва, 2008. 24 с.

318. Осипов М. Ю. Правовые процессы и их эффективность Москва : Nota-bene, 2010. 274 с.

319. Осипов М. Ю. Теория социально-правовых процессов. Монография. Москва : NOTA BENE, 2011. 300 с.

320. Осіпова О. О. Досудове врегулювання спорів з надання адміністративних послуг. *Актуальна юриспруденція* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (29.04.20). Юридичні науково-практичні Інтернет конференції, 2020. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_jalendar&view=articles&year=2020&month=5&day=6 (дата звернення : 22.09.2020).

321. Осіпова О. О., Звірко О. Є. Щодо питання оптимізації діяльності адміністративних судів у світлі судової реформи в Україні. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 22. С. 98-104.

322. Основні принципи незалежності судових органів: Резолюція ООН від 13.12.1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 04.02.2020).

323. Осташова В. О. Деонтологічні норми позиціонування адвокатів у соціальних мережах. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23-24 жовт. 2019 року) : у 2 ч. Полтава : Россав, 2019. Ч.1. С. 157-159.

324. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р.). Разумков Центр. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralnioriientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (дата звернення: 21.02.2020).

325. Павлов Д. М. Адміністративне право : Загальна частина : Конспект лекцій. Київ : МАУП, 2007. 136 с.

326. Падберг П. Этнос медиатора. *Современные направления развития педагогической мысли и педагогика ИЕ Шварца*: материалы Междунар. научно-практ. конф., г.Пермь, 01- 03 июн. 2009 г. Пермь, 2009. С. 272-280.

327. Панченко В. Ю. Принципы правового регулирования как средство обеспечения беспроblemности права. *Пробелы в российском законодательстве*, 2012. № 1. С. 32-37.

328. Пенькова К. Інститут медіації в Німеччині, Франції та Канаді: інформаційна довідка. Європейський інформаційно-дослідницький центр. USAID. 7 с. URL:<http://radaprogram.org/infocenter/institut-mediacyi-v-nimechchyni-franciyi-ta-kanadi> (дата звернення: 21.03.2020).

329. Петрова В. Ю., Семенов А. А. Понятие административно-правового регулирования. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 16. С. 29-31.

330. Петроє О. Соціальний діалог як інструмент підвищення довіри громадян до органів державної влади. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 3. С. 233-240.

331. Пилипів Н. Відновне правосуддя в Україні: результати та перспективи. *Відновне правосуддя в Україні*. 2011. № 17. С. 87-99.

332. Пипяк М. І. Адміністративний суд в системі державних органів України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 191 с.

333. Писаренко Н. Б. Концептуальні основи адміністративного судочинства в Україні : дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.07. Харків, 2019. 400 с.

334. Писаренко Н. Б. Право на справедливий суд у спорах, що виникають з публічно-правових відносин: окремі аспекти реалізації. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 8-9 квіт. 2016 р.). Тернопіль : Економічна думка, 2016. С. 78-80.

335. План реалізації проєкту «Освіта суддів для економічного розвитку». *Національний суддівський інститут*. 2013. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/planosvita.pdf> (дата звернення : 12.07.2020).

336. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 1. С. 36-41.

337. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 4. С. 47-54.

338. Подковенко Т. О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 26-31.

339. Поліщук В., Гретченко Л. Що адвокату потрібно знати про медіацію? *Вища школа адвокатури НААУ*. 2020. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/shho-advokatu-potribno-znaty-pro-mediatsiyu/> (дата звернення: 19.04.2020).

340. Поліщук М. Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 225 с.

341. Поліщук М. Я. Розвиток та поширення медіації як спосіб вирішення цивільно-правових спорів у межах правової системи Канади. *Право і суспільство*. 2016. № 2 (3). С. 67-71.

342. Поліщук М. Я. Становлення медіації як альтернативного способу вирішення спорів: досвід Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. №23. с. 255-258.

343. Положення про комітети Всеукраїнської громадської організації «Асоціація правників України». URL: https://uba.ua/ukr/official_documents/ (дата звернення : 04.09.2020).

344. Положення про Міністерство соціальної політики України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. *Офіційний вісник України*. 2015 р. № 51. ст. 1655. с. 52.

345. Положення про Центр медіації при Кіровоградській регіональній торгово-промисловій палаті. 2016. URL:

<http://www.chamber.kr.ua/index.php/posluhy1/tsentr-biznes-mediatsii> (дата звернення: 20.08.2020).

346. Поляков С. Б. Принцип взаимной ответственности государства и личности: теоретико-правовые и прикладные аспекты : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2011. 58 с.

347. Понасюк А. М. Участие адвоката в урегулировании юридических споров посредством медиации : автореф. дисс. ... кандид. юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2011. 30 с.

348. Похмелкина Г. Ф., Семенов И. Н. Рефлетехнологии медиации в современной зарубежной практической психологии и конфликтологии. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2008. Т. 5. № 1. С. 121-138.

349. Правила адвокатської етики : затв. Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 21.03.2019).

350. Правила професійної етики нотаріусів України : наказ Міністерства юстиції України від 04.04.2013 р. № 2104/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. ст. 3070. с. 580

351. Правила этики медиатора: постановление Министерства Юстиции Республики Беларусь от 17.01. 2014 г. № 15. URL: <https://www.mediacia.by/pravila-etiki-mediatora> (дата звернення: 06.01.2020).

352. Правоторова О. М. Деякі особливості інституту медіації як засобу досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 1. С. 104-108.

353. Практика медіації : Словник-довідник / уклад.: С. О Гарькавець, Л. П. Волченко. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2019. 128 с.

354. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии : учеб. пособие / В. Д. Балин и др.; под общей ред. А. А. Крылова, С А. Маничева. СПб : Питер, 2000. 560 с.

355. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 28. С. 46-55.

356. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92.

357. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №27. Ст.282.

358. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013 р. № 32. ст. 409 с. 1705.

359. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 13.02.2020).

360. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (дата звернення: 13.02.2020).

361. Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності та покращення бізнес-клімату, плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу» («Doing Business») : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1413-р. Урядовий кур'єр, № 22.

362. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 471. *Офіційний вісник України*. 2020 р. № 50.ст. 1571. с. 32.

363. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995 р. № 19. ст. 134.

364. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ

Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 19. ст. 1376. с. 23.

365. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text> (дата звернення: 17.03.2020).

366. Про медіацію : Проект Закону України від 03.07.2013 р. № 2425а-1. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47710 (дата звернення: 11.07.2020).

367. Про медіацію : Проект Закону України від 04.06.2020 р. № 3504-1. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69023 (дата звернення: 16.01.2020).

368. Про медіацію : Проект Закону України від 17.12.2010 р. № 7481. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7481&skl=7 (дата звернення: 15.07.2020).

369. Про медіацію : Проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3665. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 13.07.2020).

370. Про медіацію : Проект Закону України від 19.05.2020 р. № 3504. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 16.06.2020).

371. Про медіацію : Проект Закону України від 26.06.2013 р. № 2425а. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637 (дата звернення: 13.07.2020).

372. Про медіацію : Проект Закону України від 27.03.2015 р. № 2480. *Верховна Рада України*. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558 (дата звернення: 13.09.2020).

373. Про медіацію : Проект Закону України від 28.12.2019 р. № 2706. *Верховна Рада України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831 (дата звернення: 13.07.2020).

374. Про Міністерство юстиції України: Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. *Офіційний вісник України.* 2014 р. № 54. ст. 1455. с. 88.

375. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. ст. 170.

376. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 № 19-ІХ. *Відомості Верховної Ради України.* 2019 р. № 35. ст. 147. с.5

377. Про проведення заходу спрямованого на профілактику та вирішення конфліктів з використанням медіації : Розпорядження Вінницької районної державної адміністрації від 16.04.2018 р. № 260. URL: <https://www.vinrda.gov.ua/rda/normatyvno-pravovi-dokumenty/rozporiadzhennia/2018/rozporyadzhennya-vid-16-kvitnia-2018-roku-260-pro-provedennia-zakhodu-spriamovanoho-na-profilaktyku-ta-vyrishennia-konfliktiv-z-vykorystanniam-mediatsii> (дата звернення: 04.05.2020).

378. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 14.03.2020).

379. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016 р. № 31. с. 7. ст. 577.

380. Про уповноваження П. Петренка на підписання Конвенції Організації Об'єднаних Націй про міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації: Розпорядження Президента України від 27.05.2019 р. № 239/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019 р. № 17. ст. 676.с. 40.

381. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р. № 20. ст. 99.

382. Про утворення Національної служби посередництва і примирення : Положення : затв. Указом Президента України від 17.11.1998 р., № 1258/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46.

383. Протанская Е. С., Семенова С. В., Ходаковская О. В. Профессиональная этика психолога : учебник и практикум для академического бакалавриата. Москва : Юрайт, 2016. 233 с.

384. Проценко Д. Інновації для розвитку сфери медіації: досвід України. Збірка статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння». Київ: ВАІТЕ, 2019. С. 77-92.

385. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2020. 207 с.

386. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 20 с.

387. Пьянов Н. А. Консультации по теории государства и права. Тема: «Правовое регулирование и его механизм». *Сибирский юридический вестник*. 2003. № 2. URL: <http://window.edu.ru/resource/647/24647/files/1124952.pdf> (дата звернення: 11.07.2020).

388. Рассолов М. М. Проблемы теории правоотношения. *Правовая культура*. 2012. № 1. С. 52-59.

389. Результати другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри до судової влади, судової реформи та сприйняття корупції за 2018 рік : Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Київ, 2018 р. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf (дата звернення: 21.02.2019).

390. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 14.02.2020).

391. Рекомендація № R (98) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах (ухвалено Комітетом міністрів 21.01.1998 р. на 616 засіданні заступників міністрів) URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення: 16.01.2020).

392. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах (ухвалено Комітетом міністрів 15.09.1999 р. на 679 засіданні заступників міністрів) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828 (дата звернення: 16.01.2020).

393. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами (ухвалено Комітетом міністрів 05.09.2001 р. на 762 засіданні заступників міністрів) URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf (дата звернення: 16.01.2020).

394. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах (ухвалено Комітетом міністрів 18.09.2002 р. на 808 засіданні заступників міністрів)

URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf

(дата звернення: 17.01.2020).

395. Рехтина И. В. Медиация в России как альтернативный способ разрешения споров и элемент интеграции в Европейское сообщество. *Юрист*. 2012. № 11. С. 40-43.

396. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 33-34.

397. Різун В. В. Об'єкт і предмет дослідження: en passant. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1681> (дата звернення: 20.02.2020).

398. Рішняк М. Принципи права в діяльності Національної служби посередництва і примирення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2. С. 82-91.

399. Ровенська В. В. Медиация як метод вирішення соціальних конфліктів в Україні. *Бізнес та інтелектуальний капітал*. 2020. № 2. С. 189-194.

400. Розман Ю. В. Медиация як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. № 49. С. 245-256.

401. Романадзе Л. Какие пробелы в проектах новых ХПК, ГПК и КАС будут мешать примирению сторон судьей или медиатором. *Газета Закон и Бизнес*. 2017. URL: https://zib.com.ua/ru/128584-kakie_probely_v_proektah_novih_hpk_gpk_i_kas_budut_meshat_pr.html (дата звернення: 23.05.2020).

402. Романова Н. М. Проблемы теории и практики медиации: психологический анализ. *Перспективы становления и развития медиации в 94 регионах* : сбор. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. с межд. участием (4 дек. 2015 г.). Саратов: Наука, 2016. С. 97-103.

403. Романова Н. М. Профессия медиатора: проблемы и перспективы. *Социальные профессии: современное состояние и*

перспективи: матеріали Межрегион. Науч.-практ. конф. (Саратов, СГУ, 22.11.2019г.). Саратов: Саратовский источник, 2019. С. 77-83.

404. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Лапузіна О. М. Ділова етика : навч. посіб. Харків : НТУ «ХПІ», 2006. 364 с.

405. Рунессон Е. М. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління. Вашингтон, 2007. 72 с. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/a2ccb952-d8ee-4ed2-8c03-c5a864f7cfcc/FocusReport_Ukr_final.pdf?MOD=AJPERES&CVID=jtCwvPb (дата звернення: 15.11.2019).

406. Рысай Б. Г. Внесудебные формы разрешения административного спора : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Нижний Новгород, 2018. 196 с.

407. Сман D. A. Ten principles of mediation ethics. *Alternatives to the High Cost of Litigation*. 2000. Т. 18. № 8. С. 147-169.

408. Сабецький Б. В. Становлення і розвиток правового регулювання трудових відносин у США : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 21 с.

409. Сабьрова З. С. Психолог в роли медиатора. *Психология третьего тысячелетия* : сбор. материалов III Междун. научно-практ. конф. (Дубна, 25-26 апр. 2016 г.). Дубна, 2016. С. 190-193.

410. Савицкая Т. И. Медиация - эффективный институт развития гражданского общества. *Медиация : теория, практика, перспективы развития* : сбор. материалов I Всерос. науч.-практ. конф. Москва: ФГБУ «ФИМ», 2015. С. 45-48.

411. Савчин Н. М. Боротьба з корупційними проявами в органах судової влади України (з урахуванням міжнародного досвіду). *Правова держава*. 2017. № 28. С. 31-38.

412. Саглаєва Н. О. Принципи правового регулювання як самостійна юридична категорія. *Актуальні проблеми держави і права* 2012. № 64. С. 110-116.

413. Самигуллин Д. Д. О некоторых аспектах ответственности медиатора. *Известия Академии управления: теория, стратегии, инновации*. 2012. № 5. С. 69-72.

414. Санченко А. Є. Європейський адміністративний простір на захисті демократичних цінностей у сфері державного управління. *Університетські наукові записки*. 2005. №24(16). С. 203-211.

415. Сверба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права. *Альманах права*. 2019. № 10. С. 236-240

416. Свинин Е. В. Объект и предмет правового регулирования как компоненты структурной организации правопорядка. *Lex Russica*. 2020. № 1 (158). С. 118-131.

417. Севастьянов Г. В. Теоретические основы альтернативного разрешения споров: концепция частного процессуального права. Хрестоматия альтернативного разрешения споров: учеб.-метод. материалы и практ. рекомендации / сост. Г. В. Севастьянов. СПб., 2009. С. 91-121.

418. Селезнев В. А. Анализ опыта медиативной практики стран ближнего зарубежья (Белоруссии, Молдовы, Казахстана, Грузии, Украины, Армении и др.). *Бюллетень Федерального института медиации*. 2014. С. 149-205.

419. Сенчищев В. И. Объект гражданского правоотношения. Общее понятие. *Актуальные вопросы гражданского права*. 1999. С. 109-159.

420. Серета В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право : навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

421. Сидельников О. Д. Институт примирения сторін в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 201 с.

422. Сидоренко Д., Анцупова Т. Медіація в адміністративному процесі: в чому проблема? *Юридична газета*, 2018. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/events/mediaciya-v-administrativnomu-procesi-v-chomu-problema.html> (дата звернення: 09.07.2020).

423. Сильвестри Э. Альтернативное разрешение споров в странах Европейского союза: обзор. *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 6. С. 166-179.

424. Синенко В. С. Проблемы реализации принципа добровольности в процедуре медиации. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право*. 2014. Т. 30. № 22 (193) С. 104-108.

425. Система БПД розширює можливості для забезпечення доступу до медіації. Координаційний центр з надання правової допомоги, 2019. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/> (дата звернення : 04.09.2020).

426. Ситникова О. В. К вопросу о проведении процедуры медиации с участием нотариуса. *Нотариус*, 2008. № 5. С. 7-8.

427. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2004. 656 с.

428. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

429. Скопенко О. Р. Перспективы участия нотариуса в процедурах медиации. *Основные проблемы и тенденции развития в современной юриспруденции*. 2016. С. 72-76.

430. Слинько Д. В. Правова форма діяльності держави як критерій класифікації юридичного процесу. «*Jurnalul juridic national: teorie si practica*» O.O.O. : «*National law jurnal: teory and practice*» L.L.C. Nr. 6 (22). Republica Moldova, 2016. С. 16-20.

431. Словник української мови: 11 т. Т. 5, С. 495.

432. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 4. С. 274. С. 664.

433. Словник української мови: в 11 томах. Т. 9. С. 530.

434. Словник української мови: у 11 т. Т. 7. С. 693.

435. Смокович М. І. Проблеми розмежування судової юрисдикції та визначення компетенції адміністративних судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

436. Смородинський В. С. Роль держави у правовому регулюванні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. № 25. С. 17-28.

437. Сосюра О. О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4. С. 59-65.

438. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 224 с.

439. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практ. посіб. / Л. Б. Сало та ін. Дрогобич : Коло, 2009. 112 с.

440. Сприяння практичному запровадженню медіації в Україні та налагодженню взаємодії з судовою системою: Збірка матеріалів проєкту. 2016. URL: <https://cutt.ly/hlvImPR> (дата звернення: 17.02.2020).

441. Станкевич Г. В., Соловьев А. М. Проблемы эффективности медиации при разрешении споров: субъективные и объективные составляющие. *НОМОТНЕТІКА: Філософія. Соціологія. Право*. 2018. Т. 43. № 2.

442. Старинський М. В. Щодо поняття «принципи правового регулювання». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:Право*. 2014. Вип. 21. Ч.1. Т.1. С. 95-99.

443. Статут Громадської організації «Національна асоціація медіаторів України». ГО «Національная асоціація медіаторів України». 2014. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/namu/documents/> (дата звернення: 20.02.2020)..

444. Степаненко А. Курс медиации. *Юридическая практика*, 2012. №41. URL: <https://pravo.ua/articles/kurs-mediacii/> (дата звернення: 29.01.2020).

445. Супервизии в НП «Лига медиаторов». URL: <http://www.arbimed.ru/superviziya-klassicheskoy-mediacii> (дата звернення: 10.02.2019).

446. Супрун Г. Б. Зарубіжний досвід підготовки медіаторів та можливості його застосування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 34-37.

447. Супрун Г. Б. Характеристика загальноправових принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Т. 10. № 4. С. 181-191.

448. Супрун Г. Б. Щодо проблеми визначення поняття прав та обов'язків медіаторів і їхніх об'єднань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 56-59.

449. Сухарева А. М., Милецкий В. П. Социально-правовые институты в фокусе социологического дискурса. *Вест. СПбГУ. Сер. 12*. 2014. Вып. 3. С. 186–193.

450. Сухова Н. В. Принципы процесса медиации. *Вестник ТюмГУ*. 2013. №3. С.154-162.

451. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник. Москва: Былина, 1998. 512 с.

452. Сычёва О. А. Возможности медиации при разрешении административно-правовых споров. *Поволжский педагогический поиск*. 2013. № 1. С. 131-136.

453. Тарахонич Т. І. Види правового регулювання: теоретичні аспекти розуміння. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 28-32.

454. Тарахонич Т. І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 83-93.

455. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 75-85.

456. Темирбеков Ж. Р. Альберт Венн Дайси и концепция «Rule of law» («верховенство права»). *Право и государство*. 2013. № 1(58). С. 57-60.

457. Теорія держави і права : підручник / заг. ред. О. М. Бандурки. Харків. 2018. 415 с.

458. Теорія держави та права : навч. посіб / Є. В. Білозьоров та ін. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

459. Терещенко І. История медиации через историю ООГМ. Збірка статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння.», Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 42-47.

460. Тертичний В. Шляхи вдосконалення адміністративного судочинства: організаційні проблеми. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 115-118.

461. Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі. Міжнародний документ від 24.06.2002р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117 (дата звернення: 16.01.2020).

462. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс: полный курс. Москва : Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2005. 1150 с.

463. Тихомиров Ю. А. Публично-правовые споры. *Право и экономика*. 1998. № 6. С. 8-13.

464. Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2013. № 2. С. 30-37.

465. Ткачук О. С. Судові та альтернативні способи вирішення приватних юридичних конфліктів: міжнародний досвід і українські перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 18 (2). С. 22-25.

466. Тогузаева Е. Н. Антикоррупционный потенциал медиации. *Развитие института медиации как инструмента повышения правовой культуры граждан* : сбор. материалов VI Междунар. науч.-практ. конф. (30 окт. 2020). Саратов, 2020. С. 221-224.

467. Тогузаева Е. Н. Использование примирительных процедур в целях злоупотребления процессуальными правами. *Перспективы становления и развития медиации в регионах* : сбор. материалов IV Междун. науч.-практ. конф. (Саратов, 14 дек. 2018 г.). Саратов : Наука, 2018. С. 120.

468. Токарева К. С. Етапи впровадження медіації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). Т. 4. С. 208-212.
469. Токарева К.С. Заходи щодо інтеграції медіації в судову систему України. *Соціологія Права*. 2018. № 3-4 (26-27). С. 115-118.
470. Токарева К.С. Зміст медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу. *Європейські перспективи*. № 2. 2020. С. 192-197.
471. Токарева К.С. Правове регулювання протидії зловживанню правами у сфері медіації. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2020. Вип. 2(4). С. 90-98.
472. Токарева К. С. Альтернативне вирішення адміністративно-правових спорів в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Вип.8. Спецвипуск. С. 77-83.
473. Токарева К. С. Ефективність здійснення медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання. *Актуальні питання реформування правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 6–7 лип. 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С.72-74.
474. Токарева К. С. Забезпечення ефективності застосування медіації при вирішенні публічно-правових спорів. *Наше право*. 2020. № 3. С.191-200.
475. Токарева К. С. Зарубіжний досвід організації ведення реєстру медіаторів. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє* : тези доп. учасників всеукр. наук.-практ. конф. (10 груд. 2020 р.), Харків, 2020. С. 125-126.
476. Токарева К. С. Значення етичного кодексу медіатора для вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23-24 лист. 2018р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С.70-72.

477. Токарева К. С. Значення медіації в контексті розвитку правової системи України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Вип. 7. Спецвипуск. С. 204-209.

478. Токарева К. С. Концептуальна основа побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах. *Наше право*. 2018. № 3. С. 5-11.

479. Токарева К. С. Критерії медіабельності спорів. *Актуальні питання юридичної науки та практики* : тези доп. учасників I Наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 23 квіт. 2020 р.). Київ: НДІ ППСН, 2020. С. 166-168.

480. Токарева К. С. Медіація у спорах щодо охорони здоров'я. *Наше право*. 2020. № 4. С. 39-46.

481. Токарева К. С. Медіація як елемент механізму забезпечення верховенства права в Україні. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 58-62.

482. Токарева К. С. Моделі медіації та перспективи їх впровадження в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 6. Спецвипуск. Т. 2. С. 32-38.

483. Токарева К. С. Особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду позасудового врегулювання спорів. *Public-Legal Mechanism of Ukraine's National Interests Ensuring* : monograph / Yu. I. Pyvovar, I.M. Sopilko, S.T. Honcharuk and others. Canada, Ottawa: Accent Grafics Communications & Publishing, 2020. P. 257-272.

484. Токарева К. С. Особливості законодавчого закріплення відповідальності медіатора. *Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування* : тези доп. учасників наук.-практ. онлайн-сем. (м.Харків 15 трав. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С.71-74.

485. Токарева К. С. Особливості моделей медіації в Польщі, Грузії та Казахстані. *Сучасні погляди на реформування законодавства*. Матеріали II наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 23-24 жовт. 2020 р.). Херсон : Молодий вчений, 2020. С. 117-119.

486. Токарева К. С. Питання об'єкта адміністративно-правового регулювання медіації. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 115-120.

487. Токарева К. С. Побудова належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах (концептуальна основа). *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3 (24). С. 68-73.

488. Токарева К. С. Порівняльний аспект врегулювання спорів за участю судді та за допомогою медіації. *Юридичний вісник*. 2020. № 57 (4). С. 83-88.

489. Токарева К. С. Принципи впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах в Україні. *Вісник ХНУВС*, 2020. № 3 (90). С. 187-201.

490. Токарева К. С. Соціально-правова природа медіації як альтернативного способу вирішення спорів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4 (1). С. 16-22.

491. Токарева К. С. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 9. С. 106-111.

492. Токарева К. С. Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 70-79.

493. Токарева К. С. Угода за результатами медіації в системі адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2020. № 3 (78). С. 85-89.

494. Токарева К.С. Інститут відповідальності медіатора: зарубіжний досвід та перспективи формування в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 370-376.

495. Токарева К.С. Потенційний вплив Сінгапурської конвенції про медіацію на економіко-правовий розвиток України. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 6-7 берез. 2020 р.). Харків, 2020. С. 89-91.

496. Токарева К.С. Проблема законодавчої регламентації принципу конфіденційності в медіації. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2020. № 20. С. 80-90.

497. Тоцький Б. А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 70-74.

498. Турман Н. О. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 276-280.

499. Турман Н. О. Моделі медіації у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. 2017. № 1 (2). С. 159-163.

500. Турчак І. О. Договірні відносини у медіації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. № 3. С. 175-181.

501. Тюльканов С. Л. Продвижение медиации в России и социокультурные особенности: преодолеть или использовать? *Вестник федерального института медиации*. 2017. № 1. С. 75-93.

502. Уинслэйд Дж., Монк Дж. Нарративная медиация: новый подход к разрешению конфликтов: учебник. Москва : Центр «Судебно-правовая реформа», 2009. 356 с.

503. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2020).

504. Урусова О. Г. Психологічні особливості професійної діяльності медіаторів у сфері управління персоналом. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія*. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_4_16 (дата звернення: 17.02.2020).

505. Устінова-Бойченко Г. М., Войчук Т. В., Бусакевич А. В. Упровадження правового регулювання медіації під час вирішення цивільно-правових спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5. С. 106-109.

506. Фастова М. А. Историко-теоретические основы посредничества как общеправового института. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2014. № 3-1. С. 165-170.

507. Федоренко Н. В., Чайкин Г. Д. К вопросу о применении процедуры медиации в арбитражном процессе. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2019. № 6. С. 91-93.

508. Феоктистов А. В. Медиация как способ урегулирования конфликтов. *Концепт*, 2014. Спецвыпуск № 27. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-kak-sposob-uregulirovaniya-konfliktov> (дата звернення: 02.01.2020).

509. Фиалковская И. Д. Концепция административного регулирования как метода государственного управления. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского*. 2016. № 1. С. 185-189.

510. Филимонов В. Д. Гуманизм как принцип права. *Государство и право*. 2013. № 1. С. 102-108

511. Филипова И. А. Правовой статус медиатора как работника по законодательству РФ. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2014. № 3-2. С. 253-257.

512. Фільштейн Л. М., Журавльов В. М. Професійна культура в аспекті підготовки фахівців. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2016. № 29. С. 12-18.

513. Фомина О. И., Старова Е. А. Правоведение : учеб. пособие. СПб.: СПбГАСУ, 2015. 88 с.

514. Фомін В. В. Теоретичні підходи до трактування поняття ефективності державного управління. *Державне управління: удосконалення*

та розвиток. 2011. № 11. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 12.02.2020).

515. Форостяна С. В. Неконфліктні провадження в адміністративному процесі : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 208 с.

516. Фурса С. Медіація в Україні: актуальні питання теорії і практики та необхідність законодавчої регламентації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. № 1. С. 5-9.

517. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Врегулювання спору за участі судді - новий зміст медіації. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 97-101.

518. Фуртак А. А. Гражданско-правовая природа медиативного соглашения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2015. 191 с.

519. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении: монография. Москва: Юридическая литература, 1974. 352 с.

520. Хахалева Е. В. К вопросу о публично-правовых спорах (административно-правовой аспект). *Актуальные вопросы публичного права*. 2012. № 10. С. 63-71.

521. Хищенко А. С. Примирительные процедуры в процессе правового регулирования: историко-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2014. 155 с.

522. Хлібороб Н. Є. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикційної діяльності адміністративного суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2012. 20 с.

523. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2011. 584 с.

524. Центр правовых инноваций и примирительных процедур Воронежского государственного университета. URL: <http://mediation.vsu.ru/skills-rising> (дата звернення: 17.02.2020).

525. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності : прак. посіб. / Бригілевич І. І. та ін. /за заг. ред. Тимощука В.П. Київ : СПД Москаленко О.М., 2010. 440 с.

526. Цільмак О. М. Професійна компетентність медіатора в галузі відновного правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика*. 2015. № 4. С. 63-65.

527. Цыгановкин В. А. Правовое регулирование: феноменологический и субстанциональный подходы. *Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право»*. 2014. № 15 (137). С. 13-17.

528. Чепульченко Т. О. Принцип рівності у праві як регулятор суспільних відносин: генеза та загальна характеристика. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. 3/4 (23/24). С. 172-176.

529. Черемных И. Г. Перспективы участия нотариуса в процедурах медиации. *Современное право*. 2006. № 11 С. 56-61.

530. Чернецька О. В. Права та свободи людини і громадянина як основа функціонування органів публічної влади. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 87-90.

531. Чернишова В. Медіація в адмінсудочинстві: чи дійсно вона необхідна та можлива? *Юридичний вісник України*. 2019. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/mediatsiya-v-adminsudochynstvi-chy-dijсно-vona-neobhidna-ta-mozhlyva/> (дата звернення: 29.07.2020).

532. Чернов К. А. Принцип равенства как общеправовой принцип российского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Самара, 2003. 32 с.

533. Черняхович І. Е. Поняття публічно-правового спору та його розмежування із суміжними поняттями «публічно-правовий конфлікт», «державно-правовий конфлікт», «адміністративно-правовий спір». *Приватне та публічне право*. 2018. № 2. С.108-112.

534. Чуприс А. С. Модели медиации в условиях образовательных учреждений. *Вестник Балтийского федерального университета*

им. И. Канта. Калининград, 2016. Сер.: Филология, педагогика, психология. № 2. С. 108-113.

535. Чхартишвили Д. А., Безвербная Н. А. Методология социологического исследования процесса институционализации медиации в России. *Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС*. 2017. № 2. С. 190–193.

536. Шаматурина В. В. Медиация как социальный институт. *Конфликты в образовании и социальной сфере: теоретические и прикладные аспекты*. 2018. С. 211-214.

537. Шамликашвили Ц. А. Медиация – современный метод внесудебного разрешения споров. Москва : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2017. 77 с.

538. Шамликашвили Ц. А. Медиация – это способ сделать наш мир немного лучше и безопаснее. *Вестник федерального института медиации*, 2017. № 1. С. 10-29.

539. Шандра В. Совісний суд в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття: структура, судові практики та архівні фонди. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2009. Вип. 13/14. С. 532-554.

540. Шандра Р., Бедрій М. Сільські суди та судочинство за українським і волоським правом: історико-правове порівняння (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету*. 2013. № 58. С. 116-125.

541. Шапенко Л. Юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових відносин. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. № 4. Iss. 2. С. 222-227.

542. Шауро И. Г. Этические особенности проведения процедуры медиации. *Школа молодых учёных по проблемам гуманитарных наук : сбор. материалов Всерос. научн. конф., г. Елец, 15–16 ноя. 2018 г. Елец, 2018. С. 359-365.*

543. Шевчук П. П. Медиация в административных спорах. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2011. № 4. С. 240-246.

544. Шеремет А. Законодавче регулювання медіації в Україні: аналіз проєкту Закону України «Про медіацію». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 51-56.

545. Шерстюк Г. Особливості інституту врегулювання спору за участю судді у адміністративному судочинстві. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 148-151.

546. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.

547. Шкляревский А. Н. Медиация как инструмент либерализации административного процесса. *Вестник Брэскага ўніверсітэта. Серыя 2. Гісторыя. Эканоміка. Права*. 2020. № 2. С. 124-129.

548. Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055-1061.

549. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров URL: https://codolc.com/library/Alternativnoe_razreshenie_sporov/Alternativa_sposoby_konflikty (дата звернення: 29.06.2020).

550. Шуба В. В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 20 с.

551. Шубников Ю. Б. Признаки и функции социальных институтов. *Вестник СПб университета МВД РФ*, 2013. № 4 (60). С. 44-49.

552. Шульга Е. Н. Символический интеракционизм и проблема понимания. *Философия науки и техники*. 2012. Т. 17. С. 113-127.

553. Шумова К. А. Принципы медиации : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.15. Саратов, 2015. 199 с.

554. Щавінський В. Р. Публічно-правовий спір як категорія адміністративно-правової науки. *Публічне право*. 2013. № 1(9). С. 73-77.

555. Эгле Е. С. Особенности влияния эмпатических способностей на профессиональное становление медиатора. *Медиация в образовании*:

поликультурный контекст: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Красноярск, 24-26 сен. 2020 г.). Красноярск, 2020. С. 312-319.

556. Юнгус Г. А. Медиабельность конфликтов: социально-философский анализ. *Дискурс-Пи*. 2018. №19.2 (31). С. 177-185.

557. Юсуфов М. М. Концептуализация понятия «социальный институт» в современной социологии. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2011. № 4. С. 162-166.

558. Юхтенко Л. Досудове врегулювання спору шляхом проведення переговорів за допомогою судді в адміністративному судочинстві: сутність та проблеми запровадження. *Юридичний вісник*. 2013. №. 3. С. 106-112.

559. Юхтенко Л. Р. Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що впливають з публічно-правових відносин, у досудовому порядку : дис. ... докт. філософії : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 221 с.

560. Яворська О., Демчук А. Медіація в сімейних спорах. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 79-83.

561. Яковлєв А. А. Принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина у сучасному конституційному процесі. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 16. С. 58-62.

562. Яковлєв В. В. Присудова та позасудова медіація: основні ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2017. Вип. 26. С. 139-151.

563. Якушев В. С. О понятии правового института. *Правоведение*. 1970. № 6. С. 61-67.

564. Яновська О., Біцай А. Особливості участі адвоката у процедурі медіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. № 1. С. 21-24.

565. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2016. 22 с.

566. Ясиновський І. Г. Переваги і недоліки медіації при вирішенні правових конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 344-347.

567. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. *Юрид. вісн. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 94-98.

568. Alexander N. The Mediation Meta Model: Understanding Practice Around the World. URL: http://www.asiapacificmediationforum.org/resources/2008/KEYNOTE_NADJA.pdf (дата звернення: 23.07.2020).

569. Bilevičiūtė E., Milius V. Non-judicial mediation in the lithuanian administrative process: current issues. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 4 (27). С. 115-134.

570. Brett J. M., Barsness Z. I., Goldberg S. B. The effectiveness of mediation: An independent analysis of cases handled by four major service providers. *Negotiation journal*. 1996. № 3 (12). P. 259-269.

571. Carnevale P. J., Pruitt D. G. Negotiation and mediation. *Annual review of psychology*. 1992. № 43(1). P. 531-582.

572. Codice etico e di condotta del mediatore di ADR Intesa. URL: <https://www.adrintesa.it/la-mediazione/il-codice-etico> (дата звернення: 16.01.2020).

573. Código de Ética. URL: <https://www.cescon.org/index.php/en/reglamentos/codigo-de-etica> (дата звернення: 02.02.2020).

574. Codul De Etic Deontologie Profesional A Mediatorilor din data de 17.02.2007. URL: <http://cnm.rau.ro/index.php/mediere/legislatie/codul-de-etica-si-deontologie-profesionala> (дата звернення: 16.02.2020).

575. Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/cfsp/conflict_prevention/docs/concept_strengthening_eu_med_en.pdf (дата звернення: 17.02.2020).

576. Costa e Silva A. M. Education, citizenship and mediation. *Citizenship, Social and Economics Education*. 2012. № 1(11). P. 2-10.

577. Das Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen Nr. 29/2003. URL:<https://mediatoren.justiz.gv.at/mediatoren/mediatorenliste.nsf/docs/home> (дата звернення: 17.02.2020).

578. De Mediatorsfederatie Nederland (MfN-register). URL: <https://mfregister.nl/> (дата звернення: 17.02.2020).

579. De Palo G., Trevor, M. et al. «Rebooting» the Mediation Directive: Assessing the Limited Impact of its Implementation and Proposing Measures to Increase the Number of Mediations in the EU. 2014. URL:[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493042/IPO_LJURI_ET\(2014\)493042_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493042/IPO_LJURI_ET(2014)493042_EN.pdf) (дата звернення: 17.02.2020).

580. Dumas A. Mediacja w sprawach podatkowych. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*. 2018. № 4 (32). s. 29-42.

581. Emerson M. Tips to enhance mediation and negotiation skills. Brisbane Mediations, 2011. URL: <https://emfl.com.au/our-publications/tips-to-enhance-mediation-and-negotiation-skills/> (дата звернення: 22.07.2019).

582. Etický kodex Asociace mediátorů ČR. URL: <https://www.amcr.cz/dokumenty/> (дата звернення: 18.02.2020).

583. European Code of Conduct for Mediation Providers. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2018-24-en-mediation-development-toolkit-european-code-of-conduc/1680901dc6> (дата звернення: 16.02.2020).

584. Feerick J. D. Standards of conduct for mediators. *Judicature*. 1995. № 6. Vol. 79. P. 314-317.

585. Groupement européen des magistrats pour la mediation. URL: <https://www.gemme-mediation.eu/> (дата звернення: 04.09.2020).

586. Guide to Rule of Law Country Analysis: The Rule of Law Strategic Framework. USAID's Office of Democracy and Governance. URL: <https://issat.dcaf.ch/Learn/Resource-Library/Books/Guide-to-Rule-of-Law-Country-Analysis> (дата звернення: 17.02.2020).

587. Hardy W. Mandatory mediation. 2008. URL: <https://cutt.ly/RcFyRas> (дата звернення: 22.01.2020).

588. Hoffman D. A. Ten principles of mediation ethics. *Alternatives to the High Cost of Litigation*. 2000. Т. 18. № 8. С. 147-169.

589. Kavalnè S., Saudargaitè I. Mediation in disputes between public authorities and private parties: comparative aspects. *Jurisprudencija* 2011. № 18. P. 251-265.

590. Leathe M. 2020 Vision – Where In the World Will Mediation Be In 10 Years. *Resourceful Internet Solutions*, 2010. URL: https://www.mediate.com/articles/where_will_mediation_be_in_10_years.cfm#bio (дата звернення: 17.02.2020).

591. Législation et réglementation. Commission fédérale de médiation. URL: <https://www.cfm-fbc.be/fr/legislation-et-reglementation> (дата звернення: 11.06.2019).

592. Mediation Act. ACT Parliamentary Counsel. URL: <https://www.legislation.act.gov.au/DownloadFile/a/1997-61/20160408-63208/PDF/1997-61.PDF> (дата звернення: 25.03.2020).

593. Mediazione civile: il testo aggiornato del D.Lgs. 28/2010. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2013/11/04/mediazione-civile-il-testo-aggiornato-del-d-lgs-28-2010> (дата звернення: 16.06.2019).

594. Menkel-Meadow C. J., Porter-Love, L. *Mediation: Practice, policy, and ethics*. Wolters Kluwer Law & Business. 2014. 620 p.

595. Model Standards of Conduct. Resourceful Internet Solutions. URL: https://www.mediate.com/articles/model_standards_of_conflict.cfm#LinkTarget_357 (дата звернення: 16.03.2020).

596. Moore C.W. *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict*. John Wiley & Sons. 2014. 704 p.

597. Österreichisches Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) sowie über Änderungen des Ehegesetzes, der Zivilprozessordnung, der Strafprozessordnung, des

Gerichtsbührengesetzes und des Kindschaftsrechts-Änderungsgesetzes 2001 vom 06. 06. 2003. URL:

https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=BgblPdf&Dokumentnummer=2003_29_1

598. Polskie Centrum Mediacji. URL: http://mediator.org.pl/aktualnosci/36/1,,84,Tydzien_Mediacji__Miedzynarodowy_Dzien_Mediacji/ (дата звернення: 17.02.2020).

599. Rękas A. *Mediacja w polskim prawie karnym*. Mediacje w Polskim Systemie Prawa, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa, 2004. s. 3.

600. Report On The Rule Of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: <https://rm.coe.int/1680700a61> (дата звернення: 17.02.2020).

601. Riskin L. L. Mediation orientations, strategies and techniques. *Alternatives to high cost litig.* 1994. P. 111-114.

602. Spencer D., Brogan M. *Mediation law and practice*. Cambridge University Press. 2006. 520 p.

603. Tokarieva K. To the problem of higher education in the field of mediation: Ukrainian realities and foreign experience. *Solid state technology*. 2020. № 5 (63) С. 5886 - 5897. URL: <http://solidstatetechnology.us/index.php/JSST/article/view/5911>

604. Tokarieva K. Ukrainian trends in the application of mediation in public and legal relations. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 4. P. 128-133.

605. Tokarieva K. S. Theoretical and legal analysis of principles of realization of mediation procedure. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лют. 2020р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 288-291.

606. Tokarieva K.S. Distinctions of mediation within alternative administrative dispute resolution. *Jurisprudence in the modern information space*:

monograph / I.M. Sopilko, and others. Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. P. 194-212.

607. Uniform Mediation Act. URL: <https://www.mediate.com/articles/umafinalstyled.cfm> (дата звернення: 26.07.2019).

608. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. URL: http://www.uncitral.org/pdf/english/commissionsessions/51stsession/Annex_I.pdf (дата звернення: 16.01.2020).

609. Vandenhende L., Warnez B., Veny L. The way to mediation in Belgian administrative procedural law. *Netherlands Administrative Law Library*. 2016. №10. P. 1-15.

610. Vettori S. Mandatory mediation: An obstacle to access to justice? *African Human Rights Law Journal*, 2015. Т. 15. № 2. С. 355-377.

611. Zбkon 420/2004 Z.z.SR o mediбcii a o doplnenn niektorэch zбkonov z 25. jъna 2004. URL: <https://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/zakon-o-mediacii/> (дата звернення: 17.02.2020).

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Токарева К.С. Особливості вітчизняного та зарубіжного досвіду позасудового врегулювання спорів. *Public-Legal Mechanism of Ukraine's National Interests Ensuring: monograph* / Yu. I. Pyvovar, I. M. Sopilko, S. T. Honcharuk and others. Ottawa: Accent Grafics Communications & Publishing, 2020. P. 257-272.
2. Tokarieva K.S. Distinctions of mediation within alternative administrative disputeresolution. *Jurisprudence in the modernin for mation space: monograph* / I. M. Sopilko, and others. Ottawa : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. P. 194-212.

Статті в наукових фахових виданнях України та періодичних наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз:

3. Токарева К.С. Етапи впровадження медіації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2(23). Т. 4. С. 208-212.
4. Токарева К.С. Концептуальна основа побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах. *Наше право*. 2018. № 3. С. 5-11.
5. Токарева К.С. Заходи щодо інтеграції медіації в судову систему України. *Соціологія Права*. 2018. № 3-4(26-27). С. 115 -118.
6. Токарева К.С. Моделі медіації та перспективи їх впровадження в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 6. Т. 2. С. 32-38.
7. Токарева К.С. Значення медіації в контексті розвитку правової системи України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 204-209.
8. Токарева К.С. Зміст медіації у адміністративно-правовому вимірі наукового аналізу. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 192-197.

9. Токарева К.С. Медіація як елемент механізму забезпечення верховенства права в Україні. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 58-62.
10. Токарева К.С. Правове регулювання протидії зловживанню правами у сфері медіації. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2020. № 2(4). С. 90-98.
11. Токарева К.С. Принципи впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3(90). С. 187-201.
12. Токарева К.С. Питання об'єкта адміністративно-правового регулювання медіації. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 115-120.
13. Токарева К.С. Угода за результатами медіації в системі адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2020. № 3(78). С. 85-89.
14. Токарева К.С. Забезпечення ефективності застосування медіації при вирішенні публічно-правових спорів. *Наше право*. 2020. №3. С. 191-200.
15. Токарева К.С. Медіація у спорах щодо охорони здоров'я. *Наше право*. 2020. № 4. С. 39-46.
16. Токарева К.С. Теоретико-правовий аналіз етичних засад діяльності медіатора. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 70-79.
17. Токарева К.С. Порівняльний аспект врегулювання спорів за участю судді та за допомогою медіації. *Юридичний вісник*. 2020. № 57. Т. 4. С. 83-88.
18. Токарева К.С. Соціально-правова природа медіації як альтернативного способу вирішення спорів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Т. 1. С. 16-22.
19. Токарева К.С. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 9. С. 106 -111.
20. Токарева К.С. Альтернативне вирішення адміністративно-правових спорів в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 8. С. 77-83.

21. Токарева К.С. Побудова належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах (концептуальна основа). *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3 (24). С. 68-73.

22. Токарева К.С. Проблема законодавчої регламентації принципу конфіденційності в медіації. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2020. № 20. С. 80-90.

23. Токарева К.С. Інститут відповідальності медіатора: зарубіжний досвід та перспективи формування в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 370-376.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

24. Tokarieva K. To the problem of higher education in the field of mediation: Ukrainian realities and foreign experience. *Solid state technology*. 2020. № 5 (63). P. 5886-5897. URL: <http://solidstatetechnology.us/index.php/JSST/article/view/5911>

25. Tokarieva K. Ukrainian trends in the application of mediation in public and legal relations. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 4. P. 128-133. URL: http://aord.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/European-Reforms-Bulletin_4_2020-2.pdf

Матеріали наукових конференцій:

26. Токарева К.С. Ефективність здійснення медіації у вимірі належного адміністративно-правового регулювання. *Актуальні питання реформування правової системи України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 6-7 лип. 2018 р. Дніпро, 2018. С 72-74.

27. Токарева К.С. Значення етичного кодексу медіатора для вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування медіації. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 23-24 листоп. 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 70-72.

28. Tokarieva K.S. Theoretical and legal analysis of principles of realization of mediation procedure. *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 лют. 2020р. Т. 1. Тернопіль, 2020. С. 288-291.

29. Токарева К.С. Потенційний вплив Сінгапурської конвенції про медіацію на економіко-правовий розвиток України. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 6-7 берез. 2020 р. Харків, 2020. С. 89 -91.

30. Токарева К.С. Критерії медіабельності спорів. *Актуальні питання юридичної науки та практики* : тези доп. I наук.-практ. конф., м. Київ, 23 квіт. 2020 р. Київ, 2020. С. 166-168.

31. Токарева К.С. Особливості законодавчого закріплення відповідальності медіатора. *Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування* : тези доп. наук.-практ. онлайн-семін., м. Харків, 15 трав. 2020 р. Харків, 2020. С.71-74.

32. Токарева К.С. Особливості моделей медіації в Польщі, Грузії та Казахстані. *Сучасні погляди на реформування законодавства* : матеріали II наук.-практ. конф., м. Вінниця, 23-24 жовт. 2020 р. Херсон, 2020. С. 117 -119.

33. Токарева К.С. Зарубіжний досвід організації ведення реєстру медіаторів. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 груд. 2020 р. Харків, 2020. С. 125 -126.